

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Udāna-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicītranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena nīyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiḡuṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
Vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññaakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Tena tena nidānena, desitāni hitesinā;
Yāni suddhāpadānena, udānāni mahesinā.

Tāni sabbāni ekajjhaṃ, āropentehi saṅghaṃ;
Udānaṃ nāma saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.

Jinassa dhammasaṃvega-pāmojjaparidīpanaṃ;
Somanassasamuṭṭhāna-gāthāhi paṭimaṇḍitaṃ.

Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
Kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sahasamvaṇṇanaṃ yasmā, dharate satthusāsanāṃ;
Pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā taṃ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
Nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Punappunāgataṃ atthaṃ, vajjayitvāna sādhuḡkaṃ;
Yathābalaṃ karissāmi, **udānassatthavaṇṇanaṃ**.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitaṃ;
Vibhajantassa tassatthaṃ, sādhu gaṇhantu sādhavoti.

Tattha **udānanti** kenaṭṭhena udānaṃ? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma? Pīṭivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ

“avaseko”ti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gaḥetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ “ogho”ti vuccati. Evameva yaṃ pīvegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ antohadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṅṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso “**udāna**”nti vuccati. Dhammasaṃvegavasenapi ayamākāro labbhateva.

Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Yaṃ pana aṭṭhakathāsu “somanassañānamayikagāthāpaṭisaṃyuttā”ti udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca. Itarampi pana “atthi, bhikkhave, tadāyatanam, yattha neva pathavī na āpo”tiādīsu (udā. 71) “sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsaṭi”ti (dha. pa. 131), “sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiya”nti evamādīsu (udā. 44; netti. 91) ca labbhati.

Evaṃ tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ, paccekabuddhabhāsitaṃ, sāvakabhāsitaṃ tividhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ – “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍam, avihethayaṃ aññatarampi tesa”ntiādīnā (su. ni. 35; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) khaggavisāṇasutte āgatameva. Sāvakabhāsitaṃ –

“Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
Sabbo me vihato moho, sītibhūtosmi nibbuto”ti. (theragā. 79) –

Ādinā theragāthāsu –

“Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāsmi nibbutā”ti. (therīgā. 15) –

Ādinā therīgāthāsu ca āgatāni. Tāni pana tesaṃ therānaṃ therīnañca na kevalaṃ udānāni eva, atha kho sīhanādāpi honti. Sakkādīhi devehi bhāsitaṃ “aho dānaṃ paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhita”ntiādīni (udā. 27), āramadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitaṃ “namo tassa bhagavato”tiādīni (a. ni. 2.38) tisso saṅgītiyo āruḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmāṇācā bhāsitaṃ jinavacanabhūtāni, yāni sandhāya bhagavatā pariyattidhammaṃ navadhā vibhajitvā uddisanta udānanti vuttāni, tāneva dhammasaṅgāhakehi “**udāna**”nti saṅgītanti tadevettha saṃvaṇṇetabbabhāvena gaḥitaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāra”ntiādīgāthāya dīpitā bhagavatā bodhimūle udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ avijahitaudānagāthā ca, etā aparabhāge pana dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgītā. Yañca “aññāsi vata, bho koṇḍañño, aññāsi vata, bho koṇḍañño”ti (mahāva. 17; saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) udānavacanaṃ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamaṃ therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayimṃsu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya”ntiādivacanaṃ (ma. ni. 1.225) viya pītisomanassajanitaṃ udāhāramattaṃ, “yadā have pātubhavanti dhammā”tiādivacanaṃ (mahāva. 1-3; udā. 1-3) viya pavattiyā nivattiyā vā na pakāsananti, na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgītanti daṭṭhabbaṃ.

Taṃ panetaṃ **udānaṃ** vinayaṭṭhakaṃ, suttantaṭṭhakaṃ, abhidhammaṭṭhakaṃ tīsu ṭṭhakesu suttantaṭṭhakaṃ pariyāpannaṃ, dīghanikāyo, majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ, suttam, geyyam, veyyākaraṇam, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navasu sāsanaṅgesu udānasaṅgahaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhuto;
Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”’ti. (theragā. 1027) –

Evam dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakhandhasahassesu katipayadhammakhandhasaṅgahaṃ. Bodhivaggo, mucalindavaggo, nandavaggo, meghiyavaggo, soṇavaggo, jaccandhavaggo, cūlavaggo, pāṭaligāmiyavaggoti vaggato aṭṭhavaggaṃ; suttato asītisuttasaṅgahaṃ, gāthāto pañcanavutiudānagāthasaṅgahaṃ. Bhāṇavārato aḍḍhūnanavamattā bhāṇavārā. Anusandhito bodhisutte pucchānusandhivasena ekānusandhi, suppvāsāsutte pucchānusandhiyathānusandhivasena dve anusandhī, sesesu yathānusandhivasena ekeko anusandhi, ajjhāsāyānusandhi panettha natthi. Evam sabbathāpi ekāsītianusandhisāṅgahaṃ. Padato satādhikāni ekavīsa padasaḥassāni, gāthāpādato tevīsati catussatādhikāni aṭṭha saḥassāni, akkharato sattaḥassādhikāni saṭṭhi saḥassāni tīṇi ca satāni dvāsīti ca akkharāni. Tenetaṃ vuccati –

“Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato;
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

“Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato;
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhiyo.

“Ekavīsasaḥassāni, satañceva vicakkaṇo;
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise”’.

Gāthāpādato pana –

“Aṭṭhasaḥassamattāni, cattāreva satāni ca;
Pādānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

“Akkharānaṃ saḥassāni, saṭṭhi satta satāni ca;
Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”’ti.

Tassa aṭṭhasu vaggesu **bodhivaggo** ādi, suttasu paṭhamam **bodhisuttaṃ**, tassāpi **evam me sutantiādikaṃ** āyasmata ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanidānamādi. Sā panāyaṃ paṭhamamahāsaṅgīti vinayaṭṭhake (cūlava. 437) tantimārūlhā eva. Yo panettha nidānakosallatthaṃ vattabbo kathāmaggo sopi sumaṅgalavilāsiniyaṃ dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.nidānakathā) vutto evāti tattha vuttanayeneva veditabbo.

1. Bodhivaggo

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā

1. Yaṃ panettha “**evam me suta**”’ntiādikaṃ nidānaṃ, tattha **evanti** nipātapadaṃ. **Metiādīni** nāmapadāni. **Uruvelāyaṃ viharatīti** ettha **vīti** upasaggapadaṃ, **haratīti** ākhyātapadanti imināva nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evam**saddo tāva upamūpadesasampahaṃsanagaraṇavacanasampañiggahākāra-nidassanāvadhāraṇapucchāidamattaparimāṇādi anekathappabhedo. Tathā hesa “evam jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu”’nti evamādīsu (dha. pa. 53) upamāyaṃ āgato. “Evam te abhikkamitabbaṃ, evam te paṭikkamitabba”’ntiādīsu (a. ni. 4.122) upadese. “Evametam bhagavā, evametam sugatā”’tiādīsu (a. ni. 3.66) sampahaṃsane. “Evamevam panāyaṃ vasalī yasmim vā tasmim vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇam bhāsati”’tiādīsu (saṃ. ni. 1.187) garaṇe. “Evam, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosu”’ntiādīsu (dī. ni. 2.3; ma. ni. 1.1) vacanasampañiggāhe. “Evam byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī”’tiādīsu (ma. ni. 1.398) ākāre. “Ehi tvaṃ, māṇavaka, yena samaṇo

ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamtivā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati’ti, evañca vadehi ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’ti’’ādīsu (dī. ni. 1.445) nidassane. “‘Taṃ kiṃ maññaṭha, kālāma, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’ti? ‘Akusalā, bhante’. ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ti? ‘Sāvajjā, bhante’. ‘Viññūgarahitā vā viññūppasatthā vā’ti? ‘Viññūgarahitā, bhante’. ‘Samattā samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, no’vā? ‘Kathaṃ vo ettha hotī’ti? ‘Samattā, bhante, samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotī’’’ādīsu (a. ni. 3.66) avadhāraṇe. “‘Evamete sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā’’’tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ. “‘Evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.182), evaṃvidho evamākāro’’’tiādīsu idaṃsaddassa atthe. Gatasaddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. “‘Evaṃ lahuparivattaṃ evamāyupariyanto’’’tiādīsu (a. ni. 1.48) parimāṇe.

Nanu ca “‘evaṃ vitakkitaṃ no tumhehi, evamāyupariyanto’’’ti cettha evaṃsaddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃsaddoti. Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha evaṃsaddo ākāratthoti adhippeto. “‘Evaṃ byā kho’’’tiādīsu pana ākāravisesavacano. Ākāravisesavācino cete evaṃsaddā pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vācakattā. Evañca katvā “‘evaṃ jātena maccena’’’tiādīni upamānaudāharaṇāni yujjanti. Tattha hi –

“‘Yathāpi puppharāsīmḥā, kayirā mālāguṇe bahū;
Evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu’’’nti. –

Ettha puppharāsīṭṭhānīyato manussuppatti
sappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampattiādito
dānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇavisesayogato mālāguṇasadiṣiyo bahukā
puññakiriyā maritabbasabhāvātāya maccena kattabbāti abhedatāya puppharāsi mālāguṇā ca upamā, tesam
upamānākāro yathāsaddena aniyamato vutto. Puna evaṃsaddena niyamanavasena vutto. So pana
upamānākāro niyamāyamaṇo atthato upamā eva hotīti vuttaṃ “‘upamāyaṃ āgato’’’ti.

Tathā “‘evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba’’’ntiādīnā upadisiyamānāya samaṇasārubbāya
ākappasampattiyā yo tattha upadesākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṃ – “‘evaṃ te abhikkamitabbaṃ,
evaṃ te paṭikkamitabbantiādīsu upadese’’’ti.

“‘Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’’ti ettha bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi
kataṃ yaṃ tattha vijjamaṇaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggaṭākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, so tattha
pahaṃsanākāroti vuttanayena yojetabbaṃ.

“‘Evamevaṃ panāya’’’nti ettha garaṇānākāroti vuttanayena yojetabbaṃ. So ca garaṇānākāro
“‘vasalī’’’tiādīkhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ
upamānākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsīādisaddānaṃ sannidhānato vuttāti veditabbaṃ.

“‘Evaṃ no’’’ti etthāpi tesam yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāvena sanniṭṭhānananattaṃ
anumatiggahaṇavasena “‘no vā kathaṃ vo ettha hotī’’’ti pucchāya katāya “‘evaṃ no ettha hotī’’’ti vuttattā
tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃsaddena āvikataṃ. So pana tesam dhammānaṃ ahitāya dukkhāya
saṃvattanākāro niyamāyamaṇo avadhāraṇattho hotīti vuttaṃ – “‘evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe’’’ti.

“‘Evañca vadehī’’’ti yathāhaṃ vadāmi evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti vadanākāro idāni vattabbo
evaṃsaddena nidassīyatīti “‘nidassanatto’’’ti vuttaṃ.

Evaṃmānārasavācīnampi etesaṃ evaṃsaddānaṃ upamādivisesatthavuttitāya upamādiatthātā vuttā.
“‘Evaṃ, bhante’’’ti pana dhammassa sādhukaṃ savanamasikāre niyojitehi bhikkhūhi tattha
paṭiṭṭhitabhāvassa paṭijānavasena vuttattā tattha evaṃsaddo vacanasampañjaghattho. Tena evaṃ,
bhanteti sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākārathena **evaṃ**saddena etamatthaṃ dīpeti – nānāyanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathaṃ āgacchantāṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmatāṃ janetvāpi evaṃ me sutāṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Ettha ca ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsāṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhaviṅkīṭitadisālocanaaṅkusasaṅkhātā ca assādādivisayādibhedena nānāvīdhā nayā **nānāyā**. Nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññattianupaññattādivasena saṃkilesabhāgiyādīlokiyādīdadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena, saṅgahādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānāyā**, tehi nipuṇaṃ saṅhaṃ sukhumantī nānāyanipuṇaṃ.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca anekavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo. So samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Sīlādiatthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā **atthabyañjanasampannaṃ**.

Iddhiādesanānusāsānībhedenā tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṃ bahuvīdhaṃ vā pāṭihāriyaṃ etassāti **vividhapāṭihāriyaṃ**. Tattha paṭipakkhaharaṇato rāgādīkilesāpanayanato pāṭihāriyanti atthe satī bhagavato na paṭipakkhā rāgādayo santi ye haritabbā, puthujjanānampi vīgatūpakkīlese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhivīdhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vuttaṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ, evaṃ satī yuttametam. Atha vā bhagavato ceva sāsānassa ca paṭipakkhā tīthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyaṃ. Te hi dīṭṭhiharaṇavasena dīṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsānīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā ayaṃ saddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipavīṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo” tiādīsu (cūḷani. pārāyanavagga, vatthugāthā 4) viya. Tasmā samāhite citte vīgatūpakkīlese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti pāṭihāriyaṃ. Attano vā upakkīlesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ. Iddhiādesanānusāsāniyo vīgatūpakkīlesena katakiccena sattahitattaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkīlesesu parasattānaṃ upakkīlesaharaṇāni hontīti pāṭihāriyāni bhavanti. Pāṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ, pāṭihāriye vā iddhiādesanānusāsānīsamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Pāṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato. Tattha jātaṃ nimittabhūtaṃ tato vā āgatanti pāṭihāriyanti attho vedītabbo.

Yasmā pana tantiatthadesanā tabbohārābhīsamayasāṅkhātā hetuhetuphalatadubhayapaññattipaṭivedhasāṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, sasādīhi viya mahāsamuddo anupacītakusalasambhārehi alabbhaneyyappaṭīṭṭhā duppariyogāhā ca, tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti bhagavato vacanaṃ **dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ**.

Eko eva bhagavato dhammadesanāghoso, ekasmiṃ khaṇe pavattamāno nānābhāsānaṃ sattānaṃ attano attano bhāsāvasena apubbaṃ acarimaṃ gahaṇūpago hoti. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvoti sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathaṃ āgacchatīti vedītabbaṃ.

Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata” nti attānaṃ parimocento “evaṃ me sutāṃ, mayāpi evaṃ suta” nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhītimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando” ti (a. ni. 1.219-223) evaṃ bhagavatā, “āyasmā ānando atthakusalo, dhammakusalo, byañjanakusalo, niruttikusalo, pubbāparakusalo” ti (a. ni. 5.169) evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmatāṃ janeti. “Evaṃ me sutāṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā

anūnāmanadhikāṃ, evameva na aññathā daṭṭhabba’’nti. **Aññathā**ti bhagavato sammukhā sutākārato aññathā na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, sā neva sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamattho. Sutākārāvīrujjhanameva hi dhāraṇabalaṃ.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa ‘‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyya’’ntiādīsu (saṃ. ni. 1.194; su. ni. 81) mayāti attho. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.88; 5.382; a. ni. 4.257) mayhanti attho. ‘‘Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā’’tiādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana ‘‘mayā sutāṃ, mama suta’’nti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasāṅkhāte sasantāne vattanato tividhopi **mesaddo** kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasāṅkhāto pana viññāyatevāyaṃ atthabhedoti ‘‘me-saddo tīsu atthesu dissati’’ti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Sutanti ayaṃ **sutasaddo** saupasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyogasotaviññeyya sotadvārānusāra viññātādiānekathappabhedo. Kiñcāpi hi upasaggo kiriyāṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmīṃ sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhati.

Tattha ‘‘senāya pasuto’’tiādīsu gacchantoti attho. ‘‘Sutadhammassa passato’’tiādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. ‘‘Avassutā avassutassā’’tiādīsu (pāci. 657) kilesena kilinnā kilinnassāti attho. ‘‘Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’ntiādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. ‘‘Ye jhānappasutā dhīrā’’tiādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. ‘‘Diṭṭhaṃ sutāṃ muta’’ntiādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. ‘‘Sutadharo sutasannicayo’’tiādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa ‘‘sotadvārānusārena upadhārita’’nti vā ‘‘upadhāraṇa’’nti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe satī ‘‘evaṃ mayā sutāṃ sotadvārānusārena upadhārita’’nti yujjati. Mamāti atthe satī ‘‘evaṃ mama sutāṃ sotadvārānusārena upadhāraṇa’’nti yujjati.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttana **evaṃsaddena** savanakiriyājotakena bhavitabbaṃ, tasmā **evanti** sotaviññāṇasampañcchanādisotadvārikaviññāṇānantaraṃ uppannamanodvārikaviññāṇakiccanidassanaṃ. **Meti** vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṃ. Sabbāni hi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā tesāṃ. **Sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāvīparītaggahaṇanidassanaṃ. Yathā hi sutāṃ sutamevāti vattabbataṃ arahati tathā taṃ sammā sutāṃ anūnaggahaṇaṃ anadhikaggahaṇaṃ avīparītaggahaṇaṃ hotīti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti etasmīṃ pakkhe yasmā sutanti etassa asutaṃ na hotīti ayamattho vutto, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāvīparītaggahaṇanidassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – evaṃ me sutāṃ, na mayā idaṃ diṭṭhaṃ, na sayambhūñāṇena sacchikataṃ, na aññathā vā upaladdhaṃ. Api ca sutāṃva, tañca kho sammadevāti. Avadhāraṇatthe vā evaṃsadda ayamatthayojanā, tadapekkhassa sutasaddassa niyamattho sambhavatīti tadapekkhassa sutasaddassa assavanabhāvappaṭikkhepo anūnānadhikāvīparītaggahaṇanidassanaṃ ca veditabbā. Iti savanahetusavanavisesavasenaṃ sutasaddassa atthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā **evanti** tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṃ ākārattho evaṃsaddoti karitvā. **Meti** attappakāsaṇaṃ. **Sutanti** dhammappakāsaṇaṃ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayañhettha saṅkhepo – nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo sutoti.

Tathā **evanti** nidassitabbappakāsaṇaṃ nidassanattho evaṃsaddoti katvā nidassetabbassa niddisitabbabhāvato. Tasmā evaṃsaddena sakalampi suttaṃ paccāmatṭhanti veditabbaṃ. **Meti** puggalappakāsaṇaṃ. **Sutanti** puggalakiccappakāsaṇaṃ. Sutasaddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappabandhappaṭibaddhā, tattha ca puggalavohāro, na ca puggalavohārahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati. Tassāyaṃ saṅkhepattho – yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ sutanti.

Tathā **evanti** yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho eva evaṃsaddoti katvā. **Evanti** hi ayamākārapaññatti dhammānaṃ taṃ taṃ pavattiākāraṃ upādāya paññapetabbasabhāvattā. **Meti** kattuniddeso. **Sutanti** visayaniddeso, sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṃ hoti. Ettāvata nānappakārena pavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti.

Atha vā **evanti** puggalakiccaniddeso, sutānañhi dhammānaṃ gahitākārassa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvena evaṃsaddena tadākārādīdhāraṇassa puggalavohārupādānadhammabyāpārābhāvato puggalakiccaṃnāma niddiṭṭhaṃ hotīti. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso, puggalavādinopi hi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā na hotīti. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Meti** hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā viññāṇakiccaṃca tattheva samodahitabbanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo – mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **evanti** ca **meti** ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṃca vijjamānādīsu chasu paññattīsu avarodho, tasmā yo māyāmarīciādayo viya abhūtatto anussavādīhi gahetabbo viya anuttamatthopi na hoti. So rūpasaddādiko ruppanānubhavanādiko ca paramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana evanti ca meti ca vuccamāno ākārattho, so aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma. Tasmā kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha? **Sutanti** vijjamānapaññatti, yañhi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evanti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārādīnaṃ paccāmasanavasena. **Meti** sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisitṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādīsabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṃ tatiyantiādiko viya paṭhamādīni, diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā sutanti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Ettha ca **evantivacanena** asammoḥaṃ dīpeti. Paṭividdhā hi attanā sutassa pakāravisesā evanti idha āyasmatā ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoḥo dīpito hoti. Na hi sammūlho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti, paccayākārasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttantāti dīpitanti. **Sutantivacanena** sutassa asammosaṃ dīpeti, sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā. Yassa hi sutam sammuṭṭhaṃ hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijjānāti. Iccassa asammoḥena paññāsiddhi, sammohābhāvena paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthattā. Byañjanānañhi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutaṃ dhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthattā. Athassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīroti paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇībhūtāyevāti satiyā pubbaṅgamāyāti katvā. Tadubhayasamatthattāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthattāya dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo – **evantivacanena** yonisomanasikāraṃ dīpeti, tena ca vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ nānappakārappaṭivedhajotakānaṃ aviparītasiddhi dhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. **Sutantivacanena** avikkhepaṃ dīpeti, “paṭhamabodhisuttaṃ kattha bhāsita”ntiādipucchāvasena pakaraṇapattassa vakkhamānassa sutassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti bhaṇāti. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayaṃca sādheti assutavato sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupanissayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo – “yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa

nānakāraniddeso”ti vuttaṃ. Yasmā ca so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanena niravasesaṃ parahitapāripūrīkaraṇabhūto evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā hoti. Tasmā **evanti** iminā bhaddakena ākārena pacchimakakkadvayasampattimattano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayavirahitassa ca savanaṃ atthi. Iccassa pacchimakakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Sammā paṇihitacitto pubbe ca katapuñño visuddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ “sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti (dha. pa. 43) “katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayena ca sādhuṇaṃ diṭṭhānugatiāpajjanena parisuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, pubbeyeva taṇhādiṭṭhisamkilesānaṃ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampanna vacanaṃ aruṇuggamaṇaṃ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammaṃ arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti tṭhāne nidānaṃ tṭhapento **evaṃ me sutanti**ādīmāha.

Aparo nayo – **evanti** iminā pubbe vuttanayeneva nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā evaṃsaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Evanti** ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakavacanaṃ bhāsamāno “ete dhammā mayā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. Pariyattidhammo hi “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha pañña, ettakā ettha anusandhiyo”tiādīnā nayena manasā anupekkhito anussavākāraparivitakkasahitāya dhammanijjhānakkhantibhūtāya nītapariññāsankhātāya vā diṭṭhiyā tatha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa”ntiādīnā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdho attano ca paresaṅca hitasukhāvaho hotīti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhāsamāno “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā”ti dīpeti. Sotāvadhānapaṭibaddhā hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātābhāvena, atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanapāripuññaṃhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

“**Evaṃ me suta**”nti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ paṭiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetaṃ mayā, tasseva pana bhagavato vacana”nti dīpento attānaṃ parimoceti, sathhāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ paṭiṭṭhāpeti.

Apica “evaṃ me suta”nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidam mayā tassa bhagavato catuvesārajjavīsāradasa dasabaladharassa āsabhāṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”ti sabbadevamanussānaṃ imasmīṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampaḍaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati –

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. Ayañhi **ekasaddo** aññasetṭhāsahāyasankhyādīsu dissati. Tathā hi ayaṃ “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī”tiādīsu (ma. ni. 3.27; udā. 55) aññe dissati. “Cetaso ekodibhāva”ntiādīsu (pārā. 11; dī. ni. 1.228) setṭhe. “Eko vūpakaṭṭho”tiādīsu (cūḷava. 445; dī. ni. 1.405) asahāye. “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu (a. ni. 8.29) sankhyāyaṃ, idhāpi sankhyāyameva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ – “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti.

Samayanti paricchinnaniddeso. Ekaṃ samayanti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha samayasaddo –

“Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudīṭṭhisu;
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati”.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālaṅca samayaṅca upādāyā”ti evamādīsu (dī. ni. 1.447) samavāyo attho, yuttakālaṅca paccayasāmaggiṅca labhivāti hi adhippāyo, tasmā paccayasamavāyoti vedītabbo. “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu (a. ni. 8.29) khaṇo, okāso ti attho. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko yevāti hi attho. “Uṇhasamayo pariāhasamayo”tiādīsu (pāci. 358) kālo. “Mahāsamayo pavanasmī”ntiādīsu (dī. ni. 2.332) samūho. Mahāsamayoti hi bhikkhūnaṃ devatānaṅca mahāsannipātoti attho. “Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahoṣi, bhagavā kho sāvattiyānaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati ‘bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī’ti, ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahoṣi”tiādīsu (ma. ni. 2.135) hetu. Sikkhāpadassa kāraṇaṅhi idha samayoti adhippetā. “Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasati”tiādīsu (ma. ni. 2.260) dīṭṭhi. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano dīṭṭhisankhātānaṃ samayaṃ pavadantīti so paribbājakārāmo “samayappavādako”ti vuccati.

“Dīṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti. (saṃ. ni. 1.129) –

Ādīsu paṭilābho. Atthābhisamayāti hi atthassa adhiḡamāti attho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”tiādīsu (ma. ni. 1.28) pahānaṃ. Adhikaraṇaṃ samayaṃ vūpasamaṇaṃ apagamoti abhisamayoti pahānaṃ. “Dukkhassa pīlanaṅgānaṃ saṅkhataṅgānaṃ santāpaṅgānaṃ vipariṇāmaṅgānaṃ abhisamayaṅgānaṃ”tiādīsu (paṭi. ma. 2.8) paṭivedho. Paṭivedhoti hi abhisametabbato abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṅgānaṃ pīlanaṅgānaṃ abhisametabbabhāvena ekābhāvaṃ upanetvā vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṅgānaṃ tāneva tathā ekantena vuttāni. Tattha pīlanaṃ dukkhasaccassa taṃsamaṅgino himsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santappaṇaṃ paridhanaṃ.

Ettha ca sahaṅgānaṃ saṅgānaṃ sameti samavēti samavāyo samayo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti khaṇo samayo. Sameti ettha etena vā saṃgacchati satto sabhāvadhammo vā uppādādhī sahaṅgānaṃ vāti kālo samayo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmettasiddhenānurūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti samūho samayo yathā samudāyoti. Avayavasahāvattṭhānameva hi samūho. Avasesapaccayānaṃ samāgame sati eti phalameasmā uppajjati pavattatīti samayo hetu yathā samudāyoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, dalhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo dīṭṭhi. Dīṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sameti saṅgati samodhānanti samayo paṭilābho. Samayaṇaṃ upasamayaṇaṃ apagamoti samayo pahānaṃ. Samucchedappahānabhāvato pana adhiko samayoti abhisamayo yathā abhidhammoti. Abhimukhaṃ nāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvābodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samayasaddassa pavatti vedītabbā.

Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa gahaṇe kāraṇaṃ vuttanayeneva vedītabbaṃ. Idha panassa kālo attho samavāyādīnaṃ asambhavato. Desadesakaparīsā viya hi desanāya nidānabhāve kālo eva icchītabboti. Yasmā panettha samayoti kālo adhippeto, tasmā saṃvaccharautumāsaddhamāsarattīdivasapubbaṇhamajjhānikasāyanhapaṭhamayāma-majjhīmayāmapacchimayāmamuhuttādīsu kālabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddīṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvā niddīṭṭhoti ce? Kiṅcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmiṃ yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattībhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbampi taṃ therassa suviditaṃ suvatthāpitaṃ paññāya.

Yasmā pana “evaṃ me sutam asukasamvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukkena dhāretum vā uddisitum vā uddisāpetum vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samaya”nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasānkhātāṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo vāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitappaṭipattisamayesu parahitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammakathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu samayesu aññatarasamayaṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”ti (dha. sa. 1) ca ito aññesu suttapadesu “yasmim samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī”ti (a. ni. 4.200) ca bhummavacanena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena buddho bhagavā”ti (pārā. 1) karaṇavacanena niddeso kato, tathā akatvā “ekaṃ samaya”nti accantasamyogethe upayogavacanena niddeso katoti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu ca suttantesu ādhāraṇīyasaṃkhāto adhikaraṇattho kiriyāya kiriyantaralakkhaṇasaṃkhāto bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavatīti. Adhikaraṇaṇhi kālatho samūhattho ca samayo tattha vuttānaṃ phassādiddhammānaṃ, tathā kālo sabhāvadhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato yathā “pubbaṅhe jāto sāyanhe jāto”tiādīsu. Samūhotipi avayavavinimutto paramatthato avijjamānopi kappanāmettasiddhena rūpena avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati, yathā “rukkhe sākha, yavo yavarāsimhi samuṭṭhito”tiādīsu. Yasmim kāle dhammapuñje ca kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmimyeva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṇhi tattha attho. Tathā khaṇasamavāyahetusaṃkhātassa samayassa bhāvena tattha vuttānaṃ phassādiddhammānaṃ bhāvo lakkhīyati. Yathā hi “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti ettha gāvīnaṃ dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmim samayeti vutte ca padatthassa sattāvīrahābhāvato satīti ayamattho viññāyamāno eva hotīti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. Tathā yasmim samaye yasmim navame khaṇe yasmim yonisomanasikārādihetumhi paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim samaye khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti. Tasmā tadatthajotanatthaṃ bhummavacanena niddeso kato.

Vinaye ca “annena vasatī, ajjhenena vasatī”tiādīsu viya hetuattho, “pharasunā chindatī, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya karaṇattho ca sambhavatī. Yo hi sikkhāpadapaññattisamayo dhammasenāpatiādīhipi dubbhīñeyyo, tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtena ca vītikkaṃ sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vīgārahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇasamayasānkhātāṃ kālaṃ anatikkamitvā sikkhāpadāni paññāpento tatiyapārājikādīnaṃ viya sikkhāpadapaññattiyā hetum apekkhamāno tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ vinaye karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiṃca evaṃjātike accantasamyogettho sambhavatī. Yasmimhi samaye saha samuṭṭhānahetunā idaṃ udānaṃ uppannaṃ, accantameva taṃ samayaṃ ariyavīhārapubbaṅgamāya dhammapaccavekkhaṇāya bhagavā vihāsi, tasmā “māsaṃ ajjhetī”tiādīsu viya upayogathajotanatthaṃ idha upayogavacanena niddeso kato. Tenetaṃ vuccati –

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;
Aññātra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti – “yasmim samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “ekaṃ samaya”nti vā abhilāpamattabhedo esa niddeso, sabbattha bhummameva atthoti. Tasmā “ekaṃ samaya”nti vuttepi

ekasmiṃ samayeti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuṇhi loke “bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Tattha seṭṭhavācavacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato visesagarukaraṇārahātāya vā gāravayutto. Evaṃ guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacanaṃ bhagavāti idaṃ vacananti veditabbaṃ. Apica –

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so bhagavāti vuccatī”ti. –

Niddese (mahāni. 84) āgatanayena –

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamaṇo, bhavesu bhagavā tato”ti. –

Imāya gāthāya ca vasena bhagavāti padassa attho veditabbo. So panāyaṃ attho sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.142) vutto, tasmā tattha vuttanayeneva vivaritabbo.

Apica bhāge vani, bhage vā vamīti bhagavā. Tathāgato hi dānasīlādipāramidhamme jhānavimokkhādiuttarimanussadhamme vani bhajī sevi bahulamakāsi, tasmā bhagavā. Atha vā teyeva “veneyyasattasānesu kathaṃ nu kho uppajjeyyu”nti vani abhipatthayīti bhagavā. Atha vā bhagasaṅkhātāṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti bhagavā. Tathā hi tathāgato hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhīpaccasadiṣaṃ cātuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ tiṇṇāyapi amaññaṃāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā. Sineruyugandharauttarakuruhimavantādi bhājanalokavisesasannissayasobhā kappatṭhitibhāvato, tepi bhage vami, tannivāsissattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavāti evamādinā nayena bhagavāti padassa attho veditabbo.

Ettāvātā cetha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ savanavasena bhāsanto bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti, tena “nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacanaṃ, ayaṃ vo satthā”ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti. Vuttañhetāṃ bhagavatā “yo kho, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desīto paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216; mī. pa. 4.1.1). **Ekaṃ samayaṃ bhagavāti** vacanena tasmīṃ samaye bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyapariniḥḥānaṃ sādheti, tena “evaṃvidhassa nāma dhammassa desetā dasabaladharo vajirasāṅghātasamānakāyo sopi bhagavā parinibbuto, kenañña jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamaṃtaṃ janaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, vakkhamānassa sakalasuttassa evanti nidassanato. **Me sutanti** sāvakasampattiṃ savanasampattiñca niddisati, paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena dhammabhaṇḍāgārikena sutabhāvadīpanato “tañca kho mayāva sutāṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhata”nti imassa catthassa dīpanato. **Ekaṃ samayaṃ**anti kālasampattiṃ niddisati bhagavato

uruvelāyaṃ viharāṇasamayabhāvena buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. **Bhagavāti** desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvadīpanato.

Uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsīmhiṭi attho. Atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā. Velātikamanahetu ābhatā uru uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassatāpasā tasmim padese viharantā ‘‘kāyakammavacīkammāni paresampi pākaṭāni honti, manokammaṃ pana apākaṭaṃ. Tasmā yo micchāvitakkaṃ vitakketi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālukaṃ āharitvā imasmim ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamma’’nti katikavattaṃ katvā tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tatha pattapuṭena vālukaṃ āharitvā ākirati. Evaṃ tatha anukkamena mahāvālukārāsi jāto, tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyatṭhānamakāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsīmhiṭi attho daṭṭhabbo’’ti.

Viharatīti avisesena iriyāpathadibbabrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgitāparidīpanaṃ. Idha pana ṭhānanisajjāgamanasayanappabhedesu iriyāpathesu āsanasaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ ariyavihārasamaṅgitāparidīpanaṅcāti veditabbaṃ. Tattha yasmā ekaṃ iriyāpathabādhaṇaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti padassa iriyāpathavihārasavenettha attho veditabbo. Yasmā pana bhagavā dibbavihārādīhi sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ harati upaharati upaneti uppādeti, tasmā tesampi vasena vividhaṃ haratīti evamattho veditabbo.

Najjāti nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyāti** nelaṃ jalamassāti ‘‘nelañjalāyā’’ti vattabbe lakārassa rakāraṃ katvā ‘‘nerañjarāyā’’ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci ‘‘nīlajalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vutta’’nti vadanti. Nānameva vā etaṃ etissā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ ‘‘**bodhirukkhamūle**’’ti vuttaṃ. Tattha ‘‘bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa’’nti ettha (cūlani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) maggañāṇaṃ bodhīti vuttaṃ. ‘‘Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso’’ti ettha (dī. ni. 3.217) sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayampi bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi bodhirukkhoteva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhīti bhagavā bodhi, tena bujjhantena sannissittā so rukkhopi bodhirukkhote nāmaṃ labhi, tassa bodhirukkhasa. **Mūleti** samīpe. Ayañhi mūlasaddo ‘‘mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷamattānipī’’tiādīsu (a. ni. 4.195) mūlamūle dissati. ‘‘Lobho akusalamūla’’ntiādīsu (dī. ni. 3.305) asādhāraṇahetumhi. ‘‘Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhāmūla’’ntiādīsu samīpe. Idhāpi samīpe adhippeto, tasmā bodhirukkhasa mūle samīpeti evamattha attho daṭṭhabbo.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṃ abhisambuddho hutvā, sabbapaṭhamāmyevāti attho. Ettāvatā dhammabhaṇḍāgārikena udānadesanāya nidānaṃ ṭhapentena kāladesadesakāpadesā saha visesena pakāsītā honti.

Etthāha ‘‘kasmā dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabbo’’ti? Vuccate – desanāya ciratṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakavattuādīhi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciratṭhitikā hoti asammosā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāraviniṅchayo. Teneva ca āyasmātā mahākassapena ‘‘paṭhamaṃ, āvuso ānanda, udānaṃ kattha bhāsita’’ntiādīnā desādīsu pucchāya katāya vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena ‘‘evaṃ me suta’’ntiādīnā udānassa nidānaṃ bhāsītanti.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sambuddhattasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihataññācārātāya ekappamāṇattā ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuttāhidhammacchariyasāsanasāvākānurāgābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso parikkhīṇāsavassa katthacipi ācariyamuttāhiādīnaṃ sambhavoti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampattidūsakānaṃ accantaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasaṃsūcakehi

ñāṇasampadāpahānasampadābhīyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikanīyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacānena pakāsītā honti, tattha tattha sampattaparīsāya ajjhāsāyānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato. Idha pana vimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārapakāsanenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ – “satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacāna”nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacānaṃ. Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitā vā. Tasmā paresaṃyeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanāṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthu caritaṃ kāladesadesakaparīsāpadesādīhi saddhiṃ tattha tattha nidānavacānena yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana abhisambodhivimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ – “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacāna”nti.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacānaṃ. Sā cassa pamāṇabhāvadassanātā heṭṭhā vuttanayānūsārena veditabbā. Bhagavāti hi iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccarītādidosappahānadīpanena, sabbasattuttamabhāvādīpanena ca anaññasādhāraṇañākarūṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacānappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Taṃ panetaṃ “evaṃ me suta”nti ārabhitvā yāva “imaṃ udānaṃ udānesī”ti padaṃ, tāva imassa udānassa nidānanti veditabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā paṭipanno bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi, ādito paṭṭhāya tassa kāyikacetasikappaṭipattiyā pakāsanatthaṃ saṅgītikārehi saṅgītikāle bhāsītavacānaṃ.

Nanu ca “imasmiṃ sati idaṃ hotī”tiādi bhagavato eva vacānaṃ bhavituṃ arahati, na hi satthāraṃ muñcitvā añño paṭiccasamuppādaṃ desetuṃ samattho hotīti? Saccametaṃ, yathā pana bhagavā bodhirukkhamūle dhammasabhāvapaccavekkhaṇavasena paṭiccasamuppādaṃ manasākāsi, tatheva naṃ bodhaneyyabandhavānaṃ bodhanatthaṃ paṭiccasamuppādasīhanādasuttādīsū desitassa ca vacānaṃ desitākārassa anukaraṇavasena paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavatā bhāsītassa imassa udānassa dhammasaṅgāhakā mahātherā nidānaṃ saṅgāyimsūti yathāvuttavacānaṃ saṅgītikārānameva vacānanti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Ito paresupī suttantesu eseva nayo.

Ettha ca attajjhāsāyo parajjhāsāyo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti cattāro suttanikkhepā veditabbā. Yathā hi anekasataanekasahassabhedānīpi suttāni saṃkilesabhāgiyādīpaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ tāni sabbānīpi attajjhāsāyādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvaṃ nātivattanti. Kāmañcettha attajjhāsāyassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsāyapucchāvasikehi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ajjhāsāyānusandhipucchānusandhisambhavato, attajjhāsāyaatṭhuppattīnaṃ aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepāti vuttaṃ.

Tatrāyaṃ vacānattho – nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsāyo attajjhāsāyo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsāyo, attano ajjhāsāyo etassāti vā attajjhāsāyo. Parajjhāsāyepi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti nikkhepo, attajjhāsāyādi eva. Etasmīṃ pana atthavikappe attano ajjhāsāyo attajjhāsāyo. Paresaṃ ajjhāsāyo parajjhāsāyo. Pucchīyatīti pucchā, pucchītabbo attho. Pucchānavasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacānaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pullīngavasena vuttaṃ. Tathā atthuppattiyeva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādīkāraṇanirapekkhattā attajjhāsāyassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsāyeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā,

parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyā pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasikaatṭhuppattipubbakānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametā. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinicchayādivinimuttasseva suttantadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajālādhammāyādasuttādīnaṃ vaṇṇavaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ aṭṭhuppatti vuccati, paresaṃ pucchāya vinā ajjhāsayameva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Tattha paṭhamādīni tīṇi bodhisuttāni mucalindasuttaṃ, āyusaṅkhārossajjanasuttaṃ, paccavekkhaṇasuttaṃ, papañcasaññāsuttanti imesaṃ udānānaṃ attajjhāsayo nikkhepo. Huhuṅkasuttaṃ, brāhmaṇajātikasuttaṃ, bāhiyasuttanti imesaṃ udānānaṃ pucchāvasiko nikkhepo. Rājasuttaṃ, sakkārasuttaṃ, ucchādanasuttaṃ, piṇḍapātikasuttaṃ, sippasuttaṃ, gopālasuttaṃ, sundarikasuttaṃ, mātusuttaṃ, saṅghabhedakasuttaṃ, udapānasuttaṃ, tathāgatuppādasuttaṃ, moneyyasuttaṃ, pāṭaligāmiyasuttaṃ, dvepi dabbasuttānīti etesaṃ udānānaṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo. Pālileyyasuttaṃ, piyasuttaṃ, nāgasamālasuttaṃ, visākhāsuttañcāti imesaṃ udānānaṃ attajjhāsayo parajjhāsayo ca nikkhepo. Sesānaṃ ekapaññāsāya suttānaṃ parajjhāsayo nikkhepo. Evametesāṃ udānānaṃ attajjhāsayādivasena nikkhepaviseso veditabbo.

Ettha ca yāni udānāni bhagavatā bhikkhūnaṃ sammukhā bhāsītāni, tāni tehi yathābhāsitasuttāni vacasā paricitāni manasānupekkhitāni dhammabhaṇḍāgārikassa kathitāni. Yāni pana bhagavatā bhikkhūnaṃ asammukhā bhāsītāni, tānīpi aparabhāge bhagavatā dhammabhaṇḍāgārikassa puna bhāsītāni. Evaṃ sabbānīpi tāni āyasmā ānando ekajjhaṃ katvā dhārento bhikkhūnañca vācento aparabhāge paṭhamamahāsaṅgītikāle udānantveva saṅgahaṃ āropesīti veditabbaṃ.

Tena kho pana samayenātiādīsu tena samayenāti ca bhummatthe karaṇavacanaṃ, **kho panāti** nipāto, tasmīṃ samayeti attho. Kasmīṃ pana samaye? Yaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tasmīṃ samaye. **Sattāhanti** satta ahāni sattāhaṃ, accantasāmyogatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Yasmā bhagavā taṃ sattāhaṃ nirantarātāya accantameva phalasaṃpattisukhena vihāsi, tasmā sattāhanti accantasāmyogavasena upayogavacanaṃ vuttaṃ. **Ekapallaṅkenāti** visākhāpuṇṇamāya anattaṅgateyeva sūriye aparājītapallaṅkavare vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpī anuṭṭhahitvā yathāabhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinnō hotīti attho. Tattha **vimuttīti** tadaṅgavimuttī, vikkhambhanavimuttī, samucchēdavimuttī, paṭippassaddhivimuttī, nissaraṇavimuttīti pañca vimuttiyo. Tāsu yaṃ deyyadharmapariccāgādīhi tehi tehi guṇaṅgehi nāmarūpaparicchēdādīhi vipassanaṅgehi ca yāva tassa tassa aṅgassa aparīhānivasena pavatti, tāva taṃtaṃpaṭippakkhato vimuccanato vimuccanaṃ pahānaṃ. Seyyathidaṃ? Dānena macchariyalobhādito, sīlena pāṇātipātādito, nāmarūpavavattāhānena sakkāyadīṭṭhito, paccayapariggahena ahētuvisamahēduttīhi, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvato, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhato, maggāmaggavavattāhānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchēdādīṭṭhiyā, vayadassanena sassatādīṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratīsaññāya, muccitukamyatāññānena amuccitukamyatāya, upekkhāññānena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvato, gotrabhunā saṅkhāranimittabhāvato vimuccanaṃ, ayaṃ **tadaṅgavimuttī** nāma. Yaṃ pana upacārappanābhēdena samādhinā yāvassa aparīhānivasena pavatti, tāva kāmaccchandādīnaṃ nīvaraṇānañceva, vitakkādīnañca paccanīkadhammānaṃ, anuppattisaññītaṃ vimuccanaṃ, ayaṃ **vikkhambhanavimuttī** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato ariyassa santāne yathārahaṃ “dīṭṭhigātānaṃ pahānāyā”tiādīnā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa puna accantaṃ appavattibhāvena samucchēdapahānavasena vimuccanaṃ, ayaṃ **samucchēdavimuttī** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, ayaṃ **paṭippassaddhivimuttī** nāma. Sabbasaṅkhatanissaṭṭātaṃ pana sabbasaṅkhāravimuttaṃ nibbānaṃ, ayaṃ **nissaraṇavimuttī** nāma. Idha pana bhagavato nibbānārammaṇā phalavimuttī adhippetā. Tena vuttaṃ – “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinnō hotīti attho”ti.

Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṃ veditabbaṃ, tāya vimuttiyā jātaṃ sampayuttaṃ vā sukhaṃ vimuttisukhaṃ. “Yāyaṃ, bhante, upekkhā sante sukhe vuttā bhagavatā”ti (ma. ni. 2.88) vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā ca vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti (vibha. aṭṭha. 232). Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattasamāpattiṃ samāpajjati, na itaraṃ. Atha vā “tesaṃ vūpasamo sukho”tiādīsu yathā saṅkhāradukkhūpasamo sukhoti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha sukhanti veditabbā. Tayidaṃ vimuttisukhaṃ maggavīthiyaṃ kālantareti phalacittassa pavattivibhāgena duvidhaṃ hoti. Ekekassa hi ariyamaggassa anantarā tassa tasseva vipākabhūtāni nibbānārammaṇāni tīṇi dve vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānaṃ. Yasmiñhi javanavāre ariyamaggo uppajjati, tattha yadā dve anulomāni, tadā tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ tīṇi phalacittāni honti. Yadā pana tīṇi anulomāni, tadā catutthaṃ gotrabhu, pañcamaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ dve phalacittāni honti. Evaṃ catutthaṃ pañcamaṃ appanāvasena pavattati, na tato paraṃ bhavaṅgassa āsannattā. Keci pana “chaṭṭhampi cittaṃ appetī”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāsu (visuddhi. 2.811) paṭikkhittaṃ. Evaṃ maggavīthiyaṃ phalaṃ veditabbaṃ. Kālantare phalaṃ pana phalasamāpattivasena pavattaṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitaṃ. Sā panāyaṃ phalasamāpatti atthato lokuttarakusalānaṃ vipākabhūtā nibbānārammaṇā appanāti daṭṭhabbā.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti anadhigatattā. Tathā heṭṭhimā ariyā uparimaṃ, uparimāpi ariyā heṭṭhimaṃ na samāpajjantiyeva puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhabhāvato. Attano eva phalaṃ te te ariyā samāpajjanti. Keci pana “sotāpannasakadāgāmino phalasamāpattiṃ na samāpajjanti, uparimā dveveva samāpajjanti samādhismiṃ paripūrakāribhāvato”ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato. Kiṃ vā ettha kāraṇacintāya? Vuttañhettaṃ paṭisambhidāyaṃ “katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti (paṭi. ma. 1.57), katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjantī”ti (paṭi. ma. 1.60) imesaṃ pañhānaṃ vissajjane sotāpattiphalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāyāti tesampi ariyānaṃ phalasamāpattisamāpajjanaṃ vuttaṃ. Tasmā sabbepi ariyā yathāsakaṃ phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā pana te samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājāno rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā “lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā”ti addhānaparicchedaṃ katvā icchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha –

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā, sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti (ma. ni. 1.458).

Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo – phalasamāpattitthikena ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassevaṃ pavattānupubbavipassanasseva saṅkhārārammaṇagotrabhuññānantaraṃ phalasamāpattivasena nirodhe cittaṃmappeti, phalasamāpattininnabhāvena ca sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti “sotāpanno attano phalasamāpattiṃ samāpajjissāmīti vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī”ti. Te vattabbā – evaṃ sante anāgāmī arahā bhavissati, arahā ca paccekabuddho, paccekabuddho ca sambuddhoti āpajjeyya, tasmā yathābhinivesaṃ yathājjhāsayāṃ vipassanā atthaṃ sādhetīti sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalampi tassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato, paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti.

Kasmā panettha gotrabhuññānaṃ maggaññāpurecārikaṃ viya nibbānārammaṇaṃ na hotīti? Phalaññānaṃ aniyānikabhāvato. Ariyamaggadhammāyeva hi niyyānikā. Vuttañhettaṃ “katame dhammā niyyānikā? Cattāro ariyamaggā apariyāpannā”ti (dha. sa. 1295). Tasmā ekanteneva niyyānikabhāvassa ubhato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhiteneva

bhavitabbanti tassa nibbānārammaṇatā yuttā, na pana ariyamaggassa bhāvitattā tassa vipākabhāvena pavattamānānaṃ kilesānaṃ asamucchindanato aniyyānikattā avuṭṭhānasabhāvānaṃ phalañāṇānaṃ purecārikañāṇassa kadācīpi nibbānārammaṇatā ubhayattha anulomañāṇānaṃ atulyākārato. Ariyamaggavūthiyañhi anulomañāṇāni anibbiddhapubbānaṃ thūlathūlānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ sātisayaṃ padālanena lokiyañāṇena ukkaṃsapāramippattāni maggañāṇānukūlāni uppajjanti, phalasaṃpattivūthiyaṃ pana tāni tāni tena tena maggena tesam tesam kilesānaṃ samucchinnattā tattha nirussukkāni kevalaṃ ariyānaṃ phalasaṃpattisukhasamaṅgibhāvassa parikkammamattāni hutvā uppajjantīti na tesam kutoci vuṭṭhānasambhavo, yato tesam pariyoṣāne ñāṇaṃ saṅkhāranimittaṃ vuṭṭhānato nibbānārammaṇaṃ siyā. Evañca katvā sekkhassa attano phalasaṃpattivaḷaṅjanatthāya udayabbayādivasena saṅkhāre sammasantassa vipassanāñāṇanupubbāya phalameva uppajjati, na maggoti ayañca attho samatthito hoti. Evaṃ tāva phalasaṃpattiyā saṃpajjanaṃ veditabbaṃ.

“Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā, sabbanimittānaṃ amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisaṅkhāro” ti (ma. ni. 1.458) –

Vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṃ hoti. Tattha **pubbe ca abhisaṅkhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmiṃ nāma kāle vuṭṭhahissāmī” ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva vuṭṭhānaṃ na hoti.

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānassa, sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro” ti (ma. ni. 1.458) –

Vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittavedanāsaññāsaṅkhāravīññānanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panevaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ, tassa manasikaraṇena phalasaṃpattito vuṭṭhānaṃ hotīti evaṃ assā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tayidaṃ evamidha saṃpajjanavuṭṭhānaṃ arahattaphalabhūtaṃ –

“Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ;
Vantalokāmiṣaṃ santaṃ, sāmaññaphalamuttamaṃ”.

Iti vuttaṃ sātātisātaṃ vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedesi. Tena vuttaṃ – “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho” ti.

Athāti adhikāratthe nipāto. **Khoti** padapūraṇe. Tesu adhikāratthena **athāti** iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamuppādamanasikāro. **Athāti** vā pacchāti etasmiṃ atthe nipāto, tena “tassa sattāhassa accayenā” ti vakkhamānameva atthaṃ joteti. **Tassa sattāhassāti** pallaṅkasattāhassa. **Accayenāti** apagamena. **Tamhā samādhimhāti** arahattaphalasaṃpattito. Idha pana ṭhatvā paṭipāṭiyā satta sattāhāni dassetabbānīti keci tāni vitthārayiṃsu. **Mayaṃ** pana tāni khandhakapāṭhena imissā udānapāḷiyā aviroduhadassanamukhena parato vaṇṇayissāma. **Rattiyāti** avayavasambandhe sāmivacanaṃ. **Paṭhamanti** accantasamyogathe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamāṃ yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahoṣīti.

Paṭiccasamuppādanti paccayadhammaṃ. Avijjādayo hi paccayadhammā paṭiccasamuppādo. Kathamidaṃ jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi “tasmātihānanda, eseva hetu, etaṃ nidānaṃ, esa samudayo, esa paccayo jarāmaraṇassa, yadidaṃ jāti...pe... saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjā” ti (dī. ni. 2.105 ādayo) evaṃ avijjādayo hetūti vuttā. Yathā dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādāti.

Tatrāyaṃ vacanattho – aññaṃaññaṃ paṭicca paṭimukhaṃ katvā kāraṇasamavāyaṃ appaṭikkhipitvā sahite uppādetīti paṭiccasamuppādo. Atha vā paṭicca paccetabbaṃ paccayārahataṃ paccayaṃ paṭigantvā na vinā tena sambandhassa uppādo paṭiccasamuppādo. Paṭiccasamuppādoti cettha samuppādapadaṭṭhānavacanaṃ viññeyyo phalassa uppādanasaṃmatthāyutto hetu, na paṭiccasamuppattimattaṃ

veditabbaṃ. Atha vā pacceṭuṃ arahanti naṃ paṇḍitāti paṭicca, sammā sayameva vā uppādetīti samuppādo, paṭicca ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Anulomanti “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā nayena vutto avijjādiko paccayākāro attanā kattabbakiccakaraṇato anulomoti vuccati. Atha vā ādito paṭṭhāya antaṃ pāpetvā vuttattā pavattiyā vā anulomato anulomo, taṃ anulomaṃ. **Sādhukaṃ manasākāsīti** sakkaccaṃ manasi akāsī. Yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, taṃ sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho. Yathā pana bhagavā paṭiccasamuppādānulomaṃ manasākāsī, taṃ saṅkhepena tāva dassetuṃ “**iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati**”ti vuttaṃ.

Tattha **itīti** evaṃ, anena pakārenāti attho. **Imasmiṃ sati idaṃ hotīti** imasmiṃ avijjādike paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajjati**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajjati attho. **Imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati**ti avijjādīnaṃ abhāve saṅkhārādīnaṃ abhāvassa avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa ca dutiyatatiyasuttavacanena etasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito hoti – imasmiṃ sati eva, nāsati. Imassuppādā eva, nānuppādā. Anirodhā eva, na nirodhāti. Tenetaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nirodhoti** ca avijjādīnaṃ virāgādhigamena āyatīṃ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ – “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”tiādi. Nirodhanirodhī ca uppādanirodhībhāvena vutto “imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti.

Tenetaṃ dasseti – anirodho uppādo nāma, so cettha atthibhāvotipi vuccatīti. “Imasmiṃ sati idaṃ hoti”ti idameva hi lakkhaṇaṃ pariyāyantarena “imassa uppādā idaṃ uppajjati”ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na dhamaṇatamaṃyeva sandhāya “imasmiṃ sati”ti vuttaṃ, atha kho maggena aniruddhabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”tiādinā nirodho eva vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato na idha atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamatto vibhāvototi. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanamaṃ aññamaññavisesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ.

Ko panāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuccatīti? Appahīnabhāvo ca, anibbattitaphalārahataṃpahānehi phalānuppādanārahataṃ ca. Ye hi pahātabbā akusalā dhammā, tesamaṃ ariyamaggena asamugghāṭitabhāvo ca. Ye pana na pahātabbā kusalābyākatā dhammā, yāni tesu saṃyojanāni akhīṇāsavānaṃ tesamaṃ aparikkhīṇatā ca. Asamugghāṭitānusayatāya hi sasamyojanā khandhappavatti paṭiccasamuppādo. Tathā ca vuttaṃ –

“Yāya ca, bhikkhave, avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bheda kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā jarāmaṇeṇā”tiādi (saṃ. ni. 2.19).

Khīṇasaṃyojanānaṃ pana avijjāya abhāvato saṅkhārānaṃ, taṇhupādānaṃ abhāvato uppādānabhavānaṃ asambhavoti vaṭṭassa upacchedo paññāyissatīti. Tenevāha –

“Channaṃ tveva, phagguṇa, phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho”tiādi (saṃ. ni. 2.12).

Na hi aggamaggādhigamato uddhaṃ yāva parinibbānā saḷāyatanādīnaṃ appavatti. Atha kho natthitā nirodhasaddavacanīyatā khīṇasaṃyojanatāti nirodho vutto. Apica cīrakatampi kammaṃ anibbattitaphalatāya appahīnāhāratāya ca phalārahaṃ santaṃ eva nāma hoti, na nibbattitaphalaṃ, nāpi

pahīnāhāranti. Phaluppattipaccayānaṃ avijjāsaṅkhārādīnaṃ vuttanayeneva phalārahabhāvo anirodhoti veditabbo. Evaṃ aniruddhabhāveneva hi yena vinā phalaṃ na sambhavati, taṃ kāraṇaṃ atītantipi imasmiṃ satīti iminā vacanena vuttaṃ. Tatoyeva ca avusitabrahmacariyassa appavattidhammataṃ anāpanno paccayuppādo kālabhedaṃ anāmasitvā anivattanāya eva imassa uppādāti vutto. Atha vā avasesapaccayasamavāye avijjamānassapi vijjamānassa viya pageva vijjamānassa yā phaluppattiabhimukhatā, sā imassa uppādāti vuttā. Tathā hi tato phalaṃ uppajjati tadavatthaṃ kāraṇaṃ phalassa uppādanabhāvena uṭṭhitaṃ uppatitaṃ nāma hoti, na vijjamānampi atadavatthanti tadavatthatā uppādoti veditabbo.

Tattha **satīti** iminā vijjamānatāmattena paccayabhāvaṃ vadanto abyāpāraṭaṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. **Uppādāti** uppattidhammataṃ asabbakālabhāvitaṃ phaluppattiabhimukhatañca dīpento aniccataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. “Sati, nāsati, uppādā, na nirodhā”ti pana hetuatthehi bhūmanissakkavacanehi samatthitaṃ nidānasamudayajātīpabhavabhāvaṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. Hetuatthatā cettha bhūmavacane yassa bhāve tadavinābhāviphalassa bhāvo lakkhīyati, tattha pavattiyā veditabbā yathā “adhanānaṃ dhane ananuppādīyamāne dālidīyaṃ vepullaṃ agamāsī”ti (dī. ni. 3.91) ca “nippennesu sassesu subhikkhaṃ jāyati”ti ca. Nissakkavacanehi hetuatthatā phalassa pabhava pakatiyañca pavattito yathā “kalalā hoti abbudaṃ, abbudā jāyati pesī”ti (saṃ. ni. 1.235) ca “himavatā gaṅgā pabhavanti, siṅgato saro jāyati”ti ca. Avijjādibhāve ca tadavinābhāvena saṅkhārādibhāvo lakkhīyati, avijjādīhi ca saṅkhārādayo pabhavanti pakariyanti cāti te tesam pabhavo pakati ca, tasmā tadatthadīpanatthaṃ “imasmiṃ sati imassa uppādā”ti hetuatthe bhūmanissakkaniddesā katāti.

Yasmā cettha “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti saṅkhepena uddiṭṭhassa paṭiccasamuppādassa “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādiko niddeso, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca tesam tesam paccayuppannadhammānaṃ paccayabhāvoti viññāyati. Na hi aniruddhatāsaṅkhātāṃ atthibhāvaṃ uppādañca anivattasabhāvatāsaṅkhātāṃ udayavatthataṃ saṅkhātāṃ vā “sati eva, nāsati, uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamehi vacanehi abhīhitaṃ muñcitvā añño paccayabhāvo nāma atthi, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca paccayabhāvoti veditabbaṃ. Yepi paṭṭhāne āgatā hetuādayo catuṅsatī paccayā, tepi etasseva paccayabhāvassa viśesatī veditabbā. Iti yathā vitthārena anulomaṃ paṭiccasamuppādaṃ manasī akāsī, taṃ dassetuṃ, “**yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā**”tiādi vuttaṃ.

Tattha **yadidanti** nipāto, tassa yo ayanti attho. **Avijjāpaccayā**tiādīsu avindiyam kāyaduccarītādiṃ vindatīti **avijjā**, vindiyam kāyasucarītādiṃ na vindatīti avijjā, dhammānaṃ aviparitasabhāvaṃ aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāya paṭipakkhātī avijjā, sā “dukkhe aññāna”ntiādīnā catubbidhā veditabbā. Paṭicca na vinā phalaṃ eti uppajjati ceva pavattati cāti **paccayo**, upakāraṭtho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti **avijjāpaccayo**, tasmā **avijjāpaccayā**. Saṅkharontīti **saṅkhārā**, lokiyakusalākusalacetanā, sā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāravasena tivadhā veditabbā. Vijjāntīti **viññānaṃ**, taṃ lokiyavipākaviññānavasena dvattimsavidhaṃ. Namatīti **nāmaṃ**, vedanādikkhandhattayaṃ. Ruppātīti **rūpaṃ**, bhūtarūpaṃ cakkhādiupādārūpañca. Āyatati āyatañca saṃsāradukkhaṃ nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Idampi dvayaṃ dvārasena chabbidhaṃ, vipākavasena gahaṇe chattimsavidhaṃ. Paritassatīti **taṇhā**, sā kāmataṇhādivasena saṅkhepatō tivadhā, vitthārato aṭṭhuttarasatavīdhā ca. Upādīyatīti **upādānaṃ**, taṃ kāmupādānādivasena catubbidhaṃ. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**, so kammūpapattibhedato duvidho. Jananaṃ **jāti**. Jīraṇaṃ **jarā**. Maranti tenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhatīti **dukkhaṃ**, uppādaṭṭhitivasena dvedhā khaṇatīti **dukkhaṃ**. Dumanassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhūso āyāso **upāyāso**. **Sambhavanti**ti nibbattanti. Na kevalaṃ sokādīhiyeva, atha kho sabbapadehi “sambhavanti”ti padassa yojanā kātabbā. Evañhi “avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavanti”ti paccayapaccayuppannavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

Tattha aññānalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharānalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijjānalakkhaṇaṃ viññānaṃ, pubbaṅgamasamaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, sampayogarasamaṃ,

avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppenalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasam, appaheyyabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanam, dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatiṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasaṃsambhogarasaṃ, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetubhāvalakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasaṃ, atītibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ, amuñcanarasaṃ, taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhavanabhāvanaraso, kusalākusalābyākataṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Tattha tattha bhava paṭhamābhiniṭṭhānā jāti, niyyātanarasaṃ, atītabhavato idhuppannapaccupaṭṭhānā, dukkhaviccittatāpaccupaṭṭhānā vā. Khandhaparipākakalakkhaṇā jarā, maraṇūpanayanarasaṃ, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Cutilakkhaṇaṃ maraṇaṃ, viṣayogarasam, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṃ. Antonijjhānalakkhaṇo soko, cetaso nijjhānaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno. Lālappanalakkhaṇo paridevo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno. Kāyapīṭhanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, duppaññānaṃ domanassakaraṇarasaṃ, kāyikābhādhapaccupaṭṭhānaṃ. Cittapīṭhanalakkhaṇaṃ domanassaṃ, manovighātanarasaṃ, mānasabyādhipaccupaṭṭhānaṃ. Cittaparidahanalakkhaṇo upāyāso, nīthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Evamete avijjādayo lakkhaṇādītopi veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sabbākārasampannaṃ vinicchayaṃ icchantena sammohavinodaniyā (vibha. aṭṭha. 225) vibhaṅgaṭṭhakathāya gahetabbo.

Evanti niddiṭṭhassa nidassanaṃ, tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassāti** yathāvuttassa. **Kevalassāti** asammissassa sakalassa vā. **Dukkhakkhandhassāti** dukkhasamūhassa, na sattassa, nāpi jīvassa, nāpi subhasukhādīnaṃ. **Samudayo hotīti** nibbatti sambhavati.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Tāyaṃ velāyanti** tāyaṃ tassa atthassa viditavelāyaṃ. **Imaṃ udānaṃ udānesīti** imaṃ tasmim atthe vidite hetuno ca hetusamuppannadhammassa ca pajānāyā ānubhāvādīpakam “**yadā have pātubhavanti**”tiādikaṃ somanassasampayuttañānasamuṭṭhānaṃ udānaṃ udānesi, attamanavācam nicchāresīti vuttaṃ hoti.

Tassattho – **yadāti** yasmim kāle. **Haveti** byattanti imasmim atthe nipāto. Keci pana “haveti āhave yuddhe”ti atthaṃ vadanti, “yodhetha māraṃ paññāvudhenā”ti (dha. pa. 40) vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesam adhippāyo. **Pātubhavanti** uppajjanti. **Dhammāti** anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. Atha vā **pātubhavanti** pakāsentī, abhisamayavasena byattā pākāṭā hontī. **Dhammāti** catuariyasaccadhammā, ātāpo vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ. **Ātāpinoti** sammappadhānavīriyavato. **Jhāyatoti** ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassāti** bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti** athassa evaṃ pātubhūdadhammassa yā etā “ko nu kho, bhante, phusatīti. No kallo pañhoti bhagavā avocā”tiādīnā (saṃ. ni. 2.12) nayena, “katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇanti. No kallo pañhoti bhagavā avocā”tiādīnā (saṃ. ni. 2.35) nayena paccayākāre kaṅkhā vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiādīnā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasa kaṅkhā āgatā. Tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti. Kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ**, yasmā avijjādīkena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādikaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi paṭivijjhīti.

Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāsentī vā? Vipassanāmaggañānesu. Tattha vipassanāñānasampayuttā satīādayo vipassanāñānaṃca yathārahaṃ attano visayesu tadanāgappahānavasena subhasaññādīke pajahantā kāyānupassanādivasena viṣuṃ viṣuṃ uppajjanti, maggakkhaṇe pana te nibbānamālabitvā samucchadavasena paṭipakkhe pajahantā catūsūpi ariyasaccesu asamohappaṭivedhasādhānavasena sakideva uppajjanti. Evaṃ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ vipassanākkhaṇe vipassanāyā ārammaṇakaraṇavasena, lokuttarānaṃ tadadhimuttatāvasena, maggakkhaṇe nirodhasaccassa ārammaṇābhīsamayavasena,

sabbesampi kiccābhisamayavasena pākaṭabhāvato pakāsanatṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākaṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhīnivesassa katattā nipuṇagambhīrasuddasatāya paccayākārassa taṃ paccavekkhitvā uppannabalavasomanasso paṭipakkhasamucchedavibhāvanena saddhiṃ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udānesīti.

Ayampi udāno vutto bhagavatā iti me sutanti ayaṃ pāḷi kesuciyeva potthakesu dissati. Tattha **ayampīti** pisaddo “idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, ayampi pārājiko hoti”tiādīsu viya sampiṇḍanatto, tena uparimaṃ sampiṇḍeti. **Vuttoti** ayaṃ vuttasaddo kesohāraṇavappanavāpasamīkaraṇajīvitavuttiṃpamuttabhāvapāvacaṇabhāvena pavattana ajjhenakathanādīsu dissati. Tathā hesa “kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”tiādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe āgato.

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati;
Vuttānaṃ phalamsanāti, yo mittānaṃ na dubbhatī”ti. –

Ādīsu (jā. 2.22.19) vappane. “No ca kho paṭivutta”ntiādīsu (pārā. 289) aṭṭhadaṇḍakādīhi vāpasamīkaraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharāmi”tiādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. “Paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattāyā”tiādīsu (pārā. 92) bandhanato pamuttabhāve. “Gītaṃ vuttaṃ samīhita”ntiādīsu (dī. ni. 1.285) pāvacaṇabhāvena pavattite. “Vutto pārāyaṇo”tiādīsu ajjhene. “Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā ‘dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā’”tiādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo, tena ayampi udāno bhāsītoti attho. **Itīti** evaṃ. **Me sutanti** padadvayassa attho nidānavañṇanāyaṃ sabbākārato vuttoyeva. Pubbe “evaṃ me suta”nti nidānavasena vuttoyeva hi attho idha nigamanavasena “iti me suta”nti puna vutto. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Itisaddassa atthuddhāro **evaṃ**-saddena samānatthatāya “**evaṃ me suta**”nti ettha viya, atthayojanā ca **itivuttakavaṇṇanāya** amhehi pakāsītāyevāti tattha vuttanayeneva veditabboti.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāyatṭhakathāya

Udānasamvaṇṇanāpaṭhamabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyabodhisuttavaṇṇanā

2. Dutīye **paṭilomanti** “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”tiādīnā nayena vutto avijjādikoyeva paccayākāro anuppādanirodhena nirujjhamāno attano kattabbakiccassa akaraṇato paṭilomoti vuccati. Pavattiyā vā vilomanato paṭilomo, antato pana majjhato vā paṭṭhāya ādiṃ pāpetvā avuttattā ito aññenatthenettha paṭilomatā na yujjati. Paṭilomanti ca “visamaṃ candasūriyā parivattanti”tiādīsu viya bhāvanapūmsakaniddeso. **Imasmiṃ asati idaṃ na hotīti** imasmiṃ avijjādikoyeva paccaye asati maggena pahīne idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ na hoti nappavattati. **Imassa nirodhā idaṃ nirujjhatīti** imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā maggena anuppattidhammataṃ āpāditattā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ nirujjhati, nappavattatīti attho. Idhāpi yathā “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti ettha “imasmiṃ satīyeva, nāsati, imassa uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamatā dassitā. Evaṃ imasmiṃ asatīyeva, na sati, imassa nirodhā eva, na uppādāti antogadhaniyamatālakkaṇā dassitāti veditabbaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamabodhisuttavaṇṇanāya vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Evaṃ yathā bhagavā paṭilomapaṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ saṅkhepena dassetvā idāni vitthārena dassetuṃ “**avijjānirodhā saṅkhāranirodho**”tiādī vuttaṃ. Tattha **avijjānirodhāti** ariyamaggena avijjāya anavasesanirodhā, anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghāṭatoti attho. Yadipi heṭṭhimamaggehi pahīyamānā avijjā accantasamugghāṭavaseneva pahīyati, tathāpi na anavasesato pahīyati. Apāyagāminiyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati. Tathā sakideva imasmiṃ loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattipaccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ dutiyatatiyamaggehi pahīyati, na itarāti. Arahattamaggeneva hi sā anavasesaṃ pahīyatīti.

Saṅkhāranirodhoti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññānaṃ, viññānādīnañca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāni eva hontīti dassetuṃ “**saṅkhāranirodhā viññānanirodho**”tiādiṃ vatvā “**evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti**”ti vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Apicettha kiñcāpi “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññānanirodho”ti ettāvataṃpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati pavattati evāti imassa atthassa dassanattaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... samudayo hoti”ti vuttaṃ. Evaṃ tappaṭipakkhato tassa tassa paccayadhammassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati nappavattatīti dassanattaṃ idha “**avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññānanirodho...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hoti**”ti vuttaṃ, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanattaṃ. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ “avijjānirodhādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti”ti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ udānesīti** imasmīṃ atthe vidite “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”ti evaṃ pakāsitassa avijjādīnaṃ paccayānaṃ khayassa avabodhānubhavadīpakāṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yasmā avijjādīnaṃ **paccayānaṃ** anuppādanirodhasaṅkhātāṃ **khayaṃ avedi** aññāsī paṭivijjhi, tasmā etassa vuttanayena **ātāpino jhāyato brāhmaṇassa** vuttappakārā bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā **pātubhavanti** uppajjanti pakāsenti vā. Atha yā paccayanirodhassa sammā aviditattā uppajjeyyūṃ pubbe vuttappabhedā **kaṅkhā**, tā sabbāpi **vapayanti** nirujjhantīti. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **anulomapaṭilomanti** anulomañca paṭilomañca, yathāvuttaanulomavasena ceva paṭilomavasena cāti attho. Nanu ca pubbepi anulomavasena paṭilomavasena ca paṭiccasamuppāde manasikārappavatti suddadvaye vuttā, idha kasmā punapi tadubhayavasena manasikārappavatti vuccatīti? Tadubhayavasena tatiyavāraṃ tattha manasikārassa pavattitattā. Kathaṃ pana tadubhayavasena manasikāro pavattito? Na hi sakkā apubbaṃ acarimaṃ anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ pavattetuntī? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “tadubhayaṃ ekajjhaṃ manasākāsi”ti, atha kho vārena. Bhagavā hi paṭhamaṃ anulomavasena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā tadanurūpaṃ paṭhamaṃ udānaṃ udānesi. Dutiyampi paṭilomavasena taṃ manasi karitvā tadanurūpameva udānaṃ udānesi. Tatiyavāre pana kālena anulomaṃ kālena paṭilomaṃ manasikaraṇavasena anulomapaṭilomaṃ manasi akāsi. Tena vuttaṃ – “anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvuttaanulomavasena ceva paṭilomavasena cā”ti. Iminā manasikārassa paṇḍābalavabhāvo ca vasībhāvo ca pakāsito hoti. Ettha ca “anulomaṃ manasi karissāmi, paṭilomaṃ manasi karissāmi, anulomapaṭilomaṃ manasi karissāmi”ti evaṃ pavattānaṃ pubbābhogaṇaṃ vasena nesaṃ vibhāgo veditabbo.

Tattha **avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā, aggamaggena anavasesaanuppādappahānāti attho. **Saṅkhāranirodhoti** sabbesaṃ saṅkhārānaṃ anavasesaṃ anuppādanirodho. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā. Aggamaggena panassā anavasesanirodhā na keci saṅkhārā na nirujjhantīti.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo nirodho ca avijjādīnaṃ samudayā nirodhā ca hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ**

udānesīti idaṃ yena maggena yo dukkhakkhandhassa samudayanirodhasaṅkhāto attho kiccavasena ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadvāpakaṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho – **yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato brāhmaṇassa**, tadā so brāhmaṇo tehi uppannehi bodhipakkhiyadhammehi yassa vā ariyamaggassa catusaccadhammā pātubhūtā, tena ariyamaggena **vidhūpayam tiṭṭhati mārasenaṃ**, “kāmā te paṭhamā senā” tiādīnā (su. ni. 438; mahāni. 28; cūḷani. nandamāṇavapucchānidessa 47) nayena vuttappakāraṃ mārasenaṃ vidhūpayanto vidhamento viddhamṣento tiṭṭhati. Kathaṃ? **Sūriyova obhāsaya mantalikkhaṃ**, yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkhaṃ obhāsento andhakāraṃ vidhamento tiṭṭhati, evaṃ sopi khīṇāsavabrāhmaṇo tehi dhammehi tena vā ariyamaggena saccāni paṭivijjhantova mārasenaṃ vidhūpayanto tiṭṭhatīti.

Evaṃ bhagavatā paṭhamam paccayākārapajānanassa, dutiyam paccayakkhayādhigamassa, tatiyam ariyamaggassa ānubhāvappakāsānāni imāni tīṇi udānāni tīsu yāmesu bhāsītāni. Katarāya rattiyā? Abhisambodhito sattamāya rattiyā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsam anussarivā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇam otāretvā nānāyehi tebhūmakasaṅkhāre sammāsivā “idāni aruṇo uggamissatī” ti sammāsambodhiṃ pāpuṇi, sabbaññutappattisamanantareva ca aruṇo uggacchīti. Tato teneva pallaṅkena bodhirukkhamūle sattāham vītināmento sampattāya paṭipadarattiyā tīsu yāmesu vuttanayena paṭiccasamuppādam manasi karitvā yathākkamaṃ imāni udānāni udānesi.

Khandhake pana tīsupi vāresu “paṭiccasamuppādam anulomapaṭilomaṃ manasākāsī” ti (mahāva. 1) āgatattā khandhakatṭhakathāyaṃ “tīsupi yāmesu evaṃ manasi katvā paṭhamam udānaṃ paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyam nibbānapaccavekkhaṇavasena, tatiyam maggapaccavekkhaṇavasenāti evaṃ imāni bhagavā udānāni udānesī” ti vuttam, tampi na virujjhati. Bhagavā hi ṭhapetvā ratanagharasattāham sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammaṃ paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammaparicayavaseneva vihāsīti.

Tatiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Humhuṅkasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **ajapālanigrodheti** tassa kira chāyāyaṃ ajapālā gantvā nisīdanti, tenassa “ajapālanigrodho” tveva nāmaṃ udapādi. Keci pana “yasmā tattha vede sajjhāyitum asamattā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasimṣu, tasmā **ajapālanigrodhoti** nāmaṃ jāta” nti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho – na japaṇṭīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyātī attho, ajapā lanti ādiyanti nivāsam etthāti ajapāloti. Yasmā vā majjhanhike samaye anto pavitṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’ tissa nāmaṃ rūḷhanti apare. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa, tassa samīpe. Samīpatthe hi etaṃ bhummaṃ “ajapālanigrodhe” ti.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti tatrapi dhammaṃ vicinanto vimuttisukhaṅca paṭisaṃvedento nisīdi. Bodhirukkhatto puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. **Sattāhanti** ca idaṃ na pallaṅkasattāhato anantasattāham. Bhagavā hi pallaṅkasattāhato aparānīpi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – bhagavati kira sammāsambodhiṃ patvā sattāham ekapallaṅkena nisinne “na bhagavā vuṭṭhāti, kinnu kho aññepi buddhattakarā dhammā atthī” ti ekaccānaṃ devatānaṃ kaṅkhā udapādi. Atha bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā kaṅkhāvidhamanattam ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsam kaṅkhaṃ vidhametvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca upacitānaṃ pāramīnaṃ balādhigamaṭṭhānaṃ pallaṅkaṃ bodhirukkhaṅca animisehi cakkhūhi olokayamāno sattāham vītināmesi, tam ṭhānaṃ **animisacetiyaṃ** nāma jātam. Atha pallaṅkassa ca ṭhitatṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimoto ca āyate ratanacāṅkame caṅkamanto sattāham vītināmesi, tam

ratanacāṅkamacetiyam nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ māpayiṃsu, tattha pallaṅkena nisīditvā abhidhammapīṭakaṃ visesato anantanayaṃ samantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanagharaacetiyam** nāma jātaṃ. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcāme sattāhe bodhirukkato ajapālanigrodhaṃ upasaṅkamitvā tassa mūle pallaṅkena nisīdi.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhāsīti tato phalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhahi, vuṭṭhahitvā ca pana tattha evaṃ nisinne bhagavati eko brāhmaṇo taṃ gantvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “**atha kho aññataro**”tiādi. Tattha **aññataroti** nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko. **Huṃhuṅkajātiko** so kira diṭṭhamaṅgaliko mānathaddho mānavasena kodhavasena ca sabbaṃ avokkhajātikaṃ passitvā jigucchanto “huṃhu”nti karonto vicarati, tasmā “huṃhuṅkajātiko”ti vuccati, “huhukkaajātiko”tipi pāṭho. **Brāhmaṇoti** jātiyā brāhmaṇo.

Yena bhagavāti yassaṃ disāyaṃ bhagavā nisinno. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ. Yena vā disābhāgena bhagavā upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena upasaṅkami. Atha vā **yenāti** hetuatthe karaṇavacanaṃ, yena karaṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena karaṇena upasaṅkamīti attho. Kena ca karaṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakararogadukkhābhipīṭitā āturakāyehi mahājanehi mahānubhāvo bhisakko viya rogatikicchanatthaṃ, nānāvidhakilesabyādhipīṭitā āturacittehi devamanussehi kilesabyādhitikicchanatthaṃ dhammassavanapañhapucchanādikāraṇehi bhagavā upasaṅkamitabbo. Tena ayampi brāhmaṇo attano kaṅkhaṃ chinditukāmo upasaṅkami.

Upasaṅkamitvāti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā yaṃ ṭhānaṃ upasaṅkami, tatopi bhagavato samīpabhūtaṃ āsannataraṃ ṭhānaṃ upagantvāti attho. **Sammodīti** samaṃ sammā vā modi, bhagavā cānena, sopi bhagavatā “kacci bhoto khamanīyaṃ kacci yāpanīya”ntiādinā paṭisanthāra karaṇavasena samappavattamodo ahoṣi. **Sammodanīyanti** sammodanārahaṃ sammodajananayoggaṃ. **Kathanti** kathāsallāpaṃ. **Sāraṇīyanti** saritabbayuttaṃ sādhujanehi pavattetabbaṃ, kālantare vā cintetabbaṃ. **Vītisāretvāti** niṭṭhāpetvā. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso. Ekasmiṃ ṭhāne, atisammukhādike cha nisajjadose vajjetvā ekasmiṃ padeseti attho. **Etadavocāti** etaṃ idāni vattabbaṃ “kittāvatā nu kho”tiādivacanaṃ avoca.

Tattha **kittāvatāti** kittakena pamāṇena. **Nūti** saṃsayatthe nipāto. **Khoti** padapūraṇe. **Bhoti** brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanāṃ. Tathā hi vuttaṃ – “bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396). **Gotamāti** bhagavantaṃ gottena ālapati. Kathaṃ panāyaṃ brāhmaṇo sampatisamāgato bhagavato gottaṃ jānāti? Nāyaṃ sampatisamāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṃ caramānopi, aparabhāge taṃ vataṃ chaḍḍetvā uruvelāyaṃ senanigame eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca. Tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṃ bhagavato gottaṃ anussaranto, “bho gotamā”ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā bhagavā mahābhinnikkhamaṃ nikkhamanto anomanaḍḍitīre pabbajito, tato pabhuti “samaṇo gotamo”ti cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto, na tassa gottajānane karaṇaṃ gavesitabbaṃ.

Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇaṃ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca **kittāvatāti** etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesam dhammānaṃ parimāṇaṃ pucchati. **Katame ca panāti** iminā tesam sarūpaṃ pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena puṭṭhassa pañhassa sikhāpattaṃ atthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṃ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṃ gāthaṃ sutvā na saccābhisamayo ahoṣi. Yathā ca imassa, evaṃ upakassa ājīvakassa buddhaguṇappakāsaṃ. Dhammacakkappavattanato hi pubbhāge bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ suṇantānampi tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya vāsānābhāgiyameva jātaṃ, na sekkhabhāgiyaṃ, na nibbedhabhāgiyaṃ. Esā hi dhammatāti.

Tattha yo **brāhmaṇo**ti yo bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattakena brahmaññaṃ paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammatā huṃhuṅkārapahānena **nihuṃhuṅko**, rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo**, bhāvanānuyogayuttacittatāya **yatto**, sīlasaṃyamena vā saṃyatacittatāya **yatto**, catumaggañāsaṅkhātehi vedehi antaṃ saṅkhārapariyosānaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantaḅū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vusitabrahmacariyo**, **dhammena so brahmavādaṃ vadeyya** “brāhmaṇo aha”nti etaṃ vādaṃ dhammena ñāyena vadeyya. **Yassa** sakalalokasannivāsepi **kuhiñci** ekārammaṇeṇi rāgussado, dosussado, mohussado, mānussado, diṭṭhussadoti ime **ussadā natthi**, anavasesaṃ pahīnāti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **sāvattiyanti** evaṃnāmake nagare. Tañhi savatthassa nāma isino nivāsaṭṭhāne māpitattā sāvattihī vuccati, yathā kākandī, mākandīti. Evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti – yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti sāvattihī. Satthasamāyoge ca kimettha bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacanaṃ upādāya sāvattihīti.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattiyāṃ samohitaṃ;
Tasmā sabbamupādāya, **sāvattihīti** pavuccati”ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.14);

Tassaṃ **sāvattiyāṃ**, samīpatthe cetāṃ bhummavacanaṃ. **Jetavaneti** attano paccatthike jinātīti **jeto**, raññā vā paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nāmameva katanti jeto. Vanayatīti **vanāṃ**, attano sampattiyā sattānaṃ attani bhattiṃ karoti uppādetīti attho. Vanuke iti vā **vanāṃ**, nānāvīdhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutālāpehi mandamārutacalitarukkhasākhāpallavahatthehi ca “etha maṃ paribhuñjathā”ti pāṇino yāceti viyāti attho. Jetassa vanāṃ **jetavanāṃ**. Tañhi jetena kumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ. Sova tassa sāmī ahoṣi, tasmā jetavananti vuccati, tasmīṃ **jetavane**.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti mātāpitūhi gahitaṇāmasasena sudatto nāma so mahāseṭṭhi, sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍaṃ deti, tasmā anāthapiṇḍikoti vuccati. Āramanti ettha pāṇino visesena pabbajitāti **ārāmo**, pupphaphalādisobhāya nātidūranāccāsannatādipaṇcavidhasenāsanāṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhīramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasantīti attho. Vuttapakārayā vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abhīramāyeva ānetvā rāmetīti **ārāmo**. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārapetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭīpariccāgena buddhappamukhassa saṅghassa niyyātito, tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmīṃ **anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “jetavane”ti vacanaṃ purimasāmparikittanaṃ, “anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāmparikittanaṃ. Ubhayampi dvīnaṃ pariccāgavisesaparidīpanena puññakāmānaṃ āyatīṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ. Tattha hi dvāraḱoṭṭhakapāsādakaraṇavasena bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭīagghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭīyo anāthapiṇḍikassa. Iti tesāṃ pariccāgaparikkittanena “evaṃ puññakāmā puññāni karontī”ti dassento dhammabhaṇḍāgāriko aññeṇi puññakāme tesāṃ diṭṭhānugatiāpajjane niyojetīti.

Tattha siyā – yadi tāva bhagavā sāvattiyāṃ viharati, “jetavane”ti na vattabbaṃ. Atha jetavane viharati, “sāvattiyā”nti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumhā “samīpatthe etaṃ bhummavacana”nti. Tasmā yadidaṃ sāvattiyā samīpe jetavanaṃ, tattha viharanto “sāvattiyāṃ viharati jetavane”ti vutto.

Gocaragāmanidassanattham hissa sāvattvivacanaṃ, pabbajitānurūpanivāsattḥānadassanattham sesavacanaṃti.

Āyasmā ca sārīputtotiādīsu āyasmāti piyavacanaṃ. Casaddo samuccayattho. Rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti **sārīputto**. **Mahāmoggallānoti** pūjāvacanaṃ. Guṇavisesehi mahanto moggallānoti hi mahāmoggallāno. **Revatoti** khadiravanikarevato, na kaṅkhārevato. Ekasmiñhi divase bhagavā rattasāṇiparikkhitto viya suvaṇṇayūpo, pavāladhajaparivārīto viya suvaṇṇapabbato, navutihamsasahassaparivārīto viya dhataratṭho hamsarājā, sattaratanasamujjalāya caturaṅginīyā senāya parivārīto viya cakkavattī rājā, mahābhikkhusaṅghaparivuto gaganamajjhe candaṃ utṭhāpento viya catunnaṃ parisānaṃ majjhe dhammaṃ desento nisinno hoti. Tasmīṃ samaye ime aggasāvaka mahāsāvaka ca bhagavato pāde vandanaṭṭhāya upasaṅkamīṃsu.

Bhikkhū āmantesīti attānaṃ parivāretvā nisinnabhikkhū te āgacchante dassetvā abhāsī. Bhagavā hi te āyasmante sīlasamādhīpaññādiguṇasampanne paramena upasamena samannāgate paramāya ākappasampattiyā yutte upasaṅkamante passivā pasannaṃānaso tesam guṇavisesaparikkittanattam bhikkhū āmantesi “**ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchanti, ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchanti**”ti. Pasādavasena etaṃ āmeḍitaṃ, pasamsāvasenātipi vattum yuttaṃ. **Evaṃ vutteti** evaṃ bhagavatā te āyasmante “brāhmaṇā”ti vutte. **Aññataroti** nāmagottena apākaṭo, tassaṃ parisāyaṃ nisinno eko bhikkhu. **Brāhmaṇajātikoti** brāhmaṇakule jāto. So hi uḷārabhogā brāhmaṇamahāsālakulā pabbajīto. Tassa kira evaṃ ahosi “ime lokiyā ubhatosujātiyā brāhmaṇasikkhānipphattiyā ca brāhmaṇo hoti, na aññathāti vadanti, bhagavā ca ete āyasmante brāhmaṇāti vadati, handāhaṃ bhagavantaṃ brāhmaṇalakkhaṇaṃ puccheyya”nti etadatthameva hi bhagavā tadā te there “brāhmaṇā”ti abhāsī. Brahmaṃ aṇatīti brāhmaṇoti hi jātibrahmaṇānaṃ nibbacanaṃ. Ariyā pana bāhitapāpatāya brāhmaṇā. Vuttañhetam – “bāhitapāpoti brāhmaṇo, samacariyā samaṇoti vuccatī”ti (dha. pa. 388). Vakkhati ca “bāhitvā pāpake dhamme”ti.

Etamattham viditvāti etaṃ brāhmaṇasaddassa paramatthato sikhāpattamattham jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ paramatthabrahmaṇabhavadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **bāhitvāti** bahi katvā, attano santānato nīharitvā samucchedappahānavasena pajahitvāti attho. **Pāpake dhammeti** lāmake dhamme, duccharitavasena tividhaduccharitadhamme, cittuppādasena dvādasākusalacittuppāde, kammaṭṭhavasena dasākusalakammaṭṭhe, pavattibhedavasena anekabhedabhinne sabbepi akusaladhammeti attho. **Ye caranti sadā satāti** ye sativepullappattatāya sabbakālaṃ rūpādīsu chasupī ārammaṇesu satatavihārasena satā satimanto hutvā catūhi iriyāpathehi caranti. Satiggahaṇeneva cettha sampajaññāmpi gahitanti veditabbaṃ. **Khīṇasaṃyojanāti** catūhipi ariyamaggehi dasavidhassa saṃyojanassa samucchinntā parikkhīṇasaṃyojanā. **Buddhāti** catusaccasambodhena buddhā. Te ca pana sāvakabuddhā, paccekabuddhā, sammāsambuddhāti tividhā, tesu idha sāvakabuddhā adhippetā. **Te ve lokasmi brāhmaṇāti** te seṭṭhatthena brāhmaṇasaṅkhāte dhamme ariyāya jātiyā jāta, brāhmaṇabhūtassa vā bhagavato orasaputtāti imasmīṃ satta-loke paramatthato brāhmaṇā nāma, na jātigottamattehi, na jaṭādhāraṇādimmattena vāti attho. Evaṃ imesu dvīsu suttesu brāhmaṇakarā dhammā arahattaṃ pāpetvā kathitā, nāññhāsayatāya pana sattānaṃ desanāvīlāsena abhilāpanānattena desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākassapasuttavaṇṇanā

6. Chatṭhe **rājagaheti** evaṃnāmake nagare. Tañhi mahāmandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā “rājagaha”nti vuccati. “Durabhibhavanīyattā paṭirājūnaṃ gahabhūtanti rājagaha”ntiadinā aññenetha pakārena vaṇṇayanti. Kintehi? Nāmametaṃ tassa nagarassa. Tam panetaṃ buddhakāle cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ yakkhapariggahitaṃ tesam vasanaṭṭhānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Veluvane kalandakanivāpeti veluvananti** tassa vihārasa nāmaṃ. Tam kira aṭṭhārasahatthubhedhena pakārena parikkhittaṃ buddhassa bhagavato vasanānucchavikāya mahatiyā gandhakuṭiyā aññehi ca

pāsādakuṭilenamaṇḍapacaṅkamadvārakoṭṭhakādīhi paṭimaṇḍitaṃ bahi veḷūhi parikkhittaṃ ahoṣi nīlobhāsaṃ manoramam, tena “veḷuvana”nti vuccati. Kalandakānañcetha nivāpaṃ adamsu, tasmā “**kalandakanivāpo**”ti vuccati. Pubbe kira aññataro rājā taṃ uyyānaṃ kīlanatthaṃ pavīṭṭho surāmadamatto divāseyyaṃ upagato supī, parijanopissa “sutto rājā”ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā rukkhasusirā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchatī. Taṃ disvā rukkhadavatā “rañño jīvitaṃ dassāmī”ti kalandakavesena gantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi, kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā “imāya kālākāya mama jīvitaṃ dinna”nti kālākānaṃ nivāpaṃ tattha paṭṭhapesi, abhayaghosañca ghosāpesi. Tasmā tato paṭṭhāya taṃ “kalandakanivāpa”nti sankhaṃ gataṃ. Kalandakāti hi kālākānaṃ nāmaṃ, tasmim **veḷuvane kalandakanivāpe**.

Mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero “mahākassapo”ti vuccati. **Pippaliguhāyanti** tassā kira guhāya dvārasamīpe eko pippalirukkho ahoṣi, tena sā “pippaliguhā”ti paññāyittha. Tassaṃ **pippaliguhāyaṃ**. **Ābādhikoti** ābādho assa atthīti ābādhiko, byādhikoti attho. **Dukkhīti** kāyasannissitaṃ dukkhaṃ sañjātaṃ assāti dukkhito, dukkhappattoti attho. **Bāḷhagilānoti** adhimattagelañño, taṃ pana gelaññaṃ sato sampajāno hutvā adhivāsesi. Athassa bhagavā taṃ pavattiṃ ñatvā tattha gantvā bojjhaṅgaparittaṃ abhāsi, teneva therassa so ābādho vūpasami. Vuttañhettaṃ bojjhaṅgasamyutte –

“Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhagavā sāyanhasamayam paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā...pe... etadavoca – ‘kacci te, kassapa, khamaṇīyaṃ, kacci yāpaṇīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’ti? ‘Na me, bhante, khamaṇīyaṃ, na yāpaṇīyaṃ, bāḷhā me bhante, dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’ti.

“Sattime, kassapa, bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvītā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati...pe... upekkhāsambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, kassapa, satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvītā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti’ti. ‘Taggha bhagavā bojjhaṅgā, taggha, sugata, bojjhaṅgā’”ti.

“Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahākassapo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Vuṭṭhahi cāyasmā mahākassapo tamhā ābādhā, tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahoṣī”ti.

Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmā mahākassapo aparena samayena tamhā ābādhā vuṭṭhāsi**”ti.

Etadahosīti pubbe gelaññadivasesu saddhivihārikehi upanītaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vihāre eva ahoṣi. Athassa tamhā ābādhā vuṭṭhitassa etaṃ “yaṃnūnāhaṃ rājagahaṃ piṇḍāya paviseyya”nti parivatakkho ahoṣi. **Pañcamattāni devatāsatanīti** sakkassa devarañño paricārikā pañcasatā kakuṭapādiniyo accharāyo. **Ussukkaṃ āpannāni hontīti** therassa piṇḍapātaṃ dassāmāti pañcapaṇḍapātasatāni sajjetvā suvaṇṇabhājanehi ādāya antarāmage ṭhatvā, “bhante, imaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadamānā piṇḍapātādāne yuttappayuttāni hontī. Tena vuttaṃ “**āyasmato mahākassapassa piṇḍapātappaṭilābhāyā**”ti.

Sakko kira devarājā therassa cittappavattiṃ ñatvā tā accharāyo uyyojesi “gacchatha tumhe ayyassa mahākassapattherassa piṇḍapātaṃ datvā attano patiṭṭhaṃ karoṭhā”ti. Evaṃ hissa ahoṣi “imāsu sabbāsu gatāsu kadāci ekissāpi hatthato piṇḍapātaṃ thero paṭiggaṇheyya, taṃ tassā bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Paṭikkhipi thero, “bhante, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhathā”ti vadantiyo “gacchatha tumhe katapuññā mahābhogā, ahaṃ duggatānaṃ saṅgahaṃ karissāmī”ti vatvā,

“bhante, mā no nāsetha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadantiyo punapi paṭikkhipitvā punapi apagantumaṃ anicchamānā yācantiyo “na attano pamāṇaṃ jānātha, apagacchathā”ti vatvā accharaṃ pahari. Tā therassa accharāsaddaṃ sutvā santajjitā ṭhātumaṃ asakkontiyo palāyitvā devalokameva gatā. Tena vuttaṃ – “pañcamattāni devatāsātāni paṭikkhipitvā”ti.

Pubbaṅhasamayanti pubbaṅhe ekaṃ samayaṃ, ekasmiṃ kāle. **Nivāsetvāti** vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsaṃ daḷhaṃ nivāsetvā. **Pattacīvaramādāyāti** cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā. **Piṇḍāya pāvisīti** piṇḍapātathāya pāvisi. **Daliddavisikhāti** duggatamanussānaṃ vasanokāso. **Kapaṇavisikhāti** bhogapārijuṅṅhappattiyā dīnamanussānaṃ vāso. **Pesakāraavisikhāti** tantavāyavāso. **Addasā kho bhagavāti** kathaṃ addasa? “Ābādā vuttāhito mama putto kassapo kinnu kho karoti”ti āvajjento veḷuvane nisinna eva bhagavā dibbacakkhunā addasa.

Etamatthaṃ viditvāti yāyaṃ āyasmato mahākassapassa pañcahi accharāsatehi upanītaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ dibbapiṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā kapaṇajanānuggahappaṭipatti vuttā, etamatthaṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ paramappicchatādassanamukhena khīṇāsavassa tāḍibhāvānubhāvāḍipakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **anaññāposinti** aññaṃ poseṭīti aññāposī, na aññāposī anaññāposī, attanā poseṭabbassa aññassa abhāvena adutiyo, ekakoti attho. Tena therassa subharaṃ dasseti. Thero hi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena ca piṇḍapātena attānameva posento paramappiccho hutvā viharati, aññaṃ ñātimittādisu kañci na poseṭi katthaci alaggabhāvato. Atha vā aññena aññātarena poseṭabbatāya abhāvato anaññāposī. Yo hi ekasmiṃyeva paccayadāyake paṭibaddhacatupaccayo so anaññāposī nāma na hoti ekāyattavuttito. Thero pana “yathāpi bhamaro puppha”nti (dha. pa. 49) gāthāya vuttanayena jaṅghābalaṃ nissāya piṇḍāya caranto kulesu niccavo hutvā missakabhāttena yāpeti. Tathā hi naṃ bhagavā candūpamappaṭipadāya thomesi. **Aññātanti** abhiññātaṃ, yathābhuccaguṇehi patthaṭayasāṃ, teneva vā anaññāposibhāvena appicchatāsantuṭṭhitāhi ñātaṃ. Atha vā **aññātanti** sabbaso pahīnataṇhatāya lābhasakkārasilokanikāmanahetu attānaṃ jānāpanavasena na ñātaṃ. Avītataṇho hi pāpiccho kuhakatāya sambhāvānādhippāyena attānaṃ jānāpeti. **Dantanti** chaḷaṅgupekkhāvasena indriyesu uttamadamanena dantaṃ. **Sāre patitṭhitanti** vimuttisāre avatṭhitaṃ, asekkhasīlakkhandhādike vā sīlādisāre patitṭhitaṃ. **Khīṇāsavaṃ vantadosanti** kāmasavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ anavasesaṃ pahīnattā khīṇāsavaṃ. Tato eva rāgādidosānaṃ sabbaso vantattā vantadosaṃ. **Tamaḥaṃ brūmi brāhmaṇanti** taṃ yathāvuttaguṇaṃ paramatṭhabrāhmaṇaṃ ahaṃ brāhmaṇanti vadāmīti. Idhāpi heṭṭhā vuttanayeneva desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā

7. Sattame **pāvāyanti** evaṃnāmake mallarājūnaṃ nagare. **Ajakalāpake cetiyeti** ajakalāpakena nāma yakkhena pariggahitattā “ajakalāpaka”nti laddhanāme manussānaṃ cittikatattāhāne. So kira yakkho aje kalāpe katvā bandhanena ajakoṭṭhāsena saddhiṃ baliṃ paṭicchati, na aññathā, tasmā “ajakalāpako”ti paññāyittha. Keci panāhu – ajake viya satte lāpetīti ajakalāpakoti. Tassa kira sattā baliṃ upanetvā yadā ajasaddaṃ katvā baliṃ upaharanti, tadā so tussati, tasmā “ajakalāpako”ti vuccatīti. So pana yakkho ānubhāvasampanno kakkhaḷo pharuso tattha ca sannihito, tasmā taṃ ṭhānaṃ manussā cittiṃ karonti, kālena kālaṃ baliṃ upaharanti. Tena vuttaṃ “ajakalāpake cetiye”ti. **Ajakalāpakassa yakkhassa bhavaneti** tassa yakkhassa vimāne.

Tadā kira sathā taṃ yakkhaṃ dametukāmo sāyanhasamaye eko adutiyo pattacīvaraṃ ādāya ajakalāpakassa yakkhassa bhavanadvāraṃ gantvā tassa dovārikaṃ bhavanapavisanatthāya yāci. So “kakkhaḷo, bhante, ajakalāpako yakkho, samaṇoti vā brāhmaṇoti vā gāraṃ na karoti, tasmā tumhe eva jānātha, mayhaṃ pana tassa anārocanaṃ na yutta”nti tāvadeva yakkhasamāgamaṃ gatassa ajakalāpakassa santikaṃ vātavegena agamāsi. Sathā antobhavanaṃ pavisitvā ajakalāpakassa nisīdanamaṇḍape

paññattāsane nisīdi. Yakkhassa orodhā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Satthā tāsāṃ kālayuttaṃ dhammiṃ kathāṃ kathesi. Tena vuttaṃ – “pāvāyaṃ viharati ajakalāpake cetiye ajakalāpakassa yakkhassa bhavane”’ti.

Tasmīṃ samaye sātāgīrahemavatā ajakalāpakassa bhavanamatthakena yakkhasamāgamaṃ gacchantā attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāraṇa”’nti āvajjentā satthāraṃ ajakalāpakassa bhavane nisinnaṃ disvā tattha gantvā bhagavantaṃ vanditvā “mayāṃ, bhante, yakkhasamāgamaṃ gamissāmā”’ti āpucchitvā padakkhiṇaṃ katvā gatā yakkhasannipāte ajakalāpakaṃ disvā tuṭṭhiṃ pavedayīmsu “lābhā te, āvuso, ajakalāpaka, yassa te bhavane sadevake loke aggapuggalo bhagavā nisinna, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ payirupāsassu, dhammañca suṇāhi”’ti. So tesāṃ kathāṃ sutvā “ime tassa muṇḍakassa samaṇakassa mama bhavane nisinnabhāvaṃ kathenti”’ti kodhābhībhūto hutvā “ajja mayhaṃ tena samaṇena saddhiṃ saṅgāmo bhavissati”’ti cintetvā yakkhasannipātato uṭṭhahitvā dakkhiṇaṃ pādaṃ ukkhipitvā satṭhiyojanamattaṃ pabbatakūṭaṃ akkami, taṃ bhijjitvā dvidhā ahoṣi. Sesāṃ ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ ālavakasuttavaṇṇanāyaṃ (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.246) āgatanayeneva vedītabbaṃ.

Ajakalāpakassa samāgamo hi ālavakasamāgamasadisova ṭhapetvā pañhakaraṇaṃ vissajjanaṃ bhavanato tikkhattuṃ nikkhamaṇaṃ pavesanañca. Ajakalāpako hi āgacchantoyeva “etehiyeva taṃ samaṇaṃ palāpessāmī”’ti vātamaṇḍalādike navavasse samuṭṭhāpetvā tehi bhagavato calanamattampi kātuṃ asakko nānāvīdhappaharaṇahatthe ativiya bhayānakaṃ rūpe bhūtagaṇe nimminivā tehi saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā antanteneva caranto sabbarattīṃ nānappakāraṃ vipākāraṃ katvāpi bhagavato kiñci kesaggamattampi nisinnatṭhānato calanaṃ kātuṃ nāsakkhi. Kevalaṃ pana “ayaṃ samaṇo maṃ anāpucchā mayhaṃ bhavanaṃ pavisitvā nisīdatī”’ti kodhavasena pajjali. Athassa bhagavā cittappavattīṃ ṇatvā “seyyathāpi nāma caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, evaṃ so bhīyosomattāya caṇḍataro assa, evamevāyaṃ yakkho mayi idha nisinne cittaṃ padūseti, yaṃnūnāhaṃ bahi nikkhameyya”’nti sayameva bhavanato nikkhamitvā abbhokāse nisīdi. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinna hotī**”’ti.

Tattha **rattandhakāratimisāyanti** rattiyaṃ andhakaraṇatamasi, cakkhuviññāṇuppattivirahite bahalandhakāreti attho. Caturaṅgasamannāgato kira tadā andhakāro pavattīti. **Devoti** meghe ekamekaṃ phusitakaṃ udakabinduṃ pāteti. Atha yakkho “iminā saddena tāsētvā imaṃ samaṇaṃ palāpessāmī”’ti bhagavato samīpaṃ gantvā “akkulo”’tiadinā taṃ bhīmsanaṃ akāsi. Tena vuttaṃ “**atha kho ajakalāpako**”’tiadi. Tattha **bhayanti** cittutrāsaṃ, **chambhitattanti** ūrutthambhakasarīrassa chambhitabhāvaṃ. **Lomahaṃsanti** lomānaṃ pahaṭṭhabhāvaṃ, tīhipi padehi bhayuppattimeva dasseti. **Upasaṅkamīti** kasmā panāyaṃ evamadhīppāyo upasaṅkami, nanu pubbe attanā kātabbaṃ vipākāraṃ akāsīti? Saccamakāsi, taṃ panesa “antobhavane khemaṭṭhāne thirabhūmiyaṃ ṭhitassa na kiñci kātuṃ asakkhi, idāni bahi ṭhitaṃ evaṃ bhīmsāpetvā palāpetuṃ sakkā”’ti maññamāno upasaṅkami. Ayañhi yakkho attano bhavanaṃ “thirabhūmī”’ti maññati, “tattha ṭhitattā ayaṃ samaṇo na bhāyati”’ti ca.

Tikkhattuṃ “akkulo pakkulo”’ti akkulapakkulikaṃ akāsīti tayo vāre “akkulo pakkulo”’ti bhīmsāpetukāmatāya evarūpaṃ saddaṃ akāsi. Anukaraṇasaddo hi ayaṃ. Tadā hi so yakkho sineruṃ ukkhipanto viya mahāpathaviṃ parivattento viya ca mahatā ussāhena asanisatasaddasaṅghāṭaṃ viya ekasmiṃ ṭhāne puñjīkataṃ hutvā viniccharantaṃ disāgajānaṃ hatthigajjitaṃ, kesarasīhānaṃ sīhaninnādaṃ, yakkhānaṃ hiṃkārasaddaṃ, bhūtānaṃ aṭṭahāsaṃ, asurānaṃ apphoṭanaghosaṃ, indassa devarañño vajiranigghātanigghosaṃ, attano gambhīratāya vipphārikatāya bhayānakatāya ca avasesasaddaṃ avahasantamiva abhibhavantamiva ca kappavutṭhānamahāvātamaṇḍalikāya vinigghosaṃ puthujjanānaṃ hadayaṃ phālentāṃ viya mahantaṃ paṭibhayanigghosaṃ abyattakkharaṃ tikkhattuṃ attano yakkhagajjitaṃ gajji “etena imaṃ samaṇaṃ bhīmsāpetvā palāpessāmī”’ti. Yaṃ yaṃ niccharati, tena tena pabbatā papaṭikaṃ muñciṃsu, vanappatijeṭṭhake upādāya sabbesu rukkhalaṭāgumbesu pattaphalapupphāni sīdayīmsu, tiyojanasahassavīthhatopi himavantapabbatarājā saṅkampi sampakampi sampavedhi, bhummadevatā ādiṃ katvā yebhuyyena devatānampi ahudeva bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, pageva manussānaṃ. Aññesañca apadadvipadacatuppadānaṃ mahāpathavīyā undriyanakālo viya mahatī vibhīmsanakā ahoṣi, sakalasmīṃ jambudīpatale mahantaṃ kolāhalaṃ udapādi. Bhagavā pana taṃ saddaṃ “kimī”’ti amaññamāno niccalo nisīdi, “mā kassaci iminā antarāyo hotū”’ti adhiṭṭhāsi.

Yasmā pana so saddo “akkula pakkula” iti iminā ākārena sattānaṃ sotapathaṃ agamāsi, tasmā tassa anukaraṇavasena “akkulo pakkulo”ti, yakkhassa ca tassaṃ nigghosanicchāraṇāyaṃ akkulapakkulakaraṇaṃ atthīti katvā “akkulapakkulikaṃ akāsi”ti saṅgahaṃ āropayimsu. Keci pana “ākulabyākula iti padadvayassa pariyāyābhidhānavasena akkulo bakkuloti ayaṃ saddo vutto”ti vadanti yathā “ekaṃ ekaka”nti. Yasmā ekavāraṃ jāto paṭhamupattivaseneva nibbattatā ākuloti ādiattho ākāro, tassa ca kakārāgamaṃ katvā rassattaṃ katanti. Dve vāre pana jāto bakkulo, kulasaddo cettha jātipariyāyo kolaṃkolotiādīsu viya. Vuttaadhippāyānuvidhāyī ca saddappayogoti paṭhamena padena jalābujasīhabyagghādayo, dutiyena aṇḍajaāsīvisakaṇhasappādayo vuccanti, tasmā sīhādiko viya āsīvisādiko viya ca “ahaṃ te jīvitahārako”ti imaṃ atthaṃ yakkho padadvayena dassetīti aññe. Apare pana “akkhulo bhakkhulo”ti pālīṃ vatvā “akkhetaṃ khettaṃ vināsettaṃ ulati pavattetīti akkhulo, bhakkhitaṃ khādituṃ ulatīti bhakkhulo. Ko paneso? Yakkharakkhasapisācasīhabyagghādīsu aññataro yo koci manussānaṃ anattāhāvo”ti tassa atthaṃ vadanti. Idhāpi pubbe vuttanayeneva adhippāyayojanā veditabbā.

Eso te, samaṇa, pisācoti “ambho, samaṇa, tava pisitāsano pisāco upaṭṭhito”ti mahantaṃ bheravarūpaṃ abhinimmitvā bhagavato purato ṭhatvā attānaṃ sandhāya yakkho vadati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena yakkhena kāyavācāhi pavattiyamānaṃ vipākāraṃ. Tena ca attano anabhībhavaṇīyassa hetubhūtaṃ lokadhammesu nirupakkilesataṃ sabbākārato viditvā. **Tāyaṃ velāyanti** tassaṃ vipākārakaraṇavelāyaṃ. **Imaṃ udānanti** taṃ vipākāraṃ agaṇetvā assa agaṇanahetubhūtaṃ dhammānubhāvādīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yadā sakesu dhammesūti** yasmiṃ kāle sakaattabhāvasaṅkhātesu pañcasu upādānakkhandhadhammesu. **Pāragūti** pariññābhīsamayaṃ pāripūrivaseṇa pāraṅgato, tatoyeva tesam hetubhūte samudaye, tadappavattilakkhaṇe nirodhe, nirodhagāminiyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyābhāvanābhīsamayaṃ pāripūrivaseṇa pāragato. **Hoti brāhmaṇoti** evaṃ sabbaso bhāhitapāpattā brāhmaṇo nāma hoti, sabbaso sakaattabhāvāvabodhanepi catusaccābhīsamayo hoti. Vuttañcetaṃ – “imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca lokasamudayañca paññapemī”tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). Atha vā **sakesu dhammesūti** attano dhammesu, attano dhammā nāma atthakāmassa puggalassa sīlādīdhammā. Sīlasamādhīpaññāvīmuttīdayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanena purisassa attano dhammā nāma, na anattāhāvahā saṃkilesadhammā viya asakadhammā. **Pāragūti** tesam sīlādīnaṃ pāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gato.

Tattha sīlaṃ tāva lokiyalokuttaravasena duvidhaṃ. Tesu lokiyaṃ pubbabhāgasīlaṃ. Taṃ saṅkhepato pātīmokkhasaṃvarādivaseṇa catubbīdhaṃ, vitthārato pana anekappabhedaṃ. Lokuttaraṃ maggaphalavasena duvidhaṃ, atthato sammāvācāsammākkammantassammāājīvā. Yathā ca sīlaṃ, tathā samādhīpaññā ca lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tattha lokiyasamādhī saha upacāreṇa aṭṭha samāpattīyo, lokuttarasamādhī maggariyāpanno. Paññāpi lokiyā sutamayā, cintāmayā, bhāvanāmayā ca sāsavā, lokuttarā pana maggasampayuttā phalasampayuttā ca. Vimuttī nāma phalavimuttī nibbānañca, tasmā sā lokuttarāva. Vimuttīñānadassanaṃ lokiyameva, taṃ ekūnavīsativīdhaṃ paccavekkhaṇāññābhāvato. Evaṃ etesaṃ sīlādīdhammānaṃ attano santāne arahattaphalādhigamena anavasesato nibbattapāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gatoti **sakesu dhammesu pāragū**.

Atha vā sotāpattīphalādhigamena sīlasmiṃ pāragū. So hi “sīlesu paripūrakārī”ti vutto, sotāpannaggahaṇeneva cettha sakadāgāmīpi gahito hoti. Anāgāmīphalādhigamena samādhīsmiṃ pāragū. So hi “samādhīsmiṃ paripūrakārī”ti vutto. Arahattaphalādhigamena itaresu tīsu pāragū. Arahā hi paññāvepullappattīyā aggabhūtāya akuppāya cetovimuttīyā adhigatattā paccavekkhaṇāññāssa ca pariyosānagamanato paññāvīmuttīvimuttīñānadassanesu pāragū nāma hoti. Evaṃ sabbathāpi catūsu ariyasaccesu catumaggavasena pariññādisoḷasavīdhiyā kiccanipphattīyā yathāvuttesu tasmīṃ tasmīṃ kāle sakesu dhammesu pāragato.

Hoti brāhmaṇoti tadā so bhāhitapāpadhammatāya paramatthabrāhmaṇo hoti. **Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatīti** tato yathāvuttapāragamanato atha pacchā, ajakalāpaka, etaṃ tayā dassitaṃ pisitāsanaṭṭhamāgataṃ pisācaṃ bhayaajanantaṃ samuṭṭhāpitaṃ akkulapakkulikañca ativattatī, atikkamati,

abhibhavati, taṃ na bhāyatīti attho.

Ayampi gāthā arahattameva ullapitvā kathitā. Atha ajakalāpako attanā katena tathārūpenapi paṭibhayarūpena vibhimsanena akampanīyassa bhagavato taṃ tādibhāvaṃ disvā “aho acchariyamanussovatāya”nti pasannamānaso pothujjanikāya saddhāya attani nivīṭṭhabhāvaṃ vibhāvento satthu sammukhā upāsakattaṃ pavedesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā

8. Atṭhame **saṅgāmajīti** evaṃnāmo. Ayañhi āyasmā sāvatthiyaṃ aññatarassa mahāvibhavassa seṭṭhino putto, vayappattakāle mātāpitūhi patirūpena dārena niyojetvā sāpateyyaṃ niyyātetvā gharabandhanena baddho hoti. So ekadivasam sāvatthivāsino upāsake pubbaṇhasamayaṃ dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā sāyanhasamaye suddhavatthe suddhuttarāsāṅge gandhamālādihatthe dhammassavanatthaṃ jetavanābhimukhe gacchante disvā “kattha tumhe gacchathā”ti pucchitvā “dhammassavanatthaṃ jetavane satthu santika”nti vutte “tena hi ahampi gamissāmi”ti tehi saddhiṃ jetavanaṃ agamāsi. Tena ca samayena bhagavā kañcanaguhāyaṃ sīhanādaṃ nadanto kesarasīho viya saddhammamaṇḍape paññattavarabuddhāsane nisīditvā catuparisamajjhe dhammaṃ deseti.

Atha kho te upāsakā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, saṅgāmajipi kulaputto tassā parisāya pariyante dhammaṃ suṇanto nisīdi. Bhagavā anupubbikathaṃ kathetvā cattāri saccāni pakāsesi, saccapariyosāne anekesaṃ pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Saṅgāmajipi kulaputto sotāpattiphalaṃ patvā parisāya vuṭṭhitāya bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā pabbajjaṃ yāci “pabbājetha maṃ bhagavā”ti. “Anuññatosi pana tvaṃ mātāpitūhi pabbajjāyā”ti? “Nāhaṃ, bhante, anuññāto”ti. “Na kho, saṅgāmaji, tathāgatā mātāpitūhi ananuññataṃ puttaṃ pabbājenti”ti. “Sohaṃ, bhante, tathā karissāmi, yathā maṃ mātāpitāro pabbajituṃ anujānanti”ti. So bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā mātāpitāro upasaṅkamitvā, “ammatātā, anujānātha maṃ pabbajitu”nti āha. Tato paraṃ raṭṭhapālasutte (ma. ni. 2.293 ādayo) āgatanayena veditabbaṃ.

Atha so “pabbajitvā attānaṃ dassessāmi”ti paṭiññaṃ datvā anuññāto mātāpitūhi bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Alattha kho ca bhagavato santike pabbajjaṃ upasampadañca, acirūpasampanno ca pana so uparimaggatthāya ghaṭento vāyamanto aññatarasmim araññāvāse vassaṃ vasitvā chaḷabhiñño hutvā vutthavasso bhagavantaṃ dassanāya mātāpitūnañca paṭissavamocanattaṃ sāvatthim agamāsi. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena āyasmā saṅgāmaji sāvatthim anupatto hoti**”ti.

So hāyasmā dhuragāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭṭhā turitaturitā vihāraṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ katapaṭisanthāro aññaṃ byākāritvā puna bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā nikkhamitvā aññatarasmim rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Athassa mātāpitāro ñātimittā cassa āgamaṇaṃ sutvā, “saṅgāmaji, kira idhāgato”ti haṭṭhatuṭṭhā turitaturitā vihāraṃ gantvā pariyesantā naṃ tatha nisinnaṃ disvā upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā “mā aputtakam sāpateyyaṃ rājāno hareyyuṃ, appiyā dāyādā vā gaṇheyyuṃ, nālaṃ pabbajjāya, ehi, tāta, vibbhamā”ti yāciṃsu. Taṃ sutvā thero “ime mayhaṃ kāmehi anathikabhāvaṃ na jānanti, gūthadhārī viya gūthapiṇḍe kāmesuyeva allīyanaṃ icchanti, nayīme sakkā dhammakathāya saññāpetu”nti assuṇanto viya nisīdi. Te nānappakāraṃ yācitvā attano vacanaṃ aggaṇhantaṃ disvā gharaṃ pavisitvā puttana saddhiṃ tassa bhariyaṃ saparivāraṃ uyyojesuṃ “mayam nānappakāraṃ taṃ yācantāpi tassa manaṃ alabhitvā āgatā, gaccha tvaṃ, bhadda, tava bhattāraṃ puttasaṇḍassanena yācitvā saññāpehi”ti. Tāya kira āpannasattāya ayamāyasmā pabbajito. Sā “sādhū”ti sampaṭicchitvā dāraḥkamaḍāya mahatā parivārena jetavanaṃ agamāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “**assosi kho āyasmato saṅgāmajissā**”tiādi.

Tattha **purāṇadutiyaikāti** pubbe gihikāle pādaparicaraṇavasena dutiyaikā, bhariyāti attho. **Ayyoti** “ayyaputto”ti vattabbe pabbajitānaṃ anucchavikavohārena vadati. **Kirāti** anussavanatthe nipāto, tassa

anupatto kirāti sambandho veditabbo. **Khuddaputtañhi samaṇa, posa manti** āpannasattameva maṃ chaḍḍetvā pabbajito, sāhaṃ etarahi khuddaputtā, tādisaṃ maṃ chaḍḍetvāva tava samaṇadhammakaraṇaṃ ayuttaṃ, tasmā, samaṇa, puttadutiyāṃ maṃ ghāsacchādanādīhi bharassūti. Āyasmā pana, saṅgāmaji, indriyāni ukkhipitvā taṃ neva oloketi, nāpi ālapati. Tena vuttaṃ – “**evaṃ vutte āyasmā saṅgāmaji tuṅhī ahoṣī**”ti.

Sā tikkhattuṃ tatheva vatvā tuṅhībhūtameva taṃ disvā “purisā nāma bhariyāsu nirapekkhāpi puttesu sāpekkhā honti, puttāsineho pitu aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati, tasmā puttapemenāpi mayhaṃ vase vatteyyā”ti maññamānā puttāṃ therassa anke nikkhipitvā ekamantaṃ apakkamma “**eso te, samaṇa, putto, posa na**”nti vatvā thokaṃ agamāsi. Sā kira samaṇatejenassa sammukhe ṭhātuṃ nāsakki. Thero dārakampi neva oloketi nāpi ālapati. Atha sā itthī avidūre ṭhatvā mukhaṃ parivattetvā oloketi therassa ākāraṃ ñatvā paṇivattitvā “puttenapi ayaṃ samaṇo anattiko”ti dāraṃ gahetvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā**”tiādi.

Tattha **puttenapīti** ayaṃ samaṇo attano orasaputtenapi anattiko, pageva aññehīti adhippāyo. **Dibbenāti** ettha dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi catutthajjhānasamādhinibbattaṃ abhiññācakkhuṃ tādīsanti dibbaṃ viyāti dibbaṃ, dibbavihārasannissayena laddhattā vā dibbaṃ, mahājutikattā mahāgatikattā vā dibbaṃ, tena dibbena. **Visuddhenāti** nīvaraṇādisaṃkilesavigamena suparisuddhena. **Atikkantamānusakenāti** manussānaṃ visayātītena. **Imaṃ evarūpaṃ vippakāranti** imaṃ evaṃ vippakāraṃ yathāvuttaṃ pabbajitesu asārappaṃ anke puttattṭhapanasāṅkhātaṃ virūpakiriyaṃ.

Etamatthanti etaṃ āyasmato saṅgāmajissa puttadārādīsu sabbattha nirapekkhabhāvasāṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tassa itthāniṭṭhādīsu tādibhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **āyantinti** āgacchanti, purāṇadutiyikanti adhippāyo. **Nābhinandatīti** daṭṭhuṃ maṃ āgatāti na nandati na tussati. **Pakkamantinti** sā ayaṃ mayā asammoditāva gacchatīti gacchanti. **Na socatīti** na cittasantāpamāpajjati. Yena pana kāraṇena thero evaṃ nābhinandati na socati, taṃ dassetuṃ “**saṅgā saṅgāmajim mutta**”nti vuttaṃ. Tattha **saṅgāti** rāgasāṅgo dosamohamānadiṭṭhisāṅgoti pañcavidhāpi saṅgā samucchadappaṭipassaddhivimuttīhi vimuttaṃ saṅgāmajim bhikkhuṃ. **Tamahaṃ brūmi brāhmaṇanti** taṃ tādibhāvappattaṃ khīṇāsavaṃ ahaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇanti vadāmīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jaṭilasuttavaṇṇanā

9. Navame **gayāyanti** ettha **gayāti** gāropi titthampi vuccati. Gayāgāmassa hi avidūre viharanto bhagavā “gayāyaṃ viharati”ti vuccati, tathā gayātitthassa. Gayātitthanti hi gayāgāmassa avidūre ekā pokkharāṇī atthi nadīpi, tadubhayaṃ “pāpapavāhanatittha”nti lokiyamahājano samudācarati. **Gayāsīseti** gajasāsasadisāsikharo tattha eko pabbato gayāsīsanāmako, yattha hatthikumbhasadisō piṭṭhipāsāṇo bhikkhusahassassa okāso pahoti, tatra bhagavā viharati. Tena vuttaṃ – “**gayāyaṃ viharati gayāsīse**”ti.

Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭadhārītāya idha “jaṭilā”ti vuttā. **Antaraṭṭhake himapātasamayeti** hemantassa utuno abhantarabhūte māghamāsassa avasāne cattāro phagguṇamāsassa ādimhi cattāroti aṭṭhadivasaparimāṇe himassa patanakāle. **Gayāyaṃ ummujjanatīti** keci tasmim titthasammate udake paṭhamāṃ nimuggasakalasarīrā tato ummujjanti vuṭṭhahanti uppilavanti. **Nimujjanatīti** sasīsaṃ udake osīdanti. **Ummujjanimumjjampi karontīti** punappunaṃ ummujjanimumjjanānīpi karontīti.

Tattha hi keci “ekimummujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṃ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi “ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayena

avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Ye pana “tasmiṃ titthe nimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te tatha nimujjivā assāse sannirumbhitvā maruppapātapatitā viya tattheva jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti. Apare “punappunaṃ ummujjananimujjanāni katvā nhāte pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālaṃ ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbe pi sandhāya vuttaṃ – “**ummujjantipi nimujjantipi ummujjanimumujjampi karontī**”ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṃ ummujjanaṃ, nimujjanaṃ pana karontā katipayā, ummujjanaṃ tadubhayañca karontā bahūti tesam yebhuyyabhāvadassanattamaṃ ummujjanaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ. Tathā **sambahulā jaṭilāti** jaṭilānaṃ yebhuyyatāya vuttaṃ, muṇḍasikhaṇḍinopi ca brāhmaṇā udakasuddhikā tasmiṃ kāle tatha tathā karonti.

Osiṅcantīti keci gayāya udakaṃ hatthena gahetvā attano sīse ca sarīre ca osiṅcanti, apare ghaṭehi udakaṃ gahetvā tīre ṭhatvā tathā karonti. **Aggiṃ juhantīti** keci gayātīre vedim sajjetvā dhūmadabbhipūjadike upakaraṇe upanetvā aggihutaṃ juhantī aggihutaṃ paricaranti. **Iminā suddhīti** iminā gayāyaṃ ummujjanādinā aggiparicaraanena ca pāpamalato suddhi pāpapavāhanā saṃsārasuddhi eva vā hotīti evaṃdiṭṭhikā hutvāti attho.

Ummujjanādi cettha nidassanamattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tesu hi keci udakavāsaṃ vasanti, keci udakassañjalim denti, keci tasmiṃ udake ṭhatvā candimasūriye anuparivattanti, keci anekasahassavāraṃ sāvittiādike japanti, keci “inda āgacchā”tiādinaṃ vijjajapaṃ avhāyanti, keci mahatupaṭṭhānaṃ karonti, evañca karontā keci otaranti, keci uttaranti keci uttaritvā suddhikaācamanaṃ karonti, keci antoudake ṭhitā tantī vādentī, vīṇaṃ vādentīti evamādikā nānappakārakiriyā dassenti. Yasmā vā te evarūpā vikārakiriyā karontāpi tasmiṃ udake nimujjanaummujjanapubbakameva karonti, tasmā taṃ sabbaṃ nimujjanummujjanantogadhameva katvā “ummujjantī”tipiādi vuttaṃ. Evaṃ tatha ākulabyākule vattamāne uparipabbate ṭhito bhagavā tesam taṃ kolāhalaṃ sutvā “kinnu kho eta”nti olokento taṃ kiriyavikāraṃ addasa, taṃ sandhāya vuttaṃ – “**addasā kho bhagavā...pe... iminā suddhī**”ti, taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ atthaṃ udakorohanādiasuddhimagge tesam suddhimaggaparāmasanaṃ saccādike ca suddhimagge attano aviparītāvabodhaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ udakasuddhiyā asuddhimaggabhāvadīpakaṃ saccādidhammānañca yāthāvato suddhimaggabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na udakena suci hotīti** ettha **udakenāti** udakummujjanādinā. Udakummujjanādi hi idha uttarapadalopena “udaka”nti vuttaṃ yathā rūpabhavo rūpanti. Atha vā **udakenāti** ummujjanādikiriyāya sādhanabhūtena udakena suci sattassa suddhi nāma na hoti, natthīti attho. Atha vā **sucīti** tena yathāvuttana udakena suci pāpamalato suddho nāma satto na hoti. Kasmā? **Bahvettha nhāyatī jano**. Yadi hi udakorohanādinā yathāvuttana pāpasuddhi nāma siyā, bahu ettha udake jano nhāyati, mātughātādīpāpakammakārī añño ca gomahiṃsādiko antamaso macchakacchape upādāya, tassa sabbassāpi pāpasuddhi siyā, na panevaṃ hoti. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnaṃ appaṭipakkhabhāvato. Yañhi yaṃ vināseti, so tassa paṭipakkho yathā āloko andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evaṃ nhānaṃ pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ “na udakena suci hotī”ti.

Yena pana suci hoti, taṃ dassetuṃ “**yamhi saccañcā**”tiādimāha. Tattha **yamhīti** yasmim puggale. **Saccanti** vacīsaccañceva viratisaccañca. Atha vā saccanti nāṇasaccañceva paramatthasaccañca. **Dhammoti** ariyamaggadhammo, phaladhammo ca, so sabbopi yasmim puggale upalabbhati, **so suci so ca brāhmaṇoti** so ariyapuggalo visesato khīṇāsavo accantasuddhiyā suci ca brāhmaṇo cāti. Kasmā panettha saccaṃ dhammato viṣuṃ katvā gahitaṃ? Saccassa bahūpakārattā. Tathā hi “saccaṃ ve amatā vācā (su. ni. 455), saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184), sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā (su. ni. 455), sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”tiādinaṃ (jā. 2.21.433) anekesu suttapadesu saccaguṇā pakāsītā. Saccavipariyassa ca “ekaṃ dhammaṃ atītassa, musāvādisa jantuno (dha. pa. 176), abhūtavādī nirayaṃ upetī”ti (dha. pa. 306) ca ādinā pakāsītāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bāhiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **bāhiyoti** tassa nāmaṃ. **Dārucīriyoti** dārumayacīro. **Suppāraketi** evaṃnāmake paṭṭane vasati. Ko paṇāyaṃ bāhiyo, kathaṃca dārucīriyo ahosi, kathaṃ suppārake paṭṭane paṭivasatī?

Tatrāyaṃ anupubbīkathā – ito kira kappasatasahassamatthake padumuttarasammāsambuddhakāle eko kulaputto haṃsavatīnagare dasabalassa dhammadesanaṃ suṇanto satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ khippābhiññānaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā “mahā vatāyaṃ bhikkhu, yo satthārā evaṃ etadagge ṭhapīyati, aho vatāhampi anāgate evarūpassa sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā satthārā edise ṭhāne etadagge ṭhapetabbo bhavyeayaṃ yathāyaṃ bhikkhū”ti taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā tadanurūpaṃ adhikārakammaṃ katvā yāvajīvaṃ puññaṃ katvā saggaparāyaṇo hutvā devamanussesu saṃsaranto kassapadasabalassa sāsane pabbajitvā paripuṇṇasīlo samaṇadhammaṃ karontova jīvitakkhayaṃ patvā devaloke nibbatti. So ekaṃ buddhantaraṃ devaloke vasitvā imasmiṃ buddhuppāde bāhiyaraṭṭhe kulagehe paṭisandhiṃ gaṇhi, taṃ bāhiyaraṭṭhe jātattā **bāhiyoti** sañjāniṃsu. So vayappatto gharāvāsaṃ vasanto vaṇijjathāya bahūnaṃ bhaṇḍānaṃ nāvaṃ pūretvā samuddaṃ pavisitvā aparāparaṃ sañcaranto satta vāre saddhiṃyeva parisāya attano nagaraṃ upagañchi.

Aṭṭhame vāre pana “suvaṇṇabhūmiṃ gamissāmī”ti āropitabhaṇḍo nāvaṃ abhiruhi. Nāvā mahāsamuddaṃ ajjhogāhetvā icchitadesaṃ apatvāva samuddamajjhe vipannā. Mahājano macchakacchapabhakkho ahosi. Bāhiyo pana ekaṃ nāvāphalakaṃ gahetvā taranto ūmivegena mandamandaṃ khipamāno bhassitvā samudde patitattā jātārūpeneva samuddatīre nipanno. Parissamaṃ vinodetvā assāsamattaṃ labhitvā utthāya lajjāya gumbantaraṃ pavisitvā acchādanaṃ aññaṃ kiñci apassanto akkanālāni chinditvā vākehi paliveṭhetvā nivāsanapāvuraṇāni katvā acchādesi. Keci pana “dāruphalakāni vijjhītvā vākena āvuṇitvā nivāsanapāvuraṇaṃ katvā acchādesī”ti vadanti. Evaṃ sabbathāpi dārumayacīradhāritāya “**dārucīriyo**”ti purimavohārena “**bāhiyo**”ti ca paññāyittha.

Taṃ ekaṃ kapālaṃ gahetvā vuttaniyāmena suppārakaṃpaṭṭane piṇḍāya carantaṃ disvā manussā cintesum “sace loke arahanto nāma honti, evaṃvidhehi bhavitabbaṃ, kinnu kho ayaṃ ayyo vatthaṃ diyyamānaṃ gaṇheyya, udāhu appicchatāya na gaṇheyyā”ti vīmaṃsantā nānādisāhi vatthāni upanesum. So cintesi – “sacāhaṃ iminā niyāmena nāgamissaṃ, nayime evaṃ mayi pasīdeyyum, yaṃnūnāhaṃ imāni paṭikkhipitvā imināva nīhārena vihareyyaṃ, evaṃ me lābhasakkāro uppajjissatī”ti. So evaṃ cintetvā kohaṇṇe ṭhatvā vatthāni na paṭiggaṇhi. Manussā “aho appiccho vatāyaṃ ayyo”ti bhīyosomattāya pasannamānasā mahantaṃ sakkārasammānaṃ karīmsu.

Sopi bhattakiccaṃ katvā avidūraṭṭhāne ekaṃ devāyatanaṃ agamāsi. Mahājano tena saddhiṃ eva gantvā taṃ devāyatanaṃ paṭijaggitvā adāsi. So “ime mayhaṃ cīradhāraṇamate pasīditvā evaṃvidhaṃ sakkārasammānaṃ karonti, etesaṃ mayā ukkaṭṭhavuttinā bhavitum vaṭṭatī”ti sallahukaparikkhāro appicchova hutvā vihāsi. “Arahā”ti pana tehi sambhāvīyamāno “arahā”ti attānaṃ amañña, uparūpari cassa sakkāragarukāro abhivaḍḍhi, lābhī ca ahosi uḷārānaṃ paccayānaṃ. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato**”tiādi.

Tattha **sakkatoti** sakkaccaṃ ādarena upaṭṭhānavasena sakkato. **Garukatoti** guṇavisesena yuttoti adhippāyena pāsānacchattaṃ viya garukaraṇavasena garukato. **Mānitoti** manasā sambhāvanavasena mānito. **Pūjitoti** pupphagandhādīhi pūjāvasena pūjito. **Apacitoti** abhippasannacittehi maggadānaāsanābhīharaṇādivasena apacito. **Lābhī cīvara...pe... parikkhārānanti** paṇītapāṇītānaṃ uparūpari upaniyāmānānaṃ cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ labhanavasena lābhī.

Aparo nayo – **sakkatoti** sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumānito manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** catupaccayābhipūjāya pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapāṇīte denti, so **sakkato**. Yasmīṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so **garukato**. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so **mānito**. Yassa sabbampetaṃ pūjanavasena karonti, so **pūjito**. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikkammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so **apacito**.

Bāhiyassa pana te sabbametaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ – “bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati sakkato”tiādi. Ettha ca cīvaraṃ so aggaṇhantopi “ehi, bhante, imaṃ vatthaṃ paṭiggaṇhāhi”ti upanāmanavasena cīvarassāpi “lābhī”tveva vutto.

Rahogatassāti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassāti** ekībhūtaṃ bahūhi manussehi “arahā”ti vuccamānassa tassa idāni vuccamānākārena **cetaso parivitaṃ udapādi** cittassa micchāsāṅkappo uppajji. Kathaṃ? **Ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ahaṃ tesam aññataroti.** Tassattho – ye imasmiṃ sattaloke kilesārīnaṃ hatattā pūjāsakkārādīnaṃ arahabhāvena arahanto, ye kilesārīnaṃ hananena arahattamaggaṃ samāpannā, tesu ahaṃ ekoti.

Purāṇasālohitāti purimasmiṃ bhavesālohitā bandhusadisā ekato katasamaṇadhammā devatā. Keci pana “purāṇasālohitāti purāṇakāle bhavantare sālohitā mātubhūtā ekā devatā”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhipitvā purimoyevattho gahito.

Pubbe kira kassapadasabalassa sāsane osakkamāne sāmaṇerādīnaṃ vippakāraṃ disvā satta bhikkhū saṃvegappattā “yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva attano paṭiṭṭhaṃ karissāmā”ti suvaṇṇacetiyaṃ vanditvā araṇṇaṃ pavitṭhā ekaṃ pabbataṃ disvā “jīvite sālayā nivattantu, nirālayā imaṃ pabbataṃ abhiruhantū”ti vatvā nisseṇiṃ bandhitvā sabbe taṃ pabbataṃ abhiruyha nisseṇiṃ pāteṭvā samaṇadhammaṃ kariṃsu. Tesu saṅghatthero ekarattātikkeneva arahattaṃ pāpuṇi. So uttarakuruto piṇḍapātaṃ ānetvā te bhikkhū, “āvuso, ito piṇḍapātaṃ paribhuñjathā”ti āha. Te “tumhe, bhante, attano ānubhāvena evaṃ akattha, mayampi sace tumhe viya visesaṃ nibbattessāma, sayameva āharitvā bhujjissāmā”ti bhujjituṃ na icchiṃsu. Tato dutiyadivase dutiyatthero anāgāmiphalaṃ pāpuṇi, sopi tatheva piṇḍapātaṃ ādāya tattha gantvā itare nimantesi, tepi tatheva paṭikkhipiṃsu. Tesu arahattappatto parinibbāyī, anāgāmī suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbatti. Itare pana pañca janā ghaṭentā vāyamantāpi visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhiṃsu. Te asakkontā tatheva parisussitvā devaloke nibbattā. Ekaṃ buddhantaraṃ devesuyeva saṃsaritvā imasmiṃ buddhuppāde devalokato cavitvā tattha tattha kulaghare nibbattiṃsu. Tesu hi eko pakkusāti rājā ahoṣi, eko kumārakassapo, eko dabbo mallaputto, eko sabhiyo paribbājako, eko bāhiyo dārucīriyo. Tattha yo so anāgāmī brahmaloke nibbatto, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “purāṇasālohitā devatā”ti. Devaputtopi hi devadhītā viya devo eva devatāti katvā devatāti vuccati “atha kho aññatarā devatā”tiādīsu viya. Idha pana brahmā devatāti adhippeto.

Tassa hi brahmuno tattha nibbattasamanantameva attano brahmasampattiṃ oloketvā āgataṭṭhānaṃ āvajjentaṃ sattanaṃ janānaṃ pabbataṃ āruyha samaṇadhammakaraṇaṃ, tathekassa parinibbutabhāvo, anāgāmiphalaṃ patvā attano ca ettha nibbattabhāvo upaṭṭhāsī. So “kattha nu kho itare pañca janā”ti āvajjento kāmāvacaradevaloke tesam nibbattabhāvaṃ ñatvā aparabhāge kālānukālaṃ “kinu kho karonti”ti tesam pavattiṃ oloketiyeva. Imasmiṃ pana kāle “kahaṃ nu kho”ti āvajjento bāhiyaṃ suppārakapaṭṭanaṃ upanissāya dārucīradhāriṃ kohaṇṇena jīvikaṃ kappentaṃ disvā “ayaṃ mayā saddhiṃ pubbe nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karonto atisallekhavuttiyā jīvite anapekkho arahatāpi ābhataṃ piṇḍapātaṃ aparibhuñjitvā idāni sambhāvanādhippāyo anarahāva arahattaṃ paṭijānitvā vicarati lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno, dasabalassa ca nibbattabhāvaṃ na jānāti, handa naṃ saṃvejetvā buddhuppādaṃ jānāpessāmī”ti tāvadeva brahmalokato otarivā rattibhāge suppārakapaṭṭane dārucīriyassa sammukhe pāturaṃ ahoṣi. Bāhiyo attano vasanaṭṭhāne ulāraṃ obhāsaṃ disvā “kiṃ nu kho eta”nti bahi nikkhamitvā oloketto ākāse ṭṭhitaṃ mahābrahmānaṃ disvā añjaliṃ paggayha “ke tumhe”ti pucchi. Athassa so brahmā “ahaṃ te porāṇakasahāyo tadā anāgāmiphalaṃ patvā brahmaloke nibbatto, tvaṃ pana kiñci visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto tadā puthujjanakālakiriyaṃ katvā saṃsaranto idāni titthiyavesadhāri anarahāva samāno ‘arahā aha’nti imaṃ laddhiṃ gahetvā vicarasīti ñatvā āgato, neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā, paṭinissajjetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, mā te ahoṣi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, sammāsambuddho loke uppanno. So hi bhagavā arahā, gaccha naṃ payirupāsassu”ti āha. Tena vuttaṃ – “**atha kho bāhiyassa dārucīriyassa purāṇasālohitā devatā**”tiādi.

Tattha **anukampikāti** anuggahasīlā karuṇādhikā. **Atthakāmāti** hitakāmā mettādhikā. Purimapadena cettha bāhiyassa dukkhāpanayanakāmatam tassā devatāya dasseti, pacchimena hitūpasamhāraṃ. **Cetasāti** attano cittaṃ, cetosīna cettha cetopariyaññaṃ gahitanti veditabbaṃ. **Cetoparivitaṃ** tassa

cittappavattiṃ. **Aññāyāti** jānitvā. **Tenupasaṅkamīti** seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva brahmaloke antarahito bāhiyassa purato pātubhavanavasena upasaṅkami. **Etadvocāti** “ye kho keci loke arahanto vā”tiādipavattamicchāparivitakkaṃ bāhiyaṃ sahoḍhaṃ coraṃ gaṇhanto viya “neva kho tvam, bāhiya, arahā”tiādikaṃ etaṃ idāni vuccamānavacanaṃ brahmā avoca. **Neva kho tvam, bāhiya, arahāti** etena tadā bāhiyassa asekkhabhāvaṃ paṭikkhipati, **nāpi arahattamaggaṃ vā samāpannoti** etena sekkhabhāvaṃ, ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. **Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvam arahā vā assa arahattamaggaṃ vā samāpannoti** iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha **paṭipadāti** silavisuddhiādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggeti paṭipadā. **Assāti** bhaveyyāsi.

Ayañcassa arahattādhimāno kiṃ nissāya uppannoti? “Appicchatāya santuṭṭhitāya sallekhatāya dīgharattaṃ katādhikārattā tadanāgappahānavasena kilesānaṃ vihatattā arahattādhimāno uppanno”ti keci vadanti. Apare panāhu “bāhiyo paṭhamādiḥānacatukkalābhī, tasmāssa vikkhambhanappahānena kilesānaṃ asamudācārato arahattādhimāno uppajjati”ti. Tadubhayampi tesam matimattameva “sambhāvanādhippāyo lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno”ti ca aṭṭhakathāyaṃ āgatattā. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Atha bāhiyo ākāse ṭhatvā kathentaṃ mahābrahmānaṃ oloketvā cintesi – “aho bhāriyaṃ vata kammaṃ, yamaṃ arahāti cintesiṃ, ayañca ‘arahattagāminī paṭipadāpi te natthī’ti vadati, atthi nu kho loke koci arahā”ti? Atha naṃ pucchi. Tena vuttaṃ – “**atha ke carahi devate loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā**”ti.

Tattha **athāti** pucchārambhe nipāto. **Ke carahīti** ke etarahi. **Loketi** okāsaloke. Ayañhettha adhippāyo – bhājanalokabhūte sakalasmim jambudīpatale kasmim ṭhāne arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā etarahi viharanti, yattha mayam te upasaṅkamitvā tesam ovāde ṭhatvā vaṭṭadukkhato muccissāmāti. **Uttaresūti** supparakapaṭṭanato pubbuttaradisābhāgaṃ sandhāya vuttaṃ.

Arahanti ārakattā arahaṃ. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūraviddure ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃsitattā. Arānaṃ vā hatattā arahaṃ. Bhagavatā hi kilesārayo anavasesato ariyamaggena hatā samucchinnāti. Arānaṃ vā hatattā arahaṃ. Yañca avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādiabhisaṅkhārāraṃ jarāmarāṇanemi āsavasamudayamayena akkhena vijjhivā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ. Tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakarañāpharasuṃ gahetvā sabbepi arā hatā vihatā viddhaṃsitāti. Arahātīti vā arahaṃ. Bhagavā hi sadevake loke aggadakkhiṇeyyattā uḷāre cīvarādipaccaye pūjāviseasañca arahati. Rahābhāvato vā arahaṃ. Tathāgato hi sabbaso samucchinnarāgādikilesattā pāpakilesassāpi asambhavato pāpakaraṇe rahābhāvatoṃ arahanti vuccati.

Sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddho**. Bhagavā hi abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato abhisambujjhi. Vuttañhetam –

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitam;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti. (su. ni. 563; ma. ni. 2.399; visuddhi. 1.131);

Apica kusale dhamme anavajjasukhavipākato, akusale dhamme sāvajjadukkhavipākatotiādīnā sabbattikadukādivasena ayamatto netabbo. Iti aviparītaṃ sayambhuññānena sabbākārato sabbadhammānaṃ abhisambuddhattā sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vīthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.129-131) āgatanayeneva veditabbo. **Arahattāyāti** aggaphalappaṭilābhāya. **Dhammaṃ desetīti** ādikalyāṇādiguṇavisesayuttaṃ sīlādipaṭipadādhammaṃ samathavipassanādhammameva vā veneyyajjhāsayanurūpaṃ upadisati katheti.

Samvejitoti “dhiratthu vata, bho, puthujjanabhāvassa, yenāhaṃ anarahāva samāno arahāti amaññiṃ, sammāsambuddhañca loke uppajjitvā dhammaṃ desentaṃ na jāniṃ, dujjānaṃ kho panidaṃ jīvitaṃ, dujjānaṃ maraṇa”nti samvegamāpādito, devatāvacaṇena yathāvuttenākārena samviggaṃānasoti attho. **Tāvadevāti** tasmimyeva khaṇe. **Suppārakā pakkāmīti** buddhoti nāmamapi savanena uppannāya buddhārammaṇāya pītiyā samvegena ca codiyamānahadayo suppārakapaṭṭanato sāvattiṃ uddissa pakkanto. **Sabbattha ekarattiparivāsenāti** sabbasmim magge ekarattivāseneva agamāsi. Suppārakapaṭṭanato hi sāvatti vīsayojanasate hoti, tañcāyaṃ ettakaṃ addhānaṃ ekarattivāsena agamāsi. Yadā suppārakato nikkhanto, tadaheva sāvattiṃ sampattoti.

Kathaṃ panāyaṃ evaṃ agamāsīti? Devatānubhāvena, “buddhānubhāvenā”tipi vadanti. “Sabbattha ekarattiparivāsenā”ti pana vuttattā maggassa ca vīsayojanasatikattā antarāmagge gāmanigamarājadhānīsu yattha yattha rattiyaṃ vasati, tattha tattha dutiyaṃ aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā sabbattha ekarattivāseneva sāvattiṃ upasaṅkamīti ayamatto dīpito hotīti. Nayidaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Sabbasmim vīsayojanasatike magge ekarattivāsenāti imassa atthassa adhippetattā. Ekarattimattaṃ so sakalasmim tasmim magge vasitvā pacchimadvise pubbaṅhasamaye sāvattiṃ anuppattoti.

Bhagavāpi bāhiyassa āgamaṇaṃ ñatvā “na tāvassa indriyāni paripākaṃ gatāni, khaṇantare pana paripākaṃ gamissantī”ti tassa indriyānaṃ paripākaṃ āgamayamāno mahābhikkhusaṅghaparivuto tasmim khaṇe sāvattiṃ piṇḍāya pāvīsi. So ca jetavanaṃ pavisitvā bhuttapātarāse kāyālasiyavimocanattaṃ abbhokāse caṅkamante sambahule bhikkhū passitvā “kahaṃ nu kho etarahi bhagavā”ti pucchi. Bhikkhū “bhagavā sāvattiṃ piṇḍāya pavitṭho”ti vatvā pucchimsu “tvaṃ pana kuto āgato”ti? “Suppārakapaṭṭanato āgatomhi”ti. “Dūrato āgatosi, nisīda, tāva pāde dhovitvā makkhetvā thokaṃ vissamāhi, āgatakāle sathhāraṃ dakkhasī”ti. “Ahaṃ, bhante, attano jīvitantarāyaṃ na jānāmi, ekarattenevamhi katthacipi ciraṃ aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikaṃ maggaṃ āgato, sathhāraṃ passitvāva vissamissāmī”ti vatvā taramānarūpo sāvattiṃ pavisitvā anopamāya buddhasiriya virocamaṇaṃ bhagavantaṃ passi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho bāhiyo dāruccīriyo yena te bhikkhū tenupasaṅkamī**”tiādi.

Tattha **kahānti** kattha. **Nūti** saṃsaye, **khoti** padapūraṇe, kasmim nu kho padeseti attho. **Dassanakāmamhāti** daṭṭhukāmā amha. Mayañhi taṃ bhagavantaṃ andho viya cakkhuṃ, badhiro viya sotam, mūgo viya kalyāṇavākkaraṇaṃ, hatthapādavikalo viya hatthapāde, daliddo viya dhanasampadaṃ, kantāraddhānappaṭipanno viya khemantabhūmiṃ, rogābhībhūto viya ārogyaṃ, mahāsamudde bhinnanāvo viya mahākullaṃ passitūṃ upasaṅkamitūñca icchāmāti dasseti. **Taramānarūpoti** taramānākāro.

Pāsādikanti bāttimsamahāpurisalakkhaṇaasītiyanubyañjanabyāmapabhāketumālālanātāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiyā rūpakāyadassanabyāvaṭṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahaṃ. **Pasādanīyanti** dasabalacatuvesārājajachaasādhāraṇaṇāññaatṭhārasāveṇika-buddhadhammapabhūtiaparimāṇaguṇagaṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā sarikkhakajanassa pasādanīyaṃ pasīditabbayuttaṃ pasādārahaṃ vā. **Santindriyanti** cakkhādīpañcindriyalolabhāvāpagamanena vūpasantapañcindriyaṃ. **Santamānasanti** chaṭṭhassa manindriyassa nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasam. **Uttamadamaṭṭhasamathamanuppattanti** lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātāṃ uttamaṃ damathaṃ samathañca anuppatvā adhigantvā ṭhitaṃ. **Dantanti** suparisuddhakāyasamācārātāya ceva hatthapādakukkucābhāvato davādiabhāvato ca kāyena dantaṃ. **Guttanti** suparisuddhavacīsamācārātāya ceva niratthakavācābhāvato davādiabhāvato ca vācāya guttaṃ. **Yatindriyanti** suparisuddhamanosamācārātāya ariyiddhiyogena abyāvaṭṭaappaṭisaṅkhānupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyaṃ. **Nāgantanti** chandādivasena agamanato, pahīnānaṃ rāgādīkilesānaṃ punānāgamanato, kassacipi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhāvassa ca agamanatoti imehi kāraṇehi nāgaṃ. Ettha ca pāsādikanti iminā rūpakāyena bhagavato pamāṇabhūtataṃ dīpeti, pasādanīyanti iminā dhammakāyena, santindriyantiādinā sesehi pamāṇabhūtataṃ dīpeti. Tena catuppamāṇike lokasannivāse anavaśesato sattānaṃ bhagavato pamāṇabhāvo pakāsītōti veditabbo.

Evaṃbhūtañca bhagavantaṃ antaravīthiyaṃ gacchantaṃ disvā “cirassaṃ vata me sammāsambuddho

diṭṭho’’ti haṭṭhatuṭṭho pañcavaṇṇāya pītiyā nirantaraṃ phuṭasarīro pītivipphāritavivaṭṭanicalalocano diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro bhagavato sarīrappabhāvemajjhaṃ ajjhogāhetvā tatha nimujjanto bhagavato samīpaṃ upasaṅkamitvā pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā bhagavato pāde sambāhanto paricumbanto “desetu me, bhante, bhagavā dhamma’’nti āha. Tena vuttaṃ – **“bhagavato pāde sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘desetu me, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya’’ti.**

Tattha **sugatoti** sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā gadattā sugato. Gamanampi hi gatanti vuccati, tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhaṃ anavaṃjjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gato, aññepi gametīti sobhanagamanattā sugato. Sundarañcesa ṭhānaṃ amataṃ nibbānaṃ gatoti sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sugato. Sammā ca gatattā sugato tena tena maggena pahīne kilese puna appaccāgamanato. Vuttañhettaṃ –

“Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceṭi na paccāgacchatīti sugato. Sakadāgāmi...pe... arahattamaggena...pe... na paccāgacchatīti sugato’’ti (cūḷani. mettagūmaṇavapucchānidessa 27).

Atha vā sammā gatattāti tīsupi avatthāsu sammāpaṭipattiyā gatattā, suppaṭipannattāti attho. Dīpaṅkarapādamaḷato hi paṭṭhāya yāva mahābodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramipūritāya sammāpaṭipattiyā ñātattacariyāya lokattacariyāya buddhattacariyāya koṭiṃ pāpuṇitvā sabbalokassa hitasukhameva paribrūhanto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathanti ime ante anupagacchantiyā anuttarāya bojjhaṅgabhāvanāsāṅkhātāya majjhimāya paṭipadāya ariyasaccesu tato paraṃ samadhiगतadhammādhipateyyo sabbasattesu avisayāya sammāpaṭipattiyā ca gato paṭipannoṭi evampi sammā gatattā sugato. Sammā cesa gadati yuttatṭhāne yuttameva vācaṃ bhāsātīti sugato. Vuttampi cettaṃ –

“Kālavādī, bhūtavādī, atthavādī, dhammavādī, vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsītā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitā’’nti (dī. ni. 1.9; ma. ni. 3.14).

Aparampi vuttaṃ –

“Yā sā vācā abhūtā ataccā anatthasaṃhitā, yā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsātī’’tiādi (ma. ni. 2.86).

Evaṃ sammā gadattāpi sugato.

Yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti yaṃ dhammassa upadisaṃ ciraḷāṃ mama jhānavimokkhādihitāya tadadhigantabbasukhāya ca siyā. **Akālo kho tāva bāhiyāti** tava dhammadesanāya na tāva kāloti attho. Kiṃ pana bhagavato sattaḥitapaṭipattiyā akālopi nāma atthi, yato bhagavā kālavādīti? Vuccate – kāloti cettha veneyyānaṃ indriyaparipākakālo adhippeto. Yasmā pana tadā bāhiyassa attano indriyānaṃ paripakkāparipakkabhāvo dubbhiññeyyo, tasmā bhagavā taṃ avatvā attano antaravīthiyaṃ ṭhitabhāvamassa kāraṇaṃ apadisanto āha **“antaragharaṃ pavitṭhamhā’’ti. Dujjānanti** dubbhiññeyyaṃ. **Jīvitantarāyananti** jīvitassa antarāyakaradhammānaṃ vattanaṃ avattanaṃ vāti vattukāmo sambhamavasena “jīvitantarāyāna’’nti āha. Tathā hi anekapaccayappaṭibaddhavuttijīvitāṃ anekarūpā ca tadantarāyā. Vuttañhi –

“Aḷjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgamaṃ tena, mahāsenena maccunā’’ti. (ma. ni. 3.272; netti. 103);

Kasmā paṇāyaṃ jīvitantarāyameva tāva purakkharoti? “Nimittaññūtāya adiṭṭhakosallena vā’’ti keci. Apara “devatāya santike jīvitantarāyassa sutattā’’ti vadanti. Antimabhavikattā pana upanissayasampattiyā codiyamāno evamāha. Na hi tesāṃ appattaarahattānaṃ jīvitakkhaya hoti. Kiṃ pana kāraṇā bhagavā tassa dhammaṃ desetukāmo dvikkhattuṃ paṭikkhipi? Evaṃ kirassa ahoṣi “imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya

sakalasarīraṃ pītiyā niraṅgamaṃ phutaṃ, atibalavā pītiyā, dhammaṃ sutvāpi na tāva sakkhissati paṭivijjhitaṃ. Yāva pana majjhattupekkaṃ saṅghāti, tāva tiṅghatu, vīsayojanasataṃ maggaṃ āgataṃ darathopissa kāye balavā, soṇi tāva paṭippassambhatū”ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipi. Keci pana “dhammassavane ādarajananatthaṃ bhagavā evamakāsi”ti vadanti. Tatiyavāraṃ yācīto pana majjhattupekkaṃ darathappaṭipassaddhiṃ paccupaṭṭhitaṅcassa jīvitantarāyaṃ disvā “idāni dhammadesanāya kālo”ti cintetvā “**tasmā tihā**”tiadinā dhammadesanaṃ ārabhi.

Tattha **tasmā**ti yasmā tvaṃ ussukkajāto hutvā ativiya maṃ yācasi, yasmā vā jīvitantarāyānaṃ dujjānataṃ vadasi, indriyāni ca te paripākaṃ gatāni, tasmā. **Tihā**ti nipātamattaṃ. **Teti** tayā **evanti** idāni vattabbākāraṃ vadati.

Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannaṃpi sikkhānaṃ vasena sikkhanaṃ kātabbaṃ. Yathā pana sikkhitabbāṃ, taṃ dassento “**diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati**”tiadinā.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamattanti** rūpāyatane cakkhuvīññāṇena diṭṭhamattaṃ. Yathā hi cakkhuvīññāṇaṃ rūpe rūpamattameva passati, na aniccādisabhāvaṃ, evameva sesaṃ. Cakkhudvārikaviññāṇena hi me diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuvīññāṇena rūpavijjānanti attho. Mattanti pamāṇaṃ. Diṭṭhā mattā etassāti diṭṭhamattaṃ, cakkhuvīññāṇamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā āpāthagate rūpe cakkhuvīññāṇaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuvīññāṇamattameva me javanaṃ bhavissati, cakkhuvīññāṇappamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti.

Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuvīññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ, diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannaṃ sampaṭicchanaṣaṅgāvoṭṭhabbanasaṅkhātāṃ cittaṭṭayaṃ. Yathā taṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanaṣādippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eseva nayo sutamute. **Mutanti** tadārammaṇaviññāṇehi saddhiṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ veditabbāṃ. **Viññāte viññātamattanti** ettha pana viññātaṃ nāma manodvārāvajjanena viññātarammaṇaṃ. Tasmīṃ viññāte viññātamattanti āvajjanappamāṇaṃ. Yathā āvajjanaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rajjanādivasena ca uppajjituṃ adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho. **Evañhi te, bāhiya, sikkhitabbanti** evaṃ imāya paṭipadāya tayā, bāhiya, tissannaṃ sikkhānaṃ anuvattanavasena sikkhitabbāṃ.

Iti bhagavā bāhiyassa saṃkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṃ chaḷārammaṇabhedabhinnaṃ vipassanāya visayaṃ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa ñātātīraṇaparīññaṃ dasseti. Kathaṃ? Ettha hi rūpāyatanaṃ passitabbatṭhena diṭṭhaṃ nāma, cakkhuvīññāṇaṃ pana saddhiṃ taṃdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā, yato taṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayappaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnaṃ okāso? Ayamettha adhippāyo sutādīsipi.

Idāni ñātātīraṇaparīññāsu paṭiṭṭhitassa upari saha maggaṃphalena pahānaparīññaṃ dassetuṃ, “**yato kho te, bāhiya**”tiadi āradhamaṃ. Tattha **yato**ti yadā, yasmā vā. **Teti** tava. **Tato**ti tadā, tasmā vā. **Tena**ti tena diṭṭhādīnā, diṭṭhādīpaṭibaddhena rāgādīnā vā. Idaṃ vuttaṃ hoti – bāhiya, tava yasmīṃ kāle yena vā kāraṇena diṭṭhādīsū mayā vuttavidhiṃ paṭipajjantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādīmattaṃ bhavissati, tasmīṃ kāle tena vā kāraṇena diṭṭhādīpaṭibaddhena rāgādīnā saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, pahīnarāgādīkattā tena vā diṭṭhādīnā saha paṭibaddho na bhavissasīti. **Tato tvaṃ, bāhiya, na tatthāti** yadā yasmā vā tvaṃ tena rāgena vā ratto dosena vā duṭṭho mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā tasmā vā tvaṃ tattha diṭṭhādīke na bhavissasi, tasmīṃ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti taṅhāmānadiṭṭhīhi allīno paṭiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvātā pahānaparīññaṃ matthakaṃ pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā.

Tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huramaṃ na ubhayamantarenāti yadā tvaṃ, bāhiya, tena rāgādīnā

tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvaṃ neva idhaloke na paraloke na ubhayatthāpi. **Esevento dukkhassā**ti kilesadukkhassa ca vaṭṭadukkhassa ca ayameva hi anto ayaṃ parivaṭṭamabhāvoti ayameva hi ettha attho. Ye pana “ubhayamantarenā”ti padaṃ gahetvā antarābhavaṃ nāma icchanti, tesam taṃ micchā. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. Antarenāti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ, tasmā ayamettha attho – “neva idha na huram, aparo vikappo na ubhaya”nti.

Atha vā antarenāti vacanaṃ pana vikappantarābhāvadīpanaṃ. Tassattho – “neva idha na huram, ubhayamantare pana na aññatthānaṃ atthi”ti. Yepi ca “antarāparinibbāyī sambhavesī”ti ca imesaṃ suttapadānaṃ atthaṃ ayoniso gahetvā “atthiyeva antarābhavo”ti vadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyatīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na bhavissanti, te khīṇāsavā purimapade bhūtāti vuttā. Tabbiruddhatāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasamyojanattā sekhā puthujanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino, tato paraṃ bhūtāti attho. Tasmā natthīti paṭikkhipitabbā. Sati hi ujuke pāḷianugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena parikappitena payojananti.

Ye pana “santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho, yathā taṃ vīhiādiaviññānakasantāne, evaṃ saviññānakasantānepi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, na aññathā”ti yuttim vadanti. Tena hi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasankamane ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva avicchinnadese dhammānaṃ pavatti icchitā, yadipi siyā iddhimantānaṃ iddhivisayo acinteyyoti. Taṃ idhāpi samānaṃ “kammavipāko acinteyyo”ti vacanato. Tasmā taṃ tesam matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmimṃ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattamānaṃ dissati, tasmā na sabbam sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavakathāvicāro kathāvattupakaraṇassa (kathā. 505; kathā. aṭṭha. 505) ṭīkāyaṃ gahetabbo.

Apare pana “**idhā**ti kāmabhavo, **huranti** arūpabhavo, **ubhayamantarenā**ti rūpabhavo vutto”ti. Aññe “**idhā**ti ajjhattikāyatanāni, **huranti** bāhirāyatanāni, **ubhayamantarenā**ti cittacetasiḱā”ti. “**Idhā**ti vā paccayadhammā, **huranti** paccayuppannadhammā, **ubhayamantarenā**ti paṇṇattidhammā vuttā”ti vadanti. Taṃ sabbam aṭṭhakathāsu natthi. Evaṃ tāva “diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati”tiādinā diṭṭhādivasena catudhā tebhūmakadhammā saṅgahetabbā. Tattha subhasukhaniccaataggāhaparivajjanamukhena asubhadukkhāniccānattānupassanā dassitāti heṭṭhimāhi visuddhīhi saddhimṃ saṅkhepeneva vipassanā kathitā. “Tato tvaṃ, bāhiya, na tenā”ti iminā rāgādīnaṃ samucchadassa adhippetattā maggo. “Tato tvaṃ, bāhiya, na tatthā”ti iminā phalaṃ. “Nevidhā”tiādinā anupādisesā parinibbānadhātu kathitāti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ – “**atha kho bāhiyassa...pe... āsavehi cittaṃ vimucci**”ti.

Imāya saṃkhittapadāya desanāya **tāvadevā**ti tasmimyeva khaṇe, na kālantare. **Anupādāyā**ti aggahetvā. **Āsavehī**ti ābhavaggaṃ āgotrabhuṃ savanato pavattanato cirapārivāsīyaṭṭhena madirādiāsavasadisatāya ca “āsavā”ti laddhanāmehi kāmarāgādīhi. **Vimucci**ti samucchadavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimucci nissajji. So hi satthu dhammaṃ suṇanto eva sīlāni sodhetvā yathāladhammaṃ cittasamādhimṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā khippābhiññatāya tāvadeva sabbāsava khetpetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So saṃsārasotaṃ chinditvā katavaṭṭapariyanto antimadehadharo hutvā ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇāsu pavattāsu dhammatāya codiyamāno bhagavantaṃ pabbajjaṃ yāci. “Paripuṇṇaṃ te pattacīvara”nti puṭṭho “na paripuṇṇa”nti āha. Atha naṃ satthā “tena hi pattacīvaraṃ pariyesā”ti vatvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – “**atha kho bhagavā...pe... pakkāmi**”ti.

So kira kassapadasabalassa sāsane vīsavassasahassāni samaṇadhammaṃ karonto “bhikkhunā nāma

attanā paccaye labhitvā yathādānaṃ karontena attanāva paribhuñjituṃ vaṭṭatī”ti ekassa bhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅgahaṃ nākāsi, tenassa ehibhikkhuupasampadāya upanissayo nāhosi. Keci panāhu – “so kira buddhasuññe loke coro hutvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā araññe corikaṃ karonto ekaṃ paccakabuddhaṃ disvā pattacīvaralobhena taṃ usunā vijjhivā pattacīvaraṃ gaṇhi, tenassa iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissatīti, sathā taṃ ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsī”ti. Tampi pattacīvarapariyesanaṃ caramānaṃ ekā dhenu vegena āpatantī paharivā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**atha kho acirapakkantassa bhagavato bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī**”ti.

Tattha **acirapakkantassāti** na ciraṃ pakkantassa bhagavato. **Gāvī taruṇavacchāti** ekā yakkhinī taruṇavacchadhenurūpā. **Adhipatitvāti** abhibhavitvā madditvā. **Jīvitā voropesīti** purimasmiṃ attabhāve laddhāghātātāya diṭṭhamatteneva vericcitaṃ uppādetvā siṅgena paharivā jīvitā voropesi.

Sathā piṇḍāya caritvā katabhattakicco sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ nagarato nikkhamanto bāhiyassa sarīraṃ saṅkāraṭṭhāne patitaṃ disvā bhikkhū āṇāpesi – “bhikkhave, ekasmiṃ gharadvāre ṭhatvā mañcakaṃ āharāpetvā idaṃ sarīraṃ nagarato nīharitvā jhāpetvā thūpaṃ karoṭhā”ti, bhikkhū tathā akaṃsu. Katvā ca pana vihāraṃ gantvā sathāraṃ upasaṅkamitvā attanā katakiccaṃ ārocetvā tassa abhisamparāyaṃ pucchimsu. Atha nesāṃ bhagavā tassa parinibbutabhāvaṃ ācikkhi. Bhikkhū “tumhe, bhante, ‘bāhiyo dārucīriyo arahattaṃ patto’ti vadatha, kadā so arahattaṃ patto”ti pucchimsu. “Mama dhammaṃ sutakāle”ti ca vutte “kadā panassa tumhehi dhammo kathito”ti? “Piṇḍāya carantena ajjeva antaravīthiyaṃ ṭhatvā”ti. “Appamattako so, bhante, tumhehi antaravīthiyaṃ ṭhatvā kathitadhammo, kathaṃ so tāvatakena visesaṃ nibbattesī”ti? “Kiṃ, bhikkhave, mama dhammaṃ ‘appaṃ vā bahuṃ vā’ti pamiṇatha, anekāni gāthāsahassānipi anattasamhitāni na seyyo, atthanissitaṃ pana ekampi gāthāpadaṃ seyyo”ti dassento –

“Sahassamapi ce gāthā, anattapadasaṅhitā;
Ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammatī”ti. (dha. pa. 101) –

Dhammapade imaṃ gāthaṃ vatvā “na kevalaṃ so parinibbānamattena, atha kho mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ aggabhāvenapi pūjāraho”ti dassento “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ, yadidaṃ bāhiyo dārucīriyo”ti (a. ni. 1.216) taṃ āyasmantaṃ etadagge ṭhapesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “**atha kho bhagavā sāvattthiyaṃ piṇḍāya caritvā...pe... parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo**”ti.

Tattha **pacchābhattanti** bhattakiccato pacchā. **Piṇḍapātaṭṭikkantoti** piṇḍapātapariyesanato paṭinivatto. Padadvayenāpi katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. **Nīharitvāti** nagarato bahi netvā. **Jhāpethāti** dahatha. **Thūpañcassa karoṭhāti** assa bāhiyassa sarīradhātuyo gahetvā cetiyañca karoṭha. Tattha kāraṇamāha – “**sabrahmacārī vo, bhikkhave, kālakato**”ti. Tassattho – yaṃ tumhe seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ adhisīlādipaṭtipattidhammaṃ sandiṭṭhaṃ caratha, taṃ so tumhehi samānaṃ brahmaṃ acarīti sabrahmacārī maraṇakālassa pattiyāva kālakato, tasmā taṃ mañcakena nīharitvā jhāpetha, thūpañcassa karoṭhāti.

Tassa kā gatīti pañcasu gatīsu tassa katamā gati upapatti bhavabhūtā, **gatīti** nipphatti, ariyo puthujjano vāti kā niṭṭhāti attho. **Abhisamparāyoti** pecca bhavuppatti bhavanirodho vā. Kiñcāpi tassa thūpakaraṇāṇattiyāva parinibbutabhāvo atthato pakāsīto hoti, ye pana bhikkhū tattakena na jāniṃsu, te “tassa kā gatī”ti pucchimsu. Pākaṭataraṃ vā kārapetukāmā tathā bhagavantaṃ pucchimsu.

Paṇḍitoti aggamaggapaññāya adhiगतattā paṇḍena ito gato pavattoti paṇḍito. **Paccapādīti** paṭipajji. **Dhammassāti** lokuttaradhammassa. **Anudhammanti** sīlavissuddhiādipaṭtipadādhammaṃ. Atha vā **dhammassāti** nibbānadhammassa. **Anudhammanti** ariyamaggaphaladhammaṃ. **Na ca maṃ dhammādhikaraṇanti** dhammadesanāhetu na ca maṃ vihesesi yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā. Yo hi satthu santike dhammaṃ sutvā kammaṭṭhānaṃ vā gahetvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so sathāraṃ viheseti nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – “vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsīṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti (mahāva. 9; ma. ni. 1.283; 2.339). Atha vā **na ca maṃ dhammādhikaraṇanti** na ca imaṃ

dhammādhikaraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – vaṭṭadukkhato niyyānahetubhūtaṃ imaṃ mama sāsanadhammaṃ suppaṭipannattā na viheseti. Duppaṭipanno hi sāsaṇaṃ bhindanto satthu dhammasarīre pahāraṃ deti nāma. Ayaṃ pana sammāpaṭipattiṃ matthakaṃ pāpetvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyī. Tena vuttaṃ – “**parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ therassa bāhiyassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutabhāvaṃ, tathā parinibbutānañca khīṇāsavānaṃ gatiyā pacurajanehi dubbhiññeyyabhāvaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ appaṭiṭṭhitaparinibbānānubhāvadvadīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yatthāti** yasmim̄ nibbāne āpo ca na gādhati, pathavī ca tejo ca vāyo ca na gādhati, na paṭiṭṭhāti. Kasmā? Nibbānassa asaṅkhatasabhāvattā. Na hi tattha saṅkhatadhammānaṃ lesopi sambhavati. **Sukkāti** sukkavaṇṇatāya sukkāti laddhanāmā gahanakkhattatārakā. **Na jotantīti** na bhāsanti. **Ādicco nappakāsati** tīsu dīpesu ekasmim̄ khaṇe ālokapharaṇasamattho ādiccopi ābhāvasena na dibbati. **Na tattha candimā bhātīti** satipi bhāsurabhāve kantasītalakiraṇo candopi tasmim̄ nibbāne abhāvato eva attano juṅhāvibhāsanena na virocanti. Yadi tattha candimasūriyādayo natthi, lokantaro viya niccandhakārameva taṃ bhavyeyyāti āsaṅkaṃ sandhāyāha “**tamo tattha na vijjati**”ti. Sati hi rūpābhāve tamo nāma na siyā.

Yadā ca attanā vedi, muni monena brāhmaṇoti catusaccamunanato monanti laddhanāmena maggañāṇena kāyamoneyyādīhi ca samannāgatattā “muni”ti laddhanāmo ariyasāvakaḥ brāhmaṇo teneva monasaṅkhātena paṭivedhañāṇena yadā yasmim̄ kāle aggamaggakkhaṇe attanā sayameva anussavādike pahāya attapaccakkhaṃ katvā nibbānaṃ vedi paṭivijjhi. “Avedi”tipi pāṭho, aññāsīti attho. **Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatīti athāti** tassa nibbānassa jānanato pacchā. **Rūpāti** rūpadhammā, tena pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca gahito hoti. **Arūpāti** arūpadhammā, tena rūpenāmissīkato arūpabhavo gahito hoti. So “catuvokārabhavo”tipi vuccati. **Sukhadukkhāti** sabbattha uppajjanakasukhadukkhatoṃ vaṭṭato. Atha vā **rūpāti** rūpalokapaṭisandhito. **Arūpāti** arūpalokapaṭisandhito. **Sukhadukkhāti** kāmāvacarapaṭisandhito. Kāmabhavo hi byāmissasukhadukkho. Evametasmā sakalatopi vaṭṭato accantameva muccatīti gāthādvayenapi bhagavā “mayhaṃ puttassa bāhiyassa evarūpā nibbānagatī”ti dasseti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca bodhivaggavaṇṇanā.

2. Mucalindavaggo

1. Mucalindasuttavaṇṇanā

11. Mucalindavaggassa paṭhame **mucalindamūleti** ettha mucalindo vuccati nīparukkho. So “niculo”tipi vuccati, tassa samīpe. Keci pana “mucaloti tassa rukkhassa nāmaṃ, taṃ vanajēṭṭhakatāya pana mucalindoti vutta”nti vadanti. **Mahā akālameghoti** asampatte vassakāle uppannamahāmegho. So hi gimhānaṃ pacchime māse sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento udapādi. **Sattāhavaddalikāti** tasmim̄ uppanne sattāhaṃ avicchinnavuṭṭhikā ahoṣi. **Sītavātaduddinīti** sā ca sattāhavaddalikā udakaphusitasammissena sītavātena samantato paribbhamantena dusitadivasattā duddinī nāma ahoṣi. **Mucalindo nāma nāgarājāti** tasseva mucalindarukkhassa samīpe pokkharāṇiyā heṭṭhā nāgabhavanaṃ atthi, tattha nibbato mahānubhāvo nāgarājā. **Sakabhavanāti** attano nāgabhavanato. **Sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvāti** sattavāre attano sarīrabhogehi bhagavato kāyaṃ parivāretvā. **Uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihaccāti** bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṃ phaṇaṃ pasāretvā. “Phaṇaṃ karitvā”tipi pāṭho, so evattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi “bhagavā ca mayhaṃ bhavanasamīpe rukkhāmūle nisinno, ayañca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭatī”ti. So sattaratanamayaṃ pāsādaṃ nimminituṃ sakkontopi “evaṃ kate kāyasāro gahito na bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccam̄ karissāmī”ti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā sathāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā dhāresi.

“Parikkhepabbhantaram lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇam ahoṣī”ti khandhakatṭhakathāyaṃ (mahāva. aṭṭha. 5) vuttaṃ. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana “heṭṭhālohapāsādappamāṇa”nti (ma. ni. aṭṭha. 1.284). “Icchiticchitena iriyāpathena satthā viharissatī”ti kira nāgarājassa ajjhāsayo. Bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṃ vītināmesi. Tañca ṭhānaṃ supihitavātapānaṃ suphūsitaaggaḷadvāraṃ kūṭāgāraṃ viya ahoṣi. **Mā bhagavantam sītanti**ādi tassa tathā karitvā ṭhānakāraṇaparidīpanaṃ. So hi “mā bhagavantam sītaṃ bādhayittha, mā uṇhaṃ, mā ḍaṃsādisamphasso bādhayitthā”ti tathā karitvā aṭṭhāsi.

Tattha kiñcāpi sattāhavaddalikāya uṇhameva natthi, sace pana antarantarā megho vigaccheyya, uṇhaṃ bhaveyya, tampi mā bādhayitthāti evaṃ tassa cintetuṃ yuttaṃ. Keci panettha vadanti “uṇhaggahaṇaṃ bhogaparikkhepassa vipulabhāvakaraṇe kāraṇakittanaṃ. Khuddake hi tasmim bhagavantam nāgassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakaraṇena pana tādisaṃ ‘mā uṇhaṃ bādhayitthā’ti tathā karitvā aṭṭhāsi”ti.

Viddhanti ubbidhaṃ, meghavigamena dūrībhūtanti attho. **Vigatavalāhakanti** apagatameghaṃ. **Devanti** ākāsaṃ. **Viditvāti** “idāni vigatavalāhako ākāso, natthi bhagavato sītādiupaddavo”ti ñatvā. **Viniveṭhetvāti** apanetvā. **Sakavaṇṇanti** attano nāgarūpaṃ. **Paṭisaṃharitvāti** antaradhāpetvā. **Māṇavakavaṇṇanti** kumārakarūpaṃ.

Etamatthanti vivekasukhappaṭisaṃvedino yattha katthaci sukhameva hotīti etamatthaṃ sabbākārena jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ vivekasukhānubhāvadīpaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukho vivekoti** nibbānasāṅkhāto upadhiviveko sukho. **Tuṭṭhassāti** catumaggañānasantosena tuṭṭhassa. **Sutadhammassāti** pakāsītadhammassa vissutadhammassa. **Passatoti** taṃ vivekaṃ, yaṃ vā kiñci passitabbaṃ nāma, taṃ sabbhaṃ attano vīriyabalādhigatena ñāṇacakkhunā passantassa. **Abyāpajjanti** akuppanabhāvo, etena mettāpubbabhāgo dassito. **Pāṇabhūtesu saṃyamoti** sattesu ca saṃyamo avihimsanabhāvo sukhoti attho. Etena karuṇāpubbabhāgo dassito.

Sukhā virāgatā loketi vigatarāgatāpi loka sukhā. Kīdisī? **Kāmānaṃ samatikkamoti**, yā kāmānaṃ samatikkamoti vuccati, sā vigatarāgatāpi sukhāti attho, etena anāgāmimaggo kathito. **Asmimānassa yo vinayoti** iminā pana arahattaṃ kathitaṃ. Arahattañhi asmimānassa paṭippassaddhivinayoti vuccati, ito parañca sukhaṃ nāma natthi, tenāha “**etaṃ ve paramaṃ sukha**”nti. Evaṃ arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājasuttavaṇṇanā

12. Dutiye sambahulānanti vinayapariyāyena tayo janā “sambahulā”ti vuccanti, tato paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena pana tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulā. Tasmā idhāpi suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Upaṭṭhānasālāyanti** dhammasabhāmaṇḍape. Sā hi dhammaṃ desetūṃ āgatassa tathāgatassa bhikkhūnaṃ upaṭṭhānakaraṇaṭṭhānanti “upaṭṭhānasālā”ti vuccati. Atha vā yattha bhikkhū vinayaṃ vinicchinanti, dhammaṃ kathenti, sākacchaṃ samāpajjanti, sannipatanavasena pakatīyā upatīṭṭhanti, sā sālāpi maṇḍapopi “upaṭṭhānasālā”tveva vuccati. Tatthāpi hi buddhāsaṇaṃ niccaṃ paññattameva hoti. Idañhi buddhānaṃ dharamānakāle bhikkhūnaṃ cārittaṃ. **Sannisinnānanti** nisajjanavasena saṅgama nisinnānaṃ. **Sannipatitānanti** tato tato āgantvā sannipatanavasena sannipatitānaṃ. Atha vā buddhāsaṇaṃ purato katvā satthu sammukhe viya ādaruppattiyā sakkaccaṃ nisīdanavasena sannisinnānaṃ, samānājjhāsayaṭṭā aññamaññasmiṃ ajjhāsayaena suṭṭhu sammā ca nipatanavasena sannipatitānaṃ. **Ayanti** idāni vuccamānaṃ niddisati. **Antarākathāti** kammatṭhānāmanasikārauddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā, atha vā majjhanhike laddhassa sugatovādassa, sāyaṃ labhitabbassa dhammassavanassa ca antarā pavattattā antarākathā, samaṇasamācārasseva vā antarā pavattā aññā ekā kathāti antarākathā. **Udapādīti** uppannā.

Imesaṃ dvinnaṃ rājūnanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Mahaddhanataro vātiādīsu pathaviyaṃ nikaṇṭivā ṭhapitaṃ sattaratanañicayasankhātāṃ mahantaṃ dhanāṃ etassāti mahaddhano, dvīsu ayaṃ atisayena mahaddhanoti **mahaddhanataro**. Vāsaddo vikappattho. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – niccaparibbayavasena mahanto bhogo etassāti **mahābhogo**. Devasikaṃ pavisanaāyabhūto mahanto koso etassāti **mahākoso**. Apare pana “devasikaṃ pavisanaāyabhūtaṃ maṇisārapheggugumbādibhedabhinnaṃ pariggahavatthu dhanāṃ, tadeva sārāgabbhādīsu nihitaṃ koso”ti vadanti. Vajiro, mahānīlo, indanīlo, marakato, veḷuriyo, padumarāgo, phussarāgo, kakketano, pulāko, vimalo, lohitaṅko, phaliko, pavāḷo, jotiraso, gomuttako, gomedako, sogandhiko, muttā, saṅkho, añjanamūlo, rājapaṭṭo, amatamsako, piyako, brāhmaṇī cāti catubbīsati **maṇi** nāma. Satta lohāni kahāpaṇo ca **sāro** nāma. Sayanacchādanapāvuraṇagajadantasīlādīni **pheggu** nāma. Candanāgaruṅkumatagarakappūrādi **gumbā** nāma. Tattha purimena ādisaddena sālivihiādīmuggamāsādipubbaṇṇāparaṇṇabhedāṃ dhaññavikatiṃ ādiṃ katvā yaṃ sattānaṃ upabhogaṃ paribhogabhūtaṃ vatthu, taṃ sabbaṃ saṅgayhati. Mahantaṃ vijitaṃ raṭṭhaṃ etassāti **mahāvijito**. Mahanto hatthiassādivāhanaṃ etassāti **mahāvāhana**. Mahantaṃ senābalañceva thāmabalañca etassāti **mahabbalo**. Icchitanibbattisaṅkhātā puññakammañipphannā mahatī iddhi etassāti **mahiddhiko**. Tejasākhāto ussāhamantapabhusattisaṅkhāto vā mahanto ānubhāvo etassāti **mahānubhāvo**.

Ettha ca paṭhamena āyasampadā, dutiyena vittūpakaraṇasampadā, tatiyena vibhavasampadā, catutthena janapadasampadā, pañcamena yānasampadā, chaṭṭhena parivārasampadāya saddhiṃ attasampadā, sattamena puññakamasampadā, aṭṭhamena pabhāvasampadā tesāṃ rājūnaṃ pakāsītā hoti. Tena yā sāmīsampatti, amaccasampatti, senāsampatti, raṭṭhasampatti, vibhavasampatti, mittasampatti, duggasampattīti satta pakatisampadā rājūnaṃ icchitabbā. Tā sabbā yathārahaṃ paridīpitāti veditabbā.

Dānādīhi catūhi saṅgahavatthūhi parisāṃ rañjetīti **rājā**. Magadhānaṃ issaroti **māgadho**. Mahatiyā senāya samannāgatattā seniyagottattā vā **seniyo**. Bimbi vuccati suvaṇṇaṃ, tasmā sārābimbivaṇṇatāya **bimbisāro**. Keci pana “nāmaevetaṃ tassa rañño”ti vadanti. Paccāmittaṃ parasenaṃ jinātīti **pasenadi**. Kosalaratṭhassa adhipatīti **kosalo**. **Ayañcarahīti** ettha **carahīti** nipātamattaṃ. **Vippakatāti** apariyosītā. Ayaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ antarākathā añiṭṭhitāti attho.

Sāyanhasamayanti sāyanhe ekaṃ samayaṃ. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** tato tato rūpādiārammaṇato cittassa paṭisaṃharaṇato paṭisallānasaṅkhātāya phalasamāpattito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhito. Bhagavā hi pubbaṇhasamayaṃ bhikkhusaṅghaparivuto sāvatthiṃ pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapinḍapātaṃ katvā katabhattakicco bhikkhūhi saddhiṃ sāvattthito nikkhamitvā vihāraṃ pavisitvā gandhakuṭippamukhe ṭhatvā vattaṃ dassetvā ṭhitānaṃ bhikkhūnaṃ yathāsamuṭṭhitaṃ sugatovādaṃ datvā tesu araññarukkhamulādīdivatṭhānaṃ uddissa gatesu gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattisukhena divasabhāgaṃ vītināmetvā yathākālaparicchede samāpattito vuṭṭhāya, “mayhaṃ upagamaṇaṃ āgamayamānā catasso parisā sakalavihāraṃ paripūrentiyo nisinnā, idāni me dhammadesanattaṃ dhammasabhāmaṇḍalaṃ upagantaṃ kālō”ti āsanato vuṭṭhāya, kesarasīho viya kañcanaguḥāya surabhigandhakuṭito nikkhamitvā yūthaṃ upasaṅkamanto mattavaravāraṇo viya akāyacāpallena cāruvikkantagamaṇo asītiyanubyañjanappaṭimaṇḍitabāttisamahāpurisalakkhaṇasamujjalāya byāmapabhāya parikkhepavilāsasampannāya pabhassaraketumālālaṅkatāya nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjentiya acinteyyānubhāvāya anupamāya buddhalīlāya samannāgatāya rūpakāyasampattiyā sakalavihāraṃ ekālokaṃ kurumāno upaṭṭhānasālaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ – “**atha kho bhagavā...pe... tenupasaṅkamī**”ti.

Evaṃ upasaṅkamitvā vattaṃ dassetvā nisinne te bhikkhū tuṅhībhūte disvā “mayi akathente ime bhikkhū buddhagāravena kappampī na kathessantī”ti kathāsamuṭṭhāpanattaṃ “**kāya nuttha, bhikkhave**”tiādīmāha. Tattha **kāya nutthāti** katamāya nu bhavatha. “Kāya notthā”tipi pālī, so evattho, “kāya nvetthā”tipi paṭhanti, tassa katamāya nu etthāti attho. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, katamāya nāma kathāya idha sannisinna bhavatha, katamā ca tumhākaṃ kathā mamāgamaṇapaccayā añiṭṭhitā, taṃ niṭṭhāpessāmīti evaṃ sabbaññupavāraṇāya pavāresi.

Na khvetanti na kho etaṃ, ayameva vā pāṭho. “Na khota”ntipi paṭhanti, na kho etaṃ icceva padavibhāgo. **Kulaputtānanti** jātiācāraikulaputtānaṃ. **Saddhāti** saddhāya, kammaphalasaddhāya

ratanattayasaddhāya ca. **Agārasmāti** gharato, gahaṭṭhabhāvāti attho. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ. **Pabbajitānanti** upagatānaṃ. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ. Tatthāyaṃ padayojanā – “bhikkhave, tumhe neva rājābhinītā na corābhinītā na iṇaṭṭā na jīvitaapakatā pabbajitā, atha kho saddhāya agārato nikkhamitvā mama sāsane pabbajitā, tumhe etarahi evarūpiṃ rājappaṭisaṃyuttaṃ tiracchānakathaṃ katheyyātha, yaṃ evarūpāya kathāya kathanāṃ, etaṃ tumhākaṃ na kho patirūpaṃ na yuttamevā”ti.

Evam sannipatitānaṃ pabbajitānaṃ appatirūpaṃ paṭikkhipitvā idāni nesam patirūpaṃ paṭipattim anujānanto “**sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo**”ti āha. Tattha voti tumhākaṃ. Karaṇīyanti hi padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanametam, tasmā tumhehīti attho. **Dvayaṃ karaṇīyanti** dve kātābbā. **Dhammī kathāti** catusaccadhammato anapetā kathā, pavattinivattiparidīpinī dhammadesanāti attho. Dasakathāvattusāṅkhātāpi hi dhammakathā tadekadesā evāti. **Ariyoti** ekantahitāvahattā ariyo, visuddho uttamoti vā ariyo. **Tuṇhībhāvoti** samathavipassanābhāvanābhūtaṃ akathanaṃ. Keci pana “vacīsāṅkhārapaṭipakkhabhāvato dutiyajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo”ti vadanti. Apare “catutthajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo”ti vadanti. Ayaṃ panettha attho – “bhikkhave, cittavivekassa paribrūhanatthaṃ vivekaṭṭhakāyā suññāgāre viharantā sace kadāci sannipatatha, evam sannipatitehi tumhehi ‘assutaṃ sāvetaṃ sutam vā pariyodapeti’ti vuttanayena aññamaññassūpakārāya khandhādīnaṃ aniccatādipaṭisaṃyuttā dhammakathā vā pavattetabbā, aññamaññaṃ abyābādhanatthaṃ jhānasamāpattiyā vā viharitabba”nti.

Tattha purimena karaṇīyavacanena anotiṇṇānaṃ sāsane otaraṇūpāyaṃ dasseti, pacchimena otiṇṇānaṃ saṃsārato nissaraṇūpāyaṃ. Purimena vā āgamaveyyattiye niyojeti, pacchimena adhigamaveyyattiye. Atha vā purimena sammādiṭṭhiyā paṭhamam upattihetum dīpeti, dutiyena dutiyaṃ. Vuttañhetam –

“Dveme, bhikkhave, hetū dve paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso, paccattañca yoniso manasikāro”ti (a. ni. 2.127).

Purimena vā lokiyasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇam vibhāveti, pacchimena lokuttarasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇanti evamādinā ettha yojanā veditabbā.

Etamatthaṃ viditvāti tehi bhikkhūhi kittitakāmasampattito jhānādisampatti santatarā ceva paṇītatarā cāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ ariyavihārasukhānubhāvādīpakam udānam udānesi.

Tattha **yañca kāmasukhaṃ loketi** lokasaddo “khandhaloko āyatanaloko dhātuloko”tiādīsu (mahāni. 3, 7; cūḷani. ajitamāṇavapucchānidessa 2) saṅkhāresu āgato.

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocānā;
Tāva sahasadhā loko,
Ettha te vattatī vaso”ti. –

Ādīsu (ma. ni. 1.503) okāse āgato. “Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokam volokento”tiādīsu (mahāva. 9; ma. ni. 1.283) sattesu. Idha pana sattaloke okāsalo ke ca veditabbo. Tasmā avīcīto paṭṭhāya upari brahmalokato heṭṭhā etasmiṃ loke yaṃ vatthukāme paṭicca kilesakāmasasena uppajjanato kāmasahagataṃ sukhaṃ. **Yañcidaṃ diviyaṃ sukhanti** yañca idaṃ divi bhavaṃ dibbavihārasasena ca laddhabbaṃ brahmānaṃ manussānañca rūpasamāpattisukhaṃ. **Taṇhakkhayasukhassāti** yaṃ āgamma taṇhā khīyati, taṃ nibbānaṃ ārammaṇam katvā taṇhāya ca paṭipassambhanavasena pavattaphalasamāpattisukhaṃ taṇhakkhayasukhaṃ nāma, tassa taṇhakkhayasukhassa. **Eteti** līngavipallāsena niddeso, etāni sukhānīti attho. Keci ubhayampi sukhāmaññena gahetvā “**eta**”nti paṭhanti, tesam “kalam nāgghatī”ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

Soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇiṃ. Ayañhettha saṅkhepattho – cakkavattisukhaṃ ādiṃ katvā sabbasmim

manussaloke manussasukhaṃ, nāgasupaṇṇādiloke nāgādīhi anubhavitabbaṃ sukhaṃ, cātumahārājikādivaloke chabbidhaṃ kāmasukhanti yaṃ ekādasavidhe kāmaloce uppajjantaṃ kāmasukhaṃ, yañca idaṃ rūpārūpadevesu dibbavihārabhūtesu rūpārūpajjhānesu ca uppānattā “diviya”nti laddhanāmaṃ lokiyajjhānasukhaṃ, sakalampi tadubhayaṃ taṇhakkhayaasukhasaṅkhātaṃ phalasaṃpattisukhaṃ soḷasa bhāge katvā tato ekabhāgaṃ soḷasabhāgaguṇe laddhaṃ ekabhāgasāṅkhātaṃ kamaṃ na agghatīti.

Ayañca atthavaṇṇanā phalasaṃpattisāmaññena vuttā. Pāḷiyaṃ avisesena taṇhakkhayaassa āgatattā paṭhamaphalasaṃpattisukhasāpi kamaṃ lokiyaṃ na agghati eva. Tathā hi vuttaṃ –

“Pathabyā ekarajjena, saggassa gamanena vā;
Sabbalokādhīpacceṇa, sotāpattiphalaṃ vara”nti. (dha. pa. 178);

Sotāpattisaṃyuttepi vuttaṃ –

“Kiñcāpi, bhikkhave, rājā cakkavattī catunnaṃ dīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāretvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapajjati devānaṃ tāvatimsānaṃ sahaḃyataṃ, so tatha nandane vane accharāsaṅghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmagaṇehi samappīto samaṅgībhūto paricāreti, so catūhi dhammehi asaṃnāgato. Atha kho so aparimuttova nirayā, aparimutto tiracchānāyoniya, aparimutto pettivisayā, aparimutto apāyaduggativinipātā. Kiñcāpi, bhikkhave, ariyasāvako piṇḍiyālopaṇa yāpeti, nantakāni ca dhāreti, so catūhi dhammehi saṃnāgato, atha kho so parimutto nirayā, parimutto tiracchānāyoniya, parimutto pettivisayā, parimutto apāyaduggativinipātā.

“Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena saṃnāgato hoti ‘itipi so bhagavā araham...pe... buddho bhagavā’ti. Dhamme aveccappasādena...pe... viññūhī’ti. Saṅghe aveccappasādena...pe... puññakkhettaṃ lokassa’ti. Ariyakantehi sīlehi saṃnāgato hoti akhaṇḍehi...pe... saṃādhisāṃvattanikehi. Imehi catūhi dhammehi saṃnāgato hoti. Yo ca, bhikkhave, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho, yo catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābho, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābhassa kamaṃ nāgghati soḷasi”nti (saṃ. ni. 5.997).

Evaṃ bhagavā sabbattha lokiyasukhaṃ sauttaraṃ sātisaṃyaṃ, lokuttarasukhameva anuttaranti atisaṃyanti bhājesīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

13. Tatiye kumārakāti dārakā. Antarā ca sāvattiṃ antarā ca jetavananti antarāsaddo “tadantaraṃ ko jāneyya, aññatra tathāgatā”ti (a. ni. 6.44; 10.75), “janā saṅgama mantenti, mañca tvañca kimantara”ntiādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe āgato. “Addasā maṃ, bhante, aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovantī”tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”tiādīsu (udā. 20) citte. “Antarā vosānamāpādī”tiādīsu vemajje. “Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”tiādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidhāpi vivare veditabbo. Tasmā sāvattiyā ca jetavanassa ca vivareti, evamettha attho veditabbo. Antarāsaddayogato cettha upayogavacanaṃ “antarā ca sāvattiṃ antarā ca jetavana”nti. Īdisesu ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca gacchatī”ti ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Idha pana yojetvā vutto.

Ahiṃ daṇḍena hanantīti bilato nikkhamitvā gocarāya gacchantaṃ kaṇhasappaṃ chātajjhantaṃ anubandhitvā yaṭṭhīhi pothenti. Tena ca samayena bhagavā sāvattiṃ piṇḍāya gacchantaṃ antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṃsanabhayena, bhante”ti ca vutte “ime attano sukhaṃ karissāmāti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne

dukkhaṃ anubhavissanti, aho avijjāya nīkīkosalla”nti dhammasaṃvegaṃ uppādesi. Teneva ca dhammasaṃvegena udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ “**atha kho bhagavā**”tiādi.

Tattha **etamatthaṃ veditvā** “ime dārakā attasukhāya paradukkhaṃ karontā sayaṃ parattha sukhaṃ na labhissanti”ti etamatthaṃ jānitvāti evameke vaṇṇenti. Aññesaṃ duppaṭipannānaṃ sukhapariyesanaṃ āyatīṃ dukkhāya saṃvattati, suppaṭipannānaṃ ekantena sukhāya saṃvattati. Tasmā “paravihesāvinimuttā accantameva sukhabhāgino vata mayhaṃ ovādappaṭikarā”ti somanassavasenevetampi satthā udānaṃ udānesīti vadanti. Apare pana bhaṇanti “evaṃ tehi kumārakehi pavattitaṃ paraviheṭhanaṃ sabbākārena ādīnavato veditvā paravihesāya parānukampāya ca yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesī”ti.

Tattha **sukhakāmānī**ti ekanteneva attano sukhasa icchanato sukhānugiddhāni. **Bhūtānī**ti pāṇino. **Yo daṇḍena vihiṃsatī**ti ettha **daṇḍenā**ti desanāmatthaṃ, daṇḍena vā leḍḍusatthapāṇippahārādīhi vāti attho. Atha vā **daṇḍenā**ti daṇḍanena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo sukhakāmāni sabbabhūtāni jātiādinā ghaṭṭanavasena vacīdaṇḍena vā pāṇimuggarasatthādīhi pothanatālanacchedanādivasena sarīradaṇḍena vā satāṃ vā sahaṃsaṃ vā ṭhāpanavasena dhanadaṇḍena vāti imesu daṇḍesu yena kenaci daṇḍena vihiṃsati viheṭheti dukkhaṃ pāpeti, **attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhanti** so puggalo attano sukhaṃ esanto gavesanto patthento pecca paraloke manussasukhaṃ dibbasukhaṃ nibbānasukhanti tivīdhampi sukhaṃ na labhati, aññadatthu tena daṇḍena dukkhameva labhatīti attho.

Pecca so labhate sukhanti yo khantimettānuddayasampanno “yathāhaṃ sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, evaṃ sabbepi”ti cintetvā sampattaviratiādisu ṭhito vuttanayena kenaci daṇḍena sabbānīpi bhūtāni na hiṃsati na bādhati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṃ, devabhūto dibbasukhaṃ, ubhayaṃ atikkamanto nibbānasukhaṃ labhatīti. Ettha ca tādisassa puggalassa avassaṃbhāvitāya taṃ sukhaṃ paccuppannaṃ viya hotīti dassanattaṃ “labhate”ti vuttaṃ. Purimagāthāyapi eseva nayo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkārasuttavaṇṇanā

14. Catutthe tena kho pana samayena bhagavā sakkato hotīti kappānaṃ satasahassādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu paripūritassa puññasambhāravisesassa phalabhūtena “ito paraṃ mayhaṃ okāso natthī”ti ussahajātena viya uparūpari vaḍḍhamānena sakkārādinā bhagavā sakkato hoti. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭahitvā mahoghaṃ viya sabbapāramiyo “ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya bhagavato lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayīmsu. Tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādīhatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kaḥaṃ buddho, kaḥaṃ bhagavā, kaḥaṃ devadevo, kaḥaṃ narāsabho, kaḥaṃ purisaṭṭho”ti bhagavantaṃ pariyesanti. Sakaṭasatehi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇepi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ taṃ khandhake (mahāva. 282) tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassāti. Vuttañhetam –

“Yāvata kho, cunda, etarahi saṅghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekasaṅghampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggappattaṃ, yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho”ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnāṃ mahānadīnaṃ udakogho viya appameyyo ahosi. Tena vuttaṃ – “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti...pe... parikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi sakkato...pe... parikkhārāna”nti.

Titthiyā pana pubbe akatapuññatāya ca duppaṭipannatāya ca asakkatā agarukatā, buddhuppādena pana visesato vipannasobhā sūriyuggamane khajjopanākā viya nippabhā nittejā hatalābhasakkārā ahesuṃ. Te

tādisaṃ bhagavato saṅghassa ca lābhasakkāraṃ asahamānā issāpakatā “evaṃ ime pharusāhi vācāhi ghaṭṭetvāva palāpessāmā”’ti usūyā visuggāraṃ uggirantā tattha tattha bhikkhū akkosantā paribhāsantā vicariṃsu. Tena vuttaṃ – **“aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti...pe... parikkhārānaṃ. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā bhikkhusaṅghassa ca gāme ca araṅṅe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosentī vihesentī”**’ti.

Tattha **asabbhāhī** asabhāyoggāhi sabhāyaṃ sādhujanasamūhe vattaṃ ayuttāhi, duṭṭhullāhī attho. **Pharusāhī** kakkhaḷāhi mammacchedikāhi. **Akkosantī** jātiādīhi akkosavatthūhi khuṃsenti. **Paribhāsantī** bhaṇḍanavasena bhayaṃ uppādentā tājenti. **Rosentī** yathā parassa roso hoti, evaṃ anuddhamsanavasena rosaṃ uppādentī. **Vihsentī** viheṭṭenti, vividhehi ākārehi aphāsuṃ karonti.

Kathaṃ panete samantapāsādike bhagavati bhikkhusaṅhe ca akkosādīni pavattesunti? Bhagavato uppādato pahīnalābhasakkāratāya upahatacittā pathaviṃ khaṇitvā pakkhalantā viya avaṇe veḷuriyamaṇimhi vaṇaṃ uppādentā viya ca sundarikaṃ nāma paribbājikaṃ saññāpetvā tāya satthu bhikkhūnaṅca avaṇṇaṃ vuttāpetvā akkosādīni pavattesuṃ. Taṃ panetaṃ sundarivatthu parato sundarīsutte (udā. 38) pāḷiyamaṃyeva āgamissati, tasmā yamettha vattabbaṃ, taṃ tattheva vaṇṇayissāma.

Bhikkhū bhagavato santikaṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattimārocesuṃ. Tena vuttaṃ – **“atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamīsu...pe... vihesentī”**’ti. Taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ viditvā etaṃ issāpakatānaṃ titthiyānaṃ vipatṭipattiṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tehi kate vipakāre pasannacittehi ca parehi kate upakāre tādi bhāvānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **gāme araṅṅe sukhadukkhaphuṭṭho** gāme vā araṅṅe vā yattha katthaci sukhena dukkhena ca phuṭṭho sukhadukkhāni anubhavanto, tesāṃ vā paccayehi samaṅgībhūto. **Nevaltato no parato dahethā** ‘‘ahaṃ sukhito, ahaṃ dukkhito, mama sukhaṃ, mama dukkhaṃ, parenidaṃ mayhaṃ sukhadukkhāṃ uppādita’’nti ca neva attato na parato taṃ sukhadukkhāṃ ṭhāpetha. Kasmā? Na hettha khandhapaṅcake ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā passitabbayuttakaṃ kiñci atthi, kevalaṃ saṅkhārā eva pana yathāpaccayaṃ uppajjitvā khaṇe khaṇe bhijjantīti. Sukhadukkhaggahaṇaṅcetha desanāsisaṃ, sabbassāpi lokadhammassa vasena attho veditabbo. Iti bhagavā ‘‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmim, na ca mama kvacani, katthaci kiñcanatathī’’ti catukoṭikaṃ suññataṃ vibhāvesi.

Idāni tassa attato parato ca adahanassa kāraṇaṃ dasseti **“phusanti phassā upadhiṃ paṭicca”**’ti. Ete sukhavedanīyā dukkhavedanīyā ca phassā nāma khandhapaṅcakasaṅkhātāṃ upadhiṃ paṭicca tasmim sati yathāsakaṃ visayaṃ phusanti, tattha pavattantiyeva. Adukkhamasukhā hi vedanā santasabhāvatāya sukhe eva saṅghaṃ gacchatīti duvidhasamphassavasenevāyaṃ atthavaṇṇanā katā.

Yathā pana te phassā na phusanti, taṃ dassetuṃ **“nirupadhiṃ kena phuseyyuṃ phassā”**’ti vuttaṃ. Sabbaso hi khandhūpadhiyā asati kena kāraṇena te phassā phuseyyuṃ, na taṃ kāraṇaṃ atthi. Yadi hi tumhe akkosādivasena uppajjanasukhadukkhāṃ na icchatha, sabbaso nirupadhibhāveyyeva yogaṃ kareyyāthāti anupādīsesanibbānadhātuyā gāthaṃ niṭṭhapesi. Evaṃ iminā udānena vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upāsakasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **icchānaṅgalakoti** icchānaṅgalanāmako kosalesu eko brāhmaṇagāmo, taṃnivāsītāya tattha vā jāto bhavoti vā icchānaṅgalako. **Upāsakoti** tīhi saraṇagamanahehi bhagavato santike upāsakabhāvassa paveditattā upāsako pañcasikkhāpadiko buddhamāmako, dhammamāmako, saṅghamāmako. **Kenacideva karaṇīyenā**ti uddhārasodhāpanādinā kenacideva kattabbenā. **Tīretvā**ti niṭṭhāpetvā. Ayaṃ kira upāsako pubbe abhiṇhaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā payirupāsati, so katipayāṃ

kālaṃ bahukaraṇīyatāya satthu dassanaṃ nābhisambhosi. Tenāha bhagavā – “**cirassaṃ kho tvaṃ, upāsaka, imaṃ pariyāyamakāsi, yadidaṃ idhāgamanāyā**”ti.

Tattha **cirassanti** cirena. **Pariyāyanti** vāraṃ. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – idha mama santike āgamanāya yo ayaṃ ajja kato vāro, taṃ imaṃ cirena papañcaṃ katvā akāsīti. **Cirapaṭikāhanti** cirapaṭiko ahaṃ, cirakālato paṭṭhāya ahaṃ upasaṅkamitukāmoti sambandho. **Kehici kehicīti** ekaccehi ekaccehi. Atha vā **kehici kehicīti** yehi vā tehi vā. Tattha gāraṃ dasseti. Satthari abhippasannassa hi satthudassanadhammassavanesu viya na aññattha ādaro hoti. **Kiccakaraṇīyehīti** ettha avassaṃ kātappaṃ kiccaṃ, itaraṃ karaṇīyaṃ. Paṭhamaṃ vā kātappaṃ kiccaṃ, pacchā kātappaṃ karaṇīyaṃ. Khuddakaṃ vā kiccaṃ, mahantaṃ karaṇīyaṃ. **Byāvaṇṇoti** ussukko. **Evāhanti** evaṃ iminā pakārena ahaṃ nāsakkhiṃ upasaṅkamituṃ, na agāravādīnāti adhippāyo.

Etamatthaṃ viditvāti dullabhe buddhuppāde manussattalābhe ca sattānaṃ sakiñcanaabhāvena kiccapasutatāya kusalantarāyo hoti, na akiñcanassāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** tadatthaparidīpanameva imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukhaṃ vata tassa na hoti kiñcīti** yassa puggalassa kiñci rūpādīsu ekavatthumpi “mameta”nti taṇhāya pariggahitabhāvena na hoti natthi na vijjati, sukhaṃ vata tassa puggalassa, aho sukhamevāti attho. “Na hosī”tipi pāṭho, tassa atītakālavasena attho veditabbo. Keci pana **na hoti kiñcīti** padassa “rāgādikiñcanaṃ yassa na hotī”ti atthaṃ vaññenti, taṃ na sundaraṃ pariggahadhammasena desanāya āgatattā. Rāgādikiñcananti pariggahetabbassāpi saṅghe sati yuttameva vuttaṃ siyā atha vā yassa puggalassa kiñci appampi kiñcanaṃ palibodhajātaṃ rāgādikiñcanābhāvato eva na hoti, taṃ tassa akiñcanantaṃ sukhaṃ paccayabhāvato sukhaṃ vataṃ, aho sukhamti attho. Kassa pana na hoti kiñcananti ce, āha “**saṅkhātadhammassa bahussutassā**”ti. Yo catūhipi maggasaṅkhāhi soḷasakiccanipphattiyā saṅkhātadhammo katakicco, tato eva paṭivedhabāhusaccena bahussuto, tassa.

Iti bhagavā akiñcanaabhāve ānisaṃsaṃ dassetvā sakiñcanaabhāve ādīnavaṃ dassetuṃ “**sakiñcanaṃ passā**”tiādīmāha. Tassattho – rāgādikiñcanānaṃ āmisakiñcanānañca atthitāya sakiñcanaṃ, sakiñcanattā eva aladdhānañca laddhānañca kāmānaṃ pariyesanārakkhaṇahetu kiccakaraṇīyavasena “ahaṃ mamā”ti gahaṇavasena ca vihaññamānaṃ vighātaṃ āpajjamānaṃ passāti dhammasaṃvegappatto satthā attano cittaṃ vadati. **Jano janasmim paṭibandharūpoti** sayaṃ añño jano samāno aññasmim jane “ahaṃ imassa, mama aya”nti taṇhāvasena paṭibandhasabhāvo hutvā vihaññati vighātaṃ āpajjati. “Paṭibaddhacitto”tipi pāṭho. Ayañca attho –

“Puttā matthi dhanammatthi, iti bālo vihaññati;
Attā hi attano natthi, kuto puttā kuto dhana”nti. (dha. pa. 62) –

Ādīhi suttapadehi dīpetabboti.

Pañcamasuttavañṇanā niṭṭhitā.

6. Gabbhinīsuttavañṇanā

16. Chaṭṭhe aññatarassa paribbājakassāti ekassa kuṭumbikassa paribbājakassa. **Daharāti** taruṇī. **Mānavikāti** brāhmaṇadhītāya vohāro. **Pajāpatīti** bhariyā. **Gabbhinīti** āpannasattā. **Upavijaññāti** ajja suveti paccupaṭṭhitavijāyanakālā hotīti sambandho. So kira brāhmaṇajātiko sabhariyo vādapatthassame ṭhito, tena naṃ sapajāpatikaṃ paribbājakavohārena samudācaranti. Bhariyā panassa brāhmaṇajātikattā brāhmaṇāti ālapati. **Telanti** tilatelaṃ. Telasīsenā cettha yaṃ yaṃ vijātāya pasavadukkhappaṭikāratthaṃ icchitappaṃ, taṃ sabbaṃ sappiloṇādiṃ āharāti āṇāpeti. **Yaṃ me vijātāya bhavissatīti** yaṃ telādi mayhaṃ vijātāya bahinikkhantagabbhāya upakārāya bhavissati. “Paribbājikāyā”tipi pāṭho. **Kutoti** kasmā ṭhānā, yato ñātikulā vā mittakulā vā telādiṃ āhareyyaṃ, taṃ ṭhānaṃ me natthīti adhippāyo. **Telaṃ āharāmīti** vattamānasamīpatāya vattamānaṃ katvā vuttaṃ, telaṃ āharissāmīti attho. **Samaṇassa vā brāhmaṇassa vā**

sappissa vā telassa vāti ca samuccayattho vā-saddo “aggito vā udakato vā mithubhedā vā” tiādīsu (mahāva. 286; dī. ni. 2.152; udā. 76) viya. **Sappissa vā telassa vāti** paccatte sāmivacanāṃ, sappi ca telañca yāvadattham pātum pivitum dīyatīti attho. Apare pana “sappissa vā telassa vāti avayavasambandhe sāmivacanāṃ. Sappitelasamudāyassa hi avayavo idha yāvadatthasaddena vuccatī” ti vadanti. **No nīharitunti** bhājanena vā hatthena vā bahi netum no dīyati, **ucchadditvānāti** vamtivā, yaṃnūna dadeyyanti sambandho. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ rañño koṭṭhāgāraṃ gantvā telam kaṇṭhamattam pivitvā tāvadeva gharaṃ āgantvā ekasmiṃ bhājane yathāpītam vamtivā uddhanaṃ āropetvā pacissāmi, yaṃ pittasemhādīmissitam, tam agginā jhāyissati, telam pana gahetvā imissā paribbājikāya kamme upanessāmī” ti.

Uddham kātunti vamanavasena uddham nīharitum. **Na pana adhoti** viriñcanavasena heṭṭhā nīharitum na pana sakkoti. So hi “adhikam pītam sayameva mukhato niggamissatī” ti pivitvā āsayassa arittatāya aniggate vamanavirecanayogaṃ ajānanto alabhanto vā kevalam dukkhāhi vedanāhi phuttho āvaṭṭati ca parivaṭṭati ca. **Dukkhāhīti** dukkhamāhi. **Tibbāhīti** bahalāhi tikhiñāhi vā. **Kharāhīti** kakkhalāhi. **Kaṭukāhīti** ativiya anīṭṭhabhāvena dāruñāhi. **Āvaṭṭatīti** ekasmiṃyeva ṭhāne anipajjitvā attano sarīram ito cito ākaḍḍhanto āvaṭṭati. **Parivaṭṭatīti** ekasmiṃ padese nipannopi āngapaccāṅgāni parito khipanto vaṭṭati, abhimukham vā vaṭṭanto āvaṭṭati, samantato vaṭṭanto parivaṭṭati.

Etamattham viditvāti “sakiñcanassa appaṭisañkhāparibhogahetukā ayam dukkhuppatti, akiñcanassa pana sabbaso ayam natthī” ti etamattham sabbākārato jānitvā tadatthappakāsanam imam udānam udānesi.

Tattha **sukhino vatāti** sukhino vata sappurisā. Ke pana teti? **Ye akiñcanā**, ye rāgādikiñcanassa pariggahakiñcanassa ca abhāvena akiñcanā, kesam panidam kiñcanam natthīti āha – “**vedaguno hi janā akiñcanā**” ti, ye ariyamaggañāṇasañkhātam vedaṃ gatā adhiḡatā, tena vā vedena nibbānam gatāti vedaguno, te ariyajanā khīṇāsavapuggalā anavasesarāgādikiñcanānam aggamaggena samucchinattā akiñcanā nāma. Asati hi rāgādikiñcane kuto pariggahakiñcanassa sambhavo. Evaṃ gāthāya purimabhāgena arahante pasamsitvā aparabhāgena andhaputhujane garahanto “sakiñcanam passā” tiādīmāha. Tam purimasutte vuttatthameva. Evaṃ imāyapi gāthāya vaṭṭavivaṭṭam kathitam.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaputtakasuttavaṇṇanā

17. Sattame **ekaputtakoti** eko putto, so ca anukampitabbaṭṭhena ekaputtako, piyāyitabbaṭṭhena **piyo**, manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpo**. Sarīrasobhāsampattiyā vā dassanīyaṭṭhena **piyo**, sīlācārasampattiyā kalyāṇadhammatāya **manāpo**. Kaleti satte khepetīti **kālo**, maraṇam. Tam kato pattoti **kālaṅkato**, kālena vā maccunā kato nattho adassanam gatoti **kālaṅkato**, matoti attho.

Sambahulā upāsakāti sāvatthivāsino bahū upāsakā mataputtaupāsakassa sahasokābhāvena yāva ālāhanā pacchato gantvā matasarīrassa kattabbam kāretvā paṭinivattā yathānivattāva udakam otaritvā sīsamnhātā vatthāni pīletvā anotāpetvāva ekam nivāsetvā ekam uttarāsaṅgam katvā upāsakam purato katvā “sokavinodanam dhammam satthu santike sossāmā” ti bhagavantaṃ upasaṅkamīsu. Tena vuttam “**allakesā**” tiādi.

Tattha **allavatthāti** udakena tintavatthā. **Divā divassāti** divasassapi divā, majjhanhike kāleti attho. Yasmā jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti. Kālam viditvā pucchanti, kālam viditvā na pucchanti, tasmā jānantoyeva bhagavā kathāsamuṭṭhāpanattham pucchanto “**kiṃ nu kho tumhe upāsakā**” tiādīmāha. Tassattho – tumhe upāsakā aññesu divasesu mama santikam āgacchantā otāpitasuddhavatthā sāyanhe āgacchatha, ajja pana allavatthā allakesā ṭhitamajjhanhike kāle idhāgatā, tam kiṃ kāraṇanti. **Tena mayanti** tena puttaviyogajanitacittasantāpena balavasokābhībhūtāya evambhūtā mayam idhūpasāṅkamantāti.

Etamatthaṃ viditvāti piyavattusambhavā sokadukkhadomanassādayo, asati piyavattusmiṃ sabbaso ete na santīti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsanam imam udānam udānesi.

Tattha **piyarūpassādagadhitāseti** piyasabhāvesu rūpakkhandhādīsu sukhavedanassādena gadhitā paṭibaddhacittā. Gadhitāseti hi gadhitāiccevattho. **Seti** vā nipātamattaṃ. Piya rūpā nāma cakkhādayo puttadārādayo ca. Vuttañhetam – “kiñca loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ cakkhu loke ...pe... dhammatañhā loke piyarūpaṃ sātārūpa”nti (cūḷani. hemakamaṇavapucchāniddeśa 55).

“Khettaṃ vatthum hiraññaṃ vā, gavassaṃ dāsaporisaṃ;
Thiyo bandhū puthu kāme, yo naro anugijjhatī”ti ca. (su. ni. 775);

Tasmā tesu piyarūpesu assādena giddhā mucchitā ajjhāpannāti attho. Ke pana te piyarūpassādagadhitāti te dasseti “**devakāyā puthumanussā cā**”ti, cātumahārājikādayo bahudevasamūhā ceva jambudīpakādikā bahumanussā ca. **Aghāvinoti** kāyikacetāsikadukkhena dukkhitā. **Parijunnāti** jarārogādivipattiyā yobbanārogyādisampattito parihīnā. Yathālābhavasena vāyamatto devamanussesu veditabbo. Atha vā kāmāñcekantasukhasamappitānaṃ devānaṃ dukkhajarārogā na sambhavanti, tadanativattasabhāvatāya pana tepi “aghāvino”ti “parijunnā”ti ca vuttā. Tesampi vā pubbanimittuppattiyā paṭicchannajarāya cetāsikarogassa ca vasena dukkhādīnaṃ sambhavo veditabbo. **Maccurājassa vasam gacchantīti** piyavattuvisayāya tañhāya appahīnattā punappunaṃ gabbhūpagamanato dhātuttayissaratāya maccurājasañkhātassa maraṇassa vasam hatthameva gacchanti.

Ettāvata vaṭṭam dassetvā idāni “**ye ve divā**”tiādīnā vivaṭṭam dasseti. Tattha **ye ve divā ca ratto ca appamattāti** “divasaṃ cañkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī”tiādīnā vuttanayena divasabhāge rattibhāge ca daḷhaṃ appamattā appamādappaṭipadaṃ pūrenti. **Jahanti piyarūpanti** catusaccakammaṭṭhānabhāvanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggādhigamaṇa piyarūpaṃ piyājātikaṃ cakkhādīpiyavattum tappaṭibaddhachandarāgajahanena jahanti. **Te ve khaṇanti aghamūlam, maccuno āmisaṃ durativattanti** te ariyapuggalā aghassa vaṭṭadukkhassa mūlabhūtaṃ, maccunā maraṇena āmasitabbato āmisaṃ, ito bahiddhā kehicipi samaṇabrāhmaṇehi nivattitum asakkuṇeyyatāya durativattam, saha avijjāya tañhaṃ ariyamaggañāṇakudālena khaṇanti, lesamattampi anavasesantā ummūlayantīti. Svāyamatto –

“Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ;
Appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā”ti. (dha. pa. 21) –

Ādīhi suttapadehi vitthāretabboti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Suppavāsāsuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **kuṇḍikāyanti** evaṃnāmake koliyānaṃ nagare. **Kuṇḍadhānavaneti** tassa nagarassa avidūre kuṇḍadhānañkhāte vane.

Pubbe kira kuṇḍo nāma eko yakkho tasmim vanasaṇḍe vāsam kappesi, kuṇḍadhānamissakena ca balikammaṇa tussatīti tassa tathā tattha baliṃ upaharanti, tenetaṃ vanasaṇḍam kuṇḍadhānavanantveva paññāyittha. Tassa avidūre ekā gāmapatikā ahosi, sāpi tassa yakkhassa āṇāpavattiṭṭhāne nivittattā teneva paripālittā kuṇḍikāti voharīyittha. Aparabhāge tattha koliyarājāno nagaraṃ kāresum, tampi purimavohārena **kuṇḍikā**veva vuccati. Tasmīñca vanasaṇḍe koliyarājāno bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanattāya vihāraṃ paṭiṭṭhāpesum, tampi **kuṇḍadhānavanantveva** paññāyittha. Atha bhagavā janapadacārikaṃ caranto anukkamaṇa taṃ vihāraṃ patvā tattha vihāsi. Tena vuttam – “**ekam samayaṃ bhagavā kuṇḍikāyaṃ viharati kuṇḍadhānavane**”ti.

Suppavāsāti tassā upāsikāya nāmaṃ. **Koliyadhītā**ti kolyarājaputtī. Sā hi bhagavato aggupaṭṭhāyikā pañitadāyikānaṃ sāvikanānaṃ etadagge ṭhapitā sotāpannā ariyasāvikā. Yañhi kiñci bhagavato yuttarūpaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ bhesajjaṃ vā na tattha aññāhi saṃvidhātābbaṃ atthi, sabbaṃ taṃ sayameva attano paññāya vicāretvā sakkaccaṃ sampādetvā upaneti. Devasikañca aṭṭhasataṃ saṅghabhattapāṭipuggalikabhattāni deti. Yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā taṃ kulaṃ piṇḍāya pavittṭho rittahattho na gacchati. Evaṃ muttacāgā payatapānī vossaggaratā yācayogā dānasamvibhāgaratā. Assā kucchiyaṃ purimabuddhesu katādhikāro pacchimabhaviko sāvakabodhisatto paṭisandhiṃ gaṇhi. Sā taṃ gabbhaṃ kenacideva pāpakammena satta vassāni kucchinā parihari, sattāhañca mūḷhagabbhā ahoṣi. Tena vuttaṃ – “**satta vassāni gabbhaṃ dhāreti sattāhaṃ mūḷhagabbhā**”ti.

Tattha **satta vassāni**ti satta saṃvaccharāni, accantasamyoḃe ca idaṃ upayogavacanaṃ. **Gabbhaṃ dhāreti**ti gabbhaṃ vahaṭi, gabbhinī hoṭīti attho. **Sattāhaṃ mūḷhagabbhā**ti satta ahāni byākulagabbhā. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhampādo adhosiro hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so katthaci alaggo bahi nikkhamati. Vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggam pidahtivā tiriyaṃ nipajjati, sayameva vā yonimaggo pidahtati, so tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamāno byākulo mūḷhagabbhhoti vuccati. Tassāpi satta divase evaṃ ahoṣi, tena vuttaṃ “**sattāhaṃ mūḷhagabbhā**”ti.

Ayañca gabbho sīvalitthero. Tassa kathaṃ satta vassāni gabbhavāsadukkhāṃ, sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvappatti, mātu cassāpi sotāpannāya ariyasāvikāya tathā dukkhānubhavanaṃ jātanti? Vuccate – atīte kāsikarāje bārānasiyaṃ rajjaṃ kārente eko kosalarājā mahantena balenāgantvā bārānasiṃ gahetvā taṃ rājānaṃ māretvā tassa aggamahesiṃ attano aggamahesiṃ akāsi. Bārānasiṃ pana putto pitu maraṇakāle niddhamanadvārena palāyitvā attano nātimittabandhave ekajjhaṃ katvā anukkamena balaṃ saṃharitvā bārānasiṃ āgantvā avidūre mahantaṃ khandhāvāraṃ bandhitvā tassa rañño paṇṇaṃ pesesi “**rajjaṃ vā detu, yuddhaṃ vā**”ti. Rājakumārassa mātā sāsanaṃ sutvā “yuddhena kammaṃ natthi, sabbadisāsu sañcāraṃ pacchinditvā bārānasinagaraṃ parivāretu, tato dārūdakabhattaparikkhayaena kilantā nagare manussā vināva yuddhena rājānaṃ gahetvā dassantī”ti paṇṇaṃ pesesi. So mātu sāsanaṃ sutvā cattāri mahādvārāni rakkhanto satta vassāni nagaraṃ uparundhi, nagare manussā cūḷadvārena nikkhamitvā dārūdakāni āharanti, sabbakiccāni karonti.

Atha rājakumārassa mātā taṃ pavattim sutvā “**bālo mama putto upāyaṃ na jānāti, gacchatha, assa cūḷadvārāni pidhāya nagaraṃ uparundhatūti vadethā**”ti puttassa gūḷhasāsanaṃ pahīni. So mātu sāsanaṃ sutvā satta divase tathā akāsi. Nāgarā bahi nikkhamituṃ alabhantā sattame divase tassa rañño sīsaṃ gahetvā kumārassa adamsu. Kumāro nagaraṃ pavisitvā rajjaṃ aggaheṣi. So tadā satta vassāni nagararundhanakammanissandena etarahi satta vassāni mātukucchisañkhātāya lohitaḃumbhiyā vasi, avasesato pana sattāhaṃ nagarūparundhanena sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvāṃ āpajji. Jātakatthakathāyaṃ pana “**satta divasāni nagaraṃ rundhitvā gahitakammanissandena sattavassāni lohitaḃumbhiyaṃ vasitvā sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvāṃ āpajji**”ti vuttaṃ. Yaṃ pana so padumuttarasammāsambuddhapādamūle “**lābhīnaṃ aggo bhavēyya**”nti mahādānaṃ datvā patthanaṃ akāsi, yañca vipassissa bhagavato kāle nāgarehi saddhiṃ sahasagghanikaṃ guḷadadhiṃ datvā patthanaṃ akāsi, tassānubhāvena lābhīnaṃ aggo jāto. Suppavāsāpi “**nagaraṃ rundhitvā gaṇha, tātā**”ti pesitabhāvena satta vassāni kucchinā gabbhaṃ pariharitvā sattāhaṃ mūḷhagabbhājātā. Evaṃ te mātāputtā attano kammaṃ anurūpaṃ īdisaṃ dukkhaṃ paṭisaṃvedimṃsu.

Tīhi vitakkehīti ratanattayaguṇānussatipaṭisaṃyuttehi tīhi sammāvitakkehi. **Adhivāsetī**ti mūḷhagabbhatāya uppannadukkhāṃ sahati. Sā hi bhagavato sambuddhabhāvāṃ, ariyasāṅghassa suppaṭipattim, nibbānassa ca dukkhanissaraṇabhāvāṃ anussarantī attano uppajjamānadukkhāṃ amanasikaraṇeneva abhibhavitvā khamati. Tena vuttaṃ “**tīhi vitakkehi adhivāsetī**”ti.

Sammāsambuddho vatātiādi tesam vitakkānaṃ pavattiākāradassanaṃ. Tassattho – yo bhagyavantatādīhi kāraṇehi bhagavā lokanātho sammā aviparītaṃ sāmāṃ sayameva sabbadhamme aho vata buddho, so bhagavā evarūpassa etarahi mayā anubhaviyamānassa aññassa ca evaṃjātikassa sakalassa vaṭṭadukkhassa pahānāya accantaṃ anuppādanirodhāya dhammaṃ katheti, aviparītadhammaṃ katheti.

Aviparīṭadhammadesanatāya hi satthu sammāsambodhisiddhi. Tassa yathāvuttagaṇassa bhagavato dhammassavanante jātattā sīladiṭṭhisāmaññaena saṃhatattā ca sāvakaṣaṅgho laddhanāmo aṭṭhaariyapuggalasamūho suppaṭipanno vata aho vata sammā paṭipanno, yo ariyaṣaṅgho evarūpassa īdisassa vaṭṭadukkhassa pahānāya anuppādanirodhāya anivattipaṭipadaṃ paṭipanno. Susukhaṃ vata aho vata sutṭhu sukhaṃ sabbasaṅkhataniṣṭaṃ nibbānaṃ, yasmim̐ nibbāne īdisaṃ vaṭṭadukkhāṃ na upalabbhatī. Ettha ca paṭipajjamānāpi paṭipannā icceva vuttā paṭipattiyā anivattibhāvato. Atha vā uppannasaddo viya paṭipannasaddo vattamānatthopi veditabbo. Tenevāha “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno”ti.

Sāmikanti attano patim̐ koliyarājaputtaṃ. **Āmantesīti** abhāsi. **Mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhīti** mayhaṃ vacanena cakkalakkhaṇappaṭimaṇḍitāni vikasitapadumasassirīkāni bhagavato caraṇāni tava sirasā vandāhi, uttamaṅgena abhivādanaṃ karohīti attho. **Appābādhantiādīsu ābādhoti** visabhāgavedanā vuccati, yā ekadese uppajjitvāpi sakalasarīraṃ ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhati. **Ātaṅkoti** kicchajīvitakaro rogo. Atha vā yāpetabbarogo ātaṅko, itaro ābādhō. Khuddako vā rogo ātaṅko, balavā ābādhō. Keci pana “ajjhattasamuṭṭhāno ābādhō, bahiddhāsamuṭṭhāno ātaṅko”ti vadanti. Tadubhayassāpi abhāvaṃ pucchāti vadati. Gilānasseva ca uṭṭhānaṃ nāma garukaṃ hoti, kāye balaṃ na hoti, tasmā niggeḷaṇṇatāya lahuparivattisaṅkhātaṃ kāyassa lahuṭṭhānaṃ sarīrabalaṅca pucchāti vadati. **Phāsuvihāranti** thānanisinnagamanasayanasaṅkhātesu catūsū iriyāpathesu sukhavihāraṅca pucchāti vadati. Athassa pucchitabbākāraṃ dassenti “**suppavāsā, bhante**”tiādīmāha. **Evaṅca vadehīti** idāni vattabbākāraṃ nidasseti.

Paramanti vacanasamapaṭicchanaṃ. Tena sādhu, bhadde, yathā vuttaṃ, tathā paṭipajjamīti dasseti. **Koliyaputtoti** suppavāsāya sāmiko koliyarājaputto. **Sukhinī hotūti** sadevake loke aggadakkhiṇeyyo satthā suppavāsāya pesitavandanaṃ samapaṭicchitvā tadanantaraṃ attano mettāvihārasaṃsūcakaṃ buddhāciṇṇaṃ sukhūpasamhāraṃ tassā sāmāññato pakāsetvā puna tassā puttassa ca gabbhavipattimūlakadukkhupattipaṭikkhepamukhena sukhūpasamhāraṃ nidassento “**sukhinī...pe... arogā, arogaṃ puttaṃ vijāyatū**”ti āha.

Saha vacanāti bhagavato vacanena saheva. Yasmim̐ kāle bhagavā tathā avoca, tasmim̐yeva kāle tampi kammaṃ parikkhayaṃ agamāsi. Tassa parikkhīṇabhāvaṃ oloketvā satthā tathā abhāsi. Apare pana vadanti – sace tathā satthā nācikkhissā, tato parampi kiṅci kālaṃ tassā taṃ dukkhaṃ anubandhissā. Yasmā pana bhagavatā “sukhinī arogā arogaṅca puttaṃ vijāyatū”ti vuttaṃ, tasmā tassa vacanasamakārameva so gabbho byākulabhāvaṃ vijahitvā sukheneva bahi nikkhami, evaṃ tesam̐ mātāputtānaṃ sotthi aho. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvo. Yathā hi paṭācārāya piyavippayogasambhūtena sokena ummādaṃ patvā –

“Ubho puttā kālakatā, panthe mayhaṃ patī mato;
Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitakamhi jhāyare”ti. (apa. therī 2.2.498) –

Vatvā jātarūpeneva carantiyā “satim̐ paṭilabhāhi bhaginī”ti bhagavato vacanasamanantareva ummādo vūpasami, tathā suppiyāpi upāsikā attanāva attano ūruyaṃ katena mahāvaṇena vuṭṭhātuṃ asakkontī sayanapiṭṭhe nipannā “āgantvā maṃ vandatū”ti vacanasamanantareva vaṇe pākātikē jāte sayameva gantvā bhagavantaṃ vandīti evamādīni vatthūni idha udāharitabbānīti.

Evam, bhanteti, bhante, yathā bhagavā saputtāya mātuyā arogabhāvaṃ āsisanto āha – “sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyatū”ti, taṃ evameva. Na hi kadāci buddhānaṃ bhagavantaṃ vacanassa aññathābhāvoti adhippāyo. Keci pana “evamatthū”ti vadanti, apare “hotū”ti padassa atthaṃ ānetvā vaṇṇayanti. **Abhinanditvāti** karavīkarutamañjunā brahmāsarena bhagavatā vuccamāne tasmim̐ vacane pītisomanassapaṭilābhato abhimukhabhāvena nanditvā. **Anumoditvāti** tato pacchāpi sammodanaṃ uppādetvā, cittena vā abhinanditvā vācāya anumoditvā, vacanasampattiyā vā abhinanditvā atthasampattiyā anumoditvā. **Sakaṃ gharaṃ paccāyāsīti** attano gharaṃ paṭigacchī. Ye pana “yena sakaṃ ghara”nti paṭhanti, tesam̐ yadipi ya-ta-saddānaṃ sambandhabhāvato “tenā”ti padaṃ vuttameva hoti, tathāpi “paṭiyāitvā”ti pāṭhaseso yojetabbo hoti.

Vijātanti pajātaṃ, pasutanti attho. **Acchariyanti** andhassa pabbatārohanaṃ viya niccaṃ na hotīti acchariyaṃ, ayaṃ tāva saddanayo. Aṭṭhakathāsu pana “accharāyoggaṃ acchariya”nti vuttaṃ, accharamṃ paharituṃ yuttanti attho. **Vatāti** sambhāvane, aho acchariyanti attho. **Bhoti** dhammālapanaṃ. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**.

Tathāgatassāti aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato**? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatāti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena te bhagavanto āgatā, tena aṭṭhaguṇasamannāgatena ayampi bhagavā āgato. Yathā ca te bhagavanto dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkhammaṇṇāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajivā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā ayampi bhagavā āgato. Yathā ca te bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne...pe... ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgatā, tathā ayampi bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yathā sampatiṭṭhā te bhagavanto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītiṭṭhārena gatā, setacchatte dhāriyamāne sabbāva disā anuvilokesuṃ, āsabiñca vācaṃ bhāsiṃsu loke attano jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ pakāsentā, tañca nesamṃ gamaṇaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvena, tathā ayampi bhagavā gato, tañcassa gamaṇaṃ kathaṃ ahosi avitathaṃ tesaññeva visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvena. Evaṃ tathā gatoti tathāgato.

Yathā vā te bhagavanto nekkhammena kāmacchandaṃ pahāya gatā, abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkucchaṃ, dhammavavatthānena vicikicchaṃ pahāya gatā, ñānena avijjaṃ padāletvā, pāmojjena aratiṃ vinodetvā, aṭṭhasamāpatṭhi aṭṭhārasahi mahāvīpassanāhi catūhi ca ariyamaggehi taṃ taṃ paṭipakkaṃ pahāya gatā, evaṃ ayampi bhagavā gato. Evampi tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato**? Pathavīdhātuyā kakkhaḷalakkhaṇaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejjodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇanti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ, dvādasannaṃ āyatanānaṃ, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ, bāvīsatiyā indriyānaṃ, catunnaṃ saccānaṃ, dvādasapadikassa paccayākāraṇaṃ, catunnaṃ satipaṭṭhānaṃ, catunnaṃ sammappadhānaṃ, catunnaṃ iddhipādānaṃ, pañcannaṃ indriyānaṃ, pañcannaṃ balānaṃ, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa, sattannaṃ visuddhīnaṃ, amatogadhassa nibbānassāti evaṃ tassa tassa dhammassa yaṃ sabhāvasarasalakkhaṇaṃ, taṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ lakkhaṇaṃ ñānagatiyā āgato avirajjhivā patto adhigatoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato**? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha – “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametamṃ avitathametamṃ anaññathameta”nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato.

Apica jarāmaṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho...pe... saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho, tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho...pe... jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho, taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Abhisambuddhatto hi ettha gatasaddoti. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Katham **tathadassitāya tathāgato**? Yaṃ sadevake...pe... sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthamāgacchantāṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiḥhaṃ nīlaṃ pītaka”ntiādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttañhetāṃ bhagavatā –

“Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutāṃ mutāṃ viññātāṃ pattāṃ pariyesitaṃ anuvicariṭṭhaṃ manasā, tamaḥaṃ jānāmi, tamaḥaṃ abbaññāsiṃ, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassitāthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Katham **tathavāditāya tathāgato**? Yaṃ rattim bhagavā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyī, etthantare pañcattālīsavassaparimāṇakālaṃ yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ lapitaṃ suttageyyādi, sabbāṃ taṃ parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ rāgamadādinimmathanaṃ ekasadisāṃ tathaṃ avitathaṃ. Tenāha –

“Yañca, cunda, rattim tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmim antare bhāsati lapati niddisati, sabbāṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (dī. ni. 3.188).

Gadaattho ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Apica āgadanāṃ āgado, vacananti attho. Tatho avitatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Katham **tathākāritāya tathāgato**? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathāvācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenāha –

“Yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (a. ni. 4.23).

Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Katham **abhibhavanaṭṭhena tathāgato**? Yasmā upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ karitvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devadevo sakkānaṃ atisakko, brahmānaṃ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā tathāgato. Tenāha –

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavatti, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (a. ni. 4.23).

Tatrāyaṃ padasiddhi – agado viya agado, desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena so mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto yathāvuttova agado etassāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica tathāya gatoti tathāgato, tathaṃ gatoti tathāgato. Tattha sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanīrodhaṃ

sacchikiriyāya tathāya gato adhiḡatoti tathāgato. Lokanirodhagāminim paṭipadam tatham gato paṭipannoti tathāgato. Vuttañhetam bhagavatā –

“Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato viṣamutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno, lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sabbam tam tathāgatena abhisambuddham. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’”ti (a. ni. 4.23).

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathāya āgatoti tathāgato, tathāya gatoti tathāgato, tathāni āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathāvidhoti tathāgato, tathā pavattitoti tathāgato, tathehi agatoti tathāgato, tathā gatabhāvena tathāgato.

Katham **tathāya āgatoti tathāgato**? Yā sā bhagavatā sumedhabhūtena dīpaṅkaradasabalassa pādāmūle –

“Manussattam liṅgasampatti, hetu satthāradassanam,
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Evam vuttam aṭṭhaṅgasamannāgataṃ abhinīhāraṃ sampādentena “ahaṃ sadevakaṃ lokaṃ tiṅṅo tāressāmi, mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo samessāmi, assattho assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, buddho bodhessāmi”ti mahāpaṭiñṇā pavattitā. Vuttañhetam –

“Kiṃ me ekena tiṅṅena, purisena thāmadassinā;
Sabbāññutaṃ pāpuṇivā, santāressam sadevakaṃ.

“Iminā me adhikārena, katena purisuttame;
Sabbāññutaṃ pāpuṇivā, tāremi janataṃ bahum.

“Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhamsetvā tayo bhava;
Dhammanāvaṃ samāruyha, santāressam sadevakaṃ.

“Kiṃ me aññāta-vesena, dhammam sacchikatenidha;
Sabbāññutaṃ pāpuṇivā, buddho hessam sadevake”ti. (bu. vaṃ. 2.55-58);

Tam panetaṃ mahāpaṭiñṇaṃ sakalassāpi buddhakaradhammasamudāyassa pavicaya paccavekkhaṇasamādānānaṃ kāraṇabhūtaṃ avisaṃvādetvā lokanāyako yasmā mahākappānaṃ sataṣaṣṭhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesato dānapāramiādayo samatīṃsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajivā, saccādhīṭṭhānādīni cattāri adhiṭṭhānāni paribrūhetvā, puññañāṇasambhāre sambharitvā, pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo ukkaṃsāpetvā, buddhicariyaṃ paramakoṭiṃ pāpetvā, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi, tasmā tasseva sā mahāpaṭiñṇā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṃ atthi. Tathā hi dīpaṅkaradasabalo koṇḍañño maṅgalo...pe... kassapo bhagavāti ime catuvīsati sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppannā “buddho bhavissatī”ti byākarīṃsu. Evam catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo ye te katābhinīhārehi bodhisattehi laddhabbā āniṣaṃsā, te labhitvāya āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiñṇāya tathāya abhisambuddhabhāvaṃ āgato adhiḡatoti tathāgato. Evam tathāya āgatoti tathāgato.

Katham **tathāya gatoti tathāgato**? Yāya mahākaraṇāya lokanātho mahādukkhasambādhappaṭipannaṃ sattanikāyaṃ disvā “tassa natthañño koci paṭissaraṇaṃ, ahameva namito saṃsāradukkhatō mutto

mocessāmī’'ti samussāhitamānaso mahābhinhāramakāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṃ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitānirapekkho paresaṃ sotapathāgamanamattenapi cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkaracariyā samācaranto yathā mahābodhiyā paṭipatti hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre sampādetvā abhisambodhiṃ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya sañcoditamānaso pavivekaratiṃ paramañca santam vimokkhasukham pahāya bālajanabahule loke tehi samuppāditaṃ sammānavamānavippakāraṃ agaṇetvā vineyyajanassa vinayanena niravasesaṃ buddhakiccaṃ niṭṭhapesi. Tattha yo bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvibhavissati. Yathā ca buddhabhūtaṃ lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṃ bodhisattabhūtaṃ mahābhinhārahakālādīsūti sabbattha sabbadā ca ekasadisatāya tathā avitathā anaññathā, tasmā tīsupi avatthāsu sabbasattesu samānaraṣāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti tathāgato. Evaṃ tathāya gatoti tathāgato.

Katham **tathāni āgatoti tathāgato**? Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni. Tāni hi idaṃ dukkham, ayaṃ dukkhasamudayo, ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti evaṃ sabbañeyyadhammasaṅgāhākānaṃ pavattinivattitadubhayahetubhūtaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭhotiādīnaṃ tabbibhāgānañca yathābhūtasabhāvābodbhavibandhakassa saṃkilesapakkhassa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asamohābhīsamayasāṅkhātāya aviparītākārappavattiyā dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṃ bhagavato tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭisambhidāñāṇāni catuvesārañāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni chaasādhārañāṇāni sattabojjhaṅgavibhāvanañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvanañāṇāni navānupubbavīhārasamāpatiñāṇāni dasabalañāṇāni ca tathābhāve veditabbāni.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – yañhi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ hīnādibhedabhinnāsu atītāsu khandhāyatanaḍḍhātūsu sabhāvakkiccādi avatthāvisesādi khandhappaṭibaddhanāmagottādi ca jānitabbaṃ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohitavidūradesesupi rūpadhammesu yo taṃtaṃpaccayavisesehi saddhiṃ paccayuppannānaṃ vaṇṇasaṅgānagandharasaphassādiviseso, tattha sabbattheva hatthatale ṭhapitaāmalake viya paccakkhato appaṭihataṃ bhagavato ñāṇaṃ pavattati, tathā anāgataṃ paccuppannāsu cāti imāni tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma. Yathāha –

“Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇa’nti (paṭi. ma. 3.5).

Tāni panetāni tattha tattha dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā sayambhūñāṇena adhigañchīti. Evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā atthappaṭisambhidā dhammappaṭisambhidā niruttippaṭisambhidā paṭibhānappaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthappabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhammappabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhānappabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Vuttañhetam –

“Atthe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā’nti

(vibha. 718-721).

Ettha ca hetuanusārena araṇṇiyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṃ attho nāma. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitaṃ, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā attho. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ atthaṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati, pabhedato pana yo koci phalanibbattanako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Vuttampi cetaṃ –

“Dukkhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā”ti (vibha. 719).

Atha vā hetumhi ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jarāmaṇe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmaṇasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jarāmaṇanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmaṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jātiyā, bhava, upādāne, taṇhāya, vedanāya, phasse, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhāresu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā.

“Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti suttaṃ geyyaṃ...pe... vedallaṃ, ayaṃ vuccati dhammappaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitaṃ atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitaṃ attho, ayaṃ imassa bhāsitaṃ attho’ti, ayaṃ vuccati atthappaṭisambhidā.

“Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā...pe... dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabbha, tasmim samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti...pe... ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tesam vipāke ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā”tiādi (vibha. 724-725) vitthāro.

Yā panetasmim atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhilāpo, tasmim sabhāvaniruttabhilāpe māgadhiḱāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvanirutti”ti pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Yathāvuttesu tesu ñāṇesu gocarakiccato vitthārato pavattaṃ sabbampi taṃ ñāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim ñāṇe pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Iti imāni cattāri paṭisambhidāñāṇāni sayameva bhagavatā adhigatāni atthadhammādikē tasmim tasmim attano visaye avisaṃvādanavasena aviparītākārapavattiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃkiñci ñeyyaṃ nāma, sabbam taṃ bhagavatā sabbākārena ñāṭaṃ diṭṭhaṃ adhigataṃ abhisambuddhaṃ. Tathā hissa abhiññeyyā dhammā abhiññeyyato buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato, pahātabbā dhammā pahātabbato, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato, bhāvetabbā dhammā bhāvetabbato, yato naṃ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā “ime nāma te dhammā anabhisambuddhā”ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Yaṃkiñci pahātabbaṃ nāma, sabbam taṃ bhagavato anavasesato bodhimūleyeva pahīnaṃ anuppattidhammaṃ, na tassa pahānāya uttari karaṇīyaṃ atthi. Tathā hissa lobhadosaṃhāviparītamanasikāraahirikānottappathinamidhakoḍhūpanāha-makkhapalāsaissāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasārambhamānātīmānamadappamādatividhā-kusalamūladuccaritavisamaviparītasaññā- malavitakkapapañcaesanātanhācatubbidhāvipariyesaāsavagantha-

oghayogāgatitaṅhupādānapañcābhīnandanānīvaraṇacetokhilacetasoṇibandha-
chavivādāmūlasattānusayaaṭṭhamicchattanavaāghātavatthutaṅhā- mūlakadasaakusalakammappaṭhaekavīsati
anesanadvāsāṭṭhidiṭṭhigataaṭṭhasatataṅhāvicarītādippabhedam diyaḍḍhakilesasahasam saha vāsānāya
pahīnam samucchinnam samūhatam, yato nam koci samaṇo vā...pe... brahmā vā “ime nāma te kilesā
appahīnā”ti saha dhammena anuyuñjītuṃ samattho natthi.

Ye cime bhagavatā kammavipākakilesūpavādaāñāvītikkamappabhedā antarāyikā vuttā, alameva te
paṭisevato ekantena antarāyāya. Yato nam koci samaṇo vā...pe... brahmā vā “nālam te paṭisevato
antarāyāyā”ti saha dhammena anuyuñjītuṃ samattho natthi.

Yo ca bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhānissaraṇāya sīlasamādhīpaññāya saṅgaho sattakoṭṭhāsiko
sattatīmsappabhedo ariyamaggapubbaṅgamo anuttaro niyyānīko dhammo desito, so ekanteneva niyyāti,
paṭipannassa vaṭṭadukkhato mokkhāya hoti, yato nam koci samaṇo vā...pe... brahmā vā “niyyānīko
dhammoti tayā desito na niyyāti”ti saha dhammena anuyuñjītuṃ samattho natthīti. Vuttañhetam –
“sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā”ti (ma. ni. 1.150) vitthāro. Evametāni
attano ñāṇappahānadesanāvīsesānam avitathabhāvāvabodhanato aviparītākārappavattitāni bhagavato
catuvesārajjañāṇāni tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā nirayagati, tiracchānagati, petagati, manussagati, devagatīti pañca gatiyo, tāsū sañjīvādayo aṭṭha
mahānirayā, kukkulādayo soḷasa ussadanirayā, lokantarikanirayoti sabbepime ekantadukkhātāya
nirassādaṭṭhena nirayā, yathākammunā gantabbato gati cāti **nirayagati**, tibbandhakārasītanarakāpi etesveva
antogadhā. Kimikīṭasarīsapapakkhisoṇasīngālādayo tiriyaṃ añchitabhāvena tiracchānā, te eva gatīti
tiracchānagati. Khuppipāsītattā paradattūpajīvinījjhāmataṅhikādayo dukkhabahulatāya pākāṭasukhato itā
vigatāti petā, te eva gatīti **petagati**, kālakāñcīkādiāsūrāpi etesvevantogadhā. Parittadīpavāsīhi saddhiṃ
jambudīpādīcatumahādīpavāsīno manaso ussannatāya manussā, te eva gatīti **manussagati**.
Cātumahārājīkato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsāññāyatanūpagāti ime chabbīsati devanīkāyā dibbanti attano
iddhānubhāvena kīḷanti jotanti cāti devā, te eva gatīti **devagati**.

Tā panetā gatiyo yasmā taṃtaṃkammanibbato upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā
kaṭattā ca rūpaṃ. Tattha “ayaṃ nāma gati iminā nāma kammunā jāyati, tassa ca kammassa paccayavisesehi
evaṃ vibhāgabhinattā viṣuṃ ete sattanīkāyā evaṃ vibhāgabhinā”ti yathāsakaṃ
hetuphalavibhāgaparicchindanavasena ṭhānaso hetuso bhagavato ñāṇam pavattati. Tenāha bhagavā –

“Pañca kho imā, sārīputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānāyoni, pettivīsayo,
manussā, devā. Nirayañcāham, sārīputta, pajānāmi nirayagāmiñca maggaṃ nirayagāminiñca
paṭipadaṃ, yathā paṭipanno ca kāyassa bhedaṃ parammaraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ
upapajjati, tañca pajānāmi”tiādi (ma. ni. 1.153).

Tāni panetāni bhagavato ñāṇāni tasmīṃ tasmīṃ visaye aviparītākārappavattiyā avisaṃvādanato tathāni
avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ sattānam saddhādiyogavikalāvīkalabhāvāvabodhanena
apparajakkhamahārajakkhātādivisesavibhāvanam paññāsāya ākārehi pavattam bhagavato
indriyaparopariyattañāṇam. Vuttañhetam – “saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo
mahārajakkho”ti (paṭi. ma. 1.111) vitthāro.

Yañca “ayaṃ puggalo apparajakkho, ayaṃ sassatadīṭṭhiko, ayaṃ ucchedadīṭṭhiko, ayaṃ
anulomīkāyaṃ khantiyaṃ ṭhito, ayaṃ yathābhūtañāṇe ṭhito, ayaṃ kāmasāyo, na nekkhammādiāsāyo, ayaṃ
nekkhammāsāyo, na kāmādiāsāyo”tiādinā “imassa kāmarāgo ativiya thāmagato, na paṭighādiko, imassa
paṭigho ativiya thāmagato, na kāmarāgādiko”tiādinā “imassa puññābhisañkhāro adhiko, na
apuññābhisañkhāro na āneñjābhisañkhāro, imassa apuññābhisañkhāro adhiko, na puññābhisañkhāro na
āneñjābhisañkhāro, imassa āneñjābhisañkhāro adhiko, na puññābhisañkhāro na apuññābhisañkhāro. Imassa
kāyasucaritam adhikaṃ, imassa vacīsucaritam, imassa manosucaritam, ayaṃ hīnādhimuttiko, ayaṃ

pañītādhimuttiko, ayaṃ kammāvaraṇena samannāgato, ayaṃ kilesāvaraṇena samannāgato, ayaṃ vipākāvaraṇena samannāgato, ayaṃ na kammāvaraṇena samannāgato, na kilesāvaraṇena samannāgato, na vipākāvaraṇena samannāgato”tiādīnā ca sattānaṃ āsayādīnaṃ yathābhūtaṃ vibhāvanākārappavattaṃ bhagavato āsayānusayaññaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Idha tathāgato sattānaṃ āsayāṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, bhabbābhabbe satte jānāti”tiādi (paṭi. ma. 1.113).

Yañca uparimahetthimapurimapacchimakāyehi dakkhiṇāvāmaakkhikaṇṇasotanāsikasotaṃsakūṭahatthapādehi aṅguliaṅgulantarehi lomakūpehi ca aggikkhandhūdakadhārāpavattanaṃ anaññasādhāraṇaṃ vividhaviḅkubbaniddhinimmāpanakaṃ bhagavato yamakapāṭihāriyaññaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Idha tathāgato yamakapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi, uparimakāyato aggikkhandho pavattati, hetthimakāyato udakadhārā pavattati. Hetthimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati”tiādi (paṭi. ma. 1.116).

Yañca rāgādīhi jātiādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṃ sattanikāyaṃ tato nīharitukāmatāvasena nānāyehi pavattassa bhagavato mahākaraṇokkamanassa paccayabhūtaṃ mahākaraṇāsamāpattiññaṃ. Yathāha (paṭi. ma. 1.117-118) –

“Katamaṃ tathāgatassa mahākaraṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ? Bahukehi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaraṇā okkamati, āditto lokasannivāsoṭi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaraṇā okkamati. Uyyutto, payāto, kummaggappaṭipanno, upānīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāsoṭi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaraṇā okkamati.

“Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto. Uddhato loko avūpasanto, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandhakārāvaraṇo kilesapañjarapakkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyoṇaddho tantākulakajāto kulaguṇḍikajāto muñjapabbajabhūto apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati, avijjāvisadosasaṃlīto, kilesakalalībhūto, rāgadosamohajaṭṭajāto.

“Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṭo, taṇhāsotena vuyhati, taṇhāsaññojanena saṃyutto, taṇhānusayena anusāto, taṇhāsantāpena santappati, taṇhāpariḷāhena pariḷayhati.

“Diṭṭhisāṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṭo, diṭṭhisotena vuyhati, diṭṭhisaññojanena saṃyutto, diṭṭhānusayena anusāto, diṭṭhisantāpena santappati, diṭṭhipariḷāhena pariḷayhati.

“Jātiyā anugato, jarāya anusāto, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.

“Taṇhāya uḍḍito, jarāpākāraparikkhitto, maccupāsena parikkhitto, mahābandhanabaddho, rāgabandhanena dosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritabandhanena baddho, mahāsambādhappaṭipanno, mahāpalibodhena palibuddho, mahāpapāte patito, mahākantārappaṭipanno, mahāsaṃsārappaṭipanno, mahāvidugge samparivattati, mahāpalipe palipanno.

“Abbhāhato lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā dosagginā mohagginā jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, unnītako lokasannivāso haññati nīccamatāṇo pattadaṇḍo takkaro, vajjabandhanabaddho āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruññappatto, dukkhābhītuṇno cirarattaṃ pīḷito, gadhito nīccaṃ pipāsito.

“Andho acakkhuko, hatanetto aparināyako, vipathapakkhando añjasāparaddho, mahoghapakkhando.

“Dvīhi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, tīhi ducçaritehi vippaṭipanno, catūhi yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādiyati, pañcagatisamāruḷho, pañcahi kāmaguṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo, chahi vivādāmūlehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, sattahi anusayehi anusāṭo, sattahi saññojanehi saṃyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati, aṭṭhahi micchattehi niyyāto, aṭṭhahi purisadosehi dussati, navahi āghātavatthūhi āghātito, navavidhamānehi unnato, navahi taṇhāmūlakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavatthūhi kilissati, dasahi āghātavatthūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato, dasahi saṃyojanehi saṃyutto, dasahi micchattehi niyyāto, dasavatthukāya micchādīṭṭhiyā samannāgato, dasavatthukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasatataṇhāpapañcehi papañcīto, dvāsāṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, lokasannivāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaraṇā okkamati.

“Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atīṇṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca amutto. Ahañcamhi danto, loko ca adanto. Ahañcamhi santo, loko ca asanto. Ahañcamhi assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi parinibbuto, loko ca aparinibbuto. Pahomi khvāhaṃ tiṇṇo tāretuṃ, mutto mocetuṃ, danto dametuṃ, santo sametuṃ, assattho assāsetuṃ, parinibbuto parinibbāpetunti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaraṇā okkamati” (paṭi. ma. 1.117-118).

Evaṃ ekūnanavutiyā ākārehi vibhajaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ pana yāvataṃ dhammadhātuyā yattakaṃ nītabbaṃ saṅkhatāsaṅkhatādikassa sabbassa paropadesanirapekkhaṃ sabbākāreṇa paṭivijjhanasamatthaṃ ākaṅkhamattappaṭibaddhavuttianaññasādhāraṇaṃ bhagavato nīṇaṃ sabbathā anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammūtisaccāvabodhato sabbaññūtaññāṇaṃ tatthāvaraṇābhāvato nissāṅgappavattimupādāya anāvaraṇaññānti vuccati. Ekameva hi taṃ nīṇaṃ visayappavattimukhena aññehi asādhāraṇābhāvadassanattaṃ duvidhena uddiṭṭhaṃ. Aññathā sabbaññūtanāvaraṇaññāṇaṃ sādāraṇatā sabbavisayatā āpajjeyyūṃ, na ca taṃ yuttaṃ kiñcāpi imāya yuttiyā. Ayañhettha pāli –

“Sabbāṃ saṅkhatamasāṅkhatāṃ anavasesaṃ jānātīti sabbaññūtaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññāṇaṃ. Atītaṃ sabbāṃ jānātīti sabbaññūtaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññāṇaṃ. Anāgataṃ sabbāṃ jānātīti sabbaññūtaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññāṇaṃ. Paccuppannaṃ sabbāṃ jānātīti sabbaññūtaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññāṇa” (paṭi. ma. 1.119-120) vitthāro.

Evametāni bhagavato chaasādhāraṇaññāni aviparītākārappavattiyā yathāsakavisayassa avisamvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā –

“Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā – satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo” (paṭi. ma. 2.17; saṃ. ni. 5.185) evaṃ **sarūpato**, “yāyaṃ lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānā līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuयोगaucchedasassatābhīnivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtā satiādibhedā dhammasāmaggī, yāya ariyasāvako bujjhati kilesaniddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti, sā dhammasāmaggī bodhīti vuccati. Tassā ‘bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā, ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā” (paṭi. ma. 2.17) evaṃ **samaññalakkhaṇato**. “Upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo

samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṅgo upekkhāsambojjhaṅgo”ti evaṃ **visesalakkhaṅgo**.

“Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhu, satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsītampi saritā hoti anussaritā”tiādīnā (vibha. 467) sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ aññaṃaññaṃpakāravasena **ekakkhaṇe pavattidassanato**, “tattha katamo satisambojjhaṅgo? Atthi ajjhataṃ, bhikkhave, dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī”tiādīnā tesam **visayavibhāgena pavattidassanato**. “Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmi”ntiādīnā (vibha. 471) **bhāvanāvidhidassanato**. “Tattha katame satta bojjhaṅgā? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti...pe... tasmīṃ samaye satta bojjhaṅgā honti satisambojjhaṅgo...pe... upekkhāsambojjhaṅgo. Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Yā sati...pe... anussatī”tiādīnā (vibha. 478-479) **channavutiyaṃ nayasahassavibhāgehīti** evaṃ nānākārato pavattāni bhagavato sambojjhaṅgavibhāvanañāṇāni tassa tassa atthassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā –

“Tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi...pe... sammāsamādhi”ti (vibha. 205) evaṃ **sarūpato**. Sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo, aṭṭhavidhattā nibbānādhigamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggīyati, sayam vā nibbānaṃ maggatīti maggoti evaṃ **sāmaññalakkhaṅgo**. “Sammā dassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi, sammā abhiniropanalakkhaṅgo sammāsaṅkappo, sammā pariggahaṇalakkhaṇā sammāvācā, sammā samuṭṭhānalakkhaṅgo sammākammanto, sammā vodānalakkhaṅgo sammāājīvo, sammā paggahalakkhaṅgo sammāvāyāmo, sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati, sammā avikkhepalakkhaṅgo sammāsamādhi”ti evaṃ **visesalakkhaṅgo**. Sammādiṭṭhi aññehipi attano paccanīkilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karoti, tappaṭicchādakamohavidhamanena asammohato sampayuttadhamme ca passati. Tathā sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti, nibbānañca ārammaṇaṃ karonti, sahaṃjātadhammānaṃ sammāabhiniropanapariggahaṇasamuṭṭhānavodānapaggahaupaṭṭhānasamādahanāni ca karontīti evaṃ **kiccavibhāgato**. Sammādiṭṭhi pubbabhāge nānakkhaṇā viṣuṃ viṣuṃ dukkhādiārammaṇā hutvā maggakāle ekakkhaṇā nibbānameva ārammaṇaṃ katvā kiccato “dukkhe ñāṇa”ntiādīni cattāri nāmāni labhati, sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānakkhaṇā nānārammaṇā maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā.

Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappotiādīni tīṇi nāmāni labhati, sammāvācādayo tayo pubbabhāge musāvādāveramaññītiādivibhāgā viratiyopi cetanāyopi hutvā maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti. Sammāsamādhi pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṃ pubbabhāgaparabhāgesu **pavattivibhāgato**, “idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita”ntiādīnā (vibha. 489) **bhāvanāvidhito**, “tattha katamo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhu, yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti...pe... dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhīññaṃ, tasmīṃ samaye aṭṭhaṅgiko maggo hoti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo”tiādīnā (vibha. 499) **caturāsītiyaṃ nayasahassavibhāgehīti** evaṃ anekākārato pavattāni bhagavato ariyamaggavibhāvanañāṇāni atthassa avisaṃvādanato sabbānipi tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpatti yā ca nirodhasamāpattīti etāsu anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena samāpajjitabbaṭṭhena ca anupubbavīhārasamāpattīsu sampādanapaccavekkhaṇādivasena yathārahaṃ sampayogavasena ca pavattāni bhagavato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Tathā “idaṃ imassa ṭhānaṃ, idaṃ aṭṭhāna”nti aviparītaṃ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānaṃ, tesam tesam sattānaṃ atītādibhedabhinnassa kammāsammādanassa anavasesato yathābhūtaṃ vipākantarajānaṃ, āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattassa “ayaṃ nirayagāminī paṭipadā...pe... ayaṃ nibbānagāminī paṭipadā”ti yathāvato sāsavānāsavakammavibhāgajānaṃ, 0.khandhāyatanādīnaṃ upādinnānupādinnādiānekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca tassa lokassa “imāya nāma dhātuyā ussannattā

imasmim dhammappabandhe ayam viseso jāyatī’ tiādinā nayena yathābhūtaṃ dhātunānattajānanam, anavasesato sattānam hīnādiajjhāsāyādhimuttijānanam, saddhādiindriyānam tikkhamudutājānanam, samkilesādīhi saddhim jhānavimokkhādivisesajānanam, sattānam aparimāṇāsu jātīsu tappaṭibandhena saddhim anavasesato pubbenivutthakkhandhasantatijānanam, hīnādivibhāgehi saddhim cutipaṭisandhijānanam, ‘idaṃ dukkha’ ntiādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajānananti imāni bhagavato dasabalañāṇāni avirajjhivā yathāsakaṃ visayāvagāhanato yathādhippetatthasāadhanato ca yathābhūtavuttiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Vuttañhetam –

‘‘Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānātī’’ tiādi (vibha. 809; a. ni. 10.21).

Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā cetesaṃ ñāṇānam vasena, evaṃ yathāvuttānam satipaṭṭhānasammappadhānavibhāvanañāṇādīnam anantāparimeyyabhedānam anaññasādhāraṇānam paññāvisesānam vasena bhagavā tathāni ñāṇāni āgato adhigatoti tathāgato. Evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Katham **tathā gatoti tathāgato**? Yā sā bhagavato abhijāti abhisambodhi dhammavinayapaññāpanā anupādisesanibbānadhātu, sā tathā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yadattham lokanāthena abhisambodhi patthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasiddhiyā avisaṃvādanato aviparītattavuttiyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi ayam bhagavā bodhisattabhūto samatimsapāramiparipūraṇādikaṃ vuttappabhedam sabbam buddhattahetuṃ sampādetvā tusitapure ṭhitova buddhakolāhalaṃ sutvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasankamitvā –

‘‘Kālo deva mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada’’ nti. (bu. vaṃ. 1.67) –

Āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvilocanāni viloketvā ‘‘idānāham manussayoniyam uppajjitvā abhisambujjhissāmi’’ ti āsāhipuṇṇamāya sakyarājakule mahāmāyāya deviyā kucchimhi paṭisandhim gahetvā dasa māse devamanussehi mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāya paccūsasamaye abhijātim pāpuṇi.

Abhijātikkaṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhaṇe viya **dvattimsapubbanimittāni** pāturaheṣuṃ. Ayañhi dasasahassī lokadhātu kampi saṅkampi sampakampi sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu appamāno obhāso phari, tassa taṃ siriṃ daṭṭhukāmā viya jaccandhā cakkhūni paṭilabhiṃsu, badhirā saddaṃ suṇiṃsu. Mūgā samālapīṃsu, khujjā ujugatā ahesuṃ, paṅgulā padasā gamanaṃ paṭilabhiṃsu, bandhanagatā sabbasattā andubandhanādīhi mucciṃsu, sabbanirayesu aggi nibbāyi, pettivisaye khuppipāsā vūpasami, tiracchānānam bhayaṃ nāhosi, sabbasattānam rogo vūpasami, sabbasattā piyaṃvadā ahesuṃ, madhurenākārena assā hasiṃsu, vāraṇā gajjiṃsu, sabbatūriyāni sakaṃ sakaṃ ninnādam muñciṃsu, aghaṭṭitāni eva manussānam hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenākārena raviṃsu, sabbadisā vippasannā ahesuṃ, sattānam sukhaṃ uppādayamāno mudusītalavāto vāyi, akālamegho vassi, pathavitopi udakaṃ ubbhijjitvā vissandi, pakkhino ākāsagamanam vijahiṃsu, nadiyo asandamānā aṭṭhaṃsu, mahāsamudde madhuraṃ udakaṃ ahosi, upakkilesavimutte sūriye dissamāne eva ākāsagatā sabbā jotiyo jalīṃsu, ṭhapetvā arūpāvacare deve avasesā sabbe devā sabbepi nerayikā dissamānarūpā ahesuṃ, tarukuttakavāṭaselādayo anāvāraṇabhūtā ahesuṃ, sattānam cutūpapātā nāhesuṃ, sabbam aṇiṭṭhagandham abhibhavivā dibbagandho vāyi, sabbe phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjiṃsu, mahāsamuddo sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchannatalo ahosi, thalajajalajādīni sabbapupphāni pupphiṃsu, rukkhānam khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhapadumāni, latāsu latāpadumāni pupphiṃsu, mahītale silātalāni bhinditvā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni nāma nikkhamiṃsu, ākāse olambakapadumāni nibbattiṃsu, samantato pupphavassaṃ vassi, ākāse dibbatūriyāni vajjiṃsu, sakaladasasahassī lokadhātu vaṭṭetvā vissatthamālāgulaṃ viya uppīṭetvā baddhamālākalāpo viya alaṅkatappaṭiyattaṃ mālāsanaṃ viya ca ekamālāmālinī vipphurantavāḷabījanī pupphadhūpagandhaparivāsītā paramasobhaggappattā ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhigatānam anekesaṃ visesādhigamānam nimittabhūtāni eva ahesuṃ. Evaṃ

anekacchariyapātubhāvappaṭimaṇḍitā cāyaṃ abhijāti yadattham anena abhisambodhi patthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasiddhiyā tathāva ahosi avitathā anaññathā.

Tathā ye buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato sayameva bhagavatā vinītā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepī sāvakādīhi vinītā vinayaṃ gacchanti gamissanti cāti yadattham bhagavatā abhisambodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Apica yassa yassa ñeeyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya āvajjanamattappaṭibaddhena attano ñāṇena aviparītaṃ anavasesato bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Tathā tesam tesam dhammānaṃ tathā tathā desetabbappakāraṃ tesam tesañca sattānaṃ āsayānusayacaritādhimuttiṃ sammadeva oloketvā dhammataṃ avijahanteneva paññattinayavohāramaggaṃ anatidhāvanteneva ca dhammataṃ vibhāvantena yathāparādham yathājjhāsayaṃ yathādhammañca anusāsantena bhagavatā veneyyā vinītā ariyabhūmiṃ sampāpitāti dhammavinayapaññāpanāpissa tadatthasiddhiyā yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā anaññathā.

Tathā yā sā bhagavatā anuppattā pathaviyādiphassavedanādirūpārūpasabhāvavinimuttā lujjanabhāvābhāvato lokasabhāvātītā tamasā viṣaṃsaṭṭhattā kenaci anobhāsanīyā lokasabhāvābhāvato eva gatiātibhāvarahitā appaṭiṭṭhā anārammaṇā amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṃ upādīnaṃ lesamattassapi abhāvato anupādisesāti vuccati, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Atthi, bhikkhave, tadāyatanam, yattha neva pathavī na āpo na vēyo na ākāsañāñcāyatanam na viññāñcāyatanam na ākiñcaññāyatanam na nevasaññāñcāyatanam nāyaṃ loko na paro loko na ca ubho candimasūriyā, tatrāpāham, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi na gatiṃ na ṭhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ, appaṭiṭṭham appavattam anārammaṇamevetam, esevanto dukkhassā”ti (udā. 71).

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṃ atthaṅgamo, sabbasaṅkhārānaṃ samatho, sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṃ vūpasamo, sabbālayānaṃ samugghāto, sabbavaṭṭānaṃ upacchedo, accantasantilakkhaṇoti yathāvuttasabhāvassa kadācīpi avisaṃvādanato tathā avitathā anaññathā. Evametā abhijātiādikā tathā gato upagato adhigato paṭipanno pattoti tathāgato. Evaṃ bhagavā tathā gatoti tathāgato.

Katham **tathāvidhoti tathāgato**? Yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvidhā te bhagavanto maggasīlena phalasīlena sabbenapi lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā phalasamādhinā sabbenapi lokiyalokuttarasamādhinā, maggapaññāya phalapaññāya sabbāyapi lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṃ valañjītabbehi catuvīsatiakoṭisatasahassasamāpattivihārehi, tadaṅgavimuttiyā, vikkhambhanavimuttiyā, samucchedavimuttiyā, paṭippassaddhivimuttiyā, nissaraṇavimuttiyāti saṅkhepato. Vitthārato pana anantāparimāṇabhedehi acinteyyānubhāvehi sakalasabbaññugūṇehi, ayampi amhākaṃ bhagavā tathāvidho. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ āyuvemattaṃ, sarīrappamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, dukkaracariyāvemattaṃ, rasmivemattanti, imehi pañcahi vemattehi siyā vemattaṃ, na pana sīlavissuddhiyādīsu visuddhīsu samathavipassanāpaṭipattiyāṃ attanā paṭiladdhaguṇesu ca kiñci nānākaraṇam atthi. Atha kho majjhe bhinnasuvaṇṇam viya aññamaññam nibbisesā te buddhā bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Evaṃ tathāvidhoti tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo, tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti.

Katham **tathā pavattitoti tathāgato**? Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthappaṭisambhīdādīnaṃ ukkaṃsapāramippattiyā anāvaraṇaññappaṭilābhena ca bhagavato kāyappavattiyādīnaṃ katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci tathā gataṃ gati gamanaṃ kāyavacīcittappavatti etassāti tathāgato. Evaṃ tathā pavattitoti tathāgato.

Katham **tathehi agatoti tathāgato**? Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātaṃ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapāramiādīsu aviparītaṃ ādīnavānisamaṣapaccavekkhaṇādinayappavattehi ñāṇehīti tathehi ñāṇehi agatoti tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātaṃ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasupī gatīsu gataṃ gamaṇaṃ etassa natthīti agato. Saupādisesaanupādisesanibbānappattiyā svāyamaṣsa agatabhāvo tathehi ariyamaggañāṇehīti evampi bhagavā tathehi agatoti tathāgato.

Katham **tathā gatabhāvena tathāgato**? Tathā gatabhāvenāti ca tathāgatassa sabbhāvena atthitāyāti attho. Ko panesa tathāgato, yassa atthitāya bhagavā tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamaggo tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavaśesato kilesapakkhaṃ samūhanantena samucchadappahānavasena gantabbaṃ, tathā gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṃ paṭippassaddhipahānavasena gantabbaṃ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, buddhādīhi tathā gato sacchikatoti tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddhehi suttageyyādivasena pavattīdippakāsanavasena ca veneyyānaṃ āsayādiānurūpaṃ pavattito, amhākampi bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā tathāgato. Yathā bhagavatā desito, tathā bhagavato sāvakehi gato avagatoti tathāgato. Evaṃ sabbopi saddhammo tathāgato. Tenāha sakko devānamindo – ‘‘tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotū’’ti (khu. pā. 6.17; su. ni. 240). Svāssa atthīti bhagavā tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṃ ariyaśaṅghopi yathā attahitāya parahitāya ca paṭīpannehi suvisuddhaṃ pubbabhāgasamathavipassanāpaṭīpadaṃ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṃ, taṃ taṃ tathā gatoti tathāgato. Yathā vā bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādayo desitā, tathāva buddhattā tathā gadanato ca tathāgato. Tenāha sakko devarājā – ‘‘tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū’’ti. Svāssa sāvakaḥūto atthīti bhagavā tathāgato. Evaṃ tathāgatabhāvena tathāgatoti.

Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvādīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Idañhi tathāgatapadaṃ mahatthaṃ mahāgatikaṃ mahāvisayaṃ, tassa appamādapadassa viya teṭṭakampi buddhavacanaṃ yuttito atthabhāvena āharanto ‘‘atitthena dhammakathiko pakkhando’’ti na vattabboti.

Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Yatheva loke purimā mahesino,
Sabbāññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumā.

‘‘Pahāya kāmādimale asesato,
Samādhiññāṇehi yathā gatā jinā;
Purātanā sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena tathāgato mato.

‘‘Tathañca dhātāyatanādīlakkaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññāvibhāgabhedato;
Sayambhuññāṇena jinoyamāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

‘‘Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyā nayato vibhāvītā,
Tathā gato tena jino tathāgato.

“Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

“Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāya nurūpamattano;
Guṇehi lokam abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

“Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
Avedi lokam pabhavaṃ atikkami;
Gato ca paccakkhakeriyāya nibbutiṃ,
Arīyamaggañca gato tathāgato.

“Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
Hitāya lokassa yatoyamāgato;
Tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
Gato ca tenāpi jino tathāgato.

“Tathāni ñāṇāni yatoyamāgato,
Yathāsabhāvaṃ visayāvabodhato;
Tathābhijātippabbuti tathāgato,
Tadatthasampādanato tathāgato.

“Yathāvidhā te purimā mahesino,
Tathāvidhoyampi tathā yathāruci;
Pavattavācā tanucittabhāvato,
Tathāgato vuccati aggapuggalo.

“Sambodhisambhāravipakkhato pure,
Gataṃ na saṃsāragatampi tassa vā;
Na catthi nāthassa bhavantadassino,
Tathehi tasmā agato tathāgato.

“Tathāgato dhammavaro mahesinā,
Yathā pahātabbamalaṃ pahīyati;
Tathāgato ariyagaṇopi satthuno,
Tathāgato tena samaṅgibhāvato’'ti.

Mahiddhikatāti paramena cittavasībhāvena ca iddhividhayogena dhammānubhāvaññāthattanipphādanasamatthātāsāṅkhātāya mahatīyā iddhiyā samannāgamo **mahiddhikatā**. Cirakālasambhūtena suvidūrappaṭipakkhena icchitattanipphattihetubhūtena mahājutikena puññatejena samannāgamo **mahānubhāvātā**. **Yatrāti** acchariyapasāṃsākotuhalahāsapasādiko paccattatthe nipāto. Tena yuttattā **vijāyissatīti** anāgatakālavacanaṃ, attho pana atītakāloyeva. Ayañhettha attho – yā hi nāma ayaṃ suppvāsā tathā dukkhanimuggā kicchāpannā bhagavato vacanasamakālemeva sukhinī arogā arogaṃ puttam vijāyīti. **Attamanoti** sakamano, bhagavati pasādena kilesarahitacittoti attho. Kilesapariyutthitañhi cittaṃ vase avattanato attamanoti na sakkā vattunti. **Attamanoti** vā pītisomanassehi gahitamano. **Pamuditoti** pāmojjena yutto. **Pītisomanassajātoti** jātabalavapītisomanasso. **Athāti** pacchā, tato katipāhassa accayena. **Sattabhattānīti** sattu divasesu dātabbhattāni. **Svātanāyāti** svātanapuññattham, yaṃ sve buddhappamukhassa saṅghassa dānavasena payirupāsanasena ca bhavissati puññaṃ tadattham.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesīti kasmā āmantesi? Suppavāsāya sāmikassa pasādarakkhaṇatthaṃ. Suppavāsā pana acalappasādāva, upāsakassa pana pasādarakkhaṇaṃ mahāmoggallānattherassa bhāro. Tenāha “**tuyheso upaṭṭhāko**”ti. Tatha **tuyhesoti** tuyhaṃ eso. **Tiṇṇaṃ dhammānaṃ pāṭibhogoti** mama bhogādīnaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ ahāniyā avināsāya ayyo mahāmoggallāno yadi pāṭibhogo yadi patibhū, ito satta divase atikkamitvā mama sakkā dānaṃ dātunti yadi ayyena ñātanti dipeti. Theropi tassa tesu divasesu bhogānaṃ jīvitassa ca anupaddavaṃ passitvā āha – “**dvinnāṃ kho nesāṃ, āvuso, dhammānaṃ pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa cā**”ti. Saddhā panassa cittappaṭibaddhāti tasseva bhāraṃ karonto “**saddhāya pana tvaññeva pāṭibhogo**”ti āha. Api ca so upāsako diṭṭhasacco, tassa saddhāya aññathābhāvo natthīti tathā vuttaṃ. Teneva ca kāraṇena bhagavatā “**pacchāpi tvaṃ karissasīti saññāpehi**”ti vuttaṃ. Upāsakopi satthari there ca gāravena subbacatāya tassā ca puññaena vaḍḍhiṃ icchanto “**karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchāhaṃ karissāmi**”ti anujāni.

Taṅca dārakanti vijātadivasato paṭṭhāya ekādasamaṃ divasaṃ atikkamitvā tato paraṃ sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojetvā sattame divase taṃ sattavassikaṃ dāraṃ bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃ vandāpesi. **Satta me vassānīti** satta me saṃvaccharāni, accantasamyo gavasena cetāṃ upayogavacanaṃ. **Lohitakumbhiyaṃ vutthānīti** mātukucchiyaṃ attano gabbhavāsadukkaṃ sandhāya vadati. **Aññānīpi evarūpāni satta puttānīti** “aññēpi evarūpe satta putte”ti vattabbe līngavipallāsavasena vuttaṃ “**evārūpānī**”ti. Evaṃ satta vassāni gabbhadhāraṇavasena sattāhaṃ mūlhaḡabbhatāya ca mahantaṃ dukkaṃ pāpetvā uppajjanakaputteti attho. Etena mātugāmānaṃ puttalolatāya puttalābhena titti natthīti dasseti.

Etamatthaṃ viditvā eti taṃ sattadivasādhikāni satta saṃvaccharāni gabbhadhāraṇādivasena pavattaṃ mahantaṃ dukkaṃ ekapade visaritvā puttalolatāvasena tāya vuttamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ cittasukhappamatto viya pamattapuggale iṭṭhākārena vañcetaṃ taṇhāsinehassa mahānatthakarabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tatha **asātanti** amadhuraṃ asundaraṃ aniṭṭhaṃ. **Sātarūpenāti** iṭṭhasabhāvena. **Piyarūpenāti** piyāyitabbabhāvena. **Sukhasa rūpenāti** sukhasabhāvena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā asātaṃ appiyaṃ dukkhameva samānaṃ sakalampi vaṭṭagataṃ saṅkhārajātaṃ appahīnavipallāsattā ayonisomanasikārena iṭṭhaṃ viya piyaṃ viya sukhaṃ viya ca hutvā upaṭṭhahamānaṃ sativippavāsena pamattapuggalaṃ ativattati abhibhavati ajjhottharati, tasmā imampi suppavāsaṃ punapi sattakkhattuṃ evarūpaṃ asātaṃ appiyaṃ dukkaṃ sātādīpatirūpakena dukkhena puttasaṅkhātapemavattusukhena ajjhottharati.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Visākhāsuttavaṇṇanā

19. Navame **pubbārāmeti** sāvattihīyā pācīnadisābhāge anurādhapurassa uttamadevīvihārasadise ṭhāne kārite ārāme. **Migāramātupāsādeti** migāramātuyā pāsāde.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – atīte satasahasakappamatthake padumuttaradasabalaṃ ekā upāsikā aññataraṃ upāsikaṃ attano aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā bhagavantaṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusatasahasassa dānaṃ datvā bhagavato nipaccakāraṃ katvā “**anāgate tumhādisassa buddhassa aggupaṭṭhāyikā bhaveyya**”nti patthanaṃ akāsi. Sā kappasatasahasassa deve su ca manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ bhagavato kāle bhaddiyanagare meṇḍakasetṭhiputtassa dhanāñjayasetṭhino gehe sumanadeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātakāle cassā **visākhāti** nāmaṃ akaṃsu. Sā yadā bhagavā bhaddiyanagaraṃ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhiṃ bhagavato paccuggamaṃ katvā paṭhamadassaneneva sotāpannā aho si.

Aparabhāge sāvattihīyaṃ migāraseṭṭhiputtassa puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṃ gatā, tatha naṃ sasuro migāraseṭṭhi upakāravasena mātutṭhāne ṭhapesi. Tasmā **migāramātāti** vuccati. Sā attano

mahallatāpasādhanam vissajjetvā navakoṭṭhi bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanattāya karīsamatte bhūmibhāge uparibhūmiyaṃ pañcagabbhasatāni heṭṭhābhūmiyaṃ pañcagabbhasatānīti gabbhasahasseehi paṭimaṅḍitaṃ pāsādaṃ kāresi. Tena vuttaṃ “**miḡāramātupāsāde**”ti.

Kocideva atthoti kiñcideva payojanam. **Raṇṇeti** rājini. **Paṭibaddhoti** āyatto. Visākhāya nātikulato maṇimuttādiracitaṃ tādisaṃ bhaṅḍajātaṃ tassā paṇṇākāratthāya pesitaṃ, taṃ nagaradvārappattaṃ suṅkikā tattha suṅkaṃ gaṇhantā tadanurūpaṃ aggahetvā atirekaṃ gaṇhimsu. Taṃ sutvā visākhā raṇṇo tamatthaṃ nivedetukāmā patirūpaparivārena rājanivesanaṃ agamāsi, tasmim̐ khaṇe rājā mallikāya deviyā saddhim̐ antepuraṃ gato hoti. Visākhā okāsaṃ alabhamānā “idāni labhissāmi, idāni labhissāmī”ti bhojanavelaṃ atikkamitvā chinnabhataṃ hutvā pakkāmi. Evaṃ dvīhatīhaṃ gantvāpi okāsaṃ na labhiyeva. Iti rājā aniveditopi tassa atthavinicchayaṃ okāsākaraṇena “**yathādhippāyaṃ na tīretī**”ti vutto. Tattha **yathādhippāyanti** adhippāyanurūpaṃ. **Na tīretīti** na niṭṭhāpeti. Mahāupāsikāya hi rājāyattasūṅkameva raṇṇo datvā itaraṃ vissajjāpetuṃ adhippāyo, so raṇṇā na diṭṭhataṃ eva na tīrito. **Handāti** vossaggatthe nipāto. **Divā divassāti** divasassa divā, majjhanhike kāleti attho. Kenacideva karaṇīyena dvīhatīhaṃ rājanivesanadvāraṃ gacchantī tassa atthassa anīṭṭhitatā niratthakameva upasaṅkamim̐, bhagavati upasaṅkamanameva pana dassanānuttariyādippaṭilābhakāraṇatā sātthakanti evāhaṃ, bhante, imāya velāya idhāgatāti imamatthaṃ dassentī mahāupāsikā “**idha me, bhante**”tiādimāha.

Etamatthanti etaṃ parāyattatāya adhippāyāsamiḡhanasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ parādhīnāparādhīnavuttīsu ādīnavānisamsaparidīpakam̐ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbaṃ paravasam̐ dukkhanti** yaṃ kiñci atthajātaṃ payojanam̐ paravasam̐ parāyattaṃ attano icchāya nipphādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkhaṃ dukkhāvahaṃ hotīti attho. **Sabbaṃ issariyaṃ sukhanti** duvidhaṃ issariyaṃ lokiyaṃ lokuttaraṅca. Tattha lokiyaṃ rājissariyādi ceva lokiyajjhānābhīṇṇānibbattaṃ cittissariyaṅca, lokuttaraṃ maggaphalādhigamanimittaṃ nirodhissariyaṃ. Tesu yaṃ cakkavattibhāvapariyosānaṃ manussesu issariyaṃ, yaṅca sakkādīnaṃ tasmim̐ tasmim̐ devanikāye ādhipaccabhūtaṃ issariyaṃ, tadubhayaṃ yadipi kammānubhāvena yathicchitanipphattiyā sukhanimittatāya sukhaṃ, vipariṇāmadukkhatāya pana sabbathā dukkhameva. Tathā aniccantikātāya lokiyajjhānanibbattaṃ cittissariyaṃ, nirodhissariyameva pana lokadhammehi akampaṇīyato anivattisabhāvattā ca ekantasukhaṃ nāma. Yaṃ panettha sabbattheva aparādhīnatāya labhati cittasukhaṃ, taṃ sandhāya satthā “sabbaṃ issariyaṃ sukha”nti āha.

Sādhāraṇe vihaṇṇantīti idaṃ “sabbaṃ paravasam̐ dukkha”nti imassa padassa atthavivaraṇam̐. Ayaṅhettha attho – sādhāraṇe payojane sādhetaḥ sati tassa parādhīnatāya yathādhippāyaṃ anipphādanato ime sattā vihaṇṇanti vighātaṃ āpajjanti kilamanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamāti** yasmā kāmayogabhavayogadiṭṭhiyogaavijjāyogā anādikālabhāvitā anupacitakusalasambhārehi pajahitum̐ asakkuṇeyyatāya duratikkamā. Etesu diṭṭhiyogo paṭhamamaggena atikkamitabbo, kāmayogo tatiyamaggena. Itare aggamaggena. Iti ariyamaggānaṃ duradhigamanīyattā ime yogā duratikkamā. Tasmā kāmayogādivasena icchitālabhahetu sattā vihaṇṇanti, asādhāraṇe pana cittissariye nirodhissariye ca sati na kadācīpi vighātaṃ sambhavoti adhippāyo.

Atha vā **sabbaṃ paravasanti** yaṃ attano añṇappaṭibaddhavuttisaṅkhātaṃ, taṃ sabbaṃ aniccasabhāvatāya dukkhaṃ. “Yadaniccaṃ taṃ dukkha”nti hi vuttaṃ. **Sabbaṃ issariyanti** yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭaṃ issariyaṭṭhānatāya issariyanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ, taṃ upādisesādivibhāgaṃ sabbaṃ sukhaṃ. “Nibbānaṃ paramaṃ sukha”nti (dha. pa. 203-204) hi vuttaṃ. **Sādhāraṇeti** evaṃ dukkhasukhe vavathite ime sattā bahusādhāraṇe dukkhakāraṇe nimuggā hutvā vihaṇṇanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamāti** yasmā te sabbattha nimujjanassa hetubhūtaṃ kāmayogādayo duratikkamā, tasmā tvampi visāke parāyattamatthaṃ patthetvā alabhamānā vihaṇṇasīti adhippāyo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

20. Dasame **anupiyāyanti** evaṃ nāmake nagare. **Ambavaneti** tassa nagarassa avidūre mallarājūnaṃ ekaṃ ambavanaṃ ahoṣi, tattha mallarājūhi bhagavato vihāro kārīto, so “ambavana”ntveva vuccati. Anupiyāṃ gocaragāmaṃ katvā tattha bhagavā viharati, tena vuttaṃ “**anupiyāyaṃ viharati ambavane**”ti. **Bhaddiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Kāḷigodhāya puttoti** kāḷigodhā nāma sākiyānī sakyaṃ rājadevī ariyasāvika āgataphalā viññātasāsanā, tassā ayaṃ putto. Tassa pabbajjāvidhi khandhake (cūḷava. 330-331) āgatova. So pabbajjivā vipassanaṃ paṭṭhapetvā na cirasseva chaḷabhiñño ahoṣi, terasapi dhutaṅgāni samādāya vattati. Bhagavatā ca “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ uccakulikānaṃ, yadidaṃ bhaddiyo kāḷigodhāya putto”ti (a. ni. 1.193) uccakulikabhāve etadagge ṭhapito asītiyā sāvakānaṃ abbhantaro.

Suññāgāragatoti “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña”nti vuttaṃ araññaṃ rukkhamūlañca ṭhapetvā aññaṃ pabbatakandarādi pabbajitasārappaṃ nivāsaṭṭhānaṃ janasaṃbādhabhāvato idha suññāgāraṃti adhippettaṃ. Atha vā jhānakaṇṭakānaṃ saddānaṃ abhāvato vivittaṃ yaṃ kiñci agārampi suññāgāraṃti veditabbaṃ. Taṃ suññāgāraṃ upagato. **Abhikkhaṇanti** bahulaṃ. **Udānaṃ udānesīti** so hi āyasmā araññe divāvihāraṃ upagatopi rattivāsūpagatopi yebhuyyena phalasaṃpattisukhena nirodhasukhena ca vītināmeti, tasmā taṃ sukhaṃ sandhāya pubbe attanā anubhūtaṃ sabhayaṃ saparijāhaṃ rajjasukhaṃ jigucchitvā “**aho sukhaṃ aho sukha**”nti somanassasahitaṃ ñānasamuṭṭhānaṃ pītisamuṭṭhānaṃ samuggirati.

Sutvāna nesam etadahosīti nesam sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ tassa āyasmato “aho sukhaṃ, aho sukha”nti udānentassa udānaṃ sutvā “nissamsayaṃ esa anabhirato brahmacariyaṃ caratī”ti evaṃ parivattakitaṃ ahoṣi. Te bhikkhū puthujjanā tassa āyasmato vivekasukhaṃ sandhāya udānaṃ ajānantā evaṃ amaññimsu, tena vuttaṃ “**nissamsaya**”ntiādi. Tattha **nissamsayanti** asandehena ekantenāti attho. “Yaṃ so pubbe agāriyabhūto samāno”ti pālīṃ vatvā “anubhavi”ti vacanasesena keci atthaṃ vaṇṇenti, apare “yaṃ sā”ti paṭhanti, “yaṃsa pubbe agāriyabhūtassa”ti pana pālī. Tattha **yaṃsāti** yaṃ assa, sandhivasena hi akārasakāralopo “evaṃsa te (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58), pupphaṃsā uppajjī”tiādisu (pārā. 36) viya. Tassattho – assa āyasmato bhaddiyassa pabbajitato pubbe agāriyabhūtassa gahaṭṭhassa sato yaṃ rajjasukhaṃ anubhūtaṃ. **Sā tamanussaramānoti** so taṃ sukhaṃ etarahi ukkaṇṭhanavasena anussaranto.

Te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocunti te sambahulā bhikkhū ullapanasabhāvasaṅghitā tassa anuggahaṇadhīppāyena bhagavantaṃ etadavocun, na ujjhānavasena. **Aññataranti** nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ. **Āmantesīti** añāpesi te bhikkhū saññāpetukāmo. **Evanti** vacanasamapaṭṭiggahe, sādhiṭi attho. Puna **evanti** paṭiññāya. **Abhikkhaṇaṃ “aho sukhaṃ, aho sukha”nti imaṃ udānaṃ udānesīti** yathā te bhikkhū vadanti, taṃ evaṃ tathevāti attano udānaṃ paṭijānāti. **Kiṃ pana tvaṃ bhaddiyāti** kasmā bhagavā pucchati, kiṃ tassa cittaṃ na jānātīti? No na jānāti, teneva pana tamatthaṃ vadāpetvā te bhikkhū saññāpetuṃ pucchati. Vuttañhettaṃ – “jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti”tiādi. **Atthavasanti** kāraṇaṃ.

Antepureti itthāgārassa sañcaraṇaṭṭhānabhūte rājagehassa abbhantare, yattha rājā nhānabhojanasayanādiṃ kappeti. **Rakkhā susaṃvihitāti** ārakkhādikatapurisehi gutti suṭṭhu samantato vihitā. **Bahipi antepureti** aḍḍakaraṇaṭṭhānādi ke antepurato bahibhūte rājagehe. **Evaṃ rakkhito gopito santoti** evaṃ rājageharājadhānirajjadessesu anto ca bahi ca anekesu ṭhānesu anekasatehi susaṃvihitarakkhāvaraṇaguttiyā mameva nibbhayattaṃ phāsuvihāratthaṃ rakkhito gopito samāno. **Bhītoti**ādiṃ padāni aññamaññavevacānāni. Atha vā **bhītoti** paraṃ rājūhi bhāyamāno. **Ubbiggoti** sakarajjepi pakatito uppajjanakabhayubbegena ubbiggo calito. **Ussānkīti** “rañña nāma sabbakālaṃ avissatthena bhavitabba”nti vacanena sabbattha avissāsavasena tesam tesam kiccakaraṇīyānaṃ paccayapariśānkāya ca uddhamukhaṃ saṅkamāno. **Utrāsīti** “santikāvacarehipi ajānantasseva me kadāci anatto bhavēyyā”ti uppanna sarīrakampaṃ uppādanasamatthena tāsena utrāsī. “Utrasto”tipi paṭhanti. **Vihāsinti** evaṃbhūto hutvā viharim.

Etarahīti idāni pabbajitakālato paṭṭhāya. **Ekoti** asahāyo, tena vūpakaṭṭhakāyattaṃ dasseti. **Abhītoti**ādiṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo. Bhayādinimittassa pariggahassa taṃ nimittassa ca kilesassa abhāvenevassa abhītādītīti. Etena cittavivekaṃ dasseti. **Appossukkoti**

sarīraguttiyaṃ nirussukko. **Pannalomoti** lomahaṃsuppādakassa chambhitattassa abhāvena anuggatalomo. Padadvayenapi serivihāraṃ dasseti. **Paradattavuttoti** parehi dinnena cīvarādinā vattamāno, etena sabbaso saṅgābhāvadīpanamukhena anavasesabhayahetuviraṃ dasseti. **Migabhūtena cetasā** vissatthavīhāritāya migassa viya jātena cittena. Migo hi amanussapathe araṇṇe vasamāno vissattho tiṭṭhati, nisīdati, nipajjati, yenakāmaṇca pakkamati appaṭihatacāro, evaṃ ahampi viharāmīti dasseti. Vuttañhetam paccekabuddhena –

“Migo araṇṇamhi yathā abaddho,
Yenicchakaṃ gacchati gocarāya;
Viññū naro seritaṃ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti. (su. ni. 39; apa. therā 1.1.95);

Imaṃ kho ahaṃ, bhante, atthavasanti, bhante, bhagavā yadidaṃ mama etarahi paramaṃ vivekasukhaṃ phalasaṃpattisukhaṃ, idameva kāraṇaṃ sampassamāno “aho sukhaṃ, aho sukha”nti udānaṃ udānesinti.

Etamatthanti etaṃ bhaddiyattherassa puthujjanavisayāṭītaṃ vivekasukhasaṅkhātamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** idaṃ sahetukabhayasokavigamānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassantarato na santi kopā**ti yassa ariyapuggalassa antarato abbhantare attano citte cittaḷussiyakaraṇato cittappakopā rāgādayo āghātavatthuādikāraṇabhedato anekabhedā dosakopā eva kopā na santi maggena pahīnattā na vijjanti. Ayañhi antarasaddo kiñcāpi “maṇca tvaṇca kimantara”ntiādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe dissati, “antaraṭṭhake himapātasamaye”tiādīsu (mahāva. 346) vemajjhe, “antarā ca jetavanaṃ antarā ca sāvatti”ntiādīsu (udā. 13, 44) vivare, “bhayamantarato jāta”ntiādīsu (itivu. 88; mahāni. 5) citte, idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “antarato attano citte”ti.

Itibhavābhavataṇca vītivattoti yasmā bhavoti sampatti, abhavoti vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassataṃ, abhavoti ucchedo. Bhavoti vā puññaṃ, abhavoti pāpaṃ. Bhavoti vā sugati, abhavoti duggati. Bhavoti vā khuddako, abhavoti mahanto. Tasmā yā sā sampattivipattivuddhihānisassatucchedapuññapāpasugatiduggati- khuddakamahantaupapattibhavānaṃ vasena iti anekappakārā bhavābhavatā vuccati. Catūhipi ariyamaggehi yathāsambhavaṃ tena tena nayena taṃ itibhavābhavataṇca vītivatto atikkanto hoti. Atthavasena vibhatti vipariṇāmetabbā. **Taṃ vigatabhayanti** taṃ evarūpaṃ yathāvuttagaṇasamannāgataṃ khīṇāsavaṃ cittaḷopābhāvato itibhavābhavasamatikkamato ca bhayahetuvigamena vigatabhayaṃ, vivekasukhena aggaphalasukhena ca **sukhiṃ**, vigatabhayattā eva **asokaṃ**. **Devā nānubhavanti dassaṇāyāti** adhigatamagge ṭhapetvā sabbepi upapattidevā vāyamantāpi cittaḷaradassanavasena dassaṇāya daṭṭhuṃ nānubhavanti na abhisambhuṇanti na sakkonti, pageva manussā. Sekkhāpi hi puthujjanā viya arahato cittappavattiṃ na jānanti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mucalindavaggavaṇṇanā.

3. Nandavaggo

1. Kammavipākajasuttavaṇṇanā

21. Nandavaggassa paṭhame **aññataro bhikkhū**ti nāmagottena apākaṭo eko khīṇāsavabhikkhu. So kira rājagahavāsī kulaputto moggallānattherena saṃvejito saṃsāradosaṃ disvā satthu santike pabbajitvā sīlāni sodhetvā catusaccakammaṭṭhānaṃ gahetvā na cirasseva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tassa aparabhāge kharo ābādho uppajji, so paccavekkhaṇāya adhivāsento viharati. Khīṇāsavānañhi cetasikadukkhaṃ nāma natthi, kāyikadukkhaṃ pana hotiyeva. So ekadivasaṃ bhagavato dhammaṃ desentassa nātidūre ṭhāne dukkhaṃ adhivāsento pallaṅkena nisīdi. Tena vuttaṃ “**bhagavato avidūre**

nisinno hoti'tiādi.

Tattha **pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsanam. **Ābhujitvā** bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti** uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamsanhārūni na namanti, tasmā so tathā nisinno hoti. **Purāṇakammavipākajanti** pubbe katassa kammassa vipākabhāvena jātaṃ, purāṇakammavipāke vā sukhadukkhappakāre vipākavaṭṭasamudāye tadekadesabhāvena jātaṃ. **Kim taṃ? Dukkhaṃ.** Purāṇakammavipākajanti ca iminā tassa ābādhasa kammamamuttānataṃ dassento opakkamikautuvipariṇāmajādibhāvaṃ paṭikkhipati. **Dukkanti** pacurajanehi khamituṃ asakkuṇeyyaṃ. **Tibbanti** tikhiṇaṃ, abhibhavitvā pavattiyā bahalaṃ vā. **Kharanti** kakkhaḷaṃ. **Kaṭukanti** asātaṃ. **Adhivāsentoti** upari vāsento sahanto khamanto.

Sato sampajānoti vedanāpariggāhakānaṃ satisampajāññaṃ vasena satimā sampajānanto ca. Idaṃ vuttaṃ hoti – “ayaṃ vedanā nāma hutvā abhāvattāna aniccā, anittārammaṇādipaccaye paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā, uppajjitvā ekantena bhijjanasabhāvattā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti vedanāya aniccatāsallakkaṇavasena satokāritāya **sato**, aviparītasabhāvapaṭivijjhanavasena **sampajāno** ca hutvā. Atha vā sativepullapattiyā sabbattheva kāyavedanācittadhammesu suṭṭhu upaṭṭhitasatitāya **sato**, tathā paññāvepullappattiyā pariggahitasāṅkhārātāya **sampajāno**. **Avihaññamānoti** “assutavā, bhikkhave, puthujjano aññātaaññātarena dukkhadhammena phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāliṃ kandati sammohaṃ āpajjati”ti vuttanayena andhaputhujjano viya na vihaññamāno maggeneva samugghātittā cetodukkhaṃ anuppādentō kevalaṃ kammavipākajam sarīradukkhaṃ adhivāsento samāpattiṃ samāpanno viya nisinno hoti. **Addasāti** taṃ āyasmantaṃ adhivāsanakantiyā tathā nisinnaṃ addakkhi.

Etamatthanti etaṃ tādissasapi rogassa vejjādīhi tikicchanatthaṃ anussukkāpajjanakāraṇaṃ khīṇāsavānaṃ lokadhammehi anupalepitasāṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ saṅkhatadhammānaṃ yehi kehici dukkhadhammehi avighātapattivibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbakammajahassāti** pahīnasabbakammassa. Aggamaggassa hi uppannakālate paṭṭhāya arahato sabbāni kusalākusalakammāni pahīnāni nāma honti paṭisandhiṃ dātuṃ asamatthabhāvato, yato ariyamaggaññaṃ kammakkhayakaranti vuccati. **Bhikkhunoti** bhinnakilesatāya bhikkhuno. **Dhunamānassa pure kataṃ rajanti** arahattappattito pubbe kataṃ rāgarajādissatāya rajanti laddhanāmaṃ dukkhavedanīyaṃ kammaṃ vipākapaṭisaṃvedanena taṃ dhunantassa viddhamsentassa, arahattappattiyā parato pana sāvajjakiriyāya sambhavoyeva natthi, anavajjakiriyā ca bhavamūlassa samucchinnattā samucchinnamūlatāya pupphaṃ viya phaladānasamatthatāya abhāvato kiriyamattāva hoti.

Amamassāti rūpādīsu katthaci mamanti gahaṇābhāvato amamassa mamaṅkārarahitassa. Yassa hi mamaṅkāro atthi, so attasinehena vejjādīhi sarīraṃ paṭijaggāpeti. Arahā pana amamo, tasmā so sarīrajagganepi udāsīnadhātukova. **Ṭhitassāti** catubbidhampi oghaṃ taritvā nibbānathale ṭhitassa, paṭisandhiggaṇavasena vā sandhāvanassa abhāvena ṭhitassa. Sekkhaputhujjanaṃ hi kilesābhisāṅkhārānaṃ appahīnattā cutipaṭisandhivasena saṃsāre dhāvanti nāma, arahā pana tadabhāvato ṭhitoti vuccati. Atha vā dasavidhe khīṇāsavasāṅkhāte ariyadhamme ṭhitassa. **Tādinoti** “paṭikūle appaṭikūlasaññī viharatī”tiādinā (paṭi. ma. 3.17) nayena vuttāya pañcavidhāya ariyiddhiyā aṭṭhahi lokadhammehi akampaniyāya chaḷaṅgupekkhāya ca samannāgatena iṭṭhādīsu ekasadisatāsāṅkhātena tādībhāvena tādino. **Attho natthi janam lapetaveti** “mama bhesajjādīni karoṭhā”ti janam lapituṃ kathetuṃ payojanam natthi sarīre nirapekkhabhāvato. Paṇḍupalāso viya hi bandhanā pavutto sayamevāyaṃ kāyo bhijjitvā patatūti khīṇāsavānaṃ ajjhāsayo. Vuttañhetam –

“Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitam;
Kālaṅca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti. (theragā. 606);

Atha vā yaṃkiñci nimittaṃ dassetvā “kiṃ ayyassa icchitabba”nti janam lapetave paccayehi nimantanavasena lapāpetuṃ khīṇāsavassa attho natthi tādissassa micchājīvassa maggeneva samugghātittāti

attho. Iti bhagavā “kissāyaṃ thero attano rogaṃ vejjehi atikicchāpetvā bhagavato avidūre nisīdatī”ti cintentānaṃ tassa atikicchāpane kāraṇaṃ pakāsesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **nandoti** tassa nāmaṃ. So hi cakkavattilakkhaṇūpetattā mātāpitaro saparijanaṃ sakalañca ñātiparivaṭṭaṃ nandayanto jātoti “nando”ti nāmaṃ labhi. **Bhagavato bhātāti** bhagavato ekapituputtatāya bhātā. Na hi bhagavato sahodarā uppajjanti, tena vuttaṃ “**mātucchāputto**”ti, cūlamātuputtoti attho. Mahāpajāpatigotamiyā hi so putto. **Anabhiratoti** na abhirato. **Brahmacariyanti** brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ cariyaṃ ekāsaṇaṃ ekaseyyaṃ methunaviratiṃ. **Sandhāretunti** paṭhamacittato yāvacarimakacittaṃ sammā paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ dhāretuṃ pavattetuṃ. Dutiyeṇa cettha brahmacariyapadena maggabrahmacariyassāpi saṅgaho vedītabbo. **Sikkhaṃ paccakkhāyāti** upasampadakāle bhikkhubhāvena saddhiṃ samādinnaṃ nibbattetabbabhāvena anuṭṭhitaṃ tividhampi sikkhaṃ paṭikkhipitvā, vissajjētīti attho. **Hīnāyāti** gihibhāvāya. **Āvattissāmīti** nivattissāmīti.

Kasmā pañāyaṃ evamārocesīti? Etthāyaṃ anupubbikathā – bhagavā pavattavaradhammacakko rājagahaṃ gantvā veḷuvane viharanto “puttaṃ me ānetvā dassethā”ti suddhodanamahārājena pesitesu sahasasahasaparivāresu dasasu dūtesu saha parivārena arahattaṃ pattesu sabbpacchā gantvā arahattappattena kāḷudāyittherena gamanakālaṃ ñatvā maggavaṇṇanaṃ vaṇṇetvā jātibhūmigamañāya yācito vīsatisahasakhīṇāsavaparivutto kapilavattunagaraṃ gantvā ñātisamāgame pokkharavassaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā vessantarajātaṃ (jā. 2.22.1655 ādayo) kathetvā punadvise piṇḍāya pavīṭṭho “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti (dha. pa. 168) gāthāya pitaraṃ sotāpattiṃphale patiṭṭhāpetvā nivesanaṃ gantvā “dhammañcare”ti (dha. pa. 169) gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiṃphale, rājānaṃ sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Bhakkiccāvasāne pana rāhulamātuguṇakathaṃ nissāya candakinnarījātaṃ (jā. 1.14.18 ādayo) kathetvā tatiyadvise nandakumārassa abhisekagehappavesanavivāhamaṅgalesu vattamānesu piṇḍāya pavisitvā nandakumārassa hatthe pattaṃ datvā maṅgalaṃ vatvā uṭṭhāyāsānā pakkamanto kumārassa hatthato pattaṃ na gaṇhi. Sopi tathāgate gāravana “pattaṃ te, bhante, gaṇhathā”ti vattum nāsakkihi. Evaṃ pana cintesi, “sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī”ti, satthā tasmim ṭhāne na gaṇhi. Itaro “sopānamūle gaṇhissatī”ti cintesi, satthā tatthapi na gaṇhi. Itaro “rājāṅgaṇe gaṇhissatī”ti cintesi, satthā tatthapi na gaṇhi. Kumāro nivattitukāmo anicchāya gacchanto gāravana “pattaṃ gaṇhathā”ti vattum na sakkoti, “idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī”ti cinto gacchati.

Tasmim khaṇe janapadakalyāṇiyā ācikkhiṃsu, “ayye bhagavā, nandarājānaṃ gahetvā gacchati, tumhehi vinā karissatī”ti. Sā udakabindūhi paggharantehi aḍḍhullikhitehi kesehi vegena pāsādaṃ āruya sīhapañjaradvāre ṭhatvā “tuvaṭṭaṃ kho, ayyaputta, āgaccheyyāsī”ti āha. Taṃ tassā vacanaṃ tassa hadaye tiriyaṃ patitvā viya ṭhitam. Satthāpissa hatthato pattaṃ aggahetvāva taṃ vihāraṃ netvā “pabbajissasi nandā”ti āha. So buddhagāravana “na pabbajissāmī”ti avatvā, “āma, pabbajissāmī”ti āha. Satthā tena hi nandaṃ pabbājethāti kapilavattupuraṃ gantvā tatiyadvise taṃ pabbājesi. Sattame divase mātaraṃ alaṅkaritvā pesitaṃ “dāyajjaṃ me, samaṇa, dehī”ti vatvā attanā saddhiṃ āramāgataṃ rāhulakumāraṃ pabbājesi. Punekadivasam mahādhammapālajātaṃ (jā. 1.10.92 ādayo) kathetvā rājānaṃ anāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Iti bhagavā mahāpajāpatiṃ sotāpattiṃphale, pitaraṃ tīsu phalesu patiṭṭhāpetvā bhikkhusaṅghaparivuto punadeva rājagahaṃ gantvā tato anāthapiṇḍikena sāvattiṃ āgamanatthāya gahitapaṭiñño niṭṭhite jetavanamahāvihāre tattha gantvā vāsaṃ kappesi. Evaṃ satthari jetavane viharante āyasmā nando attano anicchāya pabbajito kāmesu anādīnavadassāvī janapadakalyāṇiyā vuttavacanamanussaranto ukkaṇṭhito hutvā bhikkhūnaṃ attano anabhiratiṃ ārocesī. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā nando... pe... hīnāyāvattissāmī**”ti.

Kasmā pana naṃ bhagavā evaṃ pabbājesīti? “Puretameva ādīnavaṃ dassetvā kāmehi naṃ vivecetvaṃ na sakkā, pabbājetvā pana upāyena tato vivecetvā uparivisesaṃ nibbattessāmī”ti veneyyadamanakusalo satthā evaṃ naṃ paṭhamaṃ pabbājesi.

Sākiyānīti sakyarājadhītā. **Janapadakalyāṇīti** janapadamhi kalyāṇī rūpena uttamā chasarīradosarahitā, pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nāthilā nātikālikā naccodātā atikkantā mānusakavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nakhakalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatā.

Tattha attano sarīrobhāsenā dasadvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusamā vā suvaṇṇasamā vā hoti, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkamaṃ viya rattapavālarattakambalena sadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasaparikkatāni viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nakhakalyāṇatā**. Dvattimsadantā suphusitā parisuddhapavālapantisadisā vajirapantī viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsativassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Sundarī ca hoti evarūpaḅasamannāgatā, tena vuttaṃ “**janapadakalyāṇī**”ti.

Gharā nikkhamantassāti anādare sāmivacanaṃ, gharato nikkhamatoti attho. “Gharā nikkhamanta”ntipi paṭhanti. **Upaḅḅhullikhitehi kesehīti** itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, vippakatullikhitehi kesehi upalakkhitāti attho. “Aḅḅhullikhitehī”ntipi paṭhanti. Ullikhananti ca phaṇakādīhi kesasaṅghāpanaṃ, “aḅḅhakāravindhāna”ntipi vadanti. **Apaloketvāti** sineharasavipphārasaṃsūcakena aḅḅhakkhinā ābandhantī viya oloketvā. **Maṃ, bhanteti** pubbepi “ma”nti vatvā ukkaṅṭhākulacittatāya puna “maṃ etadavocā”ti āha. **Tuvaṭanti** sīghaṃ. **Tamanussaramānoti** taṃ tassā vacanaṃ, taṃ vā tassā ākārasahitaṃ vacanaṃ anussaranto.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā “upāyena rāgaṃ vūpasameṣṣāmī”ti iddhibalena naṃ tāvatimsabhavanaṃ nento antarāmagge ekasmiṃ jhāmakhetta jhāmakhānumatthake nisinnaṃ chinnakaṇṇanāsānaṅguṭṭhaṃ ekaṃ paluṭṭhamakkaṭṭiṃ dassetvā tāvatimsabhavanaṃ nesi. Pāḷiyaṃ pana ekakkhaṇeneva satthārā tāvatimsabhavanaṃ gataṃ viya vuttaṃ, taṃ gamaṇaṃ avatvā tāvatimsabhavanaṃ sandhāya vuttaṃ. Gacchantoyeva hi bhagavā āyasmato nandassa antarāmagge taṃ paluṭṭhamakkaṭṭiṃ dasseti. Yadi evaṃ kathaṃ samiṅjanādinidassanaṃ? Taṃ antaradhānanidassananti gahetabbaṃ. Evaṃ satthā taṃ tāvatimsabhavanaṃ netvā sakkassa devaraṅṅo upaṭṭhānaṃ āgatāni kakuṭapādāni pañca accharāsātāni attānaṃ vanditvā ṭhitāni dassetvā janapadakalyāṇiyā tāsā pañcannaṃ accharāsātānaṃ rūpasampattiṃ paṭicca visesaṃ pucchi. Tena vuttaṃ – “**atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandaṃ bāhāyaṃ gahetvā...pe... kakuṭapādāni**”ti.

Tattha **bāhāyaṃ gahetvāti** bāhumhi gahetvā viya. Bhagavā hi tadā tādisaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā āyasmā nando bhujje gahetvā bhagavatā nīyamāno viya ahoṣi. Tattha ca bhagavatā sace tassa āyasmato tāvatimsadevalokassa dassanaṃ pavesanameva vā icchitaṃ siyā, yathānisinnasseva tassa taṃ devalokaṃ dasseyya lokavivaraṇiddhikāle viya, tameva vā iddhiyā tattha peseyya. Yasmā panassa dibbatabhāvato manussatabhāvassa yo nihīnajiḅucchanīyabhāvo, tassa sukhaggaṇatthaṃ antarāmagge taṃ makkaṭṭiṃ dassetukāmo, devalokasirivibhavasampattiyo ca ogāhetvā dassetukāmo ahoṣi, tasmā taṃ gahetvā tattha nesi. Evaṅghissa tadatthaṃ brahmacariyavāse visesato abhirati bhavissatīti.

Kakuṭapādānīti rattavaṇṇatāya pārāvatasadisapādāni. Tā kira sabbāpi kassapassa bhagavato sāvakaṇaṃ pādamaḅkhanateladānena tādisā sukumārapādā ahesuṃ. **Passasi notī** passasi nu. **Abhirūpatarāti** viṣiṭṭharūpatarā. **Dassanīyatarāti** divasampi passantānaṃ atittikaraṇaṭṭhena passitabatarā. **Pāsādikatarāti** sabbāvayavasobhāya samantato pasādāvahatarā.

Kasmā pana bhagavā avassutacittaṃ āyasmantaṃ nandaṃ accharāyo olokāpesi? Sukhenevassa kilese nīharitvaṃ. Yathā hi kusalo veḅjo ussannadosaṃ puggalaṃ tikicchanto sinehapānādinā paṭhamaṃ dose ukkiledetvā pacchā vamaṇavirecanaṃ sammadeva nīharāpeti, evaṃ vineyyadamanakusalo bhagavā

ussannarāgaṃ āyasmantaṃ nandaṃ devaccharāyo dassetvā ukkiledesi ariyamaggabhesajjena anavasesato nīharitukāmoti veditabbaṃ.

Paluṭṭhamakkaṭṭi jhāmaṅgapaccaṅgamakkaṭṭi. **Evameva khoti** yathā sā, bhante, tumhehi mayhaṃ dassitā chinnakaṅṅanāsā paluṭṭhamakkaṭṭi janapadakalyāṇiṃ upādāya, evameva janapadakalyāṇi imāni pañca accharāsātāni upādāyāti attho. **Pañcannaṃ accharāsātānanti** upayoge sāmivacanaṃ, pañca accharāsātānīti attho. Avayavasambandhe vā etaṃ sāmivacanaṃ, tena pañcannaṃ accharāsātānaṃ rūpasampattiṃ upanidhāyāti adhippāyo. **Upanidhāyāti** ca samīpe ṭhapetvā, upādāyāti attho. **Saṅkhyanti** itthīti gaṇanaṃ. **Kalabhāganti** kalāyapi bhāgaṃ, ekaṃ soḷasakoṭṭhāse katvā tato ekakoṭṭhāsaṃ gaḥetvā soḷasadhā gaṇite tattha yo ekeko koṭṭhāso, so kalabhāgoti adhippeto, tampi kalabhāgaṃ na upetīti vadati. **Upanidhanti** “imāya ayaṃ sadisī”ti upamābhāvena gaḥetvā samīpe ṭhapanampi.

Yatthāyaṃ anabhirato, taṃ brahmacariyaṃ pubbe vuttaṃ pākāṭaṅcāti taṃ anāmasitvā tattha abhiratiyaṃ ādarajananatthaṃ **abhirama, nanda, abhirama, nandā**”ti āmeḍitavasena vuttaṃ. **Ahaṃ te pāṭibhogoti** kasmā bhagavā tassa brahmacariyavāsaṃ icchanto abrahmacariyavāsassa pāṭibhogaṃ upagañchi? Yatthassa ārammaṇe rāgo dalhaṃ nipati, taṃ āgantukārammaṇe saṅkāmetvā sukkena sakkā jahāpetunti pāṭibhogaṃ upagañchi. Anupubbikathāyaṃ saggakathā imassa atthassa nidassanaṃ.

Assosunti kathamassosum? Bhagavā hi tadā āyasmante nande vattaṃ dassetvā attano divaṭṭhānaṃ gate upaṭṭhānaṃ āgatānaṃ bhikkhūnaṃ taṃ pavattiṃ kathetvā yathā nāma kusalo puriso anikkhantaṃ āṇiṃ aññāya āṇiyā nīharitvā puna taṃ hatthādīhi sañcāletvā apaneti, evameva āciṅṅavisaye tassa rāgaṃ āgantukavisayena nīharitvā puna tadapi brahmacariyamaggahetuṃ katvā apanetukāmo “etha tumhe, bhikkhave, nandaṃ bhikkhuṃ bhatakavādena ca upakkitaḥādena ca samudācarathā”ti āṇāpesi, evaṃ bhikkhū assosum. Keci pana “bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā te bhikkhū tamatthaṃ jāniṃsū”ti vadanti.

Bhatakavādenāti bhatakoti vādena. Yo hi bhatiyā kammaṃ karoti, so bhatakoti vuccati, ayampi āyasmā accharāsambhoganimittaṃ brahmacariyaṃ caranto bhatakoti viya hotīti vuttaṃ “bhatakavādenā”ti. **Upakkitaḥādenāti** yo kahāpaṇādīhi kiñci kiṇāti, so upakkitaḥādenāti vuccati, ayampi āyasmā accharānaṃ hetu attano brahmacariyaṃ kiṇāti, tasmā “upakkitaḥādenāti”ti evaṃ vacanena. Atha vā bhagavato āṇāya accharāsambhogasaṅkhātāya bhatiyā brahmacariyavāsasaṅkhātāṃ jīvitāṃ pavattento tāya bhatiyā yāpane bhagavatā bhariyamāno viya hotīti “bhatakoti”ti vutto, tathā accharāsambhogasaṅkhātāṃ vikkayaṃ ādātābbaṃ katvā bhagavato āṇattiyāṃ tiṭṭhanto tena vikkayena bhagavatā upakkito viya hotīti vuttaṃ “upakkitaḥādenāti”ti.

Aṭṭiyamānoti pīliyamāno dukkhāpiyamāno. **Harāyamānoti** lajjamāno. **Jigucchamānoti** pāṭikulyato dahanto. **Ekoti** asahāyo. **Vūpakaṭṭhoti** vatthukāmehi kilesakāmehi ca kāyena ceva cittena ca vūpakaṭṭho. **Appamattoti** kammaṭṭhāne satim avijahanto. **Ātāpīti** kāyikacetasiḥāriyāṭāpena ātāpavā, ātāpeti kileseti ātāpo, vīriyaṃ. **Pahitattoti** kāye ca jīvite ca anapekkhātāya pesitatto vīssaṭṭhaattabhāvo, nibbāne vā pesitacitto. **Na cirassevāti** kammaṭṭhānārambhato na cireneva. **Yassatthāyāti** yassa atthāya. **Kulaputtāti** duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācāraḥākulaputtā ca, ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. **Sammadevāti** hetunā ca kāraṇena ca. **Agārasmāti** gharato. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ. Kasivaṇijjādikammaṇhi agārasa hitanti agāriyaṃ nāma, taṃ ettha natthīti pabbajjā anagāriyāti vuccati. **Pabbajantīti** upagacchantīti. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ. Tassa hi atthāya kulaputtā idha pabbajanti. **Diṭṭheva dhammeti** tasmīyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsīti** pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṃ viharantova **khīṇā jāti...pe... abbhāññāsīti**. Iminā assa paccavekkhaṇabhūmi dassitā.

Tattha **khīṇā jāti**ti na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgatattā eva, na paccuppanā vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti uppajjeyya, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena

khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāvena vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭṭisandhikaṃ hotīti jānanena abbhaññāsi. **Vusitanti** vutthaṃ parivutthaṃ kataṃ caritaṃ, niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto “vusitaṃ brahmacariya”nti abbhaññāsi. **Kataṃ karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti nāma, khīṇāsavo katakaraṇīyo, tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto “kataṃ karaṇīya”nti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyāti** “idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthī”ti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyāti** vā “itthabhāvato imasmā evaṃpakārā vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā viya rukkhā, te carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti, apaṇṇattikabhāvaṃ gamissantī”ti abbhaññāsi. **Aññataroti** eko. **Arahatanti** bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ abbhantaro eko mahāsāvako ahoṣīti attho.

Aññatarā devatāti adhigatamaggā ekā brahmadevatā. Sā hi sayam asekkhattā asekkhavisayaṃ abbhaññāsi. Sekkhā hi taṃ taṃ sekkhavisayaṃ, puthujjanā ca attano puthujjanavisayameva jānanti. **Abhikkantāya rattiyāti** parikkhīṇāya rattiyā, majjhimayāmeti attho. **Abhikkantavaṇṇāti** atuttamavaṇṇā. **Kevalakappanti** anavasesena samantato. **Obhāsetvāti** attano pabhāya cando viya sūriyo viya ca jetavanaṃ ekobhāsaṃ katvā. **Tenupasaṅkamīti** āyasmato nandassa arahattappattiṃ viditvā pītisomanassajātā “taṃ bhagavato paṭivedessāmī”ti upasankami.

Āsavānaṃ khayāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhudvārādīhi pavattantīti attho. Atha vā āgotrabhuṃ ābhavaggaṃ vā savantīti āsavā, ete dhamme etaṅca okāsaṃ anto karitvā pavattantīti attho. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādīāsavā viyāti āsavā. “Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāyā”tiādivacanehi (a. ni. 10.61) nesam cirapārivāsiyatā veditabbā. Atha vā āyatam saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantīti, āsavā. Purimo cettha attho kilesesu yujjati, pacchimo kammepi. Na kevalaṅca kammakilesā eva āsavā, atha kho nānappakārā upaddavāpi. Tathā hi “nāhaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemī”ti ettha (dī. ni. 3.182) vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyya, manussattaṅca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinalīkatā”ti. (a. ni. 4.36) –

Ettha tebhūmikaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā āsavāti āgatā. “Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39) parūpaghātavippaṭisāravadhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā vinaye – “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39) dvidhā āgatā. Saḷāyatane “tayome, āvuso, āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo”ti (dī. ni. 3.305) tidhā āgatā, tathā aññesu ca suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye “atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāminiyā”tiādinā (a. ni. 6.63) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte “atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarāya pahātābbā”tiādinā (a. ni. 6.58) nayena chadhā āgatā. Sabbāsavapariyāye (ma. ni. 1.22) teyeva dassanapahātābbehi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammanayena cattāro āsavā veditabbā.

Khayāti ettha pana “yo āsavānaṃ khayō bhedo paribhedo”tiādīsu āsavānaṃ sarasabhedo āsavakkhayoti vutto. “Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmī”tiādīsu (ma. ni. 1.15) āsavānaṃ āyatim anuppādo āsavakkhayoti vutto.

“Sekkhasa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñānaṃ, tato aññā anantarā”ti. (itivu. 62) –

Ādīsu maggo āsavakkhayoti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”tiādīsu (ma. ni. 1.438) phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti. —

Ādīsu (dha. pa. 253) nibbānaṃ. Idha pana āsavānaṃ accantakhayo anuppādo vā maggo vā “āsavānaṃ khayō”ti vutto.

Anāsavanti paṭipassaddhivasena sabbaso pahīnāsavaṃ. **Cetovimuttinti** arahattaphalasaṃvādhim. **Paññāvimuttinti** arahattaphalapaññānaṃ. Ubhayavacanaṃ magge viya phalepi samathavipassanānaṃ yuganandhabhāvadassanattamaṃ. **Nānanti** sabbaññutaññānaṃ. Devatāya vacanasamanantarameva “kathaṃ nu kho”ti āvajjentassa bhagavato ñānaṃ uppajji “nandena arahattaṃ sacchikata”nti. So hi āyasmā sahāyabhikkhūhi tathā uppaṇḍiyamāno “bhāriyaṃ vata mayā kataṃ, yohaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā accharānaṃ paṭilābhāya satthāraṃ pāṭibhogāṃ akāsi”nti uppannaṃvego hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto arahattaṃ patvā cintesi — “yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ etasmā paṭissavā moceyya”nti. So bhagavantaṃ upasaṅkamitvā attano adhippāyaṃ satthu ārocesi. Tena vuttaṃ — “**atha kho āyasmā nando...pe... etasmā paṭissavā**”ti. Tattha **paṭissavāti** pāṭibhogappaṭissavā, “accharānaṃ paṭilābhāya ahaṃ pāṭibhūto”ti paṭiññāya.

Athassa bhagavā “yasmā tayā aññā ārādhitāti ñātametaṃ mayā, devatāpi me ārocesi, tasmā nāhaṃ paṭissavā idāni mocetabbo arahattappattiyāva mocitattā”ti āha. Tena vuttaṃ “**yadeva kho te nandā**”tiādi. Tattha **yadevāti** yadā eva. **Teti** tava. **Muttoti** pamutto. Idaṃ vuttaṃ hoti — yasmimpyeva kāle āsavehi tava cittaṃ vimuttaṃ, atha anantaramevāhaṃ tato pāṭibhogato muttoti.

Sopi āyasmā vipassanākāleyeva “yadevāhaṃ indriyasaṃvaram nissāya imaṃ vipakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṭṭhapapaṭipadampi agamāsi. Vuttañhetam —

“Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ āloketāto na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyu’nti, itihā tattha sampajāno hoti.

“Sace, bhikkhave, nandassa pacchima...pe... uttarā... dakkhiṇā... uddhaṃ... adho... anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi ‘evaṃ me...pe... sampajāno hoti’”ti (a. ni. 8.9).

Teneva taṃ āyasmantaṃ satthā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando”ti (a. ni. 1.230) etadagge ṭhapesi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato nandassa sabbāsava khepetvā sukhādīsu tāḍibhāvappattisaṅkhātamaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa nittiṇṇo paṅkoti** yena ariyapuggalena ariyamaggasetunā sabbo diṭṭhipaṅko saṃsārapaṅko eva vā nibbānapāragamanena tiṇṇo. **Maddito kāmakaṇḍakoti** yena sattānaṃ vijjhanato. “Kāmakaṇḍako”ti laddhanāmo sabbo kilesakāmo sabbo kāmavisūko aggañānaḍaṇḍena maddito bhaggo anavasesato mathito. **Mohakkhayaṃ anuppattoti** evaṃbhūto ca dukkhādivisayassa sabbassa sammohassa khepanena mohakkhayaṃ patto, arahattaphalaṃ nibbānañca anuppatto. **Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhūti** so bhinnakilesa bhikkhu iṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu sukhesu aniṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu dukkhesu ca na vedhatī na kampatī, taṃ nimittaṃ cittavikāraṃ nāpajjati. “Sukhadukkhesū”ti ca desanāmatthaṃ, sabbesupi lokadhammesu na vedhatīti veditabbaṃ.

Dutiyasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

3. Yasojasuttavaṅṅanā

23. Tatiye **yasojappamukhānī**ti ettha **yasojoti** tassa therassa nāmaṃ, taṃ pubbaṅgamaṃ katvā pabbajitattā vicaraṇato ca tāni pañca bhikkhusatāni “yasojappamukhānī”ti vuttāni.

Tesaṃ ayaṃ pubbayogo – aṭṭe kira kassapadasabalassa sāsane aññataro bhikkhu āraññako araññe piṭṭhipāsāṇe katapaṇṇakuṭiyam viharati. Tasmīṇca samaye pañcasatā corā gāmaghātakādīni katvā corikāya jīvantā corakammaṃ katvā janapadamanussehi anubaddhā palāyamānā araññaṃ pavisitvā tattha kiñci gahaṇaṃ vā paṭisaraṇaṃ vā apassantā avidūre taṃ bhikkhuṃ pāsāṇe nisinnaṃ disvā vanditvā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “amhākaṃ, bhante, paṭisaraṇaṃ hothā”ti yāciṃsu. Thero “tumhākaṃ sīlasadisaṃ paṭisaraṇaṃ natthi, sabbe pañca sīlāni samādiyathā”ti āha. Te “sādhū”ti sampāṭicchitvā sīlāni samādiyīṃsu. Thero “tumhe idāni sīlesu patiṭṭhitā, attano jīvitaṃ vināsayantesupi mā manaṃ padosayitthā”ti kakacūpamavidhiṃ (ma. ni. 1.222 ādayo) ācikkhi. Te “sādhū”ti sampāṭicchīṃsu. Atha te jānapadā taṃ sampattā ito cito ca gavesantā te core disvā sabbeva jīvitā voropesuṃ. Te tesu manopadosamattampi akatvā akkhaṇḍasīlā kālaṃ katvā kāmāvacaradevesu nibbattiṃsu. Tesu jeṭṭhacoro jeṭṭhadevaputto ahoṣi, itare tasseva parivārā.

Te aparāparaṃ saṃsarantā ekaṃ buddhantaṃ devaloke khepetvā amhākaṃ bhagavato kāle devalokato cavitvā jeṭṭhadevaputto sāvathinagaradvāre kevaṭṭagāme pañcasatakulagāmajjeṭṭhakassa kevaṭṭassa putto hutvā nibbatti, **yasojotissa** nāmaṃ akaṃsu. Itarepi avasesakevaṭṭānaṃ puttā hutvā nibbattiṃsu. Te pubbasannivāseṇa sabbepi saḥāyakā hutvā sahaṃsukīlitaṃ kīlāntā anupubbena vayappattā ahesuṃ, yasojo tesaṃ aggo ahoṣi. Te sabbeva ekato hutvā jālāni gahetvā naditaḷākādīsu macche bandhantā vicaranti.

Athekadivasam aciravatiyā nadiyā jāle khitte suvaṇṇavaṅṅo maccho antojāle pāvīsi. Taṃ disvā sabbepi kevaṭṭā “amhākaṃ puttā macche bandhantā suvaṇṇavaṅṅaṃ macchaṃ bandhiṃsū”ti haṭṭhatuṭṭhā ahesuṃ. Atha te pañcasatāpi saḥāyakā macchaṃ nāvāya pakkhipitvā nāvāṃ ukkhipitvā rañño dassesuṃ. Rājā taṃ disvā “bhagavā etassa suvaṇṇavaṅṅakāraṇaṃ jānissatī”ti macchaṃ gāhāpetvā bhagavato dassesi. Satthā “ayaṃ kassapasammāsambuddhassa sāsane osakkamāne pabbajitvā micchā paṭipajjanto sāsanaṃ osakkāpetvā niraye nibbato ekaṃ buddhantaṃ niraye paccitvā tato cuto aciravatiyaṃ maccho hutvā nibbato”ti vatvā tassa mātubhaginīnaṃ niraye nibbattabhāvaṃ, tassa bhātikatherassa parinibbutabhāvaṃ teneva kathāpetvā imissā aṭṭhuppattiyā kapilasuttaṃ desesi.

Satthu desanaṃ sutvā te pañcasatā kevaṭṭaputtā saṃvegajātā hutvā bhagavato santike pabbajitvā, upasampannā hutvā vivekavāsaṃ vasantā bhagavantaṃ dassanāya āgamaṃsu. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena yasojappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni**”tiādi.

Tattha **tedhāti** te idha. **Nevāsikehī**ti nibaddhavāsaṃ vasamānehi. **Paṭisammōdamānāti** nevāsikabhikkhūhi “kaccāvuso, khamanīya”ntiādinā paṭisanthārasena sammōdanāya katāya “āmāvuso, khamanīya”ntiādinā, puna sammōdamānā tehi saddhiṃ samappavattamodā. **Senāsānāni paññāpayamānāti** ācariyupajjhāyānaṃ attano ca pāpuṇakāni senāsānāni pucchitvā tehi nevāsikehi tesaṃ “idaṃ tumhākaṃ ācariyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ upajjhāyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī”ti senāsānāni saṃvidhāpetvā attanā ca tattha gantvā, dvārakavāṭāni vivaritvā, mañcapīṭhakaṭasārakādīni nīharitvā papphoṭevā yathāṭṭhānaṃ ṭhapanādivasena paññāpentā ca.

Pattacīvarāni paṭisāmayamānāti, “bhante, imaṃ me pattaṃ ṭhāpetha, idaṃ cīvaraṃ, idaṃ thālakaṃ, idaṃ udakatumbaṃ, idaṃ me kattarayaṭṭhi”nti evaṃ samaṇaparikkhāraṃ saṃgopayamānā. **Uccāsaddā mahāsaddāti** uddhaṃ gataṭṭhena ucco saddo yesante uccāsaddā akārassa ākāraṃ katvā. Samantato patthaṭṭhena mahanto saddo yesante mahāsaddā. **Kevaṭṭā maññe macchavilopeti** kevaṭṭā viya macchavilumpane. Yathā nāma kevaṭṭā uduke vaṭṭanato macchaggahaṇatthaṃ pavattanato “kevaṭṭā”ti

laddhanāmā macchabandhā macchaggahaṇatthaṃ jale jālaṃ pakkhipitvā “paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito” tiādīnā uccāsaddamahāsaddā honti. Yathā ca te macchapacchiādīni ṭhapitaṭṭhāne mahājāne gantvā “mayhaṃ ekaṃ macchaṃ detha, mayhaṃ ekaṃ macchaphālaṃ detha, amukassa dinno mahanto, mayhaṃ khuddako” tiādīni vatvā vilumpamāne tesam paṭisedhanādivasena uccāsaddamahāsaddā ca honti, evamete bhikkhūti dasseti. **Teteti** te ete. **Kiṃnūti** kissa nu, kimatthaṃ nūti attho. **Temeti** te ime. **Paṇāmemīti** nīharāmi. **Voti** tumhe. **Na vo mama santike vatthabbanti** tumhehi mayhaṃ santike na vasitabbaṃ. Ye tumhe mādisassa buddhassa vasanaṭṭhānaṃ āgantvā evaṃ mahāsaddaṃ karoṭṭha, attano dhammatāya vasantā kiṃ nāma sārappaṃ karissatha, tumhādisānaṃ mama santike vasanakkiccam natthīti dīpeti. Evaṃ paṇāmitesu ca bhagavatā tesu ekabhikkhupi “bhagavā tumhe mahāsaddamattakena amhe paṇāmethā” ti vā aññaṃ vā kiñci paṭivacanaṃ avatvā buddhagāravena sabbe bhagavato vacanaṃ sampaṭicchantā “evaṃ, bhante” ti vatvā nikkhamiṃsu. Evaṃ pana tesam ahosi “mayhaṃ satthāraṃ passissāma, dhammaṃ sossāma, satthu santike vasissāmāti āgatā, evarūpassa pana garuno satthu santikaṃ āgantvā mahāsaddaṃ karimhā, amhākameva dosoyaṃ, paṇāmitamhā tato, na laddhaṃ satthu santike vatthuṃ, samantapāsādikam suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ oloketuṃ, madhurassarena desitaṃ dhammaṃ sotu” nti. Te balavadomanassajātā hutvā pakkamiṃsu.

Samsāmetvāti suguttaṃ katvā. **Vajjīti** evaṃnāmako janapado, vajjī nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥīvasena “vajjī” tveva vuccati. Tena vuttaṃ “**vajjisū**” ti. **Vaggumudāti** evaṃnāma lokassa puññasammata ekā nadī. “Vaggamudā” tipi pāṭho. **Atthakāmenāti** kiñci payojanaṃ anapekkhitvā atthameva icchantena. **Hitesināti** atthaṃ icchantena, “kinti me sāvakaṃ vaṭṭadukkhā parimucceyyu” nti tassa atthasaṅkhātassa atthassa vā hetubhūtaṃ hitassa esanasīlena. Tato eva attano sarīrakhedaṃ agaṇetvā dūrepi veneyyasantikaṃ gantvā anukampanato **anukampakena**. Tameva anukampaṃ upādāya mayhaṃ paṇāmitā, na attano veyyāvaccāpaccāsīsāya. Yasmā dhammagaruno buddhā bhagavanto sammāpaṭipattiyāva pūjetabbā, ye uccāsaddakaraṇamattepi paṇāmenti, tasmā **handa mayhaṃ, āvuso, tathā vihāraṃ kappema** sabbattha satisampajaññayogena apanṇakappaṭipadaṃ pūrentā yathāgahitakammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpentā catuiriyāpathavihāraṃ kappema viharāma. **Yathā no viharatanti** yathā amhesu viharantesu, **bhagavā attamano assa**, sammāpaṭipattiyā pūjāya ārādhito bhaveyyāti attho.

Tenevantaravassenāti tasmimyeva antaravasse mahāpavāraṇaṃ anatikkamitvāva. **Sabbeva tisso vijjā sacchakamsūti** sabbeyeva te pañcasatā bhikkhū pubbenivāsānussatiññaṃ dibbacakkuññaṃ āsavakkhayaññaṃ imā tisso pubbenivutthakkhandhappaṭicchādakamohakkhandhādīnaṃ vinivijjanaṭṭhena vijjā attapaccakkhā akamsu. Lokiyābhiññāsu imāyeva dve abhiññā āsavakkhayaññaṃ bahūpakārā, na tathā dibbasotacetopariyaiddhividhaññaṃ dāssanattaṃ vijjattayamevettha tesam bhikkhūnaṃ adhigamadassanavasena uddhaṭaṃ. Tathā hi verañjasutte (a. ni. 8.11) bhagavā verañjabrahmaṇassa attano adhigamaṃ dassento vijjattayameva desesi, na dibbasotaññādīnaṃ abhāvato. Evaṃ tesampi bhikkhūnaṃ vijjamānānīpi dibbasotaññādīni na uddhaṭāni. Chaḷabhiññā hi te bhikkhū. Evañca katvā “vaggumudāya nadiyā tīre antarahitā mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ bhagavato sammukhe pāturaṃ” nti tesam bhikkhūnaṃ iddhiṃvaḷaṇjanaṃ vakkhati.

Yathābhirantanti yathābhiratiṃ yathājjhāsayaṃ. Buddhānañhi ekasmiṃ ṭhāne vasantānaṃ chāyūdakavipattiṃ vā aphāsukasenāsaṇaṃ vā manussānaṃ assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesam sampattiyā “phāsuṃ viharāmā” ti ciravīhāropi natthi. Yattha pana bhagavati viharante manussā saraṇesu vā paṭiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti pabbajanti, sotāpattimaggādīni vā pāpuṇanti, satthā tāsū sampattīsū tesam paṭiṭṭhāpanatthaṃ vasati, tadabhāve pakkamati. Tadā hi sāvattiyāṃ kattabbabuddhakiccaṃ nāhosi. Tena vuttaṃ – “**atha kho bhagavā sāvattiyāṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena vesālī tena cārikaṃ pakkāmi**” ti.

Cārikaṃ caramānoti addhānagamaṃ gacchanto. Cārikā ca nāmesā bhagavato duvidhā turitacārikā aturitacārikāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthaṃ sahasā gamaṇaṃ turitacārikā nāma, sā mahākassapapaccuggamaññādisu daṭṭhabbā. Yā pana gāmanigamarājadhānīpaṭipattiyā devasikaṃ yojanaddhoyojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhanto gacchati, ayaṃ aturitacārikā nāma, ayameva idhādhippetā. **Tadavasari** tena avasari, taṃ vā avasari, tattha avasari, pāvisīti attho.

Tatrāti tassam. Sudanti nipātamattam. Vesāliyanti tikkhattum visālībhūtattā “vesālī”ti laddhanāme licchavirājūnaṃ nagare. **Mahāvaneti mahāvanaṃ nāma sayamjātam aropimaṃ saporicchedaṃ mahantaṃ vanam.** Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavanta saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti, saporicchedaṃ mahantaṃ vananti mahāvanaṃ. **Kūṭāgārasālāyanti** tasmim mahāvane bhagavantaṃ uddissa kate ārāme kūṭāgāraṃ anto katvā haṃsavattakacchannena katā sabbākārasampannā buddhassa bhagavato gandhakuṭi kūṭāgārasālā nāma, tassam kūṭāgārasālāyaṃ. **Vaggumudātīriyānanti** vaggumudātīravāsīnaṃ. **Cetasā ceto paricca manasi karitvāti** attano cittaṃ tesam cittaṃ paricchijja manasi karitvā, cetopariyaññena vā sabbaññutaññāna vā tehi adhigatavisesaṃ jānitvāti attho.

Ālokajātā viyāti sañjātālokā viya. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ, candasahassasūriyasahashehi obhāsītā viyāti attho. Yasmā te yaso jappamukhā pañcasatā bhikkhū sabbaso avijjandhakāra vidhamanena ālokabhūtā obhāsabhūtā hutvā viharanti, tasmā bhagavā tehi ṭhitadisāya “ālokajātā viya me, ānanda, esā disā”tiādinā vaṇṇabhaṇānāpadesena te bhikkhū pasamsati. Tena vuttaṃ – **“yassaṃ disāyaṃ vaggumudātīriyā bhikkhū viharanti”**ti. **Appaṭikūlāti** na paṭikūlā, manāpā manoharāti attho. Yasmiñhi padese sīlādiguṇasampannā mahesino viharanti, taṃ kiñcāpi ukkūlavikūlavisa maduggākāraṃ, atha kho manuññaṃ ramaṇīyameva. Vuttañhetam –

“Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;
Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka”nti. (dha. pa. 98);

Pahiṇeyyāsīti peseyyāsī. **Satthā āyasmantānaṃ dassanakāmoti** tesam bhikkhūnaṃ santike paheñākāradassanaṃ. Iti bhagavā yadattaṃ te bhikkhū pañāmesi, tamattaṃ matthakappattaṃ disvā āradhacitto tesam dassanakāmataṃ therassa ārocesi. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ ime uccāsaddamahāsaddakaraṇe pañāmessāmi, atha te bhadro assājāniyo viya kasābhighātena, tena coditā samvegappattā mamārādhanattaṃ araññaṃ pavisitvā ghaṭentā vāyamaṇṭā khippameva arahattaṃ sacchikarissanti”ti. Idāni te aggaphalappatte disvā tāya arahattappattiyā āradhitacitto tesam dassanakāmo hutvā evaṃ dhammaḥaṇḍāgārikaṃ āṇāpesi.

So bhikkhūti ānandattherena tathā āṇatto chaḷabhiñño eko bhikkhu. **Pamukheti** sammukhe. **Āneñjasamādhināti** catutthajjhānapādakena aggaphalāsamādhinā, “arūpajjhānapādakenā”tipi vadanti. “Āneñjāna samādhinā”tipi pāṭho. Kasmā pana bhagavā tesam bhikkhūnaṃ āgamaṇaṃ jānanto paṭisanthāraṃ akatvā samāpattiṃyeva samāpajji? Tesam attanā samāpannasamāpattiṃ jānitvā samāpajjanattaṃ, tesam pubbe pañāmitānaṃ idāni attanā samānasambhogadassanattaṃ, ānubhāvādīpanattaṃ, vinā vacībhedenā aññabyākaraṇādīpanattaṃ. Apare panāhu “pubbe pañāmitānaṃ idāni attano santikaṃ āgatānaṃ anuttarasukhuppādanena anaññāsādhāraṇapaṭisanthāraṇaṭtha”nti. Tepi āyasmanto bhagavato ajjhāsayaṃ ñatvā taṃyeva samāpattiṃ samāpajjimsu. Tena vuttaṃ – **“katamena nu kho bhagavā vihārena etarahi viharati”**tiādi.

Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānaṃ kosajjādīnaṃ pāripantikadhammānaṃ suvidūrabhāvato iddhiyā mūlabhūtehi anōṇamanādīhi soḷasahi vodānadhammehi samannāgamaṇato āneñjappattaṃ sayam aniñjanaṭṭhena āneñjanti vuccati. Vuttañhetam –

“Anōṇataṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ. Anuññataṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ. Anabhirataṃ cittaṃ rāge na iñjatīti āneñjaṃ. Anapanataṃ cittaṃ byāpāde na iñjatīti āneñjaṃ. Anissitaṃ cittaṃ ditṭhiyā na iñjatīti āneñjaṃ. Appaṭibaddhaṃ cittaṃ chandarāge na iñjatīti āneñjaṃ. Vipparuttaṃ cittaṃ kāmarāge na iñjatīti āneñjaṃ. Visammuttaṃ cittaṃ kilese na iñjatīti āneñjaṃ. Vimariyādikataṃ cittaṃ kilesamariyādāya na iñjatīti āneñjaṃ. Ekattagataṃ cittaṃ nānattakilese na iñjatīti āneñjaṃ. Saddhāya pariggahitaṃ cittaṃ assaddhiye na iñjatīti āneñjaṃ. Vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ. Satiyā pariggahitaṃ cittaṃ pamāde na iñjatīti āneñjaṃ. Samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ. Paññāya pariggahitaṃ cittaṃ avijjāya na iñjatīti āneñjaṃ. Obhāsagataṃ cittaṃ avijjandhakāre na iñjatīti āneñja”nti.

Rūpāvacaracatutthajjhānameva ca rūpavirāgabhāvanāvasena pavattitaṃ, ārammaṇavibhāgena catubbidhaṃ arūpāvacarajjhānanti etesaṃ pañcannaṃ jhānānaṃ āneñjavohāro. Tesāṃ yaṃ kiñci pādakaṃ katvā samāpannā arahattaphalasaṃpatti āneñjasamādhīti porāṇā.

Abhikkantāyāti atītāya. **Nikkhanteti** niggate, apagateti attho. **Tuṇhī ahoṣīti** bhagavā ariyena tuṇhībhāvena tuṇhī ahoṣi. **Uddhaste aruṇeti** uggate aruṇe, aruṇo nāma puratthimadisāya sūriyodayato puretameva uṭṭhitobhāso. **Nandimukhiyāti** rattiyā aruṇassa uggatattā eva aruṇappabhāya sūriyālokūpajīvino satte nandāpanamukhiyā viya rattiyā jātāya, vibhāyamānāyāti attho.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvāti yathāparicchedaṃ tato āneñjasamādhito arahattaphalasaṃpattito uṭṭhāya. **Sace kho tvam, ānanda, jāneyyāsīti** bhagavā “ime ca bhikkhū ettakaṃ kālaṃ iminā nāma samāpattisukhena vītināmentī”ti, ānanda, yadi tvam jāneyyāsī. **Ettakampi te nappaṭibhāseyyāti** lokiyapaṭisammodanaṃ sandhāya yadidaṃ te “abhikkantā, bhante, rattī”tiādinā tikkhattuṃ paṭibhānaṃ upaṭṭhitaṃ, tayidaṃ ettakampi te na upaṭṭhaheyya. Yasmā ca kho tvam, ānanda, sekkho asekkhaṃ samāpattivihāraṃ na jānāsi, tasmā maṃ imesaṃ bhikkhūnaṃ lokiyapaṭisammodanaṃ kāretuṃ ussukkaṃ āpajji. Ahaṃ pana imehi bhikkhūhi saddhiṃ lokuttarapaṭisammodaneneva tiyāmarattiṃ vītināmesinti dassento bhagavā āha – “**ahañca, ānanda, imāni ca pañca bhikkhusatāni sabbeva āneñjasamādhinā nisīdimhā**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ attanā samaṃ āneñjasamādhisamāpajjanasamatthasānkhatāṃ vasībhāvattaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ anavasesarāgādippahānaṃsiddhitādisabhāvādīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa jito kāmakaṇḍakoti** kusalapakkhavijjhanaṭṭhena kaṇḍakabhūto kilesakāmo yena ariyapuggalena anavasesaṃ jito pahīno, etenassa anunayābhāvaṃ dasseti. “Gāmakaṇṭako”tipi pāṭho. Tassattho – gāme kaṇṭako kaṇṭakaṭṭhāniyo sakalo vatthukāmo yassa jitoti. Jayo cassa tappaṭibaddhachandarāgappahāneneva veditabbo, tena tesāṃ anāgāmimaggo vutto hoti. Akkoso ca jitoti sambandho. **Vadho ca bandhanañcāti** etthāpi eseva nayo. Tesu akkosajayena vacīduccaritābhāvo, itarena kāyaduccaritābhāvo dassito. Tena taṃnimittakassa byāpādassa anavasesappahānena tatiyamaggo vutto hoti. Atha vā akkosādijayavacanena tatiyamaggo vutto hoti, akkosādīnaṃ accantakhamanaṃ tattha pakāsitaṃ hoti, ubhayathāpi nesaṃ virodhābhāvaṃ dasseti. **Pabbato viya so ṭhito anejoti** eja vuccati calanakilesaparipantho, ejaṇhetūnaṃ avasesakilesānaṃ abhāvena anejo, anejattāyeva sabbakilesehi paravādavātehi ca akampaṇīyattā ṭhito ekagghanapabbatasadiso. **Sukhadukkhesu na vedhati sa bhikkhūti** so bhinnakilesa bhikkhu sukhadukkhanimittaṃ na kampaṭīti heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Iti bhagavā tesāṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ arahattādhigamena tādibhāvappattiṃ ekajjhaṃ katvā ekapuggalādhiṭṭhānaṃ udānaṃ udānesīti.

Tatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāriputtasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvāti** ārammaṇābhimukhaṃ satim ṭhapayitvā mukhasamīpe katvā. Tathā hi vibhaṅge vuttaṃ –

“Ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti supaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti (vibha. 537).

Atha vā “**parīti** pariggahaṭṭho, **mukhanti** niyyānaṭṭho, **satīti** upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati ‘parimukhaṃ sati’”nti. Evaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanayenapettha attho veditabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – pariggahitaniyyānasatiṃ katvāti. Niyyānanti ca satiyā ogāhitabbaṃ ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ettha ca purimo pacchimo ca attho sabbasaṅgāhakavasena, itaro samāpattiyā pubbhāgasamānāhāravasena daṭṭhabbo. Satīti vā satisīsenā jhānaṃ vuttaṃ “ye kāyagatāsatiṃ

paribhuñjantī’ tiādīsu (a. ni. 1.600) viya. Katamaṃ pana taṃ jhānanti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ pādakaṃ katvā samāpannaṃ arahattaphalajjhānaṃ. Kathaṃ panetaṃ jānītabbanti? Āneñjasamādhiyogena therassa savisesaṃ niccalabhāvaṃ kenaci akampanīyatañca pabbatopamāya pakāsento bhagavā imaṃ udānaṃ abhāsīti gāthāya eva ayamatto viññāyati. Na cāyaṃ nisajjā therassa saccappaṭivedhāya, atha kho diṭṭhadhammasukhavihārāya. Pubbeyeva hi sūkarakhataleṇe (ma. ni. 2.201) attano bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa bhagavati dhammaṃ desente ayaṃ mahāthero saccappaṭivedhakiccaṃ matthakaṃ pāpesīti.

Etamatthanti etaṃ therassa āneñjasamādhiyogena tādibhāvappattiyā ca kenaci akampanīyatāsāṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yathāpi pabbato seloti** yathā silāmayo ekagghanasilāpabbato, na paṃsupabbato na missakapabbatoti attho. **Acalo suppaṭṭhitoti** suppaṭṭhitamūlo pakativātehi acalo akampanīyo hoti. **Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhatī** mohassa anavaśesappahānā mohamūlakattā ca sabbākusalānaṃ pahīnasabbākusalo bhikkhu, yathā so pabbato pakativātehi, evaṃ lokadhammehi na vedhati na kampati. Mohakkhayoti vā yasmā nibbānaṃ arahattañca vuccati, tasmā mohakkhayassa hetu nibbānassa arahattassa vā adhigatattā catūsu ariyasaccesu suppaṭṭhitito asamāpannakālepi yathāvuttapabbato viya na kenaci vedhati, pageva samāpannakāletī adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **kāyagatāya satiyā**ti kāyānupassanāvasena kāye gatāya kāyārammaṇāya satiyā, itthambhūtalakkhaṇe idaṃ karaṇavacanaṃ. **Ajjhattanti** idha ajjhattaṃ nāma niyakajjhattaṃ, tasmā attani attasantāneti attho. Atha vā yasmā kammaṭṭhānabhūto kesādiko dvattiṃsakotṭhāsasamudāyo idha kāyoti adhippeto, tasmā ajjhattanti padassa gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyā**ti niyakajjhattabhūte gocarajjhattabhūte vā kāye sutṭhu upaṭṭhitāya. Kā panāyaṃ sati, yā “ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā”ti vuttā? Yvāyaṃ bhagavatā “atthi imasmiṃ kāye kesā lomā” tiādīnā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) ajjhattakesādiko dvattiṃsākāro kāyo vutto, tattha yā paṭikūlamanasikāraṃ pavattentassa upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati, sā “kāyagatā satī”ti vuccati. Yathā cāyaṃ, evaṃ ānāpānacatuiriyāpathasatisampajaññānaṃ vasena uddhumātakavinīlakādivasena ca manasikāraṃ pavattentassa yathārahaṃ upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati “kāyagatā satī”ti vuccati. Idha pana ajjhattaṃ kāyagatā sati pathavīdikā catasso dhātuyo sasambhārasāṅkhepādīsu catūsu yena kenaci ekenākārena vavatthapetvā tesamā niccādīlakkhaṇasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā vipassanāsampayuttā sati “kāyagatā satī”ti adhippetā. Thero pana tathā vipassitvā attano phalasaṃpattimeva samāpajjitvā nisīdi. Idhāpi gāthāya evaṃ imassa atthassa viññātabbatā “na cāyaṃ nisajjā” tiādīnā vuttanayānusārena yojetabbā.

Etamatthanti etaṃ therassa catudhātuvavatthānamukhena kāyānupassanāsatiṭṭhānena vipassanaṃ ogāhetvā phalasaṃpattisaṃpajjanasāṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ satiṭṭhānabhāvanāya nibbānādhiḡamadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti pubbe vuttalakkhaṇā sati saddhāpubbaṅgamānaṃ samādhivīriyapaññānaṃ yathāsakaṃ kiccanipphādanena sahāyabhāvaṃ āpannattā pahīnappaṭipakkhā tato eva tikkhavisadabhūtā ca yathāvuttakāyasaṃvaraṇavasena ekatthasamosaraṇavasena ca aviparītasabhāvaṃ sallakkhentī upagantvā ṭhitā hoti, etena kāyasāṅkhātānaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ tannissitānañca upādārūpānaṃ sallakkhaṇavasena, paccaye vavatthapetvā tato paraṃ tesamā niccādīlakkhaṇasallakkhaṇavasena ca pavattaṃ ñāṇaparamparāgataṃ satīṃ dasseti, satisīsenā vā taṃsampayuttaṃ pariññāttayapariyāpannañāṇaparamparameva dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** yathāvuttāya kāye upaṭṭhitāya satiyā samannāgato cakkhādīsu phassassa kāraṇabhūtesu chasu dvāresu kāyānupassanāya abhāvītāya uppajjanārahānaṃ abhijjhādīnaṃ tassā bhāvitattā ñāṇappavattiṃ paṭivedhento te pidahanto “tattha saṃvuto”ti vuccati, etena ñāṇasaṃvaraṃ dasseti.

Satataṃ bhikkhu samāhitoti so bhikkhu evaṃ upaṭṭhitassati sabbattha ca saṃvuto puthuttārammaṇe cittaṃ avissajjetvā aniccādivasena sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā ñāṇe tikkhe sūre vahante vipassanāsamādhinā tāva satataṃ niran taraṃ samāhito anulomañāṇanantaraṃ gotrabhuñṇodayato paṭṭhāya. **Jaññā nibbānamattanoti** aññesaṃ puthujjanānaṃ supinantepi agocarabhāvato, ariyānaṃ pana tassa tasseva āveṇikattā attasadisattā ca “attā”ti laddhavohārassa maggaphalañāṇassa sātisaṃvāyabābhāvato ekantasukhāvahaṃ nibbānaṃ asaṅkhatadhātu “attano”ti vuttaṃ, taṃ nibbānaṃ jaññā jāneyya, maggaphalañāṇehi paṭivijjheyya, sacchikareyyāti attho. Etena ariyānaṃ nibbāne adhimuttataṃ dasseti. Ariyā hi adhiccittappavattikālepi ekanteneva nibbāne ninnapoṇapabbhārahābhāvena viharanti. Ettha ca yassa sati kāyagatā upaṭṭhitā, so bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvuto, tato eva satataṃ samāhito attapaccakkhakarāṇena nibbānaṃ attano jāneyyāti evaṃ gāthāpadānaṃ sambandho veditabbo. Evaṃ kāyānupassanāsati paṭṭhānamukhena yāva arahattā ekassa bhikkhuno niyyānamaggaṃ dasseti dhammarājā.

Aparo nayo – **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** etena kāyānupassanāsati paṭṭhānaṃ dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** phasso āyatanaṃ kāraṇaṃ etesanti phassāyatanaṃ, tesu phassāyatanesu. Phassahetukesu phassapaccayā nibbattesu chasu cakkhusamphassa jādivedayitesu taṇhādīnaṃ appavattiyā saṃvuto, etena vedanānupassanāsati paṭṭhānaṃ dasseti. **Satataṃ bhikkhu samāhitoti** satataṃ niccakālaṃ niran taraṃ vikkhepābhāvato samāhito bhikkhu. So cāyaṃ avikkhepo sabbaso satipaṭṭhānabhāvanāya matthakappattāya hoti. Sammasanto hi atītādibhedabhinnesu pañcupādānakkhandhesu anavasesatova pariggahetvā sammasatīti. Etena sesasati paṭṭhāne dasseti. **Jaññā nibbānamattanoti** evaṃ catusati paṭṭhānabhāvanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito bhinnakilesa bhikkhu attano kilesanibbānaṃ paccavekkhaṇaṇāṇena sayameva jāneyyāti attho.

Atha vā **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** attano paresaṅca kāyassa yathāsabhāvaparīññādīpanena therassa sativepullappatti dīpitā. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** cakkhādīsu chasu dvāresu accantasamvaradīpanena satatavihārisena therassa sampajaññappakāsinī paññāvepullappatti dīpitā. **Satataṃ bhikkhu samāhitoti** samāpattibahulatādassanena navānupubbavihārasamāpattiyo dassitā. Evaṃbhūto pana bhikkhu **jaññā nibbānamattanoti** katakiccattā uttari karaṇīyābhāvato kevalaṃ attano anupādisesanibbānameva jāneyya cinteyya, aññampi tassa cintetabbaṃ natthīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pilindavacchasuttavaṇṇanā

26. Chatṭhe **pilindavacchoti pilindātissa** nāmaṃ, **vacchoti** gottavasena therāṃ sañjānanti. **Vasalavādena samudācaratīti** “ehi, vasala, apehi, vasalā”tiādīnā bhikkhū vasalavādena voharati ālapati. **Sambahulā bhikkhūti** bahū bhikkhū. Te therāṃ tathā samudācarantaṃ dīsvā “arahāva samāno appahīnavāsanattā evaṃ bhaṇatī”ti ajānantā “dosantaro maññe ayaṃ thero evaṃ samudācaratī”ti cintetvā ullapanādhippāyā taṃ tato vuṭṭhāpetuṃ bhagavato ārocesuṃ. Tena vuttaṃ – “āyasmā, bhante, pilindavaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī”ti. Keci panāhu – “imaṃ therāṃ bhikkhū ‘arahā’ti sañjānanti, ayaṅca bhikkhū pharusavacanena evaṃ samudācaratī, ‘abhūto eva nu kho imasmimṃ uttarimanussadhammo’ti vāsanāvasena tassa tathā samudācāraṃ ajānantā ariyabhāvañcassa asaddahantā ujjhānasaññino bhagavato tamatthaṃ ārocesu”nti. Bhagavā therassa dosantarābhāvaṃ pakāsetukāmo ekena bhikkhunā taṃ pakkosāpetvā sammukhā tassa “pubbāciṇṇavasenāyaṃ tathā samudācaratī, na pharusavacanādhippāyo”ti āha. Tena vuttaṃ – **“atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi”**tiādi.

Tattha **pubbenivāsaṃ manasi karitvāti** satthā “saccaṃ kira tvam, vaccha, bhikkhū vasalavādena samudācarasī”ti therāṃ pucchitvā tena “evaṃ, bhante”ti vutte “ayaṃ vaccho kilesavāsanāya vasalavādaṃ na pariccajati, kiṃ nu kho atītesupi attabhāvesu brāhmaṇajātiko aho”ti āvajjento pubbenivāsañāṇena sabbāññūtaññāṇena vā tassa pubbenivāsaṃ atītāsu jātīsu nivutthakkhandhasantānaṃ manasi karitvā hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya paccakkhakarāṇavasena attano manasi katvā. **Bhikkhū āmantesi**ti te bhikkhū saññāpetuṃ ālapi, abhāsi. Tena vuttaṃ **“mā kho tumhe, bhikkhave”**tiādi.

Tattha **māti** paṭisedhe nipāto, tassa “ujjhāyitthā”ti iminā sambandho. **Mā ujjhāyitthāti** mā heṭṭhā katvā cintayittha, olokayitthāti attho. **Vacchassa bhikkhuno**ti ca ujjhāyanassa usūyanatthattā sampadānavacanam. Idānissa anujjhāyitabbe kāraṇam dassento “**na, bhikkhave, vaccho dosantaro bhikkhū vasalavādena samudācaratī**”ti āha. Tassattho – bhikkhave, ayam vaccho dosantaro dosacitto dosena byāpādena dūsitacitto hutvā bhikkhū vasalavādena na samudācaratī, maggeneva cassa byāpādo samugghātito. Evaṃ adosantaratepi tassa tathā samudācārassa purimajātisiddham kāraṇam dassento “**vacchassa, bhikkhave**”tiādīmāha.

Tattha **abbokiṇṇānīti** khattiyādi jātiantarehi avomissāni anantaritāni. **Pañca jātisatāni brāhmaṇakule paccājātānīti** sabbāni tāni vacchassa pañca jātisatāni paṭipāṭiyā brāhmaṇakule eva jātāni, ahesunti attho. **So tassa vasalavādo dīgharattam samudāciṇṇoti** yo etarahi khīṇāsavenapi satā pavattiyati, so tassa vacchassa bhikkhuno vasalavādo dīgharattam ito jātito paṭṭhāya uddham ārohanavasena pañca jātisatamattam kālam brāhmaṇajātikattā samudāciṇṇo samudācarito ahoṣi. Brāhmaṇā hi jātisiddhena mānena thaddhā aññaṃ vasalavādena samudācaranti. “**Ajjhāciṇṇo**”tipi paṭhanti, so eva attho. **Tenāti** tena dīgharattam tathā samudāciṇṇabhāvena, etenassa tathā samudācārassa kāraṇam vāsanāti dasseti. Kā paṇāyam vāsanā nāma? Yam kilesarahitassāpi santāne appahīnakilesānam samācārasadisamācārahētubhūtam, anādikālabhāvitehi kilesehi āhitam sāmattihamattam, tathārūpā adhimuttīti vadanti. Tam panetaṃ abhinīhārasampattiyā ñeyyāvaraṇappahānavasena yattha kilesā pahīnā, tattha bhagavato santāne natthi. Yattha pana tathā kilesā na pahīnā, tattha sāvakanam paccekabuddhānañca santāne atthi, tato tathāgatova anāvaraṇaññadassano.

Etamattham viditvāti etaṃ āyasmato pilindavacchassa satipi vasalavādasamudācāre dosantarābhāvasankhātātam attham viditvā. **Imam udānanti** tassa aggaphalādhigamavibhāvanam imam udānam udānesi.

Tattha **yamhi na māyā vasati na mānoti** yasmim ariyapuggale santadosappaṭicchādanalakkhaṇā māyā, “**seyyohamasmī**”tiādīnā sampaggahavasena pavatto unṇatilakkhaṇo māno ca na vasati, maggena samugghātittā na pavattati na uppajjati. **Yo vītalobho amamo nirāsoti** yo ca rāgādipariyāyavasena pavattassa ārammaṇaggahaṇalakkhaṇassa lobhassa sabbathā vigatattā vītalobho, tato eva rūpādīsu katthaci mamāyanābhāvato amamo apariggaho, anāgatānampi bhavādīnam anāsīsanato nirāso. **Panuṇṇakodhoti** kujjhanalakkhaṇassa kodhassa anāgāmimaggena sabbaso pahīnattā panuṇṇakodho samucchinnāghāto. **Abhinibbutotīti** yo evaṃ māyāmānalobhakodhānam samugghātena tadekaṭṭhatāya sabbassa saṃkilesapakkhassa suppahīnattā sabbaso kilesaparinihbānena abhinibbutacitto sītibhūto. **So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhūti** so evarūpo khīṇāsavo sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo, so eva samitapāpattā samacariyāya ca samaṇo, so eva ca sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu nāma. Evaṃbhūto ca, bhikkhave, vaccho so katham dosantaro kiñci kāyakammādiṃ pavatteyya, kevalam pana vāsanāya appahīnattā vasalavādena samudācaratīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakkudānasuttavaṇṇanā

27. Sattame **sattāham ekapallaṅkena nisinno hoti aññataram samādhiṃ samāpajjitvāti** ettha keci tāva āhu “**arahattaphalāsamādhi idha ‘aññataram samādhi’ti adhippeto**”ti. Tañhi so āyasmā bahulam samāpajjati diṭṭhadhammasukhavihārattham, pahoti ca sattāhampi phalāsamāpattiyā vītināmetum. Tathā hi bhagavatā –

“**Aham, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi...pe... viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāti vivicceva kāmehi...pe... viharatī**”ti (saṃ. ni. 2.152) –

Ādinā navānupubbavīhāraṇaḥabhiññādibhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhāne ṭhapito, na

cettha ‘yadi evaṃ thero yamakapāṭihāriyampi kareyyā’ ti vattabbaṃ sāvakasādhāraṇānaṃyeva jhānādīnaṃ adhippetattāti.

Porāṇā panāhu – **aññataraṃ samādhim samāpajjitvā**ti nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā. Kathaṃ pana nirodhasamāpatti samādhīti vuttā? Samādhānaṭṭhena. Ko panāyaṃ samādhānaṭṭho? Sammadeva ādhātābbatā. Yā hi esā paccanīkadhammehi akampanīyā balappattiyā samathabalaṃ vipassanābalanti imehi dvīhi balehi, aniccadukkhānattanibbidāvirāganīrodhapaṭinissaggavivaṭṭānupassanā cattāri maggañāṇāni cattāri ca phalañāṇānīti imesaṃ soḷasannaṃ ñāṇānaṃ vasena soḷasahi ñāṇacariyāhi, paṭhamajjhānasamādhīdayo aṭṭha samādhī ekajjhaṃ katvā gahito tesam upacārasamādhī cāti imesaṃ navannaṃ samādhīnaṃ vasena navahi samādhīcariyāhi kāyasankhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāroti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ tatha tatha paṭippassaddhiyā tathā viharitukāmena yathāvuttesu ṭhānesu vasībhāvappattena arahatā anāgāminā vā yathādhīppetam kālam cittacetāsikasantānassa sammadeva appavatti ādhātābbā, tassā tathā samādhātābbatā idha samādhānaṭṭho, tenāyaṃ vihāro samādhīti vutto, na avikkhepaṭṭhena. Etenassa samāpattiatthopi vuttoti veditabbo. Imañhi nirodhasamāpattiṃ sandhāya paṭisambhidāmagge –

‘Kathaṃ dvīhi balehi samannāgatattā tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhīcariyāhi vasībhāvātāya saññānirodhasamāpattiyā ñāṇa’ nti (paṭi. ma. 1.83) –

Pucchitvā ‘dvīhi balehī’ ti dve balāni samathabalaṃ vipassanābalanti vitthāro. Sāyaṃ nirodhasamāpattikathā visuddhimagge (visuddhi. 2.867 ādayo) saṃvaṇṇitāva. Kasmā panāyaṃ thero phalasaṃpattiṃ asaṃpajjitvā nirodham samāpajji? Sattesu anukampāya. Ayañhi mahāthero sabbāpi samāpattiyō vaḷañjeti, sattānuggahena pana yebhuyyena nirodham samāpajjati. Tañhi samāpajjitvā vuṭṭhitassa kato appakopi sakkāro visesato mahapphalo mahānisamso hotīti.

Vuṭṭhāsīti arahattaphalacittupattiyā vuṭṭhāsī. Nirodham samāpanno hi arahā ce arahattaphalassa, anāgāmī ce anāgāmīphalassa uppādena vuṭṭhito nāma hoti.

Tena kho pana samayena sakko devānamindo āyasmato mahākassapassa piṇḍapātaṃ dātukāmo hotīti kathaṃ tassa dātukāmatā jātā? Yāni ‘tāni pañcamattāni devatāsātāni’ ti vuttāni, tā sakkassa devarañño paricārīkā kakuṭapādiniyo pubbe ‘ayyo mahākassapo rājagahaṃ piṇḍāya pavisati, gacchatha therassa dānaṃ dethā’ ti sakkena pesitā upagantvā dibbāhāraṃ dātukāmā ṭhitā therena paṭikkhittā devalokameva gatā. Idāni purimappaṭikkhepaṃ cintetvā ‘kadāci gaṇheyyā’ ti samāpattito vuṭṭhitassa therassa dānaṃ dātukāmā sakkassa anārocetvā sayameva āgantvā dibbābhojanāni upanentiyo purimanayeneva therena paṭikkhittā devalokaṃ gantvā sakkena ‘kahaṃ gatattā’ ti puṭṭhā tamattham ārocetvā ‘dinno vo therassa piṇḍapāto’ ti sakkena vutte ‘gaṇhituṃ na icchatī’ ti. ‘Kiṃ kathesi’ ti? ‘Duggatānaṃ saṅghaṃ karissāmi’ ti āha, devā’ ti. ‘Tumhe kenākārena gatā’ ti? ‘Imināva, devā’ ti. Sakko ‘tumhādisiyo therassa piṇḍapātaṃ kiṃ dassanti’ ti? Sayam dātukāmo, jarājīṇṇo khaṇḍadanto palitakeso obhaggasārīro mahallako tantavāyo hutvā, sujampi asuradhītaraṃ tathārūpimeva mahallikaṃ katvā, ekaṃ pesakāravīthiṃ māpetvā tantam pasārento acchi, sujā tasaraṃ pūreti. Tena vuttaṃ – **‘tena kho pana samayena sakko devānamindo...pe... tasaraṃ pūreti’** ti.

Tattha **tantam vinātīti** pasāritatantaṃ vinanto viya hoti. **Tasaraṃ pūreti**ti tasaraṃvaṭṭiṃ vaḍḍhentī viya. **Yena sakkassa devānamindassa nivesanaṃ tenupasaṅkamīti** thero nivāsetvā pattacīvaramādayā ‘duggatajanasaṅghaṃ karissāmi’ ti nagarābhīmuḃkho gacchanto bahinagare sakkena māpītam pesakāravīthiṃ paṭipajjitvā olokento addasa oluggaviluggajīṇṇasālam tatha ca te jāyampatike yathāvuttarūpe tantavāyakammaṃ karonte disvā cintesi – ‘ime mahallakakālepi kammaṃ karonti. Imasmiṃ nagare imehi duggatatarā natthi maññe. Imehi dinnaṃ sākamattampi gahetvā imesaṃ saṅghaṃ karissāmi’ ti. So tesam gehābhīmuḃkho agamāsi. Sakko tam āgacchantaṃ disvā sujam āha – ‘bhaddē, mayham ayyo ito āgacchati, tam tvaṃ apassantī viya tuñhī hutvā nisīda. Khaṇeneva vañcetvā piṇḍapātam dassamā’ ti thero gantvā gehadvāre aṭṭhāsī. Tepi apassantā viya attano kammameva karontā thokaṃ āgamayīmsu. Atha sakko ‘gehadvāre ṭhito eko thero viya khāyati, upadhārehi tāvā’ ti āha. ‘Tumhe gantvā

upadhāretha, sāmī”ti. So gehā nikkhamitvā theram pañcapatiṭṭhitena vanditvā ubhohi hatthehi jaṇṇukāni olumbitvā nitthunanto utṭhāya “kataratthero nu kho ayyo”ti thokam osakkitvā “akkhīni me dhūmāyanti”ti vatvā nalāte hattham ṭhapetvā uddham ulloketvā “aho dukkham ayyo no mahākassapattherova cirassam me kuṭṭidvāram āgato. Atthi nu kho kiñci gehe”ti āha. Sujā thokam ākulā viya hutvā “atthi, sāmī”ti paṭivacanam adāsi. Sakko, “bhante, lūkhāṃ vā pañītam vāti acintetvā saṅgaham no karoṭhā”ti pattam gaṇhi. Thero pattam dento “imesam eva duggatānam jarājīṇṇānam mayā saṅgaho kātabbo”ti cintesi. So anto pavisitvā ghaṭṭodanam nāma ghaṭṭito uddharitvā, pattam pūretvā, therassa hatthe ṭhapesi. Tena vuttam – “**addasā kho sakko devānamindo...pe... adāsī**”ti.

Tattha **ghaṭṭiyāti** bhattaghaṭṭito. “Ghaṭṭodana”ntipi pāṭho, tassa ghaṭṭodanam nāma devānam koci āhāravisesoti attham vadanti. **Uddharitvāti** kutoci bhājanato uddharitvā. Anekasūpo so eva āhāro patte pakkhipitvā therassa hatthe ṭhapanakāle kapaṇānam upakappanakalūkhāhāro viya paññāyittha, hatthe ṭhapitamatte pana attano dibbasabhāveneva aṭṭhāsi. **Anekasūpoti** muggamāsādisūpehi ceva khajjavikatīhi ca anekavidhasūpo. **Anekabyañjanoti** nānāvīdhauttaribhaṅgo. **Anekarasabyañjanoti** anekehi sūpehi ceva byañjanehi ca madhurādīmūlarasānañceva sambhinnarasānañca abhībyañjako, nānaggarasasūpabyañjanoti attho.

So kira piṇḍapāto therassa hatthe ṭhapitakāle rājagahanagaram attano dibbagandhena ajjhotthari, tato thero cintesi – “ayam puriso appesakko, piṇḍapāto ativiya pañīto sakkassa bhojanasadiso. Ko nu kho eso”ti? Atha nam “sakko”ti ñatvā āha – “bhāriyam te, kosiya, kammaṃ kataṃ duggatānam sampattim vilumpantena, ajja mayham dānam datvā kocideva duggato senāpatiṭṭhānam vā seṭṭhiṭṭhānam vā labheyyā”ti. “Ko mayā duggatataro atthi, bhante”ti? “Katham tvam duggato devarajjasirim anubhavanto”ti? “Bhante, evam nāmetam, mayā pana anuppanne buddhe kalyāṇakammaṃ kataṃ, buddhuppāde pana vattamāne puññakammaṃ katvā cūlarathadevaputto mahārathadevaputto anekavaṇṇadevaputtoti ime tayo devaputtā mamāsannaṭṭhāne nibbattā mahātejavantatārā. Aham tesu devaputtesu ‘nakkhattam kīḷissāmā’ti paricārīkayo gahetvā antaravīthim otiṇṇesu palāyitvā geham pavisāmi. Tesañhi sarīrato tejo mama sarīram ottharati, mama sarīrato tejo tesam sarīram na ottharati. Ko mayā duggatataro, bhante”ti? “Evam santepi ito paṭṭhāya mayham mā evam vañcetvā dānamadāsī”ti. “Vañcetvā tumhākam dāne dinne mayham kusalam atthi natthī”ti? “Atthi, āvuso”ti. “Evam sante kusalakaraṇam nāma mayham bhāro, bhante”ti vatvā theram vanditvā sujam ādāya theram padakkhiṇam katvā, vehāsam abhuggantvā “aho dānam paramadānam, kassape suppatiṭṭhita”nti tikkhattum udānam udānesi. Tena vuttam “**atha kho āyasmato mahākassapassa etadahosi**”tiādi.

Tattha **kosiyāti** sakkam devānamindam gottena ālapati. **Puññena atthoti** puññena payojanam. Atthīti vacanaseso. **Vehāsam abhuggantvāti** pathavito vehāsam abhiuggantvā. **Ākāse antalikkheti** ākāseva pariyāyasaddena antalikkheti vadanti. Atha vā antalikkhasaṅkhāte ākāse na kasiṇugghāṭimādiākāseti visesento vadati. **Aho dānanti** ettha **ahoti** acchariyatthe nipāto. Sakko hi devānamindo, “yasmā nirodhā vuṭṭhitassa ayyassa mahākassapattherassa sakkaccam sahatthena cittikatvā anapaviddham kālena paresam anupahacca, sammādiṭṭhim purakkhatvā idamīdisam mayā dibbabhojanadānam dinnam, tasmā khettasampatti deyyadhammasampatti cittasampattīti, tivīdhāyapi sampattiyā samannāgatattā sabbaṅgasampannam vata mayā dānam pavattita”nti acchariyabbhūtacittajāto tadā attano hadayabbhantaragatam pītisomanassam samuggiranto “**aho dāna**”nti vatvā tassa dānassa vuttanayena uttamadānabhāvam khettānāgatabhāvañca pakāsento “**paramadānam kassape suppatiṭṭhita**”nti udānam udānesi.

Evam pana sakkassa udānentassa bhagavā vihāre ṭhitoyeva dibbasotena saddam sutvā “passatha, bhikkhave, sakkam devānamindam udānam udānetvā ākāse na gacchanta”nti bhikkhūnam vatvā tehi “kim pana, bhante, tena kata”nti puṭṭho “mama puttassa kassapassa vañcetvā dānam adāsi, tena ca attamano udānesī”ti āha. Tena vuttam “**assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā**”tiādi.

Tattha **dibbāya sotadhātuyāti** dibbasadisattā dibbā. Devatānañhi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇam gahetum samatthā dibbapasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi bhagavato vīriyabhāvanābalanibbattā ñānamayā sotadhātu tādisā evāti

dibbasadisattā dibbā. Api ca dibbavīhārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavīhārasannissitattāpi dibbā. Savanattāthena ca sabhāvadhāraṇattāthena ca sotadhātu, sotadhātuyāpi kiccakaraṇena sotadhātu viyāti sotadhātu, tāya dibbāya sotadhātuyā. **Visuddhāyāti** parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyāti** manussūpacāraṃ atikkamitvā saddassavanena mānusikamaṃsasotadhātuṃ atikkamitvā ṭhitāya.

Etamatthaṃ viditvāti “sammāpaṭipattiyā guṇavisesse paṭiṭṭhitam purisātisayaṃ devāpi manussāpi ādarajātā ativiya pihayanti”ti imamatthaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tatra piṇḍapātikaṅgasāṅkhātāṃ dhutaṅgaṃ samādāya tassa paripūraṇena **piṇḍapātikassa**. Nanu cāyaṃ gāthā āyasmantaṃ mahākassapaṃ nimittaṃ katvā bhāsītā, thero ca sabbesaṃ dhutavādānaṃ aggo terasadhutaṅgadhāro, so kasmā ekeneva dhutaṅgena kittitoti? Aṭṭhuppattivasenāyaṃ niddeso. Atha vā desanāmettaṃ, iminā desanāsīsenā sabbepissa dhutaṅgā vuttāti veditabbā. Atha vā “yathāpi bhamaro puppha”nti (dha. pa. 49) gāthāya vuttanayena paramappicchatāya kulānuddayatāya cassa sabbam piṇḍapātikavattaṃ akkhaṇḍetvā tatha sātisaṃsaṃ paṭipattiyā pakāsanatthaṃ “**piṇḍapātikassā**”ti vuttaṃ. Piṇḍapātikassāti ca pihayanti padaṃ apekkhitvā sampadānavacanaṃ, taṃ upayogatthe daṭṭhabbaṃ. **Attabharassāti** “appāni ca tāni sulabhāni anavajjāni”ti (a. ni. 4.27; itivu. 101) evaṃ vuttehi appānavajjasulabharūpehi catūhi paccayehi attānameva bharantassa. **Anaññāposinoti** āmisasaṅgaṇhanaena aññe sissādike posetaṃ anussukkatāya anaññāposino. Padadvayenassa kāyaparihārikaena cīvarena kucchiparihārikaena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṃ subharataṃ paramaṅca santuṭṭhiṃ dasseti. Atha vā **attabharassāti** ekavacanicchāya attabhāvasāṅkhātāṃ ekamaṃeva imaṃ attānaṃ bhārati, na ito paraṃ aññanti attabharo, tato eva attanā aññassa posetabbassa abhāvato anaññāposī, tassa attabharassa anaññāposino. Padadvayenapi khīṇāsavabhāvena āyatim anādānataṃ dasseti.

Devā pihayanti...pe... satīmatoti taṃ aggaphalādhigamena sabbakilesadarathapariḷhānaṃ vūpasamena paṭippassaddhiyā upasantaṃ, sativepullappattiyā niccakālaṃ satokāritāya satimantaṃ, tato eva iṭṭhāniṭṭhādīsū tādilakkhaṇappattaṃ khīṇāsavaṃ sakkādayo devā pihayanti patthenti, tassa sīlādiguṇavisesesu bahumānaṃ uppādentā ādaraṃ janenti, pageva manussāti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍapātikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **pacchābhattanti** ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhanhikopi pacchābhattameva, idha pana pakatibhattasseva pacchato pacchābhattanti veditabbam.

Piṇḍapātaṃ paṭikkantānaṃ piṇḍapātato paṭikkantānaṃ, piṇḍapātaṃ pariyesitvā bhattakicassa niṭṭhāpanavasena tato nivattānaṃ. **Karerimaṇḍalamāleti** ettha **karerūti** varuṇarukkhasa nāmaṃ. So kira gandhakuṭiyā maṇḍapassa sālāya ca antare hoti, tena gandhakuṭīpi “karerikuṭikā”ti vuccati, maṇḍapopi sālāpi “karerimaṇḍalamālo”ti. Tasmā karerirukkhasa avidūre kate nisīdanasālasāṅkhāte maṇḍalamāle. Tiṇapaṇṇacchadanaṃ anovassakaṃ “maṇḍalamālo”ti vadanti, atimuttakādilatāmaṇḍapo “maṇḍalamālo”ti apare.

Kālena kālanti kāle kāle antarantarā, tasmim tasmim samayeti attho. **Manāpiketi** manavaḍḍhake, piyarūpe iṭṭheti attho. Iṭṭhāniṭṭhabhāvo ca puggalavasena ca dvārasena ca gahetabbo. Ekaccassa hi iṭṭhābhīmato ekaccassa aniṭṭho hoti, ekaccassa aniṭṭhābhīmato ekaccassa iṭṭho. Tathā ekassa dvārassa iṭṭho aññassa aniṭṭho. Vipākavasena panettha vinicchayo veditabbo. Kusalavipāko hi ekantena iṭṭho, akusalavipāko aniṭṭho evāti. **Cakkhunā rūpe passitunti** gāmaṃ piṇḍāya pavitṭho upāsakehi gehaṃ pavesetvā pūjāsakkāraṇatthaṃ upanītesu āsanavitānādīsū nānavirāgasamujjalavaṇṇasāṅkhāte rajanīye aññe ca savīññākarūpe cakkhuvārikaviññāhehi passitum. **Saddeti** tatheva issarajanaṃ gehaṃ pavitṭho tesam payutte gītavādītasadde sotum. **Gandheti** tathā tehi pūjāsakkāravasena upanīte pupphadhūmādīgandhe ghāyitum. **Raseti** tehi dinnāhāraparibhoge nānaggarase sāyitum. **Phoṭṭhabbeti** mahagghapaccattharaṇesu āsanesu nisinnakāle sukhasamphasse phoṭṭhabbe phusitum. Evaṅca

pañcadvārikaiṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ kittetvā idāni manodvārikaiṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ dassetuṃ “**sakkato**”tiādi vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttatthameva.

Kiṃ pana apiṇḍapātikānaṃ ayaṃ nayo na labbhatīti? Labbhati. Tesampi hi nimantanasalākabhaddādiatthaṃ gāmaṃ gatakāle uḷāravibhavā upāsakā tathā sakkārasammānaṃ karontiyeva, taṃ pana aniyataṃ. Piṇḍapātikānaṃ pana tadā niccāmeva tattha pūjāsakkāraṃ kariyamānaṃ disvā, sakkāragarutāya anissaraṇamagge ṭhatvā, ayonisomanasikāravasena te bhikkhū evamāhaṃsu. Tenevāha – “**handāvuso, mayampi piṇḍapātikā homā**”tiādi.

Tattha **handā**ti vossaggatthe nipāto. **Lacchāmā**ti labhissāma. **Tenupasaṅkamī**ti tattha surabhigandhakuṭiyāṃ nisinno tesāṃ taṃ kathāsallāpaṃ sutvā “ime bhikkhū mādisassa nāma buddhassa sāsane pabbajitvā mayā saddhiṃ ekavīhāre vasantāpi evaṃ ayonisomanasikāravasena kathaṃ pavattenti, sallekhe na vattanti, handa te tato nivāretvā sallekhavīhāre niyojessāmī”ti maṇḍalamāḷaṃ upasaṅkami. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti “appicchatāsantuṭṭhitāsallekhānaṃ vasena kilese dhunituṃ taṅhaṃ visosetuṃ paṭipannoti piṇḍapātikassa sato devā pihayanti, tassa paṭipattiyā ādarajātā piyāyanti, na ito aññathā”ti imamatthaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **no ce saddasilokanissitoti** “aho ayyo appiccho santuṭṭho paramasallekhavuttī”tiādinā parehi kittitabbasaddasaṅkhātāṃ silokaṃ. Taṅhāya nissito na hoti ceti attho. Saddo vā sammukhā vaṇṇabhāṇanathutighoso, siloko parammukhabhūtā pasamsā patthaṭayasatā vā. Sesāṃ anantarasutte vuttanayameva.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sippasuttavaṇṇanā

29. Navame **ko nu kho, āvuso, sippaṃ jānātīti**, āvuso, amhesu idha sannipatitesu ko nu jīvitanimittaṃ sikkhitabbaṭṭhena “sippa”nti laddhanāmaṃ yaṃkiñci ājīvaṃ vijānāti? **Ko kiṃ sippaṃ sikkhīti** ko dīgharattaṃ sippācariyakulaṃ payirupāsītvā āgamato payogato ca hatthisippādīsū kiṃ sippaṃ sikkhi? **Kataraṃ sippaṃ sippānaṃ agganti** sabbasippānaṃ agārayhatāya mahapphalatāya akicchāsiddhiyā ca kataraṃ sippaṃ aggaṃ uttamaṃ? Yaṃ nissāya sukkena sakkā jīvītunti adhippāyo. **Tatthekacceti** tesu bhikkhūsū ekacce bhikkhū. Ye hatthācariyakulā pabbajitā te. **Evamāhaṃsūti** te evaṃ bhaṇiṃsu. Ito parampi “ekacce”ti vuttaṭṭhāne eseva nayo. **Hatthisippanti** yaṃ hatthīnaṃ pariggaṇhanadamanasāraṇarogatikicchādibhedaṃ kattabbaṃ, taṃ uddissa pavattaṃ sabbampi sippaṃ idha “hatthisippa”nti adhippetāṃ. **Assasippanti** etthāpi eseva nayo. **Rathasippaṃ** pana rathayoggānaṃ damanasāraṇādividhānavasena ceva rathassa karaṇavasena ca veditabbaṃ. **Dhanusippanti** issāsasippaṃ, yo dhanubbedhoti vuccati. **Tharusippanti** sesāāvudhasippaṃ. **Muddāsippanti** hatthamuddāya gaṇanasippaṃ. **Gaṇanasippanti** acchiddakagaṇanasippaṃ. **Saṅkhānasippanti** saṅkalanapaṭuppadānādivasena piṇḍagaṇanasippaṃ. Taṃ yassa paguṇaṃ hoti, so rukkhampi disvā “ettakāni ettha paṇṇāni”ti gaṇituṃ jānāti. **Lekhāsippanti** nānākārehi akkharalikhānasippaṃ, lipiññaṃ vā. **Kāveyyasippanti** attano cintāvasena vā parato paṭiladdhasutavasena vā, “imassa ayamatto, evaṃ naṃ yojessāmī”ti evaṃ atthavasena vā, kiñcīdeva kabbāṃ disvā, “tappaṭibhāgaṃ kabbāṃ karissāmī”ti ṭhānuppattikapaṭibhānavasena vā cintākaviādīnaṃ catunnaṃ kavīnaṃ kabbakaraṇasippaṃ. Vuttañhetāṃ bhagavatā –

“Cattārome, bhikkhave, kavī – cintākavi, sutakavi, atthakavi, paṭibhānakavī”ti (a. ni. 4.231).

Lokāyatasippanti “kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā”ti evamādinayappavattaṃ paralokanibbānānaṃ paṭisedhakaṃ vītaṇḍasatthasippaṃ. **Khattavijjāsippanti** abhēyyamāsuraṅghādīnīsattasippaṃ. Imāni kira dvādasa mahāsippāni nāma. Tenevāha tattha tattha

“sippānaṃ agga”nti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sabbasippāyatanānaṃ jīvikatthātāya vaṭṭadukkhato anissaraṇabhāvaṃ, sīlādīnaṃyeva pana supārisuddhānaṃ nissaraṇabhāvaṃ, taṃ samaṅginoyeva ca bhikkhubhāvaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **asippajīvīti** catunnaṃ taṇhuppādānaṃ samucchadavikkhambhanaena paccayāsāya visositattā yaṃkiñci sippaṃ upanissāya jīvikam na kappeti asippajīvī, etena ājīvapārisuddhisīlaṃ dasseti. **Lahūti** appakicatāya sallahukavuttitāya ca lahu abahulasambhāro, etena catupaccayasantosāsiddhaṃ subharataṃ dasseti. **Atthakāmoti** sadevakassa lokassa atthameva kāmetīti atthakāmo, etena sattānaṃ anatthaparivajjanassa pakāsītattā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dasseti pāṇātipātādiatthaviramaṇaparidīpanato. **Yatindriyoti** cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ abhijjhādyappavattito saṃyamena yatindriyo, etena indriyasamvarasīlaṃ vuttaṃ. **Sabbadhi vippamuttoti** evaṃ supārisuddhasīlo catupaccayasantose avaṭṭhito sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā tato paraṃ paṭipāṭiyā pavattitehi catūhi ariyamaggehi saṃyojanānaṃ pahīnattā sabbadhi sabbattha bhavādīsu vippamutto.

Anokasārī amamo nirāsoti tathā sabbadhi vippamuttattā eva okasaṅkhātesu chasupi āyatanesu taṇhābhisaṇassa abhāvena anokasārī, rūpādīsu katthaci mamaṅkārābhāvato amamo, sabbena sabbam anāsīsanato nirāso. **Hitvā mānaṃ ekacaro sa bhikkhūti** evambhūto ca so arahattamaggappattisamakārameva anavasesaṃ mānaṃ hitvā pajahitvā ime bhikkhū viya gaṇasaṅgaṇikaṃ akatvā pavivekakāmatāya taṇhāsahāyavirahena ca sabbiriyāpathesu ekacaro, so sabbaso bhinnakilesattā paramatthato bhikkhu nāma. Ettha ca “asippajīvī”tiādīna lokiyaṅṇā kathitā, “sabbadhi vippamutto”tiādīna lokuttaraṅṇā kathitā. Tattha asippajīvītiādi “vibhave ṭhitasseva ayaṃ dhammo, na sippaṃ nissāya micchājīvena jīvikam kappentassa, tasmā sippesu sāraggahaṇaṃ vissajjetvā adhisīlādīsuyeva tumhehi sikkhitabba”nti dasseti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

30. Dasame **buddhacakkhunāti** ettha āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃca buddhacakkhu nāma. Yathāha –

“Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye”tiādi (ma. ni. 1.283; 2.339).

Lokanti tayo lokā – okāsaloko, saṅkhāraloko, sattalokoti. Tattha –

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocānā;
Tāva sahasadhā loko,
Ettha te vattatī vaso”ti. –

Ādīsu (ma. ni. 1.503) okāsaloko. “Eko loko – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve lokā – nāmañca rūpañca, tayo lokā – tisso vedanā, cattāro lokā – cattāro āhārā, pañca lokā – pañcupādānakkhandhā, cha lokā – cha ajjhattikāni āyatanāni, satta lokā – satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokā – aṭṭha lokadhammā, nava lokā – nava sattāvāsā, dasa lokā – dasāyatanāni, dvādasa lokā – dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo”tiādīsu (paṭi. ma. 1.112) saṅkhāraloko. “Sassato loko, asassato loko”tiādīsu sattaloko vutto. Idhāpi sattaloko veditabbo.

Tattha lokīyati vicittākārato dissatīti cakkavāḷasaṅkhāto loko okāsaloko, saṅkhāro lujjati palujjatīti

loko, lokīyati ettha puññapāpaṃ tabbipāko cāti sattaloko. Tesu bhagavā mahākaruṇāya anukampamāno saṃsāradukkhatō mocetukāmo sattalokaṃ olokesi. Katamassa pana sattāhassa accayena olokesi? Paṭhamassa sattāhassa. Bhagavā hi pallaṅkasattāhassa pariyoṣāne pacchimayāmvāsāne “yadā have pātubhavanti dhammā...pe... sūriyova obhāsayamantalikkha”nti (udā. 1-3; kathā. 321; mahāva. 1-3) imaṃ ariyamaggānubhavadīpakaṃ udānaṃ udānetvā, “ahaṃ tva evaṃ suduttaraṃ saṃsāramahoghaṃ imāya dhammanāvāya samuttarivā nibbānapāre t̥hito, handa dāni lokampī tāressāmi, kīdiso nu kho loko”ti lokaṃ volokesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **“atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā buddhacakkhunā lokaṃ volokesi”**ti.

Tattha **volokesīti** vividhehi ākārehi passi, hatthatale t̥hapitaāmalakaṃ viya attano nīṇena paccakkhaṃ akāsi. **Anekehi santāpehīti** volokitākāradassanaṃ. **Anekehi santāpehīti** anekehi dukkhehi. Dukkhañhi santāpanapīlanaṭṭhena santāpoti vuccati. Yathāha – “dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho”ti (paṭi. ma. 1.17). Tañca dukkhadukkadhādivasena ceva jātiādivasena ca anekappakāraṃ. Tena vuttaṃ “anekehi santāpehī”ti. Anekehi dukkhehi santappamāne pīliyamāne bādhiyamāne. **Pariḷāhehīti** paridāhehi. **Parīdayhamāneti** indhanaṃ viya agginā samantato dayhamāne. **Rāgajehīti** rāgasambhūtehi. Esa nayo sesesupi. Rāgādayo hi yasmiṃ santāne uppajjanti, taṃ niddahantā viya vibādenti, tena vuttaṃ – “tayome, bhikkhave, aggī – rāgaggi, dosaggi, mohaggi”ti (itivu. 93). Yato te cittaṃ kāyañca kilesentīti kilesāti vuccanti. Ettha ca parīdayhamāneti etena bhagavā rāgādikilesānaṃ pavattidukkhatāṃ, tena ca sattānaṃ abhibhūtataṃ dasseti. Santappamāneti iminā pana tesāṃ kālantaradukkhatāṃ, tena nīrantaropaddavatañca dasseti.

Bhagavā hi bodhirukkhamūle aparājītapallaṅke nisīno paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarivā majjhimayāme dibbacakkuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde nīṇaṃ otāretvā kilesamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ abhiññāya saṅkhāre pariggahetvā sammasanto anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggādhigamena sayāṃ vigatavidhastakīleso abhisambuddho hutvā paccavekkhaṇānantaraṃ anavasesānaṃ kilesānaṃ pahīnattā attano vaṭṭadukkhasa parikkhīṇabhāvadīpakaṃ sabbabuddhānaṃ avijahitaṃ “anekajātisaṃsāra”nti (dha. pa. 153) udānaṃ udānetvā teneva pallaṅkena sattāhaṃ vimuttisukhapaṭisaṃvedī nisīno sattamāya rattiyā tīsu yāmesu vuttanayena tīṇi udānāni udānetvā tatiyaudānānantaraṃ buddhacakkhunā lokaṃ volokento “sakalamidaṃ sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesamūlakaṃ, kilesā nāmete pavattidukkha āyatimpī dukkhahetubhūtā, tehi ime sattā santappanti parīdayhanti cā”ti passi. Tena vuttaṃ **“addasā kho bhagavā...pe... mohajehipi”**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ lokassa yathāvuttasantāpapariḷāhehi abhibhuyyamānataṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ sabbasantāpapariḷāhato parinibbānavibhāvanaṃ mahāudānaṃ udānesi.

Tattha **ayaṃ loko santāpajātoti** ayaṃ sabbopi loko jarārogamaṇehi ceva nānāvidhabyasanehi ca kilesapariyuṭṭhānehi ca jātasantāpo, uppanakāyīkacetasi dukkhābhībhavoti attho. **Phassaparetoti** tato eva anekehi dukkhasamphassehi pariḷāhato upadduto. Atha vā **phassaparetoti** sukhādisaṅkhātānaṃ tīssannaṃ dukkhatānaṃ paccayabhūtehi chahi phassehi abhibhūto, tato tato dvārato tasmīṃ tasmīṃ ārammaṇe pavattivasena upassaṭṭho. **Rogaṃ vadati attatoti** phassapaccayā uppajjamānaṃ vedanāsaṅkhātānaṃ rogaṃ dukkhaṃ, khandhapañcakameva vā yathābhūtaṃ ajānanto “aha”nti saññāya diṭṭhigāhavasena “ahaṃ sukhito dukkhito”ti attato vadati. “Attano”tipi paṭhanti. Tassattho – yvāyaṃ loko kenaci dukkhadhammena phuṭṭho abhāvitattatāya adhivāsetuṃ asakkonto “aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ attanopi mā hotū”tiādīnā vipallapanto kevalaṃ attano rogaṃ vadati, tassa pana pahānāya na paṭipajjati adhippāyo. Atha vā taṃ yathāvuttaṃ dukkhaṃ yathābhūtaṃ ajānanto taṇhāgāhavasena “mama”nti saññāya attato vadati, “mama ida”nti vācaṃ nicchāreti.

Yena yena hi maññatīti evamimaṃ rogabhūtaṃ khandhapañcakaṃ attato attano vā vadanto loko yena yena rūpavedanādinā kāraṇabhūtena, yena vā sassatādinā pakārena diṭṭhimānataṇhāmaññānāhi maññati. **Tato taṃ hoti aññathāti** tato attanā parikappitākārato taṃ maññānāya vatthubhūtaṃ khandhapañcakaṃ aññathā anattānattaniyameva hoti. Vase vattetuṃ asakkuṇeyyatāya ahānkāramamañkāratāṃ na nipphādetīti attho. Atha vā **tatoti** tasmā maññānāmatthābhāvato taṃ khandhapañcakaṃ niccādivasena maññitaṃ aññathā aniccādisabhāvameva hoti. Na hi maññānā bhāvāññathattaṃ vā lakkhaṇaññathattaṃ vā kātuṃ sakkoti.

Aññathābhāvī bhavasattoti asambhave vaḍḍhiyaṃ hitasukhe satto laggo sattaloko maññanāya yathārucci cintiyamānopi viparīṭappaṭipattiyā tato aññathābhāvī ahitadukkhābhāvī vighātaṃyeva pāpuṇāti. **Bhavamevābhinandatī** evaṃ santepi taṃ maññanāparikappitaṃ avijjamānaṃ bhavaṃ vaḍḍhiṃ abhinandati eva abhikaṅkhati eva. Atha vā **aññathābhāvī** “nicco me attā”tiadinā maññanāya parikappitākārato sayamaññathābhāvī samāno anicco adhuvoti attho. **Bhavasattoti** kāmādhivavesu bhavataṅhāya satto laggo gadhito. **Bhavamevābhinandatī** aniccādisabhāvaṃ bhavameva niccādivasena parāmasitvā, tattha vā adhimuttisaññaṃ taṅhādīṭṭhābhinandanāhi abhinandati, na tattha nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhayanti** yaṃ vaḍḍhisāṅkhātaṃ bhavaṃ kāmādhivavaṃ vā abhinandati, taṃ aniccādivipariṇāmasabhāvattā anekabyasanānubandhattā ca bhavahetubhāvato ativiya bhayānakaṭṭhena bhayaṃ. **Yassa bhāyatī** yato jarāmaraṇādito bhāyati, taṃ jarāmaraṇādi dukkhādīṭṭhānabhāvato dukkhadukkhābhāvato ca dukkhaṃ. Atha vā **yassa bhāyatī** bhavābhinandanena yassa vibhavassa bhāyati, so ucchedasāṅkhāto vibhavo, tato bhāyanañca dukkhavattubhāvato jātiādidukkhassa anativattanato ca dukkhaṃ dukkhasabhāvamevāti attho. Atha vā **yassa bhāyati taṃ dukkhanti** yassa aniccādikassa bhāyati taṃ nissaraṇaṃ ajānanto, taṃ bhayaṃ tassa dukkhaṃ hoti, dukkhaṃ āvahaṭṭi attho.

Ettakena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ, “**bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussati**”ti āha. Tattha **bhavavippahānāyati** kāmādhivavassa pajahanatthāya. **Khoti** avadhāraṇe, **panāti** padapūraṇe nipāto. **Idanti** āsannaṃpaccakkhavacanaṃ. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Vussatī** pūressati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ekanteneva kāmādhivavassa samudayappahānena anavasesapajahanatthāya idaṃ mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atidukkarāni ācaritvā pāramiyo pūretvā bodhimaṇḍe tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā adhigataṃ sīlādikkhandhattayasaṅgaṃ aṭṭhaṅgikamaggabrahmacariyaṃ cariyati bhāviyatīti.

Evaṃ ariyamaggassa ekamseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññaṃaggassa tadabhāvaṃ dassento “**ye hi keci**”tiadināha. Tattha **yeti** aniyamaniddeso. **Hīti** nipātamattaṃ. **Kecīti** ekacce. Padadvayenāpi tathāvādino dīṭṭhigatike aniyamato pariyādiyati. **Samaṇāti** pabbajjūpagamanamattena samaṇā, na samitapāpā. **Brāhmaṇāti** jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpā. **Vāsaddo** vikappattho. **Bhavana bhavassa vippamokkhamāhaṃsūti** ekacce kāmabhavena rūpabhavena vā sabbabhavato vimuttiṃ saṃsārasuddhiṃ kathayimsu.

Ke panevaṃ vadantīti? Dīṭṭhadhammanibbānavādino tesu hi keci “ulārehi pañcahi kāmagaṇehi samappito attā dīṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ patto hotī”ti vadanti. Keci “rūpāvacarajjhānesu paṭhamajjhānasamaṅgī...pe... keci “dūtiyatatiyacatutthajjhānasamaṅgī attā dīṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ patto hotī”ti vadanti. Yathāha –

“Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī hoti evaṃdīṭṭhi ‘yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito’”ti (dī. ni. 1.94) vitthāro.

Te pana yasmā yāvadatthaṃ pītattā suhitāya jalūkāya viya ruhirapipāsā kāmādisukhehi samappitassa tassa attano kāmēsanādayo na bhavissanti, tadabhāve ca bhavassa abhāvoyeva, yasmiṃ yasmiñca bhave ṭhitassa ayaṃ nayo labbhati, tena tena bhavena sabbabhavato vimutti hotīti vadanti, tasmā “bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsū”ti vuttā. Yesañca “ettakaṃ nāma kālaṃ saṃsaritvā bālā ca paṇḍitā ca pariyosānabhava ṭhatvā saṃsārato vimuccanti”ti laddhi, tepi bhavena bhavassa vippamokkhaṃ vadanti nāma. Vuttañhetuṃ –

“Cullāsīti mahākappino satahassāni yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti”ti (dī. ni. 1.168).

Atha vā **bhavenāti** bhavadīṭṭhiyā. Bhavati sassataṃ tiṭṭhatīti pavattanato sassatadīṭṭhi bhavadīṭṭhī vuccati, bhavadīṭṭhi evettha uttarapadalopena bhavataṅhātīādīsu viya bhavoti vutto. Bhavadīṭṭhivasena ca ekacce bhavavisesaṃyeva kilesānaṃ vūpasantavuttiyā āyuno ca dīghāvāsāyā niccādisabhāvaṃ bhavavimokkhaṃ maññanti, seyyathāpi bako brahmā “idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ

avipariṇāmadhamma’’nti (ma. ni. 1.501) avoca. Tesamevaṃ viparītagāhīnaṃ anissaraṇe nissaraṇadīṭṭhīnaṃ kuto bhavavimokkho. Tenāha bhagavā – “**sabbe te ‘avippamuttā bhavasmā’ ti vadāmi’’ti.**

Vibhavenāti ucchedena. **Bhavassa nissaraṇamāhamsūti** sabbabhavato niggamaṇaṃ nikkhantaṃ saṃsārasuddhiṃ vadiṃsu. Te hi “bhavena bhavassa vippamokkho’’ti vadantānaṃ vādaṃ ananujānanta bhavūpacchedena nissaraṇaṃ paṭijāniṃsu. **Vibhavenā**ti vā ucchedadīṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjati attā ca loko cāti pavattanato ucchedadīṭṭhi vuttanayena “vibhavo’’ti vuccati. Ucchedadīṭṭhivasena hi sattā adhimuccivā tattha tattha uppannā ucchijjanti, sā eva saṃsārasuddhīti ucchedavādino. Vuttañhetam –

“Yato kho bho ayaṃ attā rūpī cātumahābhūṭiko...pe... nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati, ettāvata kho bho ayaṃ attā sammā samucchino hotī’’ti (dī. ni. 1.85).

Tathā –

“Natthi, mahārāja, dinnam, natthi yiṭṭham natthi hutam...pe... bāle ca paṇḍite ca kāyassa bheda ucchijjanti vinassanti na honti param maraṇā’’ti ca (dī. ni. 1.171).

Tesampi evaṃ viparītagāhīnaṃ kuto bhavanissaraṇaṃ. Tenāha bhagavā – “**sabbe te ‘anissaṭā bhavasmā’ ti vadāmi’’ti.** Na hi ariyamaggabhāvanāya anavasesakilesaṃ asamugghatetvā kadācīpi bhavato nissaraṇavimutti sambhavati. Tathā hi tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ yathābhūtavabodhābhāvato “atthi natthī’’ti antadvayanipatitānaṃ taṇhādīṭṭhivasena samparitasitavipphanditamattaṃ, yato te dīṭṭhigatikā pavattihetūsupi sammūlha sakkāyabhūmiyaṃ sunikhāte viparītadassanathambhe taṇhābandhanena baddhā gaddūlabandhanā viya sā na vijahanti bandhanatṭhānaṃ, kuto nesam vimokkho?

Ye pana catusaccavibhāvanena pavattiādīsu asammohato taṃ antadvayaṃ anupagamma majjhimaṃ paṭipadaṃ samāruḥhā, tesamyeva bhavavippamokkho nissaraṇaṇcāti dassento sathā “**upadhiṃ hī’’ti**ādīmāha. Tattha **upadhinti** khandhādupadhiṃ. **Hīti** nipātamattaṃ. **Paṭiccāti** nissāya, paccayaṃ katvā. **Dukkanti** jātiādi dukkham. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yatthime dīṭṭhigatikā vimokkhasaññino, tattha khandhakilesābhisaṅkhārūpadhaya adhigatā, kuto tattha dukkhanissaraṇaṃ? Yatra hi kilesā, tatrābhisaṅkhārasambhavato bhavapabandhassa avicchedoyevāti vaṭṭadukkhasa anivatti. Tena vuttaṃ – “upadhiñhi paṭicca dukkhamidaṃ sambhotī’’ti.

Idāni yaṃ paramatthato dukkhasa nissaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ, “**sabbupādānakkhayā natthi dukkhasa sambhavo’’ti** vuttaṃ. Tattha **sabbupādānakkhayāti** kāmupādānaṃ dīṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti sabbesaṃ imesaṃ catunnampi upādānaṃ ariyamaggādhigamena anavasesappahānato. Tattha dīṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti imāni tīṇi upādānāni sotāpattimaggena khīyanti, anuppattidhammataṃ āpajjanti. Kāmupādānaṃ apāyagamanīyaṃ paṭhamena, kāmarāgabhūtaṃ bahalaṃ dutiyena, sukhumaṃ tatiyena, rūparāgārūparāgappahānaṃ catutthenāti catūhipi maggehi khīyati, anuppattidhammataṃ āpajjatīti veditabbaṃ. **Natthi dukkhasa sambhavoti** evaṃ sabbaso upādānakkhayā tadekaṭṭhatāya sabbassapi kilesagaṇassa anuppādanato appamattakassapi vaṭṭadukkhasa sambhavo pātubhāvo natthi.

Evaṃ bhagavā hetunā saddhiṃ pavattiṃ nivattiṃca dassetvā “imaṃ nayaṃ ajānanto ayaṃ sattaloko vaṭṭatopi sīsaṃ na ukkhipatī’’ti dassento “**lokamimaṃ passā’’ti**ādīmāha. Tattha **lokamimaṃ passāti** attano buddhacakkhunā paccakkhato visayabhāvassa upagatattā “lokamimaṃ passā’’ti bhagavadassanakiriyāya niyojento attānamevālapati. **Puthūti** bahū, visuṃ visuṃ vā. **Avijjāya paretāti** “dukkhe aññāṇa’’ntiādinā (dha. sa. 1106; vibha. 226) nayena vuttāya catusaccapaṭicchādikāya avijjāya abhibhūtā. **Bhūṭāti** kammakilesehi jātā nibbattā. **Bhūtaratāti** bhūtesu mātāpituputtadārādīsaññāya aññasattesu taṇhāya ratā, bhūte vā khandhapaṇcāke aniccāsuhadukkhanattasabhāve taṃsabhāvānavabodhato itthipurisādīparikappavasena niccādivasena attattaniyagāhavasena ca abhiratā. **Bhavā aparimuttāti** yathāvuttena taṇhādīṭṭhigāhena bhavato saṃsārato na parimuttā.

Ettha ca “lokamima”nti paṭhamam tāva sakalampi sattanikāyaṃ sāmāññato ekattaṃ upanento ekavacanena anodhiso gahaṇam dīpetvā “svāyaṃ loko bhavayonigatiṭṭhisattāvāsādivasena ceva tatthāpi taṃtaṃsattanikāyādivasena ca anekabhedabhinno paccekam mayā volokito”ti attano buddhacakkhuñāṇanubhāvaṃ pakāseto sathā puna vacanabhedam katvā bahuvacanena odhiso gahaṇam dīpeti “puthū avijjāya paretā bhūtā”tiādina. Evañca katvā “lokamima”nti upayogavacanam katvā “avijjāya paretā”tiādina paccatabhuvacananiddesopi aviruddho hoti bhinnavākyattā. Keci pana ekavākyatādhippāyena “avijjāya paretam bhūtam bhūtaratam bhavā aparimutta”nti paṭhanti, vibhattibhedavaseneva pana purāṇapātho.

Idāni yena upāyena bhavavippamokkho hoti, taṃ sabbam titthiyānam avisayabhūtam buddhagocaram vipassanāvīthim dassento “**ye hi keci**”tiādima. Tattha **ye hi keci bhavāti** kāmabhavādi saññibhavādi ekavokārabhavādivibhāgena nānābhedabhinna sātavanto vā asātavanto vā dīghāyukā vā ittarakkhaṇā vā ye hi keci bhavā. **Sabbadhīti** uddham adho tiriyaṃti ādivibhāgena sabbattha. **Sabbatthatāyāti** saggāpāyamanussādivibhāgena. **Sabbe tetiādīsu** sabbepi te bhavā rūpavedanādidhammā hutvā abhāvattṭhena **aniccā**, udayabbayaapaṭipīlitattā **dukkhā**, jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatāya **vipariṇāmadhammā**. Itisaddo ādiattho pakārattho vā, tena anattalakkhaṇampi saṅgahetvā avasavattanattṭhena anattā, vipariṇāmadhammatāya vā avasavattanattṭhena anattāti vuttā.

Evaṃ lakkhaṇattayapaṭivijjhanākārena **etaṃ** bhavasāṅkhātam khandhapañcakaṃ **yathābhūtam** aviparītam **sammappaññāya** sammā ñāyena vipassanāsahitāya maggapaññāya **passato** pariññābhisamayādivasena paṭivijjhato “bhavo nicco”ti ādinayappavattā bhavesu **taṇhā pahiyati**, aggamaggappattisamakālemeva anavasesam nirujjhanti, ucchedadiṭṭhiyā sabbaso pahīnatā **vibhavam** vicchedam **nābhinandati** na pattheti. Evaṃbhūtassa tassa yā kāmataṇhādivasena aṭṭhasatabhedā avatthādivibhāgena anantabhedā ca, tāsam **sabbaso** sabbappakārena **taṇhānam khayā** pahānā, tadekatṭhatāya sabbassapi saṃkilesapakkhassa **asesam** nissesam **virāgena** ariyamaggena yo anupādānirodho, taṃ **nibbānanti**.

Evaṃ taṇhāya pahānamukhena saupādisesanibbānam dassetvā idāni anupādisesanibbānam dassento “**tassa nibbutassā**”tiādima. Tassattho – yo so sabbaso taṇhānam khayā kilesaparinibbānena nibbuto vuttanayena bhinnakilesa khīṇāsavabhikkhu, **tassa nibbutassa bhikkhuno anupādā** upādānābhāvato kilesābhisāṅkhāramāraṇam vā aggahaṇato **punabbhavo na hoti**, āyatim paṭisandhivasena upapattibhavo natthi. Evaṃbhūtena ca tena **abhibhūto māro**, ariyamaggakkhaṇe kilesamāro abhisāṅkhāramāro devaputtamāro ca carimakacittakkhaṇe khandhamāro maccumāro cāti pañcavidho māro abhibhūto parājito, puna sīsam ukkhipitum appadānena nibbisevano kato, yato tena vijito saṅgāmo mārehi tattha tattha pavattito. Evaṃ **vijitasāṅgāmo** pana iṭṭhādīsu sabbesu vikārabhāvena tādilakkhaṇappattiyā **tādī** arahā **sabbabhavāni** yathāvuttabhede sabbepi bhave **upaccagā** samatikkanto, na yattha katthaci saṅkham upeti, aññadatthu anupādāno viya jātavedo parinibbānato uddham apaññattikova hotīti. Iti bhagavā imaṃ mahāudānam anupādisesāya nibbānadhātuyā kūṭam gahetvā niṭṭhapesi.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca nandavaggavaṇṇanā.

4. Meghiyavaggo

1. Meghiyasuttavaṇṇanā

31. Meghiyavaggassa paṭhame **cālikāyanti** evaṃ nāmake nagare. Tassa kira nagarassa dvāraṭṭhānam muñcitvā samantato calapaṅkaṃ hoti, taṃ calapaṅkaṃ nissāya ṭhitattā oloketānam calamānam viya upaṭṭhāti, tasmā “cālikā”ti vuccati. **Cālike pabbateti** tassa nagarassa avidūre eko pabbato, sopi sabbasetattā kālapakkhauposathe oloketānam calamāno viya upaṭṭhāti, tasmā “cālikapabbato”ti saṅkham gato. Tattha bhagavato mahantaṃ vihāram kārayiṃsu, bhagavā tadā taṃ nagaram gocaragāmaṃ katvā

tasmim cālikapabbatamahāvihāre viharati. Tena vuttaṃ – “cālikāyaṃ viharati cālike pabbate”ti. **Meghiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Upaṭṭhāko hotīti** paricāraṅko hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṃ, ekadā nāgasamālo, ekadā nāgito, ekadā upavāno, ekadā sunakkhatto, tadāpi meghiyattherova upaṭṭhāko. Tenāha – “tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hotī”ti.

Jantugāmaṃ evaṃ nāmakam tasseva vihārassa aparaṃ gocaragāmaṃ. “Jantugāma”ntipi pāṭho. **Kimikālayāti** kālakimīnaṃ bahulatāya “kimikāḷā”ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghavīhāranti** ciranisajjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanattaṃ vicaraṇaṃ. **Pāsādikaṃ** aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṃ pasādamāvahatīti pāsādikaṃ. Sandacchāyatāya manuññabhūmibhāgatāya ca **manuññaṃ**. Anto pavīṭṭhānaṃ pītisomanassajanaṇṇena cittaṃ rameṭīti **ramaṇīyaṃ**. **Alanti** pariyaṭṭaṃ, yuttantipi attho. **Padhānatthikassāti** yogena bhāvanāya atthikassa. **Padhānāyāti** samaṇadhammakaraṇāya. **Āgaccheyyāhanti** āgaccheyyaṃ ahaṃ. Therena kira pubbe taṃ ṭhānaṃ anupaṭipāṭiyā pañca jātisaṭāni raññā eva satā anubhūtaṃ uyyānaṃ ahoṣi, tenassa diṭṭhamatteyeva tattha viharitūṃ cittaṃ nami. **Āgamehi tāvāti** satthā therassa vacanaṃ sutvā upadhārento “na tāvassa ñāṇaṃ paripākaṃ gata”nti ñatvā paṭikkhipanto evamāha. **Ekakamhi tāvāti** idaṃ panassa “evamayaṃ gantvāpi kamme anipphajjamaṇe nirāsanko hutvā pemavasena puna āgacchissati”ti cittamaddavajananattaṃ āha. **Yāva añño koci bhikkhu āgacchatī** añño koci bhikkhu mama santikaṃ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. “Koci bhikkhu dissati”tipi pāṭho. “Āgacchatū”tipi paṭhanti, tathā “dissatū”ti.

Natthi kiñci uttari karaṇīyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ katattā, abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṃ uttari karaṇīyaṃ nāma natthi. **Natthi katassa vā paticayoti** katassa vā puna paticayopi natthi. Na hi bhāvitamaggo puna bhāvīyati, pahīnakilesānaṃ vā puna pahānena kiccaṃ atthi. **Atthi katassa paticayoti** mayhaṃ santāne nipphāditassa sīlādiddhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadattaṃ puna vaḍḍhanasaṅkhāto paticayo atthi, icchitabboti attho. **Padhānanti kho meghiya vadamānaṃ kinti vadeyyāmāti** “samaṇadhammaṃ karomī”ti taṃ vadamānaṃ mayaṃ aññaṃ kiṃ nāma vadeyyāma?

Divāvihāraṃ nisīdīti divāvihāratthāya nisīdī. Nisīno ca yasmiṃ maṅgalasilāpaṭṭe pubbe anupaṭipāṭiyā pañca jātisaṭāni rājā hutvā uyyānakīḷaṃ kīḷanto vividhanāṭakaparivāro nisīnnapubbo, tasmimyeva ṭhāne nisīdī. Athassa nisīnakālato paṭṭhāya samaṇabhāvo vīgato viya ahoṣi, rājavesaṃ gahetvā nāṭakaparivāraparivuto setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisīno viya jāto. Athassa taṃ sampattim assādayato kāmavitakko udapādi. So tasmimyeva khaṇe sahoḍḍhaṃ gahite dve core ānetvā purato ṭhapite viya addasa. Tesu ekassa vadhaṃ āṇāpanavasena byāpādavitakko uppajji, ekassa bandhanaṃ āṇāpanavasena vihiṃsāvitakko, evaṃ so latājālena rukkho viya madhumakkhikāhi madhughātako viya ca akusalavitakkehi parikkhitto samparikiṇṇo ahoṣi. Taṃ sandhāya “**atha kho āyasmato meghiyassā**”tiādi vuttaṃ.

Acchariyaṃ vata bhoti garaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ yathā āyasmā ānando bhagavato valiyaḡattaṃ disvā avoca “acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante”ti (saṃ. ni. 5.511). Apare pana “tasmim samaye pupphaphalappallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṃ pakkhiādīnaṃ saddassavanena byāpādavitakko, leḍḍuādīhi tesam paṭibāhanādhippāyena vihiṃsāvitakko, ‘idhevāhaṃ vaseyya’nti tattha sāpekkhatāvasena kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesam viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko tassa uppajji”tipi vadanti. Yathā vā tathā vā tassa micchāvitakuppattiyeva acchariyakāraṇaṃ. **Anvāsattāti** anulaggā vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṃ dissati. “Anusanto”tipi pāṭho.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti evaṃ micchāvitakkehi samparikiṇṇo kammaṭṭhānasappāyaṃ kātum asakkonto “idaṃ vata disvā dīghadassī bhagavā paṭisedhesi”ti sallakkhetvā “imaṃ kāraṇaṃ dasabalassa āroccasāmi”ti nisīnāsanaṭo vuṭṭhāya yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā ca “**idha mayhaṃ, bhante**”tiādinā attano pavattim āroccesi.

Tattha **yebhuyyenā**ti bahulaṃ abhikkhaṇaṃ. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. Duggatisampāpanaṭṭhena vā pāpakā, kusalapaṭipakkhatāya akusalā. Vitakketi ūhati ārammaṇaṃ cittaṃ abhiniropetīti vitakko, kāmasahagato vitakko **kāmavitakko**, kilesakāmasampayutto vatthukāmārammaṇo vitakkoti attho. Byāpādasahagato vitakko **byāpādavita**kkko. Vihimsāsahagato vitakko **vihimsāvita**kkko. Tesu kāmānaṃ abhinandanavasena pavatto nekkhammapaṭipakkho kāmavitakko, “ime sattā haññantu vā vinassantu vā mā vā ahesu”nti sattesu sampadussanavasena pavatto mettāpaṭipakkho byāpādavita

Kasmā panassa bhagavā tattha gamanaṃ anujāni? “Ananuññātopi cāyaṃ maṃ ohāya gacchissateva, ‘paricārakāmatāya maññe bhagavā gantaṃ na detī’ti cassa siyā aññathattaṃ. Tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā”ti anujāni.

Evaṃ tasmim attano pavattiṃ ārocetvā nisinne athassa bhagavā sappāyaṃ dhammaṃ desento “**aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā**”tiādīmāha. Tattha **aparipakkāyā**ti paripākaṃ appattāya. **Cetovimuttiyā**ti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbhāge hi tadanavasena ceva vikkhambhanavasena ca kilesehi cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchadavasena ceva paṭipassaddhivasena ca. Sāyaṃ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimutti

Katame pana vimutti

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato – imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati.

“Kusīte puggale parivajjayato, āradhāvīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato – imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati.

“Mutṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato – imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati.

“Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato – imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati.

“Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīraññācariyaṃ paccavekkhato – imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati.

“Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato – imehi pannarasahi ākārehi, imāni pañcindriyāni visujjhantī”ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparepi pannarasa dhammā vimutti

Tattha **kalyāṇamitto**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa silādiguṇasampanno “aghassa ghātā, hitassa vidhātā”ti evaṃ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvuttehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehitī

kalyāṇasahāyo. Kalyāṇapuggalesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārahāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko.** Padattayena kalyāṇamittasamsagge ādaraṃ uppādeti.

Tatridaṃ kalyāṇamittalakkhaṇaṃ – idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ kammaphalaṅca, tena sammāsambodhihetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhāmo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādīpaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā āradhāvīriyo hoti sattānaṃ hitappaṭipattiyā, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ jānāti. So satiyā kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā, samādhinā tattha ekaggacitto hutvā, vīriyena satte ahitā nisedhetvā hite niyojati. Tenāha –

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhāmo;
Gambhīraṅca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojaye”ti. (a. ni. 7.37);

Ayaṃ paṭhamo dhammo paripākāya saṃvattatīti, ayaṃ kalyāṇamittatāsāṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato, sabbesaṅca kusalānaṃ dhammānaṃ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttatā paṭhamo anavajjadhammo avisuddhānaṃ saddhādīnaṃ visuddhikaraṇavasena cetovimuttiyā paripākāya saṃvattati. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca “upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti vadantaṃ dhammabhaṅḍāgārikānaṃ, “mā hevaṃ, ānandā”ti dvikkhattuṃ paṭisedhetvā, “sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ, yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā”tiādisuttapadehi (saṃ. ni. 1.129; 5.2) veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṃ dhammajātaṃ. **Silavāti** ettha kenatṭhena sīlaṃ? Sīlanatṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlaṃ nāma? Samādhānaṃ, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārahāvoti attho. Tasmā sīleti sīlatīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlattho. Apare pana “siraṭṭho sīlaṭṭho sīlaṭṭho saṃvaraṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇenti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti sīlavā, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṃ dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”tiādimāha. Tattha **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avitikkamo. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, idamassa tasmim sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatīti** tadanurūpavīhārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa, upari viśesānaṃ yogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo – kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukhattuṃ apāyesu patanasīloti pāti, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pāti, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattānikāye attabhāvassa patanasīloti vā pāti, sattasantāno cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhatto mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto “vimutto”ti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā sattā visujjhantī”ti (saṃ. ni. 3.100), “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādihetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti, “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata”nti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho, “kaṇṭhekālo”tiādīnaṃ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkhehīti pāti, cittaṃ. Vuttañhi “cittena niyyatī loko, cittena parikassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino makkho etenāti pātimokkko. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesā. Vuttañhi – “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55-57), taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105) cādi. Tato pātito makkhoti pātimokkko.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi – “chaso loko samuppanno, chaso kubbati santhava”nti (su. ni. 171). Tato cha ajjhattikabāhirāyatanasaṃkhātapātito makkhoti pātimokkko. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pāti, saṃsāro. Tato makkhoti pātimokkko.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti makkho. Patino makkho tena paññattatīti patimokkko, patimokkko eva pātimokkko. Sabbaguṇānaṃ vā tammūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca, so yathāvuttaṭṭhena makkho cāti patimokkko, patimokkko eva pātimokkko. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhantiādimetaṃ mukhameta”nti vitthāro.

Atha vā **paiti** pakāre, **atīti** accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ makkhetīti pātimokkhaṃ. Idañhi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena samucchavedavasena ca accantaṃ makkheti mocetīti pātimokkhaṃ. Pati makkhoti vā patimokkko, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ makkhoti attho. Patimokkko eva pātimokkko. Makkhoti vā nibbānaṃ, tassa makkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkko. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo ca yathārahaṃ saṃkilesanibbāpanato. Patimokkko eva pātimokkko. Pativattati makkheti dukkhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Saṃvarati pidahati etenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca. Tena pātimokkhasaṃvarena upeto samannāgato pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti vutto. Vuttañhetāṃ vibhaṅge –

“Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno samupapanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti (vibha. 511).

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati iriyati vattati.

Ācāragocarasaṃpannoti veḷudānādīmichājīvassa kāyapāgabbhiyādīnaṃ akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo”ti evaṃ vuttabhikkhusārappaācārasampattiyā, vesiyādiagocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādiatthaṃ upasaṅkhamitūṃ yuttaṭṭhānasaṃkhātena gocarena ca saṃpannattā ācāragocarasaṃpanno.

Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasaṃpanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjītena pasāritena iriyāpathasaṃpanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajāññena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācārasaṃpanno.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvattugūṇasaṃpannāgato vuttalakkhaṇo kalyāṇamitto, yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutāṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti, yañca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati **upanissayagocaro**.

Yo bhikkhu antaragharaṃ pavitṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī cakkhundriyasaṃvutova gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattīṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**.

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati, vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”’ti (saṃ. ni. 5.372).

Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttatā itaresaṃ vasenettha gocaro veditabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā, imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā ācāragocarasampanno.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppanāṇesu assatiyā asaṅcicca āpannasekhiyaakusalacittuppadādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanapamāṇādhikayojanasatasahasubbedhasinerupabbatarājasadisamaṃ katvā passati, yopi sabbalahukaṃ dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisamaṃ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ anavasesaṃ sammā ādiyitvā sikkhati, pavattati paripūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṃ sallekhanī, tesamaṃ tanubhāvāya pahānāya uttarūpā. **Cetovivaraṇasappāyāti** cetaso paṭicchādakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakarāṇena cetovivaraṇasaṅkhātānaṃ samathavīpassanānaṃ sappāyā, samathavīpassanācittasseva vā vivaraṇāya pākāṭikarāṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādiāvahanena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**ekantanibbidāyā**”’tiādi vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyāti** ekaṃseneva vaṭṭadukkhato nibbindanattāya. **Virāgāya nirodhāyāti** tasseva virājanattāya ca nirujjanattāya ca. **Upasamāyāti** sabbakilesūpasamāya. **Abhiññāyāti** sabbassāpi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyāti** catumaggasambodhāya. **Nibbānāyāti** anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi maggo, dvīhi nibbānaṃ vuttaṃ. Samathavīpassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvattulābhino sījhatīti dasseti.

Idāni taṃ kathaṃ vibhajitvā dassento “**appicchakathā**”’tiādimāha. Tattha **appicchoti** na iccho, tassa kathā appicchakathā, appicchabhāvappaṭisaṃyuttā kathā vā appicchakathā. Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoti icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhena lābhena atitto uparūpari lābhaṃ icchanto **atriccho** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Catubbi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhabhi cāpi soḷasa;
Soḷasabhi ca dvattiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
Icchāhatassa posassa, cakkamaṃ bhamati matthake”’ti. (jā. 1.5.103);

“Atricchā atilobhena, atilobhamadena cā”’ti ca. (jā. 1.2.168);

Lābhasakkārasilokanikāmayatāya asantaṅgaṇasambhāvanādhīppāyo **pāpiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Tattha katamā kuhanā? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa paccayappaṭisevanasaṅkhātēna vā sāmantaṅgappitena vā iriyāpathassa vā aṭṭhapanā”’tiādi (vibha. 861).

Santaṅgaṇasambhāvanādhīppāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Idhekacco saddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’’ti icchati, sīlavā samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’’ti icchatī”’tiādi (vibha. 851).

Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati –

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
Sakaṭehi paccaye dentu, tayopete atappiyā”ti.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā parivajjetvā santaguṇanigūhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū appiccho. So attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno “saddhoti maṃ jano jānātū”ti na icchati, silavā, bahussuto, pavivitto, āradhaviṇṇo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno “paññavāti maṃ jano jānātū”ti na icchati.

Svāyaṃ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyattiappiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṃ deyyadhammaṃ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaram karoti, dāyakānaṃ cittaṃ āradhēti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho**. Yo attano bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **pariyattiappiccho**. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādībhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **adhigamappiccho**. Evametesaṃ appicchānaṃ yā appicchatā, tassā saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokāraṇisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchādībhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā**.

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṃ paccayicchaṃ pahāya samaṃ tuṭṭhi, santuṭṭhi. Santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetam –

“Atītaṃ nānusocanto, nappajappamanāgataṃ;
Paccuppanna yāpentō, santuṭṭhoti pavuccatī”ti.

Sammā vā ñāyena bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi. Atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Kathaṃ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsārappasantosoti tividho, evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tatrāyaṃ pabhedavaṇṇanā – idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhībhūto vā, garuṃ cīvaram pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghacīvaram labhitvā “idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ dubbalānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ vā hotū”ti tesam datvā attanā saṅkārakūṭādīto nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā tesam vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṃ pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gāḷhaṃ rogātākaṃ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so “ayaṃ piṇḍapāto cirapabbajitādīnaṃ anurūpo”ti cīvaram viya tesam datvā, tesam vā santakaṃ gahetvā, attanā piṇḍāya caritvā, missakāhāraṃ vā paribhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhuno senāsanaṃ pāpuṇāti manāpaṃ vā amanāpaṃ vā antamaso tiṇakuṭīkāpi tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṃ sundaratarāṃ vā pāpuṇāti, taṃ na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, so byādhiviruddhaṃ vā

pakativiruddham vā senāsanam labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo sundaram senāsanam pattampi na sampāṭicchati “paṇṭāsenāsanam pamādatṭhāna”nti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni paṇṭāsenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnam datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjam labhati lūkham vā paṇṭam vā, so teneva tussati, aññam na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Atha pana telena atthiko phāṇitam labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā, tassa hatthato telam gahetvā, bhesajjam katvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahum telamadhuphāṇitādīpaṇṭabhesajjam labhati, so taṃ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnam datvā tesam ābhatena yena kenaci bhesajjam karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttahaṇṭakam, ekasmiṃ catumadhuram ṭhapetvā “gaṇhatha, bhante, yadicchasi”ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, “muttahaṇṭakam nāma buddhādīhi vaṇṇitam, pūtimuttahesajjam nissāya pabbajā, tattha te yāvajīvam ussāho karaṇīyo”ti (mahāva. 128) vacanamussaranto catumadhuram paṭikkhipitvā muttahaṇṭakena bhesajjam karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**.

So evaṃpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttam “atthato itarītarapaccayasantoso”ti. Itarītarasantuṭṭhiyā saddhiṃ sandassanādividhinā ānisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchāpakatattassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā**. Ito parāsupi kathāsu eseva nayo, visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyam kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti evaṃ sabbiriyāpathesu sabbakicesu gaṇasaṅgaṇikam pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyō pana **cittaviveko** nāma. Nibbānam **upadhiviveko** nāma. Vuttañhetam –

“Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānam nekkhammābhiratānam, cittaviveko ca parisuddhacittānam paramavodānappattānam, upadhiviveko ca nirupadhīnam puggalānam visāṅkhāragatāna”nti (mahāni. 57).

Vivekoyeva paviveko, pavivekappaṭisaṃyuttā kathā **pavivekakathā**.

Asaṃsaggakathāti ettha savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañca saṃsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti “asukasmiṃ gāme vā nigame vā itthi abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyam sandhāretum, sikkham paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇasavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṃsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmam passati itthim abhirūpam dassanīyam pāsādikam paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatam, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyam sandhāretum, sikkham paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasaṃsaggo** nāma. Disvā pana aññamaññam ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṃsaggo** nāma. Sahajagghanādīnipi eteneva saṅgaṇhāti. Attano pana santakam yaṃkiñci mātugāmassa datvā vā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅgiyādino paribhogavasena uppannakilesasanthavo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthagāhādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṃsaggo** nāma. Yopi cesa –

“Gihīhi saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhitō, dukkhitesu dukkhito, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā uyyogaṃ āpajjati”ti (saṃ. ni. 3.3; mahāni. 164) –

Evam vutto ananulomiko gihisaṃsaggo, yo ca sabrahmacārīhipi kilesupattihetubhūto saṃsaggo, taṃ sabbaṃ pahāya yvāyaṃ saṃsāre thiratarāṃ saṃvegaṃ, saṅkhāresu tibbaṃ bhayasaññaṃ, sarīre paṭikūlasaññaṃ, sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṃ hirottappaṃ, sabbakiriyāsu satisampajaññanti sabbaṃ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṃ sabbasaṃsaggappaṭipakkhatāya asaṃsaggo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **asaṃsaggakathā**.

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṃ, vidhinā īrayitabbaṃ pavattetabbanti vā vīriyaṃ, vīriyañca taṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya ārambhanāṃ vīriyārambho. Svāyaṃ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu cāti tividho; sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇitūṃ na deti; ṭhāne uppannaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ sayanaṃ pāpuṇitūṃ na deti, tatha tattheva ajapadena daṇḍena kaṅhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya, tikhiṇena asinā amittaṃ gīvāya paharanto viya ca sīsaṃ ukkhipitūṃ adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṃ āradhvīriyassa vasena vedītabbo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **vīriyārambhakathā**.

Sīlakathādīsu duvidhaṃ sīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tatha lokiyaṃ pātimokkhasaṃvarādi catupārisuddhisīlaṃ, lokuttaraṃ maggasīlaṃ phalasīlañca. Tathā vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo lokiyo samādhi, maggasampayutto panettha lokuttaro samādhi nāma. Tathā **paññāpi** lokiyā sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāññāñca. Visesato panettha vipassanāpaññā gaṇhettā, lokuttarā maggapaññā phalapaññā ca. **Vimuttīpi** ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchadavimuttīnampi vasenettha atthaṃ vaṇṇenti. **Vimuttīññadassanampi** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaññānaṃ. Iti imesaṃ sīlādīnaṃ saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokārañisamsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṃ dussīlyādīnaṃ ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṃyuttā kathā vā **sīlādīkathā** nāma.

Ettha ca ‘‘attanā ca appiccho hoti, appicchakathañca paresaṃ kattā’’ti (ma. ni. 1.252; a. ni. 10.70) ‘‘santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītara cīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’’ti (saṃ. ni. 2.144; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) ca ādivacanato sayañca appicchataḍigūṇasamannāgatena paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpi kathā, yā idha abhisallekhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti vedītabbā. Kāraṅkassa hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati ‘‘kalyāṇamittassetāṃ, meghiya, bhikkhuno paṭikaṅkhaṃ...pe. ... akasiralābhī’’ti.

Evarūpāyāti īdisāya, yathāvuttāya. **Nikāmalābhīti** yathicchitalābhī yathārūcilābhī, sabbakālaṃ imā kathā sotuṃ vicāretuñca yathāsukhaṃ labhanto. **Akicchalābhīti** niddukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Āradhvīriyoti paggahitavīriyo. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyāti** akosallasambhūtaṭṭhena akusalānaṃ pāpadhammānaṃ pajahanatthāya. **Kusalānaṃ dhammānanti** kucchitānaṃ salanādiatthena anavajjaṭṭhena ca kusalānaṃ saḥavipassanānaṃ maggaphaladhammānaṃ. **Upasampadāyāti** sampādanāya, attano santāne uppādanāya. **Thāmavāti** ussoḷhisāṅkhātena vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamoti** thiraparakkamo asithilavīriyo. **Anikkhattadhuroti** anorohitadhuro anosakkītavīriyo.

Paññavāti vipassanāpaññāya paññavā. **Udayatthagāminiyāti** pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṅca vāyaṅca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyāti** vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyāti** nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyāti** vaṭṭadukkhassa khepanato ‘‘dukkhakkhayo’’ti laddhanāmaṃ ariyamaggaṃ sammā hetunā ñāyena gacchantiyā.

Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṃ vīriyaṃ paññā ca yogino ajjhattikaṃ aṅgaṃ, itaradvayaṃ bāhiraṃ aṅgaṃ. Tathāpi kalyāṇamittasannissayeneva sesaṃ catubbidhaṃ ijjhanti, kalyāṇamittassevettha bahūpakāraṃ dassento satthā ‘‘kalyāṇamittassetāṃ, meghiya, bhikkhuno paṭikaṅkha’’ntiādīnā desanaṃ vaḍḍhetī. Tatha **paṭikaṅkhati** ekaṃsena icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘sīlavā bhavissati’’ti ettha yadetāṃ kalyāṇamittassa bhikkhuno

sīlavantatāya bhavanaṃ sīlasampannattaṃ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṃ tassa pāṭikāṅkhaṃ, avassaṃbhāvī ekaṃseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissatīti**ādīsipi eseva nayo.

Evaṃ bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṃ anādiyitvā taṃ vanasaṅgaṃ pavisitvā tādisaṃ vippakāraṃ pattassa āyasmato meghiyassa kalyāṇamittatādīnā sakalaṃ sāsanaṃ sampattiṃ dassetvā, idānissa tattha ādaraḥātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṃ na sampajji, tassa tesam ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṃ pakāsetvā, tato paraṃ arahattassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto, “**tena ca pana, meghiya, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā**”tiādīmāha. Tattha **tenāti** evaṃ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasīlādiguṇasamannāgatena. Tenevāha “**imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya**”ti. **Uttarīti** āradhataruṇavipassanassa rāgādīparissayā ce uppajjeyyūṃ, tesam visodhanatthaṃ tato uddhaṃ **cattāro dhammā bhāvetabbā** uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṃ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyāti** kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamatto sālilāyakopamāya vibhāvetabbo – eko hi puriso asitaṃ gahetvā koṭito paṭṭhāya sālīkhetto sālīyo lāyati, athassa vatiṃ bhinditvā gāvo pavisiṃsu. So asitaṃ ṭhapetvā, yaṭṭhiṃ ādāya, teneva maggena gāvo nīharitvā, vatiṃ pākatiṃ katvā, puna asitaṃ gahetvā sālīyo lāyi. Tattha sālīkhettaṃ viya buddhasāsanam daṭṭhabbaṃ, sālilāyako viya yogāvācaro, asitaṃ viya paññā, lāyanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, yaṭṭhi viya asubhakammaṭṭhānaṃ, vati viya saṃvaro, vatiṃ bhinditvā gāvīnaṃ pavisaṇaṃ viya sahasā appaṭisaṅkhāya pamādaṃ āgamma rāgassa uppajjanaṃ, asitaṃ ṭhapetvā, yaṭṭhiṃ ādāya, pavitṭhamaggeneva gāvo nīharitvā, vatiṃ paṭipākatiṃ katvā, puna ṭhitatṭhānato paṭṭhāya sālilāyanaṃ viya asubhakammaṭṭhānena rāgaṃ vikkhambhetvā, puna vipassanāya kammakaraṇakāloti idamettha upamāsaṃsandanaṃ. Evaṃbhūtaṃ bhāvanāvidhiṃ sandhāya vuttaṃ “asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā”ti.

Mettāti mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpādassa pahānāyāti** vuttanayeneva uppannakopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatīti** soḷasavatthukā ānāpānassatī. **Vitakkupacchedāyāti** vuttanayeneva uppannānaṃ vitakkānaṃ upacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyāti** asmīti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatthāya. **Aniccasaññīnoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto tāvakālikato niccappaṭipakkhato ca “sabbe saṅkhārā aniccā”ti (dha. pa. 277; cūḷani. hemakamānavapucchānidessa 56) pavattaaniccānupassanāvasena aniccasaññīno. **Anattasaññā saṅghātīti** asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca “sabbe dhammā anattā”ti (dha. pa. 279; cūḷani. hemakamānavapucchānidessa 56) evaṃ pavattā anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṅghahati, atidaḷhaṃ patiṭṭhāti. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Tīsu hi lakkhaṇesu ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ – “**aniccasaññīno hi, meghiya, anattasaññā saṅghātīti**”ti. Anattalakkhaṇe diṭṭhe asmīti uppajjanakamāno suppajhova hotīti āha – “**anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti**”ti **diṭṭheva dhamme nibbānanti** diṭṭheyeva dhamme imasmiṃyeva atabhāve apaccayaparinibbānaṃ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādībhāvanānayo visuddhimagge (visuddhi. 1.102) vuttanayena gahetabbo.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ āyasmato meghiyassa micchāvitakkacorehi kusalaḥhaṇḍupacchedasaṅkhātāṃ atthaṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ kāmavitakkādīnaṃ avinodane vinodane ca ādīnavānisaṃsadīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **khuddāti** hīnā lāmakā. **Vitakkāti** kāmavitakkādayo tayo pāpavitakkā. Te hi sabbavitakkehi patikiṭṭhatāya idha khuddāti vuttā “na ca khuddamācare”tiādīsū (khu. pā. 9.3; su. ni. 145) viya. **Sukhumāti** ñātivitakkādayo adhippetā. Ñātivitakko janapadavitakko amarāvitakko parānuddayatāya paṭisaṃyutto vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko anavaññattapaṭisaṃyutto vitakkoti ete hi vitakkā kāmavitakkādayo viya dāruṇā na hontīti anolārikasabhāvatāya sukhumāti vuttā. **Anugatāti** cittena anuvattitā. Vitakke hi uppajjamaṇe cittaṃ tadanugatameva hoti tassa ārammaṇābhiniropanato. “Anugata”tipi pāḷi, anuṭṭhitāti attho. **Manaso uppilāvāti** cetaso uppilāvitattakarā.

Ete avidvā manaso vitakketi ete kāmavitakkādike manovitakke assādādīnavanissaraṇato ñātātīraṇapahānapariññāhi yathābhūtaṃ ajānanto. **Hurā huram dhāvati bhantacittoti** appahīnamicchāvitakkattā anavaṭṭhitacitto “kadāci rūpe, kadāci sadde”tiādīnā tasmim tasmim ārammaṇe assādādivasena aparāparaṃ dhāvati paribbhamati. Atha vā **hurā huram dhāvati bhantacittoti** apariññātavitakkattā tannimittānaṃ avijjātaṇhānaṃ vasena paribbhamanāmānaso idhalokato paralokaṃ ādānanikkhepehi aparāparaṃ dhāvati saṃsaratīti attho.

Ete ca vidvā manaso vitakketi ete yathāvuttappabhede kāmavitakkādike manovitakke assādādito yathābhūtaṃ jānanto. **Ātāpiyoti** vīriyavā. **Samvaratīti** pidahati. **Satimāti** satisampanno. **Anuggateti** dullabhavasena anuppanne. Idam vuttaṃ hoti – ete vuttappakāre kāmavitakkādike manovitakke cittassa uppilāvitahetutāya manaso uppilāve vidvā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya sammadeva jānanto, tassa sahāyabhūtaṃ sammāvāyāmasatīnaṃ atthitāya ātāpiyo satimā te ariyamaggabhāvanāya āyatim uppattirahe anuggate anuppanne eva maggakkhaṇe saṃvarati, ñāṇasaṃvaravasena pidahati, āgamanapathaṃ pacchindati, evaṃbhūto ca catusaccappabodhena **buddho** ariyasāvako arahattādhigamena **asesaṃ**, anavasesaṃ **ete** kāmavitakkādike **pajahāsi** samucchindīti. Etthāpi “anugate”tipi paṭhanti. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddhatasuttavaṇṇanā

32. Dutiye kusiṇārāyanti kusiṇārāyaṃ nāma mallarājūnaṃ nagare. **Upavattane mallānaṃ sālavaneti** yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ kusiṇārāya uyyānaṃ dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagarapavisanaṃ maggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālāpanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā “upavattana”nti vuccati. Tasmim upavattane mallarājūnaṃ sālāvane. **Araññakuṭikāyanti** sālāpantiyā avidūre rukkhagacchasañchannaṭṭhāne katā kuṭikā, taṃ sandhāya vuttaṃ “araññakuṭikāyaṃ viharatī”ti. Te pana bhikkhū paṭisaṅkhānavirahitā ossaṭṭhavīriyā pamattavīhārino, tena vuttaṃ “**uddhata**”tiādi.

Tattha uddhaccabahulattā avūpasantacittatāya **uddhata**. Tucchabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnalā**, uggatattucchamānāti attho. Pattacīvaramaṇḍanādicāpallena samannāgatattā bahukatāya vā **capalā**. Pharusavācatāya mukhena kharāti **mukharā**. Tiracchānakathābahulatāya vikiṇṇā byākulā vācā etesanti **vikiṇṇavācā**. Muṭṭhā naṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatino**, sativirahitā pamādavīhārinoti attho. Sabbena sabbaṃ sampajaññābhāvato **asampajānā**. Gaddūhanamattampi kālaṃ cittasamādhānassa bhāvato na samāhitāti **asamāhitā**. Lolasabhāvattā bhantamīgasappaṭibhāgatāya **vibbhantacittā**. Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ asaṃvaraṇato asaṅghātindriyatāya **pākatindriyā**.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ tesam bhikkhūnaṃ uddhaccādivasena pamādavīhāraṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ pamādavīhāre appamādavīhāre ca yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **arakkhitenāti** satiārakkhābhāvena aguttena. **Kāyenāti** chaviññāṇakāyena cakkhaviññāṇena hi rūpaṃ disvā tattha nimittānubyañjanaggahaṇavasena abhijjhāpavattito viññāṇadvārassa satiyā arakkhitabhāvato. Sotaviññāṇādisupī eseva nayo. Evaṃ chaviññāṇakāyassa arakkhitabhāvaṃ sandhāyāha “arakkhitena kāyena”ti. Keci pana “kāyena”ti atthaṃ vadanti, tesampi vuttanayeneva atthayojanāya sati yujjeyya. Apare pana “arakkhitena cittenā”ti paṭhanti, tesampi vuttanayo eva attho. **Micchādiṭṭhihatenāti** sassatādicchābhīnivesadūsitena. **Thinamidhābhībhūtenāti** cittassa akalyatālakkhāṇena thīnena kāyassa akalyatālakkhāṇena middhena ca ajjhotthaṇa, tena kāyena cittenāti vā sambandho. **Vasaṃ mārasa gacchatīti** kilesamārādīkassa sabbassapi mārasa vasaṃ yathākāmakaraṇīyataṃ upagacchati, tesam visayaṃ nātikkamatīti attho.

Imāya hi gāthāya bhagavā ye satiārakkhābhāvena sabbaso arakkhitacittā, yonisomanasikārassa hetubhūtāya paññāya abhāvato ayoniso ummujjanena niccantiādinā vipariyesagāhino, tato eva kusalakiriyaāya vīriyārambhābhāvato kosajjābhībhūtā saṃsāravatṭato sīsaṃ na ukkhipissantīti tesam bhikkhūnaṃ pamādavīhāragarahāmukhena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ, “**tasmā rakkhitacittassā**”ti dutiyagāthamāha.

Tattha **tasmā rakkhitacittassā**ti yasmā arakkhitacitto mārassa yathākāmakaraṇīyo hutvā saṃsāreyeva hoti, tasmā satsaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena pidahanena rakkhitacitto assa. Citte hi rakkhite cakkhādiindriyāni rakkhitāneva hontīti. **Sammāsaṅkappagocaroti** yasmā micchāsaṅkappagocaroti tathā tathā ayoniso vitakketvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhanto micchādiṭṭhihatena cittaena mārassa yathākāmakaraṇīyo hoti, tasmā yonisomanasikāreṇa kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocaroti assa, jhānādisampayuttaṃ sammāsaṅkappameva attano cittaṃ pavattiṭṭhānaṃ kareyya. **Sammādiṭṭhipurekkhāroti** sammāsaṅkappagocarātāya vidhūtamicchādassano puretaraṃyeva kammassakatālakkaṇaṃ, tato yathābhūtañānalakkaṇaṃca sammādiṭṭhiṃ purato katvā pubbe vuttanayeneva sīlasamādhīsu yutto payutto vipassanaṃ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto **ñātvāna udayabbayaṃ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādanīrodhaṃ vavatthapetvā udayabbayañānamadhigantvā tato paraṃ bhaṅgānupassanādivasena vipassanaṃ usukkāpetvā anukkamaṇa ariyamaggaṃ gaṇhanto aggamaṅgena, **thinamiddhābhībhū bhikkhu sabbā duggatiyo jaheti**, evaṃ so heṭṭhimamaggavajjhānaṃ kilesānaṃ paṭhamameva pahīnattā diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjanakathinamiddhānaṃ adhigatena arahattamaṅgena samucchindanato tadekaṭṭhānaṃ mānādīnampi pahīnattā sabbaso bhinnakilesa khīṇāsavo bhikkhu tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo ucchinnabhavamūlattā **jahe**, pajaheyya. Tāsaṃ parabhaṅge nibbāne patiṭṭheyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gopālakasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **kosalesūti** kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado “kosalā”tveva vuccati, tesu kosalesu janapade. **Cārikaṃ caratīti** aturita-cārikāvasena janapadacārikaṃ carati. **Mahatāti** guṇamahattenapi mahatā, aparicchinna-saṅkhyattā saṅkhyāmahattenapi mahatā. **Bhikkhusaṅghenāti** diṭṭhisīlasāmañña-saṃhatena samaṇaṅgena. **Saddhinti** ekato. **Maggā okkammāti** maggato apakkamitvā. **Aññataraṃ rukkhamūlanti** ghanapattasākhāviṭṭapasampannassa sandacchāyassa mahato rukkhasa samīpasaṅkhātāṃ mūlaṃ.

Aññataro gopālakoti eko gogaṇarakkhako, nāmena pana nando nāma. So kira aḍḍho mahaddhano mahābhogo, yathā keṇiyo jaṭilo pabbajjāvasena, evaṃ anāthapiṇḍikassa goyūthaṃ rakkhanto gopālakattena rājapīlaṃ apaharanto attano kuṭumbaṃ rakkhati. So kālena kālaṃ pañca gorase gahetvā, mahāsetṭhissa santikaṃ āgantvā niyyātetvā sattu santikaṃ gantvā, sathāraṃ passati, dhammaṃ suṇāti, attano vasanaṭṭhānaṃ āgamanatthāya sathāraṃ yācati. Sathā tasseva ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno agantvā, aparabhāge mahatā bhikkhusaṅghena parivuto janapadacārikaṃ caranto, “idānissa ñāṇaṃ paripakka”nti ñātvā tassa vasanaṭṭhānassa avidūre maggā okkamma aññatarasmīṃ rukkhamūle nisīdi tassa āgamaṇaṃ āgamayamāno. Nandopi kho “sathā kira janapadacārikaṃ caranto ito āgacchati”ti sutvā, haṭṭhatuṭṭho vegena gantvā, sathāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā katapaṭisanthāro ekamantaṃ nisīdi, athassa bhagavā dhammaṃ desesi. So sotāpattiphale patiṭṭhahitvā bhagavantaṃ nimantetvā sathāraṃ pāyāsādānamadāsi, sattame divase bhagavā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – “**ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gopālakam bhagavā dhammiyā kathāya sandassesī...pe... utṭhāyāsanaṃ pakkāmi**”ti.

Tattha **sandassesīti** “ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā”tiādinā kusalādidhamme kammavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento anupubbikathāvasāne cattāri ariyasaccāni sammā dassesi. **Samādapesīti** “saccādhigamāya ime nāma dhammā attani uppādetabbā”ti sīlādidhamme sammā gaṇhāpetvā tesu taṃ patiṭṭhapesi. **Samuttejesīti** te dhammā samādinnā anukkamaṇa bhāviyamānā nibbedhabhāgiyā hutvā tikkhavisadā yathā khippaṃ ariyamaggaṃ āvahanti, tathā sammā uttejesi

sammadeva tejesi. **Sampahaṃsesī** bhāvanāya pubbenāparaṃ visesabhāvadassanena cittassa pamodāpanavasena suṭṭhu pahaṃsesi. Apicettha sāvajjānavajjadhammesu dukkhādīsu ca sammohavinodanena sandassanaṃ, sammāpaṭipattiyāṃ pamādāpanodanena samādapaṇaṃ, cittassālasiyāpattivinodanena samuttejanaṃ, sammāpaṭipattisiddhiyā sampahaṃsanaṃ vedītabbaṃ. Evaṃ so bhagavato sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya sotāpattiphale paṭiṭṭhahi. **Adhivāsesī** tena diṭṭhasaccena “adhivāsetu me, bhante bhagavā”tiādīnā nimantito kāyaṅgavācaṅgaṃ acopento citteneva adhivāsesi sādiyi. Tenevāha “**tuṇhībhāvenā**”ti.

Appodakapāyāsanti nirudakapāyāsaṃ. **Paṭiyādāpetvāti** sampādetvā sajjetvā. **Navañca sappinti** navanītaṃ gahetvā tāvadeva vilīnaṃ maṅḍasappiñca paṭiyādāpetvā. **Sahatthāti** ādarajāto sahattheneva parivisanto. **Santappesī** paṭiyattaṃ bhojanaṃ bhojesi. **Sampavāresī** “alaṃ ala”nti vācāya paṭikkhipāpesi. **Bhuttāvinti** katabhattakiccaṃ. **Onītapattapāṇinti** pattato apanītapāṇiṃ, “dhotapattapāṇi”ntipi pāṭho, dhotapattahatthanti attho. **Nīcanti** anuccaṃ āsanaṃ gahetvā āsaneveva nisīdanaṃ ariyadesavāsīnaṃ cārittaṃ, so pana satthu santike upacāravasena paññattassa dāruphalakāsanassa samīpe nisīdi. **Dhammiyā kathāyāti**di saddame divase kataṃ anumodanaṃ sandhāya vuttaṃ. So kira sattāhaṃ bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃca tattha vasāpetvā mahādānaṃ pavattesi. Saddame pana divase appodakapāyāsādānaṃ adāsi. Satthā tassa tasmiṃ attabhāve uparimaggatthāya ñāṇaparipākābhāvato anumodanameva katvā pakkāmi.

Sīmantarikāyāti sīmantare, tassa gāmassa antaraṃ. Gāmaṃvāsino kira ekaṃ taḷākaṃ nissāya tena saddhiṃ kalahaṃ akāṃsu. So te abhibhavivā taṃ taḷākaṃ gaṇhi. Tena baddhāghāto eko puriso taṃ satthu pattaṃ gahetvā dūraṃ anugantvā “nivattāhi upāsakā”ti vutte bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā bhikkhusaṅghassa ca añjaliṃ katvā yāva dassanūpacārasamatikkamā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi paggayha paṭinivattitvā dvinnāṃ gāmaṃ antare araṇṇappadesa ekakaṃ gacchantāṃ sarena vijjhivā māresi. Tena vuttaṃ **acirapakkantassa...pe... voropesi**”ti. Kenacideva karaṇīyena ohīyitvā pacchā gacchantā bhikkhū taṃ tathā mataṃ disvā bhagavato tamatthaṃ ārocesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ “**atha kho sambahulā bhikkhū**”tiādī.

Etamatthaṃ viditvāti yasmā diṭṭhisampannaṃ ariyasāvakaṃ nandaṃ mārentena purisena ānantariyakammaṃ bahulaṃ apuññaṃ pasutaṃ, tasmā yaṃ corehi ca verīhi ca kattabbaṃ, tatopi ghorataraṃ imesaṃ sattānaṃ micchāpaṇihitaṃ cittaṃ karotīti imamatthaṃ jānitvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **diso disanti** dūsako dūsanīyaṃ cora coraṃ, disvāti vacanaseso. **Yaṃ taṃ kayirāti** yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, dutiyapadepi eseva nayo. Idaṃ vuttaṃ hoti – eko ekassa mittadubbhī cora puttadārakhattavattugomahiṃsādīsu aparajjhanto yassa aparajjhanti, tampi tattheva attani aparajjhantaṃ coraṃ disvā, verī vā pana kenacideva karaṇena baddhaveraṃ verim disvā attano kakkhaḷatāya dāruṇatāya yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, puttadāraṃ vā pīḷeyya, khettādīni vā nāseyya, jīvitā vā voropeyya, dasasu akusalakammāpathesu micchāṭhapitattā **micchāpaṇihitaṃ cittaṃ pāpiyo naṃ tato kare**, naṃ purisaṃ pāpataraṃ tato kareyya. Vuttappakāro hi diso vā verī vā disassa vā verino vā imasmimīyeva attabhāve dukkhaṃ vā uppādeyya, jīvitakkhayaṃ vā kareyya. Idaṃ pana akusalakammāpathesu micchāṭhapitaṃ cittaṃ diṭṭheva dhamme anayabyasanaṃ pāpeti, attabhāvasatasahassesupi catūsu apāyesu khipitvā sīsamassa ukkhipitūṃ na detīti.

Tatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yakkhapahārasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **kapotakandarāyanti** evaṃnāmake vihāre. Tasmiṃ kira pabbatakandare pubbe bahū kapotā vaṣiṃsu, tena sā pabbatakandarā “kapotakandarā”ti vuccati. Aparabhāge tattha katavihāropi “kapotakandarā”tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ – “kapotakandarāyanti evaṃnāmake vihāre”ti. **Juṇhāya rattiyāti** sukkapakkkharattiyāṃ. **Navoropitehi kesehī** aciraohāritehi kesehi, itthambhūtalakkhaṇe cetam

karaṇavacanaṃ. **Abbhokāseti** yattha uparicchadanaṃ parikkhepo vā natthi, tādise ākāsaṅgaṇe.

Tattha āyasmā sārīputto suvaṇṇavaṇṇo, āyasmā mahāmoggallāno nīluppalavaṇṇo. Ubhopi pana te mahātherā udiccabrāhmaṇajaccā kappānaṃ sataśahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ abhinīhārasampannā chaḷabhiññāpaṭisambhidāppattā mahākhīṇāsavā samāpattilābhino sattasaṭṭhiyā sāvakaṇāpāramiññānaṃ matthakappattā etaṃ kapotakandaravihāraṃ upasobhayantā ekaṃ kanakaguhaṃ pavittā dve sīhā viya, ekaṃ vijambhanabhūmiṃ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṃ supupphitasālavanaṃ pavittā dve chaddantaṅgarājāno viya, ekaṃ simbalivanaṃ pavittā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṃ naravāhanayānaṃ abhirulhā dve vessavaṇā viya, ekaṃ paṇḍukambalasilāsaṇaṃ abhinisinnā dve sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve mahābrahmāno viya, ekasmiṃ gaganatṭhāne tṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya ca virocīṃsu. Tesu āyasmā mahāmoggallāno tuṅhī nisīdi, āyasmā pana sārīputto samāpajji. Tena vuttaṃ – “**aññataraṃ samādhim samāpajjitvā**”ti.

Tattha **aññataraṃ samādhinti** upekkhābrahmavihārasamāpattiṃ. Keci “saññāvedayitanirodhasamāpatti”nti vadanti, apare paṇāhu “āruppāpādaṃ phalasaṃpatti”nti. Imā eva hi tisso kāyarakkhaṇasaṃmatthā samāpattiyo. Tattha nirodhasamāpattiyā samādhipariyāyasambhavo heṭṭhā vuttova, pacchimameva pana ācariyā vaṇṇenti. **Uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti** uttarāya disāya yakkhasamāgamaṃ gantvā attano bhavanaṃ gantuṃ dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti. **Paṭibhāti manti** upaṭṭhāti mama. **Manti** hi paṭisaddayogena sāmīatthe upayogavacanaṃ, imassa sīse pahāraṃ dātuṃ cittaṃ me uppajjati attho. So kira purimajātiyaṃ there baddhāghāto, tenassa therāṃ disvā paduṭṭhacittassa evaṃ ahoṣi. Itaro pana sappaññajātiko, tasmā taṃ paṭisedhento “**alam sammā**”tiādimāha. Tattha **mā āsādesīti** mā ghaṭṭesi, mā pahāraṃ dehīti vuttaṃ hoti. **Uḷāroti** uḷārehi uttamehi sīlādiguṇehi samannāgato.

Anādiyitvāti ādaraṃ akatvā, tassa vacanaṃ aggahetvā. Yaṃ pana tassa vacanaṃ aggaṇhanto taṃ anādiyanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ – “taṃ yakkhaṃ anādiyitvā”ti. **Sīse pahāraṃ adāsīti** sabbathāmena ussāhaṃ janetvā ākāse tṭhitova sīse khaṭakaṃ adāsī, muddhani muṭṭhighātaṃ akāsīti attho. **Tāva mahāti** thāmamahattena tattakaṃ mahanto pahāro ahoṣi. **Tena pahārenāti** tena pahārena karaṇabhūtena. **Sattaratananti** pamāṇamajjhimaṃ purisassa ratanena sattaratanam. **Nāganti** hatthināgaṃ. **Osādeyyāti** pathaviyaṃ osādāpeyya nimujjāpeyya. “Osādeyyā”tipi pāṭho, cuṇṇavicuṇṇaṃ kareyyāti attho. **Aḍḍhaṭṭhamaratantanti** aḍḍhena aṭṭhannaṃ pūraṇāni aḍḍhaṭṭhamāni, aḍḍhaṭṭhamāni ratanāni pamāṇaṃ etassāti aḍḍhaṭṭhamaratano, taṃ aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ. **Mahantaṃ pabbatakūṭanti** kelāsakūṭappamāṇaṃ vipulaṃ girikūṭaṃ. **Padāleyyāti** sakalikākārena bhindeyya. Api osādeyya, api padāleyyāti sambandho.

Tāvadeva cassa sarīre mahāpariḷāho uppajji, so vedanāturo ākāse tṭhatuṃ asakkonto bhūmiyaṃ pati, taṅkhaṇaññeva aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayojanasatasahassabbedhaṃ sinerumpi pabbatarājānaṃ sandhārentī catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpathavī taṃ pāpasattaṃ dhāretuṃ asakkontī viya vivaramadāsī. Avīcīto jālā uṭṭhahitvā kandantaṃyeva taṃ gaṇhiṃsu, so kandanto vipalāpanto pati. Tena vuttaṃ – “**atha ca pana so yakkho ‘ḍayhāmi ḍayhāmi’ti vatvā tattheva mahānirayaṃ apatāsīti**. Tattha **apatāsīti** apati.

Kim pana so yakkhattabhāveneva nirayaṃ upagacchīti? Na upagacchi, yañhettha diṭṭhadhammavedanīyaṃ pāpakammaṃ ahoṣi, tassa balena yakkhattabhāve mahantaṃ dukkhaṃ anubhavi. Yaṃ pana upapajjavedanīyaṃ ānantariyakammaṃ, tena cutianantaraṃ niraye uppajjīti. Therassa pana samāpattibalena upatthambhītasarīrassa na koci vikāro ahoṣi. Samāpattito avuṭṭhitakāle hi taṃ yakkho pahari, tathā paharantaṃ dībbacakkhunā disvā āyasmā mahāmoggallāno dhammasenāpatiṃ upasaṅkami, upasaṅkamanasamakārameva ca dhammasenāpati samāpattito uṭṭhāsī. Atha naṃ mahāmoggallāno sarīravuttiṃ pucchi, sopissa byākāsī, tena vuttaṃ – “**addasā kho āyasmā mahāmoggallāno...pe... api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkha**”nti.

Tattha **thokaṃ dukkhanti** thokaṃ appamattakaṃ madhurakajātaṃ viya me sīsaṃ dukkhitam, dukkhappattanti attho. Dukkhadhiṭṭhānañhi sīsaṃ dukkhanti vuttaṃ. “Sīse thokaṃ dukkha”ntipi pāṭho. Kathaṃ pana samāpattibalena sarīre upatthambhīte therassa sīse thokampi dukkhaṃ ahoṣīti? Acireneva vuṭṭhitattā. Antosamāpattiyaṃ apaññāyamaṇadukkhañhi kāyanissittatā niddaṃ upagatassa makasādijanitaṃ

viya paṭibuddhassa thokaṃ paññāyittha.

“Mahābalena yakkhena tathā sabbussāhena pahaṭe sarīrepi vikāro nāma natthī”ti acchariyabbhutatittajātena āyasmatā mahāmogallānena “**acchariyaṃ, āvuso sārīputtā**”tiādinā dhammasenāpatino mahānubhāvātāya vibhāvītāya sopissa “**acchariyaṃ, āvuso moggallānā**”tiādinā iddhānubhāvamahantatāpakāsanāpadesena attano issāmacchariyāhaṅkārādimalānaṃ suppahīnataṃ dīpeti. **Pamsupisācakampi na passāmāti** saṅkārakūṭādīsu vicaraṇakakhuddakapetampi na passāma. Iti adhigamappicchānaṃ aggabhūto mahāthero tasmīṃ kāle anāvajjanena tesam adassanaṃ sandhāya vadati. Tenevāha “**etarahī**”ti.

Bhagavā pana veḷuvane ṭhito ubhinnaṃ aggasāvakānaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ dibbasotena assosi. Tena vuttaṃ – “**assosi kho bhagavā**”tiādi, taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato sārīputtassa samāpattibalūpagataṃ iddhānubhāvamahantataṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** tasseva tādibhāvappattidīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampatīti** yassa khīṇāsavassa cittaṃ ekagghanasilāmayapabbatūpamaṃ sabbesaṃ iñjanānaṃ abhāvato vasībhāvappattiyāva ṭhitaṃ sabbehipi lokadhammehi nānupakampati na pavedhati. Idānissa akampanākāraṃ saddhiṃ kāraṇena dassetuṃ “**viratta**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **virattaṃ rajanīyesūti** virāgasāṅkhātena ariyamaggena rajanīyesu rāgupattihetubhūtesu sabbesu tebhūmakadhammesu virattaṃ, tattha sabbaso samucchinnarāganti attho. **Kopaneyyeti** paṭighaṭṭhānīye sabbasmimpi āghātavattusmiṃ **na kuppati** na dussati na vikāraṃ āpajjati. **Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ** yassa yathāvuttassa ariyapuggalassa cittaṃ evaṃ vuttanayena tādibhāvāhanabhāvena bhāvitaṃ. **Kuto taṃ dukkhamessatīti** taṃ uttamaṃpuggalaṃ kuto sattato saṅkhārato vā dukkhaṃ upagamissati, na tādīsassa dukkhaṃ atthīti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nāgasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **kosambiyanti** kusumbena nāma isinā vasitaṭṭhāne māpitattā “kosambī”ti evaṃladdhanāmake nagare. **Ghositārāmeti** ghositaseṭṭhinā kārite ārame. **Bhagavā ākiṇṇo viharatīti** bhagavā sambādhappatto viharatī. Kiṃ pana bhagavato sambādhō atthi, saṃsaggo vāti? Natthi. Na hi koci bhagavantaṃ anicchāya upasaṅkamituṃ sakkoti. Durāsadā hi buddhā bhagavanto sabbattha ca anupalittattā. Hītesitāya pana sattesu anukampaṃ upādāya “mutto mocessāmī”ti paṭiññānurūpaṃ caturoghanittharaṇatthaṃ aṭṭhannaṃ parisānaṃ attano santikaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṃ adhivāseti, sayañca mahākaruṇāsamussāhito kālaññū hutvā tattha upasaṅkamati, idaṃ sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ, ayamidha ākiṇṇavihāroti adhippeto.

Idha pana kosambikānaṃ bhikkhūnaṃ kalahajātānaṃ sathā dīghītissa kosalarañño vatthuṃ āharitvā, “na hi verena verāni, sammantīdha kudācana”ntiādinā (dha. pa. 5; ma. ni. 3.237; mahāva. 464) ovādaṃ adāsi, taṃ divasaṃ tesam kalahaṃ karontānaṃyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi bhagavā tameva vatthuṃ kathesi, taṃ divasampi tesam kalahaṃ karontānaṃyeva ratti vibhātā. Tatiyadivasepi bhagavā tameva vatthuṃ kathesi, athaññataro bhikkhu bhagavantaṃ evamāha – “appossukko, bhante bhagavā, diṭṭhadhammasukhavihāraṃmanuyutto viharatu, mayametenā bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā”ti. Sathā “pariyādinacittā kho ime moghapurisā na dānime sakkā saññāpetuṃ, natthi cettha saññāpetabbā, yaṃnūnāhaṃ ekacārīkavāsaṃ vaseyyaṃ, evaṃ ime bhikkhū kalahato oramissanti”ti cintesi. Evaṃ tehi kalahakārahehi bhikkhūhi saddhiṃ ekavīhāre vāsaṃ vinetabbābhāvato upāsakādīhi upasaṅkamaṃāca ākiṇṇavihāraṃ katvā vuttaṃ – “tena kho pana samayena bhagavā ākiṇṇo viharatī”tiādi.

Tattha **dukkhanti** na sukhaṃ, anārādhitaṃcittatāya na iṭṭhanti attho. Tenevāha “**na phāsu viharāmī**”ti. **Vūpakaṭṭhoti** pavivekaṭṭho dūribhūto. Tathā cintetvāva bhagavā pātova sarīrappaṭijjaggaṃ katvā

kosambiyam piṇḍāya caritvā kañci anāmantetvā eko adutiyo gantvā kosalaratṭhe pālileyake vanasaṇḍe bhaddasālamūle vihāsi. Tena vuttam – **“atha kho bhagavā pubbaṅhasamayam...pe... bhaddasālamūle”**ti. Tattha sāmanti sayam. **Samsāmetvā**ti paṭisāmetvā. **Pattacīvaramādāyāti** etthāpi sāmanti padaṃ ānetvā yojetabbam. **Upaṭṭhāketi** kosambinagaravāsino ghositasetṭhiādike upaṭṭhāke, vihāre ca agguppaṭṭhākam āyasmantaṃ ānandaṃ anāmantetvā.

Evam gate satthari pañcasatā bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsu – “āvuso ānanda, satthā ekakova gato, mayam anubandhissāmā”ti. “Āvuso, yadā bhagavā sāmam senāsanam samsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhāke ca anapaloketvā bhikkhusaṅgham adutiyo gacchati, tadā ekacāram caritum bhagavato ajjhāsayo, sāvakena nāma satthu ajjhāsayanurūpam paṭipajjitabbam, tasmā na imesu divasesu bhagavā anugantabbo”ti nivāresi, sayampi nānugacchi.

Anupubbenāti anukkamena, gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikaṃ caramāno “ekacāravāsam tāva vasamānam bhikkhum passissāmī”ti bālakaloṇakāragāmaṃ gantvā tattha bhaguttherassa sakalam pacchābhattañceva tiyāmañca rattim ekacāravāse ānisaṃsam kathetvā punadivase tena pacchāsamaṇena piṇḍāya caritvā tam tattheva nivattetvā “samaggavāsam vasamāne tayo kulaputte passissāmī”ti pācīnavamsamigadāyam gantvā tesampi sakalarattim samaggavāse ānisaṃsam kathetvā tepi tattheva nivattetvā ekakova pālileyagāmaṃ sampatto. Pālileyagāmavāsino paccuggantvā bhagavato dānam datvā pālileyagāmassa avidūre rakkhitavanasāṇḍo nāma atthi, tattha bhagavato paṅṇasālam katvā “ettha bhagavā vasatū”ti yācitvā vāsaiṃsu. **Bhaddasāloti** pana tattheko manāpo bhaddako sālarukkho, bhagavā tam gāmaṃ upanissāya vanasaṇḍe paṅṇasālasamīpe tasmim rukkhamūle vihāsi. Tena vuttam – **“pālileyake viharati rakkhitavanasāṇḍe bhaddasālamūle”**ti.

Hatthināgoti mahāhatthī yūthapati. **Hatthikalabhehīti** hatthipotakehi. **Hatthicchāpehīti** khīrūpagehi daharahatthipotakehi, ye “bhīnkā”tipi vuccanti. **Chinnaggānīti** purato purato gacchantehi tehi hatthiādīhi chinnaggāni khādītāvasesāni khāṇusadisāni khādanti. **Obhaggobhagganti** tena hatthināgena uccaṭṭhānato bhañjitvā bhañjitvā pātitaṃ. **Assa sākḥābhaṅganti** etassa santakam sākḥābhaṅgam te khādanti. **Āvilānīti** tehi paṭhamataram otarivā pivantehi āluṭitattā āvilāni kaddamamissāni pānīyāni pivati. **Ogāhāti** titthato. “Ogāha”ntipi pāli. **Assāti** hatthināgassa. **Upanighamsantiyoti** ghaṭṭentiyo, upanighamsiyamānopi attano uḷārabhāvena na kujjhati, tena tā tam ghaṃsantiyeva. **Yūthāti** hatthighaṭṭā.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti so kira hatthināgo yūthavāse ukkaṅṭhito tam vanasaṇḍam pavitṭho tattha bhagavantaṃ disvā ghaṭṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā pasannacitto bhagavato santike aṭṭhāsi, tato paṭṭhāya vattasīse ṭhatvā bhaddasālassa paṅṇasālāya ca samantato appaharitam katvā sākḥābhaṅgehi sammajjati, bhagavato mukhadhovanam deti, nhānodakam āharati, dantakaṭṭham deti, araṇṇato madhurāni phalāni āharitvā satthu upaneti, satthā tāni paribhuñjati. Tena vuttam – **“tatra sudaṃ so hatthināgo yasmim padese bhagavā viharati, tam padesam appaharitañca karoti, soṇḍāya bhagavato pānīyam paribhojanīyam upaṭṭhāpetī”**ti. Soṇḍāya dārūni āharitvā aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggim uṭṭhāpetvā dārūni jālāpetvā tattha pāsāṅkhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi pavatṭetvā soṇḍiyam khipitvā udakassa tattabhāvam ṇatvā bhagavato santikam upagantvā tiṭṭhati, bhagavā “hatthināgo mama nhānam icchatī”ti tattha gantvā nhānakkiccam karoti, pānīyepi eseva nayo. Tasmim pana sītale sañjāte upasaṅkamati, tam sandhāya vuttam – “soṇḍāya bhagavato pānīyam paribhojanīyam upaṭṭhāpetī”ti.

Atha kho bhagavato rahogatassātiādi ubhinnaṃ mahānāgānam vivekasukhapaccavekkhaṇadassanam, tam vuttatthameva. **Attano ca pavivekam viditvāti** kehici anākiṇṇabhāvaladdham kāyavivekam jānitvā, itare pana vivekā bhagavato sabbakālam vijjantiyeva.

Imam udānanti imam attano hatthināgassa ca pavivekābhiritiyā samānajjhāsaya bhāvadīpanam udānam udānesi.

Tatthāyam saṅkhepattho – **etaṃ isādantassa** rathāsāsadisadantassa hatthināgassa **cittam nāgena** buddhanāgassa **cittena sameti** saṃsandati. Katham sameti ce? **Yadeko ramatī vane** yasmā buddhanāgo

“ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsi”nti purimaṃ ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni yathā **eko** adutiyo **vane** araṇṇe **ramati** abhiramati, evaṃ ayampi hatthināgo pubbe attano hatthiādīhi ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni **eko** asahāyo **vane** araṇṇe **ramati** abhiramati. Tasmāssa **cittaṃ nāgena sameti** tassa cittena sametīti katvā ekībhāvaratiyā ekasadisam hotīti attho.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piṇḍolasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **piṇḍolabhāradvājoti** piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti piṇḍolo. So kira pariṇṇabhogo brāhmaṇo hutvā mahantaṃ bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallaṃ “patta”nti gahetvā carati, kapallapūraṃ yāguṃ pivati, bhattaṃ bhuñjati, pūvakhajjakaṅca khādati. Athassa mahagghasabhāvaṃ satthu ārocesuṃ. Satthā tassa pattatthavikaṃ nānujāni, heṭṭhāmañce pattaṃ nikkujjitvā ṭhapeti, so ṭhapentopi ghaṃsentova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsentova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante gacchante kāle ghaṃsanena parikkhīṇaṃ, nālikodanamattasseva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato satthu ārocesuṃ, athassa satthā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvaṇaṃ bhāvento aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so pubbe savisesaṃ piṇḍatthāya ulatīti piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā “piṇḍolabhāradvājoti”ti vuccati.

Ārañṇakoti gāmantasenāsanapaṭikkhipanena araṇṇe nivāso assāti ārañṇako, ārañṇakadhutaṅgaṃ samādāya vattantassetam nāmaṃ. Tathā bhikkhāsāṅkhātānaṃ āmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti attho. Piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko**, piṇḍāya vā patituṃ carituṃ vatametassāti piṇḍapātī, piṇḍapātīyeva piṇḍapātiko. Saṅkārakūṭādisu paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlaṃ etassāti **paṃsukūliko**. Saṅghāṭiuttarāsaṅgaantaravāsakasaṅkhātāni tīṇi cīvarāni ticīvaraṃ, ticīvarassa dhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃ sīlaṃ etassāti **tecīvariko**. **Appicchoti**ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Dhutavādoti dhuto vuccati dhutakilesa puggalo, kilesadhunanakadhammo vā. Tattha atthi dhuto, na dhutavādo, atthi na dhuto, dhutavādo, atthi neva dhuto, na dhutavādo, atthi dhuto ceva, dhutavādo cāti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Tesu yo sayam dhutadhamme samādāya vattati, na paraṃ tadatthāya samādapeti, ayaṃ paṭhamo. Yo pana sayam na dhutadhamme samādāya vattati, paraṃ samādapeti, ayaṃ dutiyo. Yo ubhayaarahito, ayaṃ tatiyo. Yo pana ubhayaasampanno, ayaṃ catuttho. Evarūpo ca āyasmā piṇḍolabhāradvājoti. Tena vuttaṃ “dhutavādo”ti. Ekadesasarūpekasesavasena hi ayaṃ niddeso yathā taṃ “nāmarūpa”nti.

Adhicittamanuyuttoti ettha aṭṭhasamāpattisampayogato arahattaphalasaṃpattisampayogato vā cittaassa adhicittabhāvo veditabbo, idha pana “arahattaphalacitta”nti vadanti. Taṃtaṃsamāpattīsu samādhi eva adhicittaṃ, idha pana arahattaphalasaṃpattīsu veditabbo. Keci pana “adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā kālena kālaṃ tīṇi nimittāni manasi kātabbānti etasmiṃ adhicittasutte (a. ni. 3.103) viya samathavipassanācittaṃ adhicittanti idhādhippeta”nti vadanti, taṃ na sundaraṃ. Purimoyevattho gahetabbo.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato piṇḍolabhāradvājassa adhiṭṭhānaparikkhārasampadāsampannaṃ adhicittānuyogasaṅkhātānaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. Evaṃ “adhicittānuyogo mama sāsanaṇuṭṭhāna”nti dīpento **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **anūpavādoti** vācāya kassacipi anupavadanaṃ. **Anūpaghātoti** kāyena kassaci upaghatākaraṇaṃ. **Pātimokkheti** ettha pātimokkhapadassa attho heṭṭhā nānappakārehi vutto, tasmim pātimokkhe. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkaṇo **saṃvaro**. **Mattaññutāti** paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantaṅca sayanāsananti** vivittaṃ saṅghaṭṭanavirahitaṃ

senāsanam. **Adhicitte ca āyogoti aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ adhigamāya bhāvanānuyogo.**

Aparo nayo – **anūpavādoti** kassacipi uparujjhanavacanassa avadanaṃ. Tena sabbampi vācasikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. **Anūpaghātoti** kāyena kassaci upaghātassa paraviheṭṭhanassa akaraṇaṃ. Tena sabbampi kāyikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. Yādisaṃ panidaṃ ubhayaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ togadhaṃ hoti, taṃ dassetaṃ – **“pātimokkhe ca saṃvaro”**ti vuttaṃ. **Casaddo nipātamattaṃ. Pātimokkhe ca saṃvaroti** pātimokkhasaṃvarabhūto anūpavādo anūpaghāto cāti attho.

Atha vā **pātimokkheti** adhikaraṇe bhummaṃ. Pātimokkhe nissayabhūte saṃvaro. Ko pana soti? Anūpavādo anūpaghāto. Upasampadavelāyañhi avisesena pātimokkhasīlaṃ samādinnaṃ nāma hoti, tasmim pātimokkhe ṭhitassa tato paraṃ upavādūpaghātanaṃ akaraṇavasena saṃvaro, so anūpavādo anūpaghāto cāti vutto.

Atha vā **pātimokkheti** nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasamo ayonisomanasikārapadaṭṭhāna”nti (saṃ. ni. 5.232). Tena pātimokkhena sādhetabbo anūpavādo anūpaghāto, pātimokkhasaṃvarasaṅgahito anūpavādo anūpaghātoicceva attho. **Saṃvaroti** iminā pana satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti imesaṃ catunnaṃ saṃvarānaṃ gahaṇaṃ, pātimokkhasādhanam idaṃ saṃvaracattukkaṃ.

Mattaññutā ca bhattasminti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogavissajjanānaṃ vasena bhojane pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsananti** bhāvanānukūlaṃ araññarukkhamūlādivittasenāsanam. **Adhicitte ca āyogoti** sabbacittānaṃ adhikattā uttamattā adhiccitasāṅkhāte arahattaphalacitte sādhetabbe tassa nipphādanatthaṃ samathavipassanābhāvanāvasena āyogo. **Etaṃ buddhāna sāsanaṃ** etiṃ parassa anūpavadaṇaṃ, anūpaghātanaṃ, pātimokkhasaṃvaro, pariyesanapaṭiggahaṇādīsū mattaññutā, vivittavāso, yathāvuttaadhiccittānuyogo ca buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusitṭhīti attho. Evaṃ imāya gāthāya tisso sikkhā kathitāti veditabbā.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasuttavaṇṇanā

37. Sattame apubbaṃ natthi. Gāthāya **adhicetasoti** adhiccittavato, sabbacittānaṃ adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjato** na pamajjato, appamādena anavajjadhammesu sātaccakiriyaṃ samannāgatassāti vuttaṃ hoti. **Muninoti** “yo munāti ubho loke, muni tena pavuccatī”ti (dha. pa. 269; cūḷani. mettagūmaṇavapucchānidessa 21) evaṃ ubhayalokamunanena monaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena arahattaphalañāṇasaṅkhātena ñāṇena samannāgatattā vā khīṇāsavo muni nāma, tassa munino. **Monapathesu sikkhatoti** arahattañāṇasaṅkhātassa monassa pathesu sattatīmsabodhipakkhiyadhammesu tīsu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbhāgapaṭipadaṃ gahetvā vuttaṃ. Pariniṭṭhitasikkho hi arahā, tasmā evaṃ sikkhato, imāya sikkhāya munibhāvaṃ pattassa muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā ca etadeva, tasmā heṭṭhimamaggaphalacittānaṃ vasena adhicetaso, catusaccasambodhapaṭipattiyā appamādasena appamajjato, maggañāṇasamannāgamena muninoti evametesāṃ tiṇṇaṃ padānaṃ attho yujjatiyeva. Atha vā “appamajjato sikkhato”ti padānaṃ hetuatthā daṭṭhabbā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti.

Sokā na bhavanti tādinoti tādisassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhaviyogādivatthukā sokā cittasantāpā na honti. Atha vā **tādinoti** tādilakkaṇasamannāgatassa evarūpassa munino sokā na bhavanti ayamettha attho. **Upasantassāti** rāgādīnaṃ accantūpasamena upasantassa. **Sadā satīmatoti** sativepullappattiyā niccakālaṃ satiyā avirahitassa.

Ettha ca “adhicetaso”ti iminā adhiccitasikkhā, “appamajjato”ti etena adhiṣīlasikkhā, “munino monapathesu sikkhato”ti etehi adhipaññāsikkhā. “Munino”ti vā etena adhipaññāsikkhā, “monapathesu sikkhato”ti etena tāsaṃ lokuttarasikkhānaṃ pubbhāgapaṭipadā, “sokā na bhavanti”tiādīhi

sikkhāpāripūriyā ānisaṃso pakāsitoti veditabbaṃ. Sesam vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sundarīsuttavaṇṇanā

38. Atthame **sakkatotiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vaṇṇitoyeva. Asahamānāti** na sahamānā, usūyantāti attho. Bhikkhusaṅghassa ca sakkāraṃ asahamānāti sambandho.

Sundarīti tassā nāmaṃ. Sā kira tasmim kāle sabbaparibbājikāsu abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā, teneva sā ‘sundarī’ti paññāyittha. Sā ca anatītayobbanā asaṃyatasamācārāva hoti, tasmā te sundarim paribbājikaṃ pāpakamme uyyojesuṃ. Te hi aññatitthiyā buddhuppādato paṭṭhāya sayam hatalābhasakkārā heṭṭhā akkosasuttavaṇṇanāyaṃ āgatanayena bhagavato bhikkhusaṅghassa ca uḷāraṃ aparimitaṃ lābhasakkāraṃ pavattamānaṃ disvā issāpakatā ekato hutvā sammantayimṣu – mayam samaṇassa gotamassa uppannakālato paṭṭhāya naṭṭhā hatalābhasakkārā, na no koci atthibhāvampi jānāti, kiṃ nissāya nu kho loko samaṇe gotame abhippasanno uḷāraṃ sakkārasammānaṃ upanēti? Tattheko āha – ‘uccākulappasuto asambhinnāya mahāsammatappaveṇiyā jāto’ti, aparo ‘abhiḷātiyaṃ tassa anekāni acchariyāni pātubhūtāni’ti, añño ‘kāladevilaṃ vandāpetuṃ upanītassa pādā parivattivā tassa jaṭṭasū patiṭṭhitā’ti, aparo ‘vappamaṅgalakāle jambucchāyā sayāpitassa vītikkantepi majjhanhike jambucchāyā aparivattivā ṭhitā’ti, añño ‘abhirūpo dassanīyo pāsādikō rūpasampattiyā’ti, aparo ‘jiṇṇāturamatapabbajitasankhātanimitte disvā saṃvegajāto āgāminam cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito’ti. Evaṃ aparimānakāle sambhataṃ anaññasādhāraṇaṃ bhagavato puññañāṇasambhāraṃ ukkaṃsapāramippattaṃ nirupamaṃ sallekhaṇṇapāṭipadaṃ anuttarañca ṇāṇapahānasampadādibuddhānubhāvaṃ ajānantā attanā yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ dharamānaṃ taṃ taṃ bhagavato bahumānakāraṇaṃ kittetvā abahumānakāraṇaṃ pariyesitvā apassantā ‘kena nu kho kāraṇena mayam samaṇassa gotamassa ayasaṃ uppādetvā lābhasakkāraṃ nāseyyāma’ti. Tesu eko tikhiṇamantī evamāha – ‘ambho imasmim sattaloke mātugāmasukhe asattasattā nāma natthi, ayañca samaṇo gotamo abhirūpo devasamo taruṇo, attano samarūpaṃ mātugāmaṃ labhitvā sajjeyya. Athāpi na sajjeyya, janassa pana saṅkiyo bhaveyya, handa mayam sundarim paribbājikaṃ tathā uyyojema, yathā samaṇassa gotamassa ayaso pathaviyaṃ patthareyyā’ti.

Taṃ sutvā itare ‘idaṃ suṭṭhu tayā cintitaṃ, evañhi kate samaṇo gotamo ayasakena upadduto sīsaṃ ukkhipituṃ asakkonto yena vā tena vā palāyissatī’ti sabbeva ekajjhāsaya hutvā tathā uyyojetuṃ sundariyā santikaṃ agamaṃsu. Sā te disvā ‘kiṃ tumhe ekato āgatathā’ti āha. Titthiyā anālapantā āramapariyante paṭicchanne ṭhāne nisīdimṣu. Sā tattha gantvā punappunaṃ ālapantī paṭivacanaṃ alabhitvā kiṃ tumhākaṃ aparajjhaṃ? Kasmā me paṭivacanaṃ na dethāti? Tathā hi pana tvam amhe viheṭṭhiyamāne ajjuhekkhasīti. Ko tumhe viheṭṭheti? ‘Kiṃ pana tvam na passasi, samaṇaṃ gotamaṃ amhe viheṭṭhetvā hatalābhasakkāre katvā vicaranta’nti vatvā ‘tattha mayā kiṃ kātabba’nti vutte ‘tena hi tvam abhikkhaṇaṃ jetavanasamīpaṃ gantvā mahājanassa evañcevañca vadeyyāsī’ti āhaṃsu. Sāpi ‘sādhū’ti sampaṭicchi. Tena vuttaṃ – ‘**aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā**’tiādi.

Tattha **ussahasī**ti sakkosi. **Atthanti** hitaṃ kiccaṃ vā. **Kyāhanti** kiṃ ahaṃ. Yasmā te titthiyā tassā aññatakāpi samānā pabbajjasambandhamattena saṅgaṇhituṃ ṇātakā viya hutvā ‘**ussahasi tvam bhagini ṇātīnaṃ attham kātu**’nti āhaṃsu. Tasmā sāpi migam valli viya pāde laggā **jīvitampi me pariccattaṃ ṇātīnaṃ atthāyāti** āha.

Tena hīti ‘yasmā tvam ‘jīvitampi me tumhākaṃ atthāya pariccatta’nti vadasi, tvañca paṭhamavaye ṭhitā abhirūpā sobhaggappattā ca, tasmā yathā taṃ nissāya samaṇassa gotamassa ayaso uppajjissati, tathā kareyyāsī’ti vatvā ‘abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ gacchāhi’ti uyyojesuṃ. Sāpi kho bālā kakacadantapantiyā pupphāvalikīḷaṃ kīḷitukāmā viya, pabhinnamadaṃ caṇḍahatthim soṇḍāya parāmasantī viya, nalāṭena maccuṃ gaṇhantī viya titthiyānaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā mālāgandhavilepanatambūlamukhavāsādīni gahetvā mahājanassa satthu dhammadesanaṃ sutvā nagaraṃ pavāsanakāle jetavanābhimukhī gacchantī ‘kāhaṃ gacchasi’ti ca puṭṭhā ‘samaṇassa gotamassa santikaṃ, ahañhi tena saddhim ekagandhakuṭiyaṃ

vasāmī”ti vatvā aññatarasmim titthiyārāme vasitvā pātova jetavanamaggaṃ otarivā nagarābhimukhī āgacchantī “kiṃ sundari kahaṃ gatāsī”ti ca puṭṭhā “samaṇena gotamena saddhim ekagandhakuṭiyāṃ vasitvā taṃ kilesaratiyā ramāpetvā āgatāmhi”ti vadati. Tena vuttaṃ – “**evaṃ ayyāti kho sundarī paribbājikā tesam aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ paṭissutvā abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ agamāsī**”ti.

Titthiyā katipāhassa accayena dhuttānaṃ kahāpaṇe datvā “gacchatha, sundariṃ māretvā samaṇassa gotamassa gandhakuṭiyā avidūre mālākacavarantare nikkhipitvā ethā”ti vadiṃsu. Te tathā akāṃsu. Tato titthiyā “sundariṃ na passāmā”ti kolāhalaṃ katvā rañño ārocetvā “kattha pana tumhe parisāṅkathā”ti raññā vuttā imesu divasesu jetavane vasati, tathassā pavattiṃ na jānāmāti. “Tena hi gacchatha, naṃ tattha vicinathā”ti raññā anuññātā attano upaṭṭhāke gahetvā jetavanaṃ gantvā vicināntā viya hutvā mālākacavaraṃ byūhitvā tassā sarīraṃ mañcakaṃ āropetvā nagaraṃ pavesetvā “samaṇassa gotamassa sāvakā ‘satthunā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādessāmā’ti sundariṃ māretvā mālākacavarantare nikkhipiṃsū”ti rañño ārocesuṃ. Rājāpi anupaparikkhitvā “tena hi gacchatha, nagaraṃ āhiṇḍathā”ti āha. Te nagaravīthīsu “passatha samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kamma”ntiādīni vadantā vicarivā puna rañño nivesanadvāraṃ agamaṃsu. Rājā sundariyā sarīraṃ āmakasusāne aṭṭakaṃ āropetvā rakkhāpesi. Sāvattivāsino ṭhapetvā ariyasāvake yebhuyyena “passatha samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kamma”ntiādīni vatvā antonagare bahinagare ca bhikkhū akkosantā vicariṃsu. Tena vuttaṃ – “**yadā te aññiṃsu titthiyā paribbājakā ‘vodiṭṭhā kho sundarī**”tiādī.

Tattha aññiṃsūti jāniṃsu. **Vodiṭṭhā**ti byapadiṭṭhā, jetavanaṃ āgacchantī ca gacchantī ca viśesato diṭṭhā, bahulaṃ diṭṭhāti attho. **Parikhākūpeti** dīghikāvāṭe. **Yā sā, mahārāja, sundarī**ti, mahārāja, yā sā imasmim nagare rūpasundaratāya “sundarī”ti pākāṭā abhiññātā paribbājikā. **Sā no na dissatī**ti sā amhākaṃ cakkhu viya jīvitaṃ viya ca piyāyitabbā, idāni na dissati. **Yathānikkhittanti** purise āṇāpetvā mālākacavarantare attanā yathāṭhapitaṃ. “Yathānikhāta”ntipi pāṭho, pathaviyaṃ nikhātapākāranti attho.

Rathiyāya rathiyanti vīthito vīthim. **Vīthī**ti hi vinivijjanakaracchā. **Siṅghāṭakanti** tikoṇaracchā. **Alajjīnōti** na lajjino, pāpajigucchāvirahitāti attho. **Dussīlā**ti nissīlā. **Pāpadhammā**ti lāmakasabhāvā nihīnācārā. **Musāvādinōti** dussīlā samānā “sīlavanto maya”nti alikavādītāya musāvādinō. **Abrahmacārinōti** “methunappaṭisevitāya asetṭhacārino ime hi nāmā”ti hīlentā vadanti. **Dhammacārinōti** kusaladhammacārino. **Samacārinōti** kāyakammādisamacārino. **Kalyāṇadhammā**ti sundarasabhāvā, paṭijānissanti nāmāti sambandho. Nāmasaddayogena hi ettha paṭijānissanti anāgatakālavacanaṃ. **Sāmaññanti** samaṇabhāvo samitapāpatā. **Brahmaññanti** seṭṭhabhāvo bāhitapāpatā. **Kutōti** kena kāraṇena. **Apagatā**ti apētā paribhaṭṭhā. **Purisakiccanti** methunappaṭisevanaṃ sandhāya vadanti.

Atha bhikkhū taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Satthā “tena hi, bhikkhave, tumhepi te manusse imāya gāthāya paṭicodethā”ti vatvā “abhūtavādī”ti gāthamāha. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “**atha kho sambahulā...pe... nihīnakammā manujā paratthā**”ti. Tattha **neso, bhikkhave, saddo ciraṃ bhavissatī**ti idaṃ satthā tassa ayasassa nipphattiṃ sabbaññutaññāṇena jānitvā bhikkhū samassāsento āha.

Gāthāyaṃ **abhūtavādī**ti parassa dosaṃ adisvāva musāvādaṃ katvā abhūtena atacchena paraṃ abbhācikkhanto. **Yo vāpi katvāti** yo vā pana pāpakammaṃ katvā “nāhaṃ etaṃ karomī”ti āha. **Pecca samā bhavanti**ti te ubhopi jānā ito paralokaṃ gantvā nirayūpagamanaṃ gatiyā samā bhavanti. Gatiyeva hi nesam paricchinā, āyū pana aparicchinā. Bahukañhi pāpaṃ katvā ciraṃ niraye paccati, parittakaṃ katvā appamattakameva kālaṃ paccati. Yasmā pana nesam ubhinampi lāmakameva kammaṃ, tena vuttaṃ – **nihiṇakammā manujā paratthāti**. “Paratthā”ti imassa pana padassa purato “peccā”tipadena sambandho, pecca parattha ito gantvā te nihiṇakammā paraloke samā bhavanti attho.

Pariyāpūnitvāti uggahetvā. **Akārakāti** aparādhassa na kārakā. **Nayimehi katanti** evaṃ kira nesamahosi – imehi samaṇehi sakyaputtiyehi addhā taṃ pāpakammaṃ na kataṃ, yaṃ aññatitthiyā uggosivā sakalanagaraṃ āhiṇḍiṃsu, yasmā ime amhesu evaṃ asabbhāhi pharusāhi vācāhi abbhācikkhantesupi na kiñci vikāraṃ dassenti, khantisoraccañca na vijahanti, kevalaṃ pana “abhūtavādī

nirayaṃ upetī’ ti dhammaṃyeva vadantā sapantiyeva, ime samaṇā sakyaputtiyā amhe anupadhāretvā abbhācikkhante sapanti, sapaṭhaṃ karontā viya vadanti. Atha vā “yo vāpi katvā ‘na karomi’ cāhā” ti vadantā sapanti, attano akārahābhāvaṃ bodhetuṃ amhākaṃ sapaṭhaṃ karonti imeti attho.

Tesaṃhi manussānaṃ bhagavatā bhāsitaḡāthāya savanasamanantameva buddhānubhāvena sārājjaṃ okkami, saṃvego uppajji “nayaidaṃ amhehi paccakkhato diṭṭhaṃ, suttaṃ nāma tathāpi hoti, aññathāpi hoti, ete ca aññatitthiyā imesaṃ anattakāmā ahitakāmā, tasmā te saddhāya nayaidaṃ amhehi vattabbaṃ, dujjānā hi samaṇā” ti. Te tato paṭṭhāya tato oramiṃsu.

Rājāpi yehi sundarī mārītā, tesaṃ jānanatthaṃ purise āṇāpesi. Atha te dhuttā tehi kahāpaṇehi suraṃ pivantā aññamaññaṃ kalahaṃ karimṃsu. Tesu hi eko ekaṃ āha – “tvaṃ sundariṃ ekappahārena māretvā mālākacavarantare khipitvā tato laddhakahāpaṇehi suraṃ pivasi, hotu hotū” ti. Rājapurisā taṃ sutvā te dhutte gahetvā rañño dassesuṃ. Rājā “tumhehi sā mārītā” ti te dhutte pucchi. “Āma, devā” ti. “Kehi mārāpitā” ti? “Aññatitthiyehi, devā” ti. Rājā titthiye pakkosāpetvā tamatthaṃ paṭijānāpetvā, “ayaṃ sundarī tassa samaṇassa gotamassa avaṇṇaṃ āropetukāmehi amhehi mārāpitā, neva gotamassa, na gotamasāvakaṇaṃ doso atthi, amhākameva dosoti evaṃ vadantā nagaraṃ āhiṇḡathā” ti āṇāpesi. Te tathā akaṃsu. Mahājano sammadeva saddahi. Titthiyānaṃ dhikkāraṃ akāsi, titthiyā manussavadhandaṇḡaṃ pāpuṇimṃsu. Tato paṭṭhāya buddhassa bhikkhusaṅghassa ca bhiiyosomattāya sakkārasammāno mahā ahoṣi. Bhikkhū acchariyabbhutaḡatijātā bhagavantaṃ abhivādetvā attamaṇā paṭivedesuṃ. Tena vuttaṃ – “**atha kho sambahulā bhikkhū...pe... antarahito so, bhante, saddo**” ti.

Kasmā pana bhagavā “titthiyānaṃ idaṃ kamma” nti bhikkhūnaṃ nārocesi? Ariyānaṃ tāva ārocanaṃ payojanaṃ natthi, puthujjanesu pana “ye na saddaheyyuṃ, tesaṃ taṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā” ti nārocesi. Apicetaṃ buddhānaṃ anāciṇṇaṃ, yaṃ anāgatassa īdisassa vatthussa ācikkhanaṃ. Parānuddesikameva hi bhagavā saṃkilesapakkhaṃ vibhāveti, kammaṇca katokāsaṃ na sakkā nivattetunti abbhakkhānaṃ tannimittaṇca bhagavā ajjuhekkhanto nisīdi. Vuttañhettaṃ –

“Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;
Na vijjatī so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā” ti. (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4);

Etamatthaṃ viditvāti mammacchedanavasenaṇāpi bālaḡanehi pavattitaṃ duruttavacanaṃ khantibalasamannāgatassa dhīrassa duttitikkhā nāma natthīti imamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ adhivāsanaḡantibalavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **tudanti vācāya janā asaṇñatā, sarehi saṅgāmagataṃva kuṇḡjaranti** kāyikaṃsaṃvarādīsū kassaciḡi saṃvarassa abhāvena asaṃyatā avinītā bālaḡanaṃ sarehi sāyakehi saṅgāmagataṃ yuddhagataṃ kuṇḡjaraṃva hatthināgaṃ paṭiyodhā viya vācāsattīhi tudanti vijjhanti, ayaṃ tesaṃ sabhāvo. **Sutvāna vākyaṃ pharusāṃ udīritaṃ, adhivāsāye bhikkhū aduṭṭhacittoti** taṃ pana tehi bālaḡanehi udīritaṃ bhāsitaṃ mammaghaṭṭanavasena pavattitaṃ pharusāṃ vākyaṃ vacanaṃ abhūtaṃ bhūtato nibbeṭhento mama kakacūpamaovādaṃ (ma. ni. 1.222 ādayo) anussaranto īsakampi aduṭṭhacitto hutvā “saṃsārasabhāvo eso” ti saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇasīlo bhikkhū adhivāsāye, adhivāsanaḡantiyāṃ ṭhatvā khameyyāti attho.

Etthāha – kiṃ pana taṃ kammaṃ, yaṃ aparimāṇakālaṃ sakkaccaṃ upacitavipulapuññaṃsambhāro satthā evaṃ dāruṇaṃ abhūtabbhakkhānaṃ pāpuṇīti? Vuccate – ayaṃ so bhagavā bodhisattabhūto atīṭajātiyaṃ munālī nāma dhutto hutvā pāpajanaṣevī ayonisomanasikārahulo vicarati. So ekadivasaṃ surabhiṃ nāma paccekasambuddhaṃ nagaraṃ piṇḡāya pavisitūṃ cīvaraṃ pārupantaṃ passi. Tasmīṇca samaye aññatarā itthī tassa avidūrena gacchati. Dhutto “abrahmacārī ayaṃ samaṇo” ti abbhācikkhi. So tena kammaṇa bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammaṣsa vipākāvasesena idāni buddho hutvāpi sundariyā kāraṇā abhūtabbhakkhānaṃ pāpuṇi. Yathā cettaṃ, evaṃ ciṇcamāṇavikādīnaṃ vikārahitthīnaṃ bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni pattāni, sabbāni pubbe katassa kammaṣsa

vipākāvesesāni, yāni “kammaṭṭhikānī”ti vuccanti. Vuttañhetam apadāne (apa. therā 1.39.64-96) –

“Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale;
Nānāratanaṭṭhite, nānāgandhavanantare.

“Mahatā bhikkhusaṅghena, pareto lokanāyako;
Āsīno byākarī tattha, pubbakammāni attano.

“Suṇātha bhikkhavo mayhaṃ, yaṃ kammaṃ pakataṃ mayā;
Ṭṭhikassa kammaṃ, buddhattepi vipaccati.

1. “Munāli nāmaṃ dhutto, pubbe aññāsu jātisu;
Paccekaṭṭhite surabhiṃ, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

“Tena kammavipākena, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
Bahū vassasahassāni, dukkhaṃ vedemi vedanaṃ.

“Tena kammāvesesena, idha pacchimake bhava;
Abbhācikkhiṃ mayā laddhaṃ, sundarikāya kāraṇā.

2. “Sabbābhikkhusa buddhassa, nando nāmāsi sāvako;
Taṃ abbhācikkhiṃ niraye, ciraṃ saṃsariṃ mayā.

“Dasa vassasahassāni, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
Manussabhāvaṃ laddhaṃ, abbhācikkhiṃ bahū labhiṃ.

“Tena kammāvesesena, ciṅcamāṇavikā mamaṃ;
Abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato.

3. “Brāhmaṇo sutavā āsiṃ, ahaṃ sakkatapūjito;
Mahāvane pañcasate, manta vācemi māṇave.

“Tatthāgato isī bhīmo, pañcābhīṇṇo mahiddhiko;
Taṅkāhaṃ āgataṃ disvā, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

“Tatohaṃ avacaṃ sisse, kāmabhogī ayaṃ isi;
Mayhaṃpi bhāsamānassa, anumodimsu māṇavā.

“Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṃ kule kule;
Mahājanassa āhaṃsu, kāmabhogī ayaṃ isi.

“Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime;
Abbhācikkhiṃ labhuṃ sabbe, sundarikāya kāraṇā.

4. “Vemātubhātikaṃ pubbe, dhanahetu haniṃ ahaṃ;
Pakkhipiṃ giriduggasmiṃ, silāya ca apiṃsayiṃ.

“Tena kammavipākena, devadatto silaṃ khiṃpi;
Aṅguṭṭhaṃ piṃsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.

5. “Purehaṃ dārako hutvā, kīlamāno mahāpathe;
Paccekaṭṭhite disvāna, magge sakalikaṃ khiṃpi.

- “Tena kammavipākena, idha pacchimake bhava;
Vadhatthaṃ maṃ devadatto, abhimāre payojayi.
6. “Hatthāroho pure āsiṃ, paccekamunimuttamaṃ;
Piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, āsādesiṃ gajenaṃ.
- “Tena kammavipākena, bhanto nālāgirī gajo;
Giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.
7. “Rājāhaṃ patthivo āsiṃ, sattiyā purise haniṃ;
Tena kammavipākena, niraye paccisaṃ bhusaṃ.
- “Kammuno tassa sesena, sodāni sakalaṃ mama;
Pāde chaviṃ pakappesi, na hi kammaṃ vinassati.
8. “Ahaṃ kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ kevaṭṭadārako;
Macchake ghātite disvā, janayiṃ somanassakaṃ.
- “Tena kammavipākena, sīsadukkhaṃ ahū mama;
Sakkā ca sabbe haññiṃsu, yadā hani viṭaṭūbho.
9. “Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ;
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.
- “Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā.
10. “Nibbuddhe vattamānamhi, mallaputtaṃ niheṭṭhayiṃ;
Tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṃ ahū mama.
11. “Tikicchako ahaṃ āsiṃ, seṭṭhiputtaṃ virecayiṃ;
Tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.
12. “Avacāhaṃ jotipālo, kassapaṃ sugataṃ tadā;
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
- “Tena kammavipākena, acarīṃ dukkaraṃ bahuṃ;
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhiṃ apāpuṇiṃ.
- “Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammaṃ vārito.
- “Puññapāparikkhīṇo, sabbasantāpavajjito;
Asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.
- “Evaṃ jino viyākāsi, bhikkhusaṅghassa aggato;
Sabbābhiññābalappatto, anottamahāsare’’ti. (apa. therā 1.39.64-96);

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upasenasuttavaṇṇanā

39. Navame **upasenassāti** ettha **upasenoti** tassa therassa nāmaṃ, vaṅgantabrāhmaṇassa pana puttattā “vaṅgantaputto”ti ca naṃ voharanti.

Ayañhi thero āyasmato sārīputtassa kaniṭṭhabhātā, sāsane pabbajitvā apaññatte sikkhāpade upasampadāya dvivasso upajjhāyo hutvā ekaṃ bhikkhuṃ upasampādetvā tena saddhiṃ bhagavato upaṭṭhānaṃ gato, tassa bhikkhuno bhagavatā tassa saddhivihārikabhāvaṃ pucchitvā khandhake āgatanayena “atilahuṃ kho tvam, moghapurisa, āvatto bāhullāya, yadidaṃ gaṇabandhiya”nti (mahāva. 75) vigarahito patodābhitunno viya ājānīyo saṃviggamānaso “yadipāhaṃ idāni parisam nissāya bhagavatā vigarahito, parisameva pana nissāya pāsaṃsiyo bhaveyya”nti ussāhajāto sabbe dhutadhamme samādāya vattamāno vipassanaṃ ārabhitvā na cirasseva chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto mahākhīṇāsavo hutvā attano nissitake dhutaṅgadhare eva katvā tehi saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā santhatasikkhāpade (pārā. 565 ādayo) āgatanayena “pāsādikā kho tyāyaṃ, upasena, parisā”ti parisavasena bhagavato santikā laddhapasaṃso “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ samantapāsādikaṇaṃ yadidaṃ upaseno vaṅgantaputto”ti (a. ni. 1.213) etadage ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abhantaro.

So ekadivasam pacchābhataṃ piṇḍapātappaṭikkanto antevāsikesu attano attano divaṭṭhānaṃ gatesu udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṃ katvā cammakkaṇḍaṃ attharivā divaṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno attano guṇe āvajjesi. Tassa te anekasatā anekasahassā poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahimsu. So “mayhaṃ tāva sāvakassa satō ime evarūpā guṇā, kīdisā nu kho mayhaṃ satthu guṇā”ti bhagavato guṇābhikhaṃ manasikāraṃ pesesi. Te tassa ṇāṇabalānurūpaṃ anekakoṭisahasā upaṭṭhahimsu. So “evaṃsīlo me satthā evaṃdhammo evaṃpañño evaṃvimutti”tiādinā ca “itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho”tiādinā ca āvibhāvānurūpaṃ satthu guṇe anussarivā, tato “svākkhāto”tiādinā dhammassa, “suppaṭipanno”tiādinā ariyasaṅghassa ca guṇe anussari. Evaṃ mahāthero anekākāravokāraṃ ratanattayaguṇesu āvibhūtesu attamano pamudito ulārapītisomanassaṃ paṭisaṃvedento nisīdi. Tamatthaṃ dassetuṃ “**āyasmato upasenassa vaṅgantaputtassa rahogatassā**”tiādi vuttaṃ.

Tattha **rahogatassāti** rahasi gatassa. **Paṭisallīnassāti** ekībhūtassa. **Evaṃ cetaso parivittakko udapādīti** evaṃ idāni vuccamānākāro cittassa vitakko uppajji. **Lābhā vata meti** ye ime manussattabuddhuppādasaddhāsamadhigamādayo, aho vata me ete lābhā. **Suladdhaṃ vata meti** yañcidam mayā bhagavato sāsane pabbajjūpasampadāratanaṭṭayapayirupāsanaṃ di paṭiladdhaṃ, taṃ me aho vata suṭṭhu laddhaṃ. Tattha kāraṇamāha “**satthā ca me**”tiādinā.

Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte anusāsātīti **satthā**. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi **bhagavā**. Ārakattā kilesehi, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā **arahaṃ**. Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddhoti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.123 ādayo) buddhānussatiniddesato gahetabbo.

Svākkhātetī suṭṭhu akkhāte, ekantaniyyānikaṃ katvā bhāsīte. **Dhammavinayeti** pāvācane. Tañhi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ saṃsāradukkhapātato dhāraṇena, rāgādikilese vinayanena ca dhammavinayoti vuccati. **Sabrahmacārinoti** seṭṭhaṭṭhena brahmasaṅkhātaṃ bhagavato sāsanaṃ ariyamaggaṃ saha caranti paṭipajjantīti sabrahmacārino. **Silavantoti** maggaphalasīlavasena sīlavanto. **Kalyāṇadhammāti** samādhipaññāvimuttivimuttiñānadassanādayo kalyāṇā sundarā dhammā etesaṃ atthīti kalyāṇadhammā. Etena saṅghassa suppaṭipattiṃ dasseti. **Sīlesu camhi paripūrakārīti** “ahampi pabbajitvā na tiracchānakathākatthiko kāyadaḷhibahulo hutvā vihāsim, atha kho pātimokkhasaṃvarādīṃ catubbidhampi sīlaṃ akhaṇḍaṃ achiddaṃ asabalaṃ akammāsaṃ bhujissaṃ viññūppasatthaṃ aparāmaṭṭhaṃ katvā paripūrento ariyamaggaṃyeva pāpesi”nti vadati. Etena heṭṭhimaphaladvayasampattimattano dīpeti. Sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūrakārino. **Susamāhito camhi ekaggacittoti** upacārappanābhedenā samādhinā sabbathāpi samāhito ca amhi avikkhittacitto. Iminā samādhismiṃ paripūrakārītāvācānena tatiyaphalasampattimattano dīpeti. Anāgāmino hi samādhismiṃ paripūrakārino. **Arahā camhi khīṇāsavoti** kāmāsavādīnaṃ sabbaso khīṇattā khīṇāsavo, tato eva parikkhīṇabhavasamyojano sadevake loke aggadakkhīṇeyyatāya arahā camhi. Etena attano katakaraṇīyataṃ dasseti. **Mahiddhiko camhi**

mahānubhāvoti adhiṭṭhānavikubbanādiiddhīsu mahatā vasībhāvena samannāgatattā mahiddhiko ulārassa puññānubhāvassa guṇānubhāvassa ca sampattiyā mahānubhāvo ca asmi. Etena lokiyābhīññānavānupubbavīhārasamāpattiyogamattano dīpeti. Abhiññāsu vasībhāvena hi ariyā yathicchitanipphādanena mahiddhikā, pubbūpanissayasampattiyā nānāvīhārasamāpattīhi ca visodhitasantānattā mahānubhāvā ca hontīti.

Bhaddakaṃ me jīvīanti evaṃvidhasīlādiguṇasamannāgatassa me yāvāyaṃ kāyo dharati, tāva sattānaṃ hitasukhameva vaḍḍhati, puññakkhettabhāvato jīvītampi me bhaddakaṃ sundaraṃ. **Bhaddakaṃ maraṇanti** sace panidaṃ khandhapañcakaṃ ajja vā imasmiṃyeva vā khaṇe anupādāno viya jātavedo nibbāyati, taṃ appaṭisandhikaṃ parinibbānasañkhātaṃ maraṇampi me bhaddakanti ubhayattha tādibhāvaṃ dīpeti. Evaṃ mahāthero appahīnasomanassuppilāvītavāsanussannattā ulārasomanassito dhammabahumānena dhammapīṭīpaṭisaṃvedanena parivītakkesi.

Taṃ satthā gandhakuṭiyāṃ nisinnova sabbaññutaññāṇena jānitvā jīvīte maraṇe ca tassa tādibhāvavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ – **“atha kho bhagavā...pe... udānesī”**ti.

Tattha **yaṃ jīvītaṃ na tapatīti** yaṃ khīṇāsavapuggalaṃ jīvītaṃ āyatīṃ khandhappavattiyā sabbena sabbaṃ abhāvato na tapati na bādhati, vattamānameva vā jīvītaṃ sabbaso sañkhatadhammattā satipaññāvepullappattiyā sabbattha satisampajaññasamāyogato na bādhati. Yo hi andhaputhujjano pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo akatakusalo akatapuñño, so “akataṃ vata me kalyāṇa”ntiādinā vipaṭisāreṇa tapatīti tassa jīvītaṃ taṃ tapati nāma. Itare pana akatapāpā katapuññā kalyāṇaputhujjanaena saddhiṃ satta sekhā tapanīyadhammaparivajjanena atapanīyadhammasamannāgamena ca pacchānutāpena na tapantīti na tesāṃ jīvītaṃ tapati. Khīṇāsavo pana vattabbameva natthīti pavattidukkhavasena atthavaṇṇanā katā.

Maraṇante na socatīti maraṇasañkhāte ante pariyosāne, maraṇasamīpe vā na socati anāgāmmimaggeneva sokassa samugghātītattā. **Sa ve diṭṭhapado dhīro, sokamajjhe na socatīti** so anabhiññādinā catunnaṃ dhammapadānaṃ nibbānasseva vā diṭṭhattā diṭṭhapado, dhitisampannattā dhīro khīṇāsavo socanadhammattā “sokā”ti laddhanāmānaṃ avītarāgānaṃ sattānaṃ, sokahetūnaṃ vā lokadhammānaṃ majjhe ṭhatvāpi na socati.

Idānissa sabbaso sokahetūnaṃ abhāvaṃ dīpetuṃ **“ucchinnabhavataṇhassā”**tiādimāha. Tattha yassa aggamaggena sabbaso ucchinnā bhavataṇhā, so ucchinnabhavataṇho. Tassa avasesakilesānaṃ anavasesavūpasamena santacittassa khīṇāsavabhikkhuno. **Vikkhīṇo jātisaṃsāro**ti jātiādikō –

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī”ti. –

Vuttalakkhaṇo saṃsāro visesato khīṇo. Tasmā **natthi tassa punabbhavoti** yasmā tassa evarūpassa ariyapuggalassa āyatīṃ punabbhavo natthi, tasmā tassa jātisaṃsāro khīṇo. Kasmā panassa punabbhavo natthi? Yasmā ucchinnabhavataṇho santacitto ca hoti, tasmāti āvattetvā vattabbaṃ. Atha vā vikkhīṇo jātisaṃsāro, tato eva natthi tassa punabbhavoti attho yojetabbo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sāriputtaupasamasuttavaṇṇanā

40. Dasame **attano upasamanti** sāvakaṃpāramīmatthakappattiyā hetubhūtaṃ aggamaggena attano anavasesakilesavūpasamaṃ.

Āyasmā hi sāriputto anupasantakilesānaṃ sattānaṃ rāgādikilesajanitasantāpadarathapariḷhadukkhāñceva kilesābhisañkhāranimittaṃ

jātijarābyādhimaraṇasokaparidevādidukkhañca paccakkhato disvā atītānāgatepi nesam vaṭṭamūlakadukkhaṃ parituletvā karuṇāyamāno attanāpi puthujjanakāle anubhūtaṃ kilesanimittaṃ vā anappakaṃ dukkhaṃ anussarivā “īdisassa nāma mahādukkhassa hetubhūtā kilesā idāni me suppahīnā”ti attano kilesavūpasamaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhati. Paccavekkhanto ca “ime ettakā kilesā sotāpattimaggena upasamitā, ettakā sakadāgāmaggena, ettakā anāgāmaggena, ettakā arahattamaggena upasamitā”ti taṃtaṃmaggañāṇehi odhiso kilesānaṃ upasamitabhāvaṃ paccavekkhati, tena vuttaṃ – “**attano upasamaṃ paccavekkhamāno**”ti.

Apare “thero arahattaphalasaṃpattim samāpajjitvā taṃ paccavekkhitvā ‘imassa vatāyaṃ santapaṇītabhāvo accantasantāya asaṅkhatāya dhātuyā ārammaṇato, sayañca sammadeva kilesavūpasamato’ti evaṃ abhiṇhaṃ upasamaṃ paccavekkhati”ti vadanti. Aññe pana “anavasesakilesānaṃ upasamaṃpariyosāne jātaṃ aggaphalamevettha upasamo nāma, taṃ paccavekkhamāno nisinno”ti.

Etamatthaṃ viditvāti yadidaṃ āyasmato sārīputtassa mahāpaññatādihetubhūtaṃ sāvakesu anaññasādhāraṇaṃ kilesappahānaṃ aggaphalaṃ vā upasamaṃpariyāyena vuttaṃ, tassa paccavekkhaṇasaṅkhatāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadanubhāvādīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **upasantasantacittassāti** upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upasantasantacitto. Samāpattiyā vikkhambhanena hi upasantakilesattā upasantacittaṃ na sabbathā “upasantasanta”nti vuccati tassa upasamassa anaccantikabhāvato, na tathā aggamaggena. Tena pana accantameva kilesānaṃ samucchinnattā arahato cittaṃ puna kilesānaṃ anupasametabbatāya samathavipassanāheṭṭhimamaggehi upasantakilesaṃ hutvā accantasantabhāvato “upasantasanta”nti vuccati. Tena vuttaṃ – “upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upasantasantacitto”ti. **Upasantanti** vā upasamo vuccati, tasmā “upasantasantacittassā”ti accantūpasamena santacittassāti attho.

Atha vā satipi sabbesaṃ khīṇāsavānaṃ anavasesakilesavūpasame sāvakaṃpāramīñāṇassa pana matthakappattihetubhūto sāvakesu anaññasādhāraṇo saviseso dhammasenāpatino kilesavūpasamoti dassetuṃ satthā upasantasaddena visesetvā āha “upasantasantacittassā”ti.

Tatrāyamattho – bhusaṃ daḷhaṃ vā santaṃ upasantaṃ, tena upasantena upasantameva hutvā santaṃ upasantasantaṃ, tādisaṃ cittaṃ etassāti sabbhaṃ purimasadisameva. Tathā hesa bhagavatā – “sārīputto, bhikkhave, mahāpañño puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño”tiādinā (ma. ni. 3.93) anekapariyāyena vaṇṇito thomito. **Netticchinnassāti** netti vuccati bhavataṇhā saṃsārassa nayanato, sā netti chinnā etassāti netticchinno. Tassa netticchinnassa, pahīnataṇhassāti attho. **Mutto so mārabandhanāti** so evaṃvidho parikkhīṇabhavasamyojano sabbasmā mārabandhanato mutto, na tassa mārabandhanamocanāya karaṇīyaṃ atthi, tasmā dhammasenāpati attano upasamaṃ paccavekkhatī. Sesam vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca meghiyavaggavaṇṇanā.

5. Soṇavaggo

1. Piyatarasuttavaṇṇanā

41. Mahāvaggassa paṭhame **mallikāya deviyā saddhinti** mallikāya nāma attano mahesiyā saha. **Uparipāsādavaragatoti** pāsādavarassa upari gato. **Kocañño attanā piyataroti** koci añño attanā piyāyitabbataro. **Atthi nu kho teti** “kiṃ te atthi”ti devim pucchati.

Kasmā pucchati? Ayañhi sāvattiyam duggatamālākārassa dhītā. Ekadivasaṃ āpaṇato pūvaṃ gahetvā mālārāmaṃ gantvā “khādissāmi”ti gacchantī paṭīpathe bhikkhusaṅghaparivutaṃ bhagavantaṃ

bhikkhācāraṃ pavisaṃtaṃ disvā pasannacittā taṃ bhagavato adāsi. Sattā tathārūpe tḥāne nisīdanākāraṃ dassesi. Ānandatthero cīvaraṃ paññāpetvā adāsi. Bhagavā tattha nisīditvā taṃ pūvaṃ paribhuñjitvā mukhaṃ vikkhāletvā sitaṃ pātvaḥkāsi. Thero “ko imissā, bhante, dānassa vipāko bhavissati”ti pucchi. “Ajjesā, ānanda, tathāgatassa paṭhamāṃ bhojanaṃ adāsi, ajjeva kosalarāñño aggamaheṣi bhavissati piyā manāpā”ti. Taṃ divasameva ca rājā kāsigāme bhāgineyyena saddhiṃ yujjhivā parājito palāyivā āgato nagaraṃ pavisaṃto “balakāyassa āgamaṃ āgamessāmī”ti taṃ mālārāmaṃ pāvisi. Sā rājānaṃ āgataṃ passivā tassa vattamakāsi. Rājā tassā vatte pasīditvā pitaraṃ pakkosāpetvā mahantaṃ issariyaṃ datvā taṃ antepuraṃ paṭiharāpetvā aggamaheṣiṭṭhāne tḥapesi. Athekadivasāṃ rājā cintesi – “mayā imissā mahantaṃ issariyaṃ dinnāṃ, yaṃnūnāhaṃ imaṃ puccheyyaṃ ‘ko te piyo’ti? Sā ‘tvaṃ me, mahārāja, piyo’ti vatvā, puna maṃ pucchissati, athassāhaṃ ‘mayhampi tvaṃyeva piyā’ti vakkhāmī”ti. Iti so aññamaññaṃ vissāsajananatthaṃ sammodanīyaṃ karonto pucchi.

Devī pana paṇḍitā buddhupaṭṭhāyikā saṅghupaṭṭhāyikā “nāyaṃ pañño rañño mukhaṃ ulloketvā kathetabbo”ti cintetvā yathābhūtaṃ vadaṃti “**natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro**”ti āha. Vatvāpi attanā byākatamatthaṃ upāyena rañño paccakkhaṃ kātukāmaṃ “**tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro**”ti tatheva rājānaṃ pucchi yathā raññaṃ sayāṃ puṭṭhā. Rājāpi tāya sarasalakkaṇena kathitattā nivattitūṃ asakkonto sayampi sarasalakkaṇeneva kathento tatheva byākāsi yathā deviyā byākatāṃ.

Byākaritvā ca mandadhātukatāya evaṃ cintesi – “ahaṃ rājā pathavissaro mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijjiya ajjhāvasāmi, mayhaṃ tāva yuttaṃ ‘attanā piyatarāṃ aññaṃ na passāmī’ti, ayaṃ pana vasalī hīnājaccā samānā mayā uccē tḥāne tḥapitā sāmibhūtaṃ maṃ na tathā piyāyati, ‘attāva piyataro’ti mama sammukhā vadati, yāva kakkhaḷā vatāya”nti anattamaṃ hutvā “nanu te tūṇi ratanāni piyatarāni”ti codesi. Devī ‘ratanattayaṃpāhaṃ deva attano saggasukhaṃ mokkhasukhaṃca patthayanti sampiyāyāmi, tasmā attāva me piyataro”ti āha. Sabbo cāyaṃ loko attadattameva paraṃ piyāyati, puttaṃ patthentopi “ayaṃ maṃ jīṇṇakāle possessati”ti pattheti, dhītaṃ “mama kulaṃ vaḍḍhissati”ti, bhariyaṃ “mayhaṃ pāde paricarissati”ti, aññepi ñātimittabandhave taṃtaṃkiccavasena, itī attadattameva sampassanto loko paraṃ piyāyatīti. Ayañhi deviyā adhippāyo.

Atha rājā cintesi – “ayaṃ mallikā kusalā paṇḍitā nipuṇā ‘attāva me piyataro’ti vadati, mayhampi attāva piyataro hutvā upaṭṭhāti, handāhaṃ imamatthaṃ satthu āroccesāmi, yathā ca me sattā byākarissati, tathā naṃ dhāressāmī”ti. Evaṃ pana cintetvā satthu santikaṃ upasaṅkamitvā tamatthaṃ āroccesi. Tena vuttaṃ – “**atha kho rājā pasenadi kosalo...pe... piyataro**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ “loke sabbasattānaṃ attāva attano piyataro”ti raññaṃ vuttamatthaṃ sabbaso jānitvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **sabbā disā anuparigamma cetasāti** sabbā anavasesā dasapi disā pariyesanavasena cittaṃ anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacīti** attanā atisaṃyena piyaṃ aññaṃ koci puriso sabbussāhena pariyesanto kvaci katthaci sabbadisāsu neva adhigaccheyya na passeyya. **Evaṃ piyo puthu attā paresanti** evaṃ kassaci attanā piyatarassa anupalabbhanavasena puthu viṣuṃ viṣuṃ tesāṃ tesāṃ sattānaṃ attāva piyo. **Tasmā na hiṃse paramattakāmoti** yasmā evaṃ sabbopi satto attānaṃ piyāyati attano sukhakāmo dukkhappaṭṭikūlo, tasmā attakāmo attano hitasukhaṃ icchanto paraṃ sattaṃ antamaso kunthakipillikaṃ upādāya na hiṃse na haneyya na pañiledḍḍudaṇḍādīhipi vihettheyya. Parassa hi attanā kate dukkhe taṃ tato saṅkamantaṃ viya kālantare attani sandissati. Ayañhi kammānaṃ dhammatāti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Appāyukasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **acchariyaṃ, bhanteti** idampi meghiyasutte viya garaṇacchariyavasena veditabbaṃ. **Yāva appāyukāti** yattakaṃ parittāyukā, atīttarājīvitāti attho. **Sattāhajāteti** sattāhena jāto sattāhajāto.

Tasmim̄ sattāhajāte, jātassa sattame ahanīti attho. **Tusitaṃ kāyaṃ upapajjīti** tusitaṃ devanikāyaṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajji.

Ekadivasam̄ kira thero pacchābhataṃ divāṭṭhāne nisinno lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitaṃ sobhaggappattaṃ dassanānuttariyabhūtaṃ bhagavato rūpakāyasiriṃ manasi karitvā, “aho buddhānaṃ rūpakāyasampattiṃ dassanīyā samantapāsādikā manoharā”ti uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento evaṃ cintesi – “vijātamātuyā nāma virūpopi putto surūpo viya manāpo hoti, sace pana buddhānaṃ mātā mahāmāyā devī dhareyya, kīdisaṃ nu kho tassā bhagavato rūpadassane pītisomanassaṃ uppajjeyya, mahājāni kho mayhaṃ mahāmātu deviyā, yā sattāhajāte bhagavati kālakatā”ti. Evaṃ pana cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamtivā attano parivittakitaṃ ārocento tassā kālakiriyaṃ garahanto “**acchariyaṃ, bhante**”tiādimāha.

Keci panāhu – “mahāpajāpati gotamī bhagavantaṃ mahatā āyāsena pabbajjaṃ yācitvāpi paṭikkhittā, mayā pana upāyena yācito bhagavā aṭṭhagarudhammapaṭiggahaṇavasena tassā pabbajjaṃ upasampadañca anujāni, sā te dhamme paṭiggahetvā laddhapabbajjūpasampadā bhagavato dutiyaṃ parisam̄ uppādetvā catutthāya parisāya paccayo ahoṣi. Sace pana bhagavato janetti mahāmāyā devī dhareyya, evametā cubhopi khattiyabhaginiyo ekato hutvā imaṃ sāsanaṃ sobheyyuṃ, bhagavā ca mātari bahumānena mātugāmassa sāsane pabbajjaṃ upasampadañca sukheva anujāneyya, appāyukatāya panassā kasirena nipphannamidanti iminā adhippāyena thero bhagavato santike “**acchariyaṃ, bhante**”tiādimāhā”ti. Taṃ akāraṇaṃ. Bhagavā hi mātuyā vā aññassa vā mātugāmassa attano sāsane pabbajjaṃ anujānanto garukaṃyeva katvā anujānāti, na lahukaṃ ciraṭṭhitikāmatāyāti.

Apāre panāhu – “dasabalacatuvesārājādike anaññasādhāraṇe anantāparimāṇe buddhaguṇe thero manasi karitvā yā evaṃ mahānubhāvaṃ nāma loke aggapuggalaṃ satthāraṃ kucchinā dasa māse parihari, sā buddhamātā kassaci paricārikā bhavissatīti ayuttamidaṃ. Kasmā? Satthu guṇānucchavikamevetam̄, yadidaṃ sattāhajāte bhagavati janetti kālaṃ karoti, kālakatā ca tusitesu uppajjati acchariyabbhutacittajāto hutvā taṃ attano vitakkuppādanaṃ bhagavato ārocento “**acchariyaṃ, bhante**”tiādivacanaṃ avocā”ti.

Satthā pana yasmā sattāhajātesu bodhisattesu bodhisattamātu kālakiriyaṃ dhammatā siddhā, tasmā taṃ dhammataṃ paridīpento “**evametam̄, ānandā**”tiādimāha. Sā panāyaṃ dhammatā yasmā yathā sabbe bodhisattā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tattha yāvātāyukaṃ ṭhatvā āyupariyosāne dasahassacakkavāḷadevatāhi sannipatitvā abhisambodhiṃ pattuṃ manussaloke paṭisandhiggahaṇāya ajjhesitā kālādīpadesakulāni viya janettiyā āyuparimāṇampi oloketvā paṭisandhiṃ gaṇhanti, ayampi bhagavā bodhisattabhūto tattheva tusitapure ṭhito pañca mahāvīlokanāni vilokento sattadivasādhikadasamāparimāṇaṃ mātuyā āyuparimāṇaṃ paricchinditvā “ayaṃ mama paṭisandhiggahaṇassa kālo, idāni uppajjituṃ vaṭṭati”ti ṇatvāva paṭisandhiṃ aggahesi, tasmā sabbabodhisattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇavaseneva veditabbaṃ. Tenāha bhagavā – “**appāyukā hi, ānanda, bodhisattamātaro hontī**”tiādi.

Tattha **kālaṃ karontīti** yathāvuttaāyuparikkhayeneva kālaṃ karonti, na vijātapaccayā. Carimattabhāvehi bodhisattehi vasitaṭṭhānaṃ cetiyagharasadiṣaṃ hoti, na aññesaṃ paribhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃ eva bodhisattamātu āyuppanānaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karonti. Imameva hi atthaṃ sandhāya mahābodhisattā pañcamaṃ mahāvīlokanam̄ karonti.

Katarasmim̄ pana vaye kālaṃ karontīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthiyo yebhuyyena gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkonti. Gaṇheyyuṃ ce, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamtivā tatiyakoṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātaro paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karontīti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ bodhisattamātu aññesañca sabbasattānaṃ attabhāve āyussa maraṇapariyosānataṃ viditvā tadatthavibhāvanamukhena anavajjappaṭipattiyaṃ ussāhadīpakaṃ **imaṃ**

udānaṃ udānesi.

Tattha ye kecīti aniyamaniddeso. **Bhūtāti** nibbattā. **Bhavissantīti** anāgate nibbattissanti. **Vāsaddo** vikappattho, **apisaddo** sampiṇḍanattho. Tena nibbattamānepi saṅgaṇhāti. Ettāvatā atītādivasena tiyaddhāpariyāpanne satte anavasesato pariyādiyati. Apica gabbhaseyyakasattā gabbhato nikkhantakālato paṭṭhāya bhūtā nāma, tato pubbe bhavissanti nāma. Saṃsedajūpapātikā paṭisandhicittato parato bhūtā nāma, tato pubbe uppajjitabbabhavavasena bhavissanti nāma. Sabbepi vā paccuppannabhavavasena bhūtā nāma, āyatim punabbhavavasena bhavissanti nāma. Khīṇāsavā bhūtā nāma. Te hi bhūtā eva, na puna bhavissantīti, tadaññe bhavissanti nāma.

Sabbe gamissantī pahāya dehanti sabbe yathāvuttabhedā sabbabhavayonigativīñṇaṇaṭṭhitisattāvāsādivasena anekabhedabhinnā sattā dehaṃ attano sarīraṃ pahāya nikkhipitvā paralokaṃ gamissantī, asekkhā pana nibbānaṃ. Ettha koci acavanadhammo nāma natthīti dasseti. **Taṃ sabba jāniṃ kusalo viditvāti** tadetaṃ sabbassa sattassa jāniṃ hāniṃ maraṇaṃ, sabbassa vā sattassa jāniṃ vināsaṃ pabhaṅgutāṃ kusalo paṇḍitajātiko maraṇānussativasena aniccatāmanasikāravasena vā jānitvā. **Ātāpiyo brahmacariyaṃ careyyāti** vipassanāya kammaṃ karonto ātāpiyasankhātena vīriyena samannāgatattā ātāpiyo catubbidhasammappadhānavasena āradhaviyāriyo anavasesamaraṇasamatikkamanūpāyaṃ maggabrahmacariyaṃ careyya, paṭipajjeyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suppabuddhakuṭṭhisuttavaṇṇanā

43. Tatiye rājagahe suppabuddho nāma kuṭṭhī ahoṣīti suppabuddhanāmako eko puriso rājagahe ahoṣi. So ca kuṭṭhī kuṭṭharogena bālḥavidūsitagatto. **Manussadaliddoti** yattakā rājagahe manussā tesu sabbaduggato. So hi saṅkārakūṭavatiādīsu manussehi chaḍḍitapilotikakhaṇḍāni sibbitvā paridahati, kapālaṃ gahetvā gharā gharaṃ gantvā laddhaācāmaucchiṭṭhabhattāni nissāya jīvati, tampi pubbe katakammaṃpaccayā na yāvadatthaṃ labhati. Tena vuttaṃ “manussadaliddo”ti. **Manussakapaṇoti** manussehu paramakapaṇataṃ patto. **Manussavarākotī** manussānaṃ hīlītaparibhūtatāya ativiya dīno. **Mahatiyā parisāyāti** mahatiyā bhikkhuparisāya ceva upāsakaparisāya ca.

Ekadivasam kira bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivāro rājagahaṃ piṇḍāya pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātaṃ katvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto katipayabhikkhuparivāro nikkhanto yehi dānaṃ dīnaṃ, tesam upāsakānaṃ avasesabhikkhūnaṃca āgamaṃ āgamayamāno antonagareyeva aññatarasmiṃ ramaṇīye padese aṭṭhāsi. Tāvadeva bhikkhū tato tato āgantvā bhagavantaṃ parivāresuṃ, upāsakāpi “anumodanaṃ sutvā vanditvā nivattissāmā”ti bhagavantaṃ upasaṅkamimṃsu, mahāsannipāto ahoṣi. Bhagavā nisīdanākāraṃ dassesi. Tāvadeva buddhārahaṃ āsanaṃ paññāpesuṃ. Atha bhagavā asītiyanubyañjanappaṭimaṇḍitehi dvattimsamahāpurisalakkhaṇehi virocāmānāya byāmapabhāparikkhepasamujjalāya nīlapītalohitodātamañjeṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjentiyā anupamāya rūpakāyasiriyā sakalameva taṃ padesaṃ obhāsento tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando bhikkhugaṇaparivuto paññattavarabuddhāsane nisīditvā manosilātale kesarasīho viya sīhanādaṃ nadanto karavīkarutamañjunā brahmāsarena dhammaṃ deseti.

Bhikkhūpi kho appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āradhaviyā pahitattā codakā pāpagarahino vattāro vacanakkhamā sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā suvammittā viya gandhahatthino bhagavantaṃ parivāretvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Upāsakāpi suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā pubbaṇhasamayaṃ mahādānāni pavattetvā gandhamālādīhi bhagavantaṃ pūjetvā vanditvā bhikkhusaṅghassa nipaccakāraṃ dassetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃca parivāretvā saṃyatahatthapādā ohitasotā sakkaccaṃ dhammaṃ suṇanti. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ desento nisīno hotī**”ti.

Suppabuddho pana jighacchādubbalyapareto ghāsapariyesanaṃ caramāno antaravīthiṃ otiṇṇo dūratova taṃ mahājanasannipātaṃ disvā, “kiṃ nu kho ayaṃ mahājanakāyo sannipatito, addhā ettha bhojanaṃ dīyati maññe, appeva nāmettha gatena kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā laddhuṃ sakkā”ti sañjātābhilāso tattha gantvā addasa bhagavantaṃ pāsādikaṃ dassanīyaṃ pasādanīyaṃ uttamadamathasamathamanuppattaṃ dantaṃ guttaṃ santindriyaṃ susamāhitaṃ tāya parisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ, disvāna purimajāṭisambhatāya paripakkāya upanissayasampattiyā codiyamāno “yaṃnūnāhampi dhammaṃ suṇeyya”nti parisapariyante nisīdi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “**addasā kho suppabuddho kuṭṭhī...pe... tattheva ekamantaṃ nisīdi ‘ahampi dhammaṃ sossāmī’**”ti.

Sabbāvantaṃ sabbāvatiṃ hīnādisabbapuggalavataṃ, tattha kiñcipi anavasesetvāti attho. “Sabbavanta”ntipi paṭhanti. **Cetasāti** buddhacakkhusampayuttacittena. Cittasīsenā hi ñāṇaṃ niddiṭṭhaṃ, tasmā āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattañāṇena cāti attho. **Ceto paricca manasākāsīti** tassā parisāya cittaṃ paccekaṃ paricchinditvā manasi akāsi te volokesi. **Bhabbo dhammaṃ viññātunti** maggaphaladhammaṃ adhigantaṃ samattho, upanissayasampannoti attho. **Etadahosīti** ayaṃ suppabuddho kiñcāpi tagarasikhimhi paccekabuddhe aparajjhivā īdiso jāto, maggaphalūpanissayo panassa paṃsupaṭicchannasuvaṇṇanikkhaṃ viya antohadayeyeva vijjotati, tasmā suviññāpiyoti idaṃ ahoṣi. Tenāha – “**ayaṃ kho idha bhabbo dhammaṃ viññātu**”nti.

Anupubbiṃ kathanti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggāṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ hetunā saddhiṃ assādaṃ dassetvā tato satte vivecetum nānāyehi ādīnavaṃ pakāsetvā ādīnavasavena saṃviggahadayānaṃ nekkhammaguṇavibhāvanamukhena ca vivaṭṭaṃ dasseti.

Dānakathanti idaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tānaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tānaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisāṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavisadisāṃ, ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisāṃ, dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvāsadisāṃ, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparitānaṭṭhena suparikhāparikkhittanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesāṃ nidhanaṭṭhena jātavedo, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammatatṭhena setausabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānañhi loke rajjasiriṃ deti, cakkavattisampattiṃ sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahasampattiṃ sāvakaṃpāramīñāṇaṃ paccekabodhiñāṇaṃ sammāsambodhiñāṇaṃ detīti evamādidānaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā dānakathānantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakathanti** sīlaṃ nāmetaṃ sattānaṃ avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tānaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tānaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro, sīlapupphasadisāṃ pupphaṃ, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakusumapiṇḍhitāṃ sīlagandhānūlittaṃ sadevako loko olokento tittiṃ na gacchatīti evamādihi sīlaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakathanti** saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā nīccasampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatimsā tisso vassakoṭīyo saṭṭhi ca vassasatasahassānti evamādisaggaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ. Saggasampattiṃ kathentānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetāṃ “**anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya**”ntiādi.

Evaṃ hetunā saddhiṃ saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya “**ayampi saggo anicco adhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo**”ti dassanattaṃ “**appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo**”tiādinā (ma. ni. 1.177; 2.42) nayaṇa kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavanti** dosaṃ. **Okāranti** lāmakasabhāvaṃ, asetṭhehi sevītabbaṃ setṭhehi na sevītabbaṃ nihīnasabhāvanti attho. **Samkilesanti** tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissaṇaṃ. Tenāha

– “kilissanti vata bho sattā”ti (ma. ni. 2.351).

Evaṃ kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇaṃ dīpesi vaṇṇesi. **Kallacittanti**ādīsu **kallacittanti** kammaniyacittaṃ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammaniyacittaṃ, kammakkhamacittanti attho. Diṭṭhimānādisaṃkilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyā uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṃ**, yadā bhagavā aññāsīti sambandho.

Atha vā **kallacittanti** kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducittanti** byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṃ. **Vinīvaraṇacittanti** uddhaccakukkuccavigamena avikkhipanato na pihitacittaṃ. **Udaggacittanti** thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittaṃ. **Pasannacittanti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttacittaṃ.

Athāti pacchā. **Sāmuksaṃsikā**ti sāmāṃ ukksaṃsikā attanāva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena sāmāṃ diṭṭhā, aññesaṃ asādhāraṇāti attho. Kā ca pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha – “**dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga**”nti. Idañhi saccānaṃ sarūpadassanaṃ, tasmā imasmiṃ ṭhāne ariyasaccāni kathetabbāni, tāni sabbākārato vitthārena visuddhimagge (visuddhi. 2.529) vuttānīti tattha vuttanayena veditabbāni.

Seyyathāpītiādīnā upamāvasena suppbuddhassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādañca dasseti. **Apagatakalakanti** vigatakalakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhuyeva. **Rajananti** nīlapītalohitamañjeṭṭhādiraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya, pabhassaraṃ bhavye. **Tasmiṃyeva āsaneti** tassaṃyeva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassanakatā tikkhapaññatā sukhāpaṭipadā khippābhiññatā ca dassitā honti. **Virajaṃ vītamalanti** apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ abhāvena virajaṃ, anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṃ, pañcavidhadussīlamalāpagamena vītamalaṃ. **Dhammacakkhanti** sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppattākāradassanattaṃ “**yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhamma**”nti vuttaṃ. Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena eva saṅkhatadhamme paṭivijjhantaṃ uppajjati.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – vatthaṃ viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittaṃ rāgādīmalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanaphalakaṃ viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udakena temetvā temetvā gomayakhārehi kālake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsālilena temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithile katvā saddhādividhinā cittaṃ sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kālākāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittaṃ maggena pariyodāpananti.

Evaṃ pana suppbuddho parisapariyante nisinnā dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphalaṃ patvā attanā paṭiladdhaguṇaṃ satthu ārocetukāmo parisamajjhaṃ ogāhituṃ avisahanto mahājanassa sathāraṃ vanditvā anugantvā nivattakāle bhagavati vihāraṃ gate sayampi vihāraṃ agamāsi. Tasmīṃ khaṇe sakko devarājā “ayaṃ suppbuddho kuṭṭhī attanā satthu sāsane paṭiladdhaguṇaṃ pākaṭaṃ kātukāmo”ti ñatvā “vīmaṃsissāmi na”nti gantvā ākāse ṭhito etadavoca – “suppbuddha tvaṃ manussadaliddo manussakapaṇo manussavarāko, ahaṃ te aparimitaṃ dhanaṃ dassāmi, ‘buddho na buddho, dhammo na dhammo, saṅgho na saṅgho, alaṃ me buddhena, alaṃ me dhammena, alaṃ me saṅghenā’ti vadehī”ti. Atha naṃ so āha “kosi tva”nti? “Ahaṃ sakko devarājā”ti. “Andhabāla ahirika, tvaṃ mayā saddhiṃ kathetuṃ na yuttarūpo, yo tvaṃ evaṃ avattabbaṃ vadesi, apica maṃ tvaṃ ‘duggato daliddo kapaṇo’ti kasmā vadesi, nanu ahaṃ lokanāthassa orasaputto, nevāhaṃ duggato na daliddo na kapaṇo, atha kho sukhappatto paramena sukkena apāhamasmi mahaddhana”ti vatvā āha –

“Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hiriottappiyaṃ dhanaṃ;
Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanaṃ.

“Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā;
‘Adaliddo’ti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvita’nti. (a. ni. 7.5) –

Tassimāni me satta ariyadhanāni santi. Yesañhi imāni dhanāni santi, na tveva te buddhehi vā paccakabuddhehi vā ‘daliddā’ti vuccantī’nti.

Sakko tassa kathaṃ sutvā taṃ antarāmagge ohāya satthu santikaṃ gantvā sabbaṃ taṃ vacanaṃ paṭivacanañca ārocesi. Atha naṃ bhagavā āha – “na kho sakka sakkā tādīsānaṃ satenapi sahassenapi suppbuddhaṃ kuṭṭhiṃ ‘buddho na buddho, dhammo na dhammo, saṅgho na saṅgho’ti kathāpetu’nti. Suppbuddhopi kho kuṭṭhī satthu santikaṃ gantvā satthārā katapaṭisaṅghāro attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – “**atha kho suppbuddho kuṭṭhī diṭṭhadhammo**”tiādi.

Tattha **diṭṭhadhammoti** diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha “diṭṭhadhammo”ti cettha sāmāññavacano dhammasaddo. Dassanaṃ nāma ñānadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ “**pattadhammo**”ti vuttaṃ. Patti ca ñānasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ “**viditadhammo**”ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ “**pariyogāḷhadhammo**”ti vuttaṃ. Tenassa yathāvuttaṃ saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggaññāñāhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādhettaṃ nippadesenapi pariññeyyadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, na tadaññāñānaṃ. Tena vuttaṃ – “diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”ti. Tenevāha “**tiṇṇavicikiccho**”tiādi.

Tattha paṭibhaya kantārasadisā soḷasavatthukā ca aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā etenāti **tiṇṇavicikiccho**. Tato eva pavattīdāsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattitā vigatā samucchinnā kathaṃkathā etassāti **vigatakathaṃkatho**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca silādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjāṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyāṃ pattoti **vesārajjappatto**. Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo**. Katthāti āha “**satthusāsane**”ti.

Abhikkantantidāsu kiñcāpi ayaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpabbhanumodanādāsu anekesu atthesu dissati, idha pana abbhanumodane daṭṭhabbo. Teneva so pasādavasena pasamsāvasena ca dvikkhattuṃ vutto, sādhu sādhu, bhanteti vuttaṃ hoti. **Abhikkantanti** vā atikantaṃ atīṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti attho. Tattha ekena abhikkantasaddena bhagavato desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ.

Ayañhettha adhippāyo – abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanā, abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhiḡamanato, tathā saddhāvaḡḡhanato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsīlato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādinayehi thomento padadvayaṃ āha.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjanti** adhomukhaṭṭhapitaṃ, hetṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyāti** upari mukhaṃ kareyya. **Paṭicchannanti** tiṇapaṇṇādinā chāditaṃ. **Vivareyyāti** ugghāteyya. **Mūḷhassāti** disāmūḷhassa. **Maggam ācikkheyyāti** hatthe gahetvā “esa maggo”ti maggaṃ upadiseyya. **Andhakāreti** caturaṅgasamannāgate. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā – yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patiṭṭhitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ kassapassa bhagavato sāsanaṃantaradhānato paṭṭhāya micchādīṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṃappaṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsanadesanāpajjotadhāraṇena bhagavatā nānāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsīto.

Evam desanam thometvā tāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto “**esāha**”ntiādimāha. Tattha **esāhanti** eso ahaṃ. **Bhagavantam saraṇam gacchāmīti** bhagavā me saraṇam parāyaṇam aghassa ghātā, hitassa vidhātāti iminā adhippāyena bhagavantam gacchāmi bhajāmi, evam vā jānāmi bujjhāmīti. Yesañhi dhātūnam gatiattho, buddhipi tesam atthoti. **Dhammanti** adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭham paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañhetam –

“Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyatī”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90).

“Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti (itivu. 90) ca –

Na kevalam ariyamaggo ceva nibbānañca, apica kho ariyaphalehi saddhim pariyattidhammopi. Vuttañhetam –

“Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasāṅkhatamappaṭikūlam;
Madhuramimaṃ paguṇam suvibhattam, dhammamimaṃ saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 887);

Ettha hi **rāgavirāganti** maggo vutto. **Anejamasokanti** phalam. **Asāṅkhatanti** nibbānaṃ. **Appaṭikūlam madhuramimaṃ paguṇam suvibhattanti** pariyattidhammo vuttoti.

Bhikkhusaṅhanti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatam aṭṭhaariyapuggalasamūham. Ettāvatā suppubuddho tīhi saraṇagamanāni paṭivedesi. **Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇam gatanti ajjataggeti** ajjatam ādim katvā. “Ajjadagge”tipi pāṭho, tattha dakāro padasandhikaro, ajja agge ajja ādim katvāti attho. **Pāṇupetanti** pāṇehi upetaṃ, yāva me jīvitam pavattati, tāva upetaṃ anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇam gataṃ ratanattayassa upāsanato upāsakaṃ kappiyakāraṃ maṃ bhagavā upadhāretu jānātūti attho. Imassa ca saraṇagamanam ariyamaggādhigameneva nipphanam, ajjhāsayaṃ pana āvikaronto evamāha.

Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvāti bhagavato vacanam cittena abhinanditvā tameva abhinanditabhāvaṃ pakāsento vuttanayena vācāya anumoditvā. **Abhivādetvā padakkhiṇam katvā pakkāmīti** tam bhagavantam pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā tikkhattum padakkhiṇam katvā satthu guṇaninnacitto yāva dassanavisayasamatikkamā bhagavantaṃyeva pekkhamāno pañjaliko namassamāno pakkāmi.

Pakkanto ca kuṭṭharogābhivhavena chinnaṭṭhapādaṅguli ukkāragatto samantato vissandamānāsavo kaṇḍūtipatipīlito asuci duggandho jegucchataṃ paramakāruññitam patto “nāyam kāyo imassa accantasantassa paṇītatamassa ariyadhammassa ādhāro bhavitum yutto”ti uppannābhisandhinā viya saggasaṃvattaniyena puññakammena okāse kate appāyukasaṃvattaniyena upacchedakena pāpakammena katūpacitena codiyamāno taruṇavacchāya dhenuyā āpatitvā mārito. Tena vuttaṃ – “**atha kho acirapakkantaṃ suppubuddham kuṭṭhim gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesi**”ti.

So kira atīte eko seṭṭhiputto hutvā attano sahāyehi tīhi seṭṭhiputtehi saddhim kīlanto ekaṃ nagarasobhiniṃ gaṇikaṃ uyyānam netvā divasaṃ sampattim anubhavitvā atthaṅgate sūriye sahāye etadavoca – “imissā hatthe kahāpaṇasahassaṃ bahukañca suvaṇṇam mahagghāni ca pasāghanāni saṃvijjanti, imasmim vane añño koci natthi, ratti ca jātā, handa imaṃ mayaṃ māretvā sabbaṃ dhanam gahetvā gacchāmā”ti. Te cattāropi janā ekajjhāsaya hutvā tam māretum upakkamiṃsu. Sā tehi māriyamānā “ime nillajjā nikkaruṇā mayā saddhim kilesasanthavaṃ katvā niraparādham maṃ kevalam dhanalobhena mārenti, ekavāraṃ tāva maṃ ime mārentu, aham pana yakkhinī hutvā anekavāraṃ ime māretum samatthā bhaveyya”nti patthanam katvā kalamakāsi. Tesu kira eko pakkusāti kulaputto ahosi, eko bāhiyo dārucīriyo, eko tambadāṭhiko coraghātako, eko suppubuddho kuṭṭhī, iti imesaṃ catunnam janānam anekasate attabhāve

sā yakkhayoniyam nibbattā gāvī hutvā jīvitā voropesi. Te tassa kamma nissandena tattha tattha antarāmarāṇam pāpuṇṇiṃsu. Evaṃ suppubuddhassa kuṭṭhissa sahasā marāṇam jātam, tena vuttam – “**atha kho acirapakkantam...pe... voropesi**”ti.

Atha sambahulā bhikkhū tassa kālakiriyaṃ bhagavato ārocetvā abhisamparāyaṃ pucchīṃsu. Bhagavā byākāsi. Tena vuttam – “**atha kho sambahulā bhikkhū**”tiādi.

Tattha **tiṇṇam saṃyojanānam parikkhayāti** sakkāyaditṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imesaṃ tiṇṇam bhavabandhanānam samucchadavasena pahānā. **Sotāpannoti** sotasaṅkhātā ariyamaggaṃ ādito panno. Vuttañhetam –

“Soto sototi idaṃ, āvuso sārīputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, sototi? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”tiādi (saṃ. ni. 5.1001).

Avinipātadhammoti vinipatanam vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, catūsu apāyesu upapajjanavasena apatanasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi param ayaṇam assa gati paṭisaraṇam avassaṃ pattabbanti sambodhiparāyaṇo. Etena “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pucchāya bhaddikā eva suppubuddhassa gati, na pāpikāti ayamatto dassito. Na pana tena sampattā gati, tam pana pucchānusandhivasena pakāsetukāmo dhammarājā ettakameva abhāsi. Passati hi bhagavā “mayā ettake kathite imissaṃyeva parisati anusandhikusalo eko bhikkhu suppubuddhassa kuṭṭhibhāvadālididiyakapaṇabhāvānam kāraṇam pucchissati, athāham tassa tam kāraṇam tena pucchānusandhinā pakāsetvā desanaṃ niṭṭhāpessāmī”ti. Tenevāha – “**evaṃ vutte aññataro bhikkhū**”tiādi. Tattha **hetūti** asādhāraṇakāraṇam, sādāraṇakāraṇam pana **paccayoti**, ayametesam viseso. **Yenāti** yena hetunā yena paccayena ca.

Bhūtapubbanti jātapubbam. Atīte kāle nibbattam tam dassetum “**suppubuddho**”tiādi vuttam. Kadā pana bhūtanti? Atīte kira anuppanne tathāgate bārāṇasiyā sāmanta ekasmiṃ gāme ekā kuladhītā khettam rakkhati. Sā ekaṃ paccekabuddham disvā pasannacittā tassa pañcahi lājāsatehi saddhiṃ ekaṃ padumapuppham datvā pañca puttasaṭāni patthesi. Tasmīmyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā paccekabuddhassa madhuramaṃsam datvā “etissā puttā bhaveyyāma, tumhehi pattavisesam labheyyāma”ti ca patthayīṃsu. Sā yāvatāyukam ṭhatvā devaloke nibbattā. Tato cutā ekasmiṃ jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi. Tassā vicarantiyā pādudhāre pādudhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārāṇasirañño ārocesi. Rājā tam ānetvā aggamahesiṃ akāsi. Tassā kucchiyaṃ gabbho saṅṭhāsi. Mahāpadumakumāro tassā kucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalam nissāya nibbattā, te vayappattā uyyāne padumasare kīlāntā ekekasmiṃ padume nisīditvā paripakkaññā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiṃ pāpuṇṇiṃsu. Tesam byākaraṇagāthā ahoṣi –

“Saroruham padumapalāsapatrajam,
Supupphitam bhamaragaṇānukiṇṇam;
Aniccatam khayavayataṃ veditvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Evaṃ paccekabodhiṃ abhisambuddhesu tesu pañcasu paccekabuddhasatesu abhantaro tagarasikhī nāma paccekasambuddho gandhamādanapabbate nandamūlapabbhāre sattāham nirodhasamāpattim samāpajjitvā sattāhassa accayena nirodhā vuṭṭhito ākāseṇa āgantvā isigilipabbate otarivā pubbaṇhasamayam nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Tasmīnca samaye rājagahe eko seṭṭhiputto mahatā parivārena uyyānakīlanattham nagarato nikkhamanto tagarasikhipaccekabuddham disvā “ko ayaṃ bhaṇḍukāsāvavasano, kuṭṭhī bhavissati, tathā hi kuṭṭhicīvarena sarīram pārupitvā gacchatī”ti niṭṭhubhitvā apasabyam katvā pakkāmi. Tam sandhāya vuttam – “**suppubuddho kuṭṭhī imasmiṃyeva rājagahe...pe... pakkāmi**”ti.

Tattha **kvāyanti** ko ayaṃ. Khuṃsanavasena vadati. “Kovāya”ntipi pāḷi. **Kuṭṭhīti** akuṭṭhiṃyeva taṃ seṭṭhi kuṭṭharogaṃ akkosavatthum pāpento vadati. **Kuṭṭhicīvarenāti** kuṭṭhīnaṃ cīvarena. Yebhuyyena hi kuṭṭhino ḍaṃsamakasarīsapapaṭibāhanatthaṃ rogapaṭicchhādanatthañca yaṃ vā taṃ vā pilotikakhaṇḍaṃ gahetvā pārupati, evamayampīti dasseti. Paṃsukūlacīvaradharatā vā aggaḷānaṃ anekavaṇṇabhāvena kuṭṭhasarīrasadisoti hīḷento “kuṭṭhicīvarenā”ti āha. **Niṭṭhubhivāti** kheḷaṃ pātetvā. **Apasabyato karitvāti** paṇḍitā tādisaṃ paccekabuddhaṃ disvā vanditvā padakkhiṇaṃ karonti, ayaṃ pana aviññutāya paribhavana taṃ apasabyaṃ katvā attano apasabyaṃ apadakkhiṇaṃ katvā gato. “Apasabyāmato”tipi pāṭho. **Tassa kammassāti** tagarasikhimhi paccekabuddhe “kvāyaṃ kuṭṭhī”ti hīḷetvā niṭṭhubhanaapasabyakaraṇavasena pavattapāpakammasa. **Niraye paccitthāti** niraye nirayagginā dayhittha. “Paccitvā nirayagginā”tipi paṭhanti. **Tasseva kamma vipākāvasesenāti** yena kammena so niraye paṭisandhiṃ gaṇhi, na taṃ kammaṃ manussaloke vipākaṃ deti. Yā panassa nānakkaṇikā cetanā tadā paccekabuddhe vipaṭipajjanavasena pavattā aparāpariyavedanīyabhūtā, sā aparāpariyavedanīyeneva puññakammena manussesu tihetukapaṭisandhiyā dinnāya pavattiyāṃ kuṭṭhibhāvaṃ dāḷiddiyaṃ paramakāruññataṃ āpādesi. Taṃ sandhāya kammabhāgatāvasena “tasseva kamma vipākāvasesenā”ti vuttaṃ. Sadisepi hi loke tabbohāro diṭṭho yathā taṃ “sā eva tittirī, tāniyeva osadhānī”ti.

Ettāvata “ko nu kho, bhante, hetū”ti tena bhikkhunā puṭṭhapañhaṃ vissajjetvā idāni yo “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pubbe bhikkhūhi puṭṭhapañho, taṃ vissajjetuṃ “so tathāgatappavedita”ntiādi vuttaṃ. Tattha **tathāgatappaveditanti** tathāgatena bhagavatā desitaṃ akkhātaṃ pakāsitanti tathāgatappaveditaṃ. **Āgammāti** adhigantvā, nissāya ñatvā vā. “Tathāgatappavedite dhammavinaye”tipi pāṭho. **Saddhaṃ samādiyīti** sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakaṃhoti ratanattayasannissayaṃ pubbabhāgasaddhañceva lokuttarasaddhañcāti duvidhampi saddhaṃ sammā ādiyi. Yathā na puna ādātābbā hoti, evaṃ yāva bhavakkhayā gaṇhi, attano cittasantāne uppādesīti attho. **Sīlaṃ samādiyīti**ādisupi eseva nayo. **Sīlanti** pubbabhāgasīlena saddhiṃ maggāsīlaṃ phalāsīlaṃ. **Sutanti** pariyattibāhusaccaṃ paṭivedhabāhusaccañcāti duvidhampi sutā. Pariyattidhammāpi hi tena dhammassavanakāle saccappaṭivedhāya sāvakehi yathāḷaddhappakāraṃ sutā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā cāti. **Cāganti** paṭhamamaggavajjhakilesābhisankhārānaṃ vossaggasankhātāṃ cāgaṃ, yena ariyasāvakaṃ deyyadhammesu muttacāgā ca honti payatapāṇī vossaggaratā. **Paññanti** saddhiṃ vipassanāpaññāya maggapaññāñceva phalapaññāñca.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhagahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇāti** cutito uddhaṃ. **Sugatiṃ saggam lokanti** padattayenāpi devalokameva vadati. So hi sampattīnaṃ sobhanatā sundarā gatīti sugati, rūpādīhi visesehi suṭṭhu aggoti saggo, sabbakālaṃ sukhamevettha lokiyati, lujjatīti vā lokoti vuccati. **Upapannoti** paṭisandhiggahaṇavasena upagato. **Sahabyatanti** sahabhāvaṃ. Vacanattho pana saha byati pavattati, vasatīti vā sahabyo, sahaṭhāyī sahavāyī vā. Tassa bhāvo sahabyatā. **Atirocatīti** atikkamma abhibhavitvā rocati virocati. **Vaṇṇenāti** rūpasampattiyā. **Yasasāti** parivārena. So hi asucimakkhitāṃ jajjaraṃ mattikābhājanaṃ chaḍḍetvā anekaratanavicittāṃ pabhassararaṃsijālavinaddhasuddhajambunadabhājanaṃ gaṇhanto viya vuttappakāraṃ kaḷevaraṃ idha nikkhipitvā ekacittakkhaṇena yathāvuttaṃ dibbattabhāvaṃ mahatā parivārena saddhiṃ paṭilabhīti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ pāpānaṃ aparivajjane ādīnavaṃ, parivajjane ca ānisaṃsaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tassāyaṃ saṅkhepattho – yathā **cakkhumā** puriso **parakkame** kāyikavīriye **vijjamāne** sarīre vahante **visamāni** papātādiṭṭhānāni caṇḍabhāvena vā visamāni hatthiassaahikukkuragorūpādīni **parivajjaye**, evaṃ **jīvalokasmim** imasmim sattaloke **paṇḍito** sappañño puriso tāya sappaññatāya attano hitaṃ jānanto **pāpāni** lāmakāni duccharitāni parivajjeyya. Evañhi yathāyaṃ suppbuddho tagarasikhimhi paccekabuddhe pāpaṃ aparivajjetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpajji, evaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. Yathā vā suppbuddho kuṭṭhī mama dhammadesanaṃ āgamma idāni saṃvegappatto pāpāni parivajjento uḷāraṃ visesaṃ adhigañchi, evaṃ aññopi uḷāraṃ visesādhigamaṃ icchanto pāpāni parivajjeyyāti adhippāyo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kumāraśuttavaṇṇanā

44. Catutthe **kumārakāti** taruṇapuggalā. Ye subhāsitaḍubbhāsitaśsa atthaṃ jānanti, te idha kumārakāti adhippetā. Ime hi sattā jātaḍivaśato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva “kumārakā, bālā”ti ca vuccanti, tato paraṃ viśativassāni “yuvāno”ti. **Macchake bādhenti**ti maggaśamiṃe ekasmiṃ taḷāke niḍāghakāle udake pariḷkhiṇe ninnaṭṭhāne ṭhitaṃ udakaṃ uśsiñcitvā khuddakamacche gaṇhanti ceva hananti ca “pacitvā khāḍissāmā”ti. **Tenupasaṅkamīti** maggaṭo thokaṃ taḷākaṃ atikkamitvā ṭhito, tasmā “upasaṅkami”ti vadati. Kasmā pana upasaṅkami? Te kumārake attani viśāsāṃ janetuṃ upasaṅkami. **Bhāyatha** voti ettha voti nipātamattaṃ. **Dukkhassāti** niśsakke sāmi vacanaṃ, dukkhaśmāti attho. **Appiyaṃ vo dukkhanti** “kiṃ tumhākaṃ sarīre uppajjanakadukkhāṃ appiyaṃ aniṭṭha”nti pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti ime sattā attano dukkhaṃ anicchantā eva hutvā dukkhaḥetuṃ paṭipajjantā attano taṃ icchantā eva nāma hoṇṇti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ pāpakiriyaṃ niśedhanaṃ āḍinavavibhāvanañca udānaṃ udānesi.

Taśsattho – yaḍi tumhākaṃ sakalamāpāyikaṃ, sugatiyañca appāyukātāmanuśśaḍobhaggiyāḍibhedaṃ **dukkhaṃ appiyaṃ** aniṭṭhaṃ, yaḍi tumhe tato **bhāyatha, āvi vā** paraśaṃ pākāṭabhāvavaśena appaṭicchannaṃ katvā kāyena vā vācāya vā pāṇātipātāḍippabhedāṃ **yaḍi vā raho** apākāṭabhāvavaśena paṭicchannaṃ katvā manodvāre eva abhiḷhāḍippabhedāṃ aṇumattampi **pāpakaṃ** lāmakadhammaṃ **mākattha** mā karittha, atha pana taṃ pāpakammaṃ etarahi **karotha**, āyatiṃ vā **karissatha**, nirayāḍisu catūśu apāyēśu manuśśeśu ca taśśa phalabhūtaṃ dukkhaṃ ito vā etto vā palāyante amhe nānubandhiśśatī adhippāyena **upecca** apecca **palāyatampi** tumhākaṃ tato **mutti** mokkha natthi. Gatikālāḍipaccayaṇtarasamaṃvāye vipaccīśśatiyevāti ḍaśseti. “Palāyane”tipi paṭhanti, vuttanaṃyena yaṭtha katthaci gaṃane pakkamaṇe satīti attho. Ayañca attho “na antaliḷkhe na samuddamaḷiḷhe...pe... pāpakammā”ti (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4) imāya gāṭhāya ḍīpetabbo.

Catutthaśuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uposathasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **tadahūti** taśmiṃ ahaṇi taśmiṃ ḍivaśe. **Uposatheti** ettha upavaśanti etthāti upośatho, **upavaśanti**ti sīlena vā anaśanena vā upetā hutvā vaśanti attho. Ayañhi upośathasaddo “atṭhaṅgaśamaṇāgataṃ upośathaṃ upavaśamī”tiāḍiśu (a. ni. 3.71; 10.46) sīle āgato. “Upośatho vā pavāraṇā vā”tiāḍiśu (maḥāva. 155) pātimokkhuḍeśāḍivinaṃyakaṃme. “Gopālakuṃpośatho niḷaṇṭhūpośatho”tiāḍiśu (a. ni. 3.71) upavāśe. “Upośatho nāma nāgaraḷā”tiāḍiśu (ḍī. ni. 2.246) pañṇattiyaṃ. “Aḷjuṃpośatho paṇnaśo”tiāḍiśu (maḥāva. 168) ḍivaśe. Idhāpi ḍivaśeyeva ḍaṭṭhabbo, taśmā “tadahupośathe”ti taśmiṃ upośathāḍivaśabhūte ahaṇīti attho. **Niśiṇno hoṇṇti** maḥābhikkhuśaṅghapariṃvuto ovāḍapātimokkhaṃ uḍḍiśituṃ niśiṇno hoṇṇi. Niśaiḷa pana bhikkhūnaṃ ciṭṭāni oloḷento ekaṃ ḍuśśiḷapuggalaṃ ḍiśvā, “śacāhaṃ imaśmiṃ puggale idha niśiṇneyeva pātimokkhaṃ uḍḍiśiśśāmi, śattadhāśśa muḍḍhā phaliśśati”ti taśmiṃ anukaṃpāya tuṇḷiyeva ahośi.

Ettha ca **uddhaśtaṃ aruṇanti** aruṇuggamaṇaṃ vatvāpi “uḍḍiśatu, bhante bhagaṃvā, bhikkhūnaṃ pātimokkha”nti thero bhagaṃvantaṃ pātimokkhuḍeśaṃ yaḍi taśmiṃ kāle “na, bhikkhave, anupośathe upośatho kāṭabbo”tiśiḷkḷhāpadāśśa (maḥāva. 183) apañṇattattā. **Apariśuddhā, ānaḍa, pariśāti** tiḷkḷhattuṃ therena pātimokkhuḍeśaśa yaḍicitattā anuḍḍeśaśa kāraṇaṃ kaṭhento “aśukaṃpuggalo apariśuddho”ti avatvā “apariśuddhā, ānaḍa, pariśā”ti āha. Kasmā pana bhagaṃvā tiyāmarattiṃ taṭhā vīṭinaṃeśi? Tato paṭṭhāya ovāḍapātimokkhaṃ anuḍḍiśitukāmo taśśa vatthuṃ pākāṭaṃ kātuṃ.

Addaśāti kaṭhaṃ addaśa. Attano cetopariyañāṇena taśśaṃ pariśati bhikkhūnaṃ ciṭṭāni pariḷānanto taśśa moḷhapariśaśa ḍuśśiḷyaciṭṭaṃ paśśi. Yaśmā pana ciṭṭe ḍiṭṭhe taṃśamaṅḷipuggalo ḍiṭṭho nāma hoṇṇi, taśmā “addaśā kho āyaśmā maḥāmoḷḷaḷlāno taṃ puggalaṃ ḍuśśiḷa”ntiāḍi **vuttaṃ**. Yaṭheva hi anaḷgate śattaśu ḍivaśeśu pavattamaṇaṃ paraśaṃ ciṭṭaṃ cetopariyañāḷalābhī jānāti, evaṃ atīṭepīti. **ḍuśśiḷanti**

nissīlam, sīlavirahitanti attho. **Pāpadhammanti** dussīlattā eva hīnājjhāsayatāya lāmakasabhāvaṃ. **Asucinti** aparisuddhehi kāyakammādīhi samannāgatattā na sucim. **Saṅkassarasamācāranti** kiñcideva asāruppaṃ disvā “idaṃ iminā kataṃ bhavissatī”ti evaṃ paresaṃ āsaṅkanīyatāya saṅkāya saritabbasamācāraṃ, atha vā kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantenti”ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāraṃ.

Lajjitabbatāya paṭicchādetabbakāraṇato paṭicchannaṃ kammantaṃ etassāti **paṭicchannakammantaṃ**. Kucchitasamaṇavesadhāritāya na samaṇanti **assamaṇaṃ**. Salākaggahaṇādīsu “kittakā samaṇā”ti ca gaṇanāya “ahampi samaṇomhī”ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññaṃ**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacāriṃ**. Aññe brahmacāriṇo sunivatthe supārute supattadhare gāmanigamādīsu piṇḍāya caritvā jīvikāṃ kappente disvā abrahmacāri samāno sayampi tādisena ākārena paṭipajjanto uposathādīsu sandissanto “ahampi brahmacāri”ti paṭiññaṃ dento viya hotīti **brahmacāripaṭiññaṃ**. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtiṃ**. Chahi dvārehi rāgādikilesavassanena tintattā **avassutaṃ**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātaṃ**. **Majjhe bhikkhusaṅghassa nisinnanti** saṅghapariyāpanno viya bhikkhusaṅghassa anto nisinnaṃ. **Diṭṭhosīti** ayaṃ pana na pakatattoti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho, tasmā natthi **te** tava **bhikkhūhi saddhiṃ** ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so **saṃvāso** tava **natthi**, tasmā **uṭṭhehi**, **āvusoti** evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṅhī ahosīti anekavāraṃ vatvāpi thero “sayameva nibbinno oramissatī”ti vā, “idāni imesaṃ paṭipattiṃ jānissāmī”ti vā adhippāyena tuṅhī ahoṣi. **Bāhāyaṃ gahetvāti** bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvataṭiyāṃ uṭṭhehīti vutto na uṭṭhāti, “idānissa nikkadḍhanakālo mā saṅghassa uposathantarāyo ahoṣi”ti taṃ bāhāyaṃ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahidvāraakoṭṭhakā nikkhāmetvāti** dvāraakoṭṭhakasālato bahi nikkhāmetvā. **Bahīti** pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṃ, atha vā **bahidvāraakoṭṭhakāti** bahidvāraakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvāraakoṭṭhakato, evaṃ ubhayathāpi vihārato bahi katvāti attho. **Sūcighaṭikaṃ datvāti** aggaḷasūciṇca upariḡhaṭikaṇca ādahitvā, suṭṭharaṃ kavātaṃ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmāti** iminā “aparissuddhā, ānanda, parisā”ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamaṣṣatīti acchariyamidanti dasseti. Idampi garaṇacchariyamevāti veditabbaṃ.

Atha bhagavā cintesi – “idāni bhikkhusaṅgho abbudajāto, aparissuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca tathāgatā aparissuddhāya parisāya uposathaṃ karonti, pātimokkhaṃ uddisanti, anuddisante ca bhikkhusaṅghassa uposatho pacchijjati, yaṃnūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāneyya”nti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ – “**atha kho bhagavā...pe... pātimokkhaṃ uddiseyyāthā**”ti.

Tattha **na dānāhanti** idāni ahaṃ uposathaṃ na karissāmi, pātimokkhaṃ na uddisissāmīti paccekaṃ na-kārena sambandho. Duvidhañhi pātimokkhaṃ āṇāpātimokkhaṃ ovādapātimokkhanti. Tesu “suṇātu me, bhante”tiādikaṃ (mahāva. 134) āṇāpātimokkhaṃ, taṃ sāvakāya uddisanti, na buddhā, ayaṃ anvaddhamāsaṃ uddisiyati. “Khantī paramaṃ...pe... sabbapāpassa akaraṇaṃ...pe... anūpavādo anūpaghāto...pe... etaṃ buddhāna sāsana”nti (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183-185) imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṃ nāma, taṃ buddhāya uddisanti, na sāvakā, channampi vassānaṃ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānañhi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṃ pana paṭhamabodhiyaṃyeva. Tato paraṃ itaro, tañca kho bhikkhū eva uddisanti, na buddhā, tasmā amhākampi bhagavā vīsativassamattaṃ ovādapātimokkhaṃ uddisitvā imaṃ antarāyaṃ disvā tato paraṃ na uddisi. **Aṭṭhānanti** akāraṇaṃ. **Anavakāsoti** tasseva vevacanaṃ. Kāraṇaṃñhi yathā tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānanti vuccati, evaṃ anavakāsotipi vuccatīti. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṃ aparissuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmim̐ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṃ aparehi sattaḥi acchariyabbhutadhammeḥi saddhim̐ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṃ tāva tesam̐ upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento satthā “**aṭṭhime, bhikkhave,**

mahāsamudde’’tiādimāha.

Pakatidevā viya na suranti na isanti na virocantīti **asurā**, surā nāma devā, tesam paṭipakkhāti vā asurā, vepacittipahārādādayo. Tesam bhavanam sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādiṃ nimminivā kīlāntāva abhiramanti. Tattha tesam abhirati ime guṇe disvāti āha – ‘‘**ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti**’’ti. Tattha **abhiramanti**ti ratim vindanti, anukkaṇṭhamānā vasanti attho.

Anupubbaninnotiādini sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvasseva vevacanāni. **Na āyatakeneva papātoti** na chinnataṭo mahāsobbho viya ādito eva papāto. So hi tīradesato paṭṭhāya ekaṅguladvaṅgulavidatthiratanayaṭṭhiusabhaadḍhagāvutagāvutaḍḍhayojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto gacchanto sinerupādamūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo avatṭhitasabhāvo. **Na matena kuṇapena saṃvasatīti** yena kenaci hatthiassādīnam kaḷevarena saddhiṃ na saṃvasati. **Tīraṃ vāhetīti** tīraṃ apāneti. **Thalaṃ ussāretīti** hatthena gahetvā viya vīcippahārenea thale khipati. **Gaṅgā yamunāti** anotattadahassa dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pañca dhārā hutvā pavattaṭṭhāne gaṅgātiādinā pañcadhā saṅkhaṃ gatā.

Tatrāyaṃ imāsaṃ nadīnaṃ ādito paṭṭhāya uppattikathā – ayañhi jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo, tattha catusahassayojanappamāṇo padeso udakena ajjhotthaṭo samuddoti saṅkhaṃ gato, tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasatiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmena vitthārena gambhīratāya ca pañṇāsayojanappamāṇo diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalo anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinidaho sīhapapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā.

Tesu **anotattadaho** sudassanakūṭam cittakūṭam kālakūṭam gandhamādanakūṭam kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatakūṭehi parikkhito. Tattha **sudassanakūṭam** sovaṇṇamayaṃ tiyojanasatubbedham antovaṅkaṃ kākamukhasaṅṭhānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitam, **cittakūṭam** sattaratanamayaṃ. **Kālakūṭam** añjanamayaṃ. **Gandhamādanakūṭam** masāragallamayaṃ abbhantare muggavaṇṇam; mūlagandho, sārāgandho, pheggugandho, tacagandho, papaṭikāgandho, khandhagandho, rasagandho, pupphagandho, phalagandho, pattagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ, nānappakāraosadhasaṅṭhannaṃ, kālapakkhuposathadivase ādittam viya aṅgāraṃ pajjalantaṃ tiṭṭhati. **Kelāsakūṭam** rajatamayaṃ. Sabbāni cetāni sudassanena samānubbedhasaṅṭhānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tattha devānubhāvena nāgānubhāvena ca devo vassati, nadiyo ca sandanti, tam sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujukaṃ gacchantā na karonti, tenevassa ‘‘anotatta’’nti saṅkhā udapādi.

Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisāni nimmalūdakāni tadupabhogasattānaṃ kammanibbattāneva nahānatitthāni ca honti, yattha buddhapaccekabuddhā iddhimanto sāvakā isayo ca nahānādīni karonti, devayakkhādayo udakakīḷam kīlanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ, hatthimukhaṃ, assamukhaṃ, usabhamukhanti cattāri udakanikkhamanamukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadīre kesarasīhā bahutarā honti, tathā hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattam tikkhattum padakkhiṇam katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddam pavisati. Pacchimadisato uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇam katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddam pavisanti.

Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana tam tikkhattum padakkhiṇam katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsānapitṭheneva saṭṭhiyojanāni gantvā pabbatam paharivā uṭṭhāya parikkhepena

tigāvutappamāṇaudakadhārā hutvā ākāseṇa saṭṭhiyojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma pokkharāṇī jātā, pokkharāṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gantvā tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhiyojanāni gantvā viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattanti.

Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne “**āvattagaṅgā**”ti vuccati, ujukaṃ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**kaṇhagaṅgā**”ti, ākāseṇa saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**ākāsagaṅgā**”ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā “**tiyaggaḷapokkharāṇī**”ti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**bahalagaṅgā**”ti, umaṅgena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**umaṅgagaṅgā**”ti vuccati, viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattattṭhāne gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahīti pañcadhā saṅkhaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pavattantīti vedītabbā.

Tattha **nadī ninnagā**tiādikaṃ gottamaṃ, **gaṅgā yamunā**tiādikaṃ nāmaṃ. **Savantiyoti** yā kāci savamānā sandamānā gacchantiyo mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentīti** allīyanti osaranti. **Dhārā**ti vuṭṭhidhārā. **Pūrattanti** puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṃ dhammatā – “imasmim kāle devo mando jāto, jālakkipādīni ādāya macchakacchape gaṇhissāmā”ti vā “imasmim kāle atimahantī vuṭṭhi, na labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhāna”nti vā taṃ na sakkā vattum. Paṭhamakappikakālato paṭṭhāya hi yaṃ vassitvā sinerumekhalāṃ āhacca udakaṃ ṭhitaṃ, taṃ tato ekaṅgulamattampi udakaṃ neva heṭṭhā otarati, na uddhaṃ uttarati.

Ekarasoti asambhinnaraso. **Muttā**ti khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā anekavidhā muttā. **Maṇī**ti rattanīlādibhedo anekavidho maṇi. **Veluriyoti** vaṃsavaṇṇasirīsapupphavaṇṇādīsaṅghānato anekavidho. **Saṅkhoti** dakkhiṇāvattatambakucchikadhamanasāṅkhādibhedo anekavidho. **Silā**ti setakālamuggavaṇṇādibhedā anekavidhā. **Pavā**lanti khuddakamahantamandarattaghanarattādibhedā anekavidhaṃ. **Lohitaṅgoti** padumarāgādibhedo anekavidho **masāragallanti** kabaramaṇi. “Cittaphalika”ntipi vadanti.

Mahataṃ bhūtānti mahantānaṃ sattānaṃ. **Timitiṅgalā**dikā tisso macchajātiyo. Timiṃ gilanasamatthā timiṅgalā, timiṃca timiṅgalaṅca gilanasamatthā “timitiṅgalā”ti vadanti. **Nāgā**ti ūmipiṭṭhivāsīnopi vimānaṭṭhakanāgāpi.

Evameva khoti kiñcāpi satthā imasmim dhammavinaye soḷasapi bāttiṃsapi tato bhiyyopi acchariyabbhutatthamhe vibhajitvā dassetuṃ sakkoti, tadā upamābhāvena pana gahitānaṃ aṭṭhannaṃ anurūpavasena aṭṭheva te upametabbadhamme vibhajitvā dassento “**evameva kho, bhikkhave, imasmim dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā**”tiādīmāha.

Tattha **anupubbasiṅkhāya** tisso bhikkhā gahitā, **anupubbakiriyāya** terasa dhutaṅgadhammā, **anupubbapaṭipadāya** satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvīpassanā aṭṭhatīṃsa ārammaṇavibhattiyo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā ca gahitā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedhoti** maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṃ viya āditova sīlapūraṇādīni akatvā arahattapaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhīpaññāyo pūretvāva arahattapattīti attho.

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṃvasatīti** uposathakammādivasena saṃvāsaṃ na karoti. **Ukkhipatīti** apaneti. **Ārakāvā**ti dūreyeva. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā**ti asaṅkhyeyyepi mahākappe buddhesu anuppajjantesu ekasatopi parinibbātuṃ na sakkoti, tadāpi “tucchā nibbānadhātū”ti na sakkā vattum, buddhakāle pana ekekasmim samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattum “pūrā nibbānadhātū”ti. **Vimuttirasoti** kilēsehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanaṃ sampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimuttiyā hoti.

Ratanānīti ratijananat̐hena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anappakam pītipāmojjaṃ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttañhetam –

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amatam taṃ vijānata’nti. (dha. pa. 374) –

Lokiyaratananimittam pana pītipāmojjaṃ na tassa kalabhāgampi agghatīti ayamatto hetṭhā dassito eva. Apica –

“Cittīkatam mahagghaṅca, atulam dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ‘ratana’nti pavuccatī’ti.

Yadi ca cittīkatādibhāvena ratanaṃ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṃyeva bhūtato ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānañhi so ānubhāvo, yaṃ sāvakaṃ sāvakaṃpāramīñānaṃ, paccekabuddhā paccekabodhiñānaṃ, sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhiḡacchantīti āsannakāraṇatā. Paramparakāraṇaṃñhi dānādiupanissayoti evaṃ ratijananat̐hena cittīkatādiat̐hena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānaṃ sātisayo. Tena vuttam – “**tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā**”tiādi.

Tattha ārammaṇe pakkhandivā upaṭṭhānat̐hena paṭṭhānaṃ, satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttam “**cattāro satipaṭṭhānā**”ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattasaññānaṃ pahānato asubhadukkhāniccānattatāgahaṇato ca nesaṃ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayam vā sammā padahati, pasattham, sundaram vā padahanti **sammappadhānaṃ**. Puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakarāṇato **sammappadhānaṃ**. Vīriyassetam adhivacanaṃ. Tampi anuppannuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanapahānavasena anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādanabhāvanavasena ca catukiccaṃ katvā vuttam “**cattāro sammappadhānā**”ti.

Ijhatīti **iddhi**, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patit̐thā adhigamūpāyoti iddhipādo. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, svāyam iddhipādo yasmā chandādiḡe cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattiyati, tasmā vuttam “**cattāro iddhipādā**”ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti saddhindriyaṃ, kosajjaṃ abhibhavitvā paggahalakkhaṇe, pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññānaṃ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti paññindriyaṃ.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyat̐hena sampayuttadhammesu thirabhāvena “**balānī**”ti veditabbāni.

Satta bojjaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjaṅgā. Yā hi esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggaḡkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakīlamathānuyoga-ucchedasassatābhīnivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhanti, nibbānameva vā sacchikarotīti “**bodhī**”ti vuccati, tassā dhammasāmaggiḡsaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “**bodhī**”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjaṅgā senaṅgarathāṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā – “**bojjhanakassa puggalassa aṅgāti**

bojjhaṅgā’’ti. ‘‘Bodhiyā saṃvattantīti bojjhaṅgā’’tiadinā nayanapi bojjhaṅgānaṃ bojjhaṅgatto veditabbo.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyati, sayam vā nibbānaṃ maggatīti maggoti. Evametesam satipaṭṭhānādīnaṃ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātaṃ sotaṃ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphalatṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannoti** sotāpattiphalassa attapaccakkhakarāṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggatṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmīti** sakideva imaṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmīti** paṭisandhiggahaṇavasena kāmaloṃ anāgamanasīlo tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabjīti evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṃyeva pabhedoti. Sesam vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ attano dhammavinaye matakuṇapasadisena dussīlapuggalena saddhiṃ saṃvāsābhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ asaṃvāsārahasaṃvāsārahavibhāgakāraṇaparidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **channamativassatīti** āpattim āpajjitvā paṭicchādentō aññaṃ navaṃ āpattim āpajjati, tato paraṃ tato paranti evaṃ āpattivassaṃ kilesavassaṃ ativiya vassati. **Vivaṭaṃ nātivassatīti** āpattim āpanno taṃ appaṭicchādetvā vivaranto sabrahmacārīnaṃ pakāsento yathādhammaṃ yathāvinayaṃ paṭikaronto desento vuṭṭhahanto aññaṃ navaṃ āpattim na āpajjati, tenassa vivaṭaṃ puna āpattivassaṃ kilesavassaṃ na vassati. Yasmā ca etadevaṃ, tasmā **channaṃ** chāditaṃ āpattim **vivaretha** pakāsetha. **Evaṃ taṃ nātivassatīti** evaṃ sante taṃ āpattiāpajjanakaṃ āpannapuggalaṃ attabhāvaṃ ativijjhivā kilesavassaṃ na vassati na temeti. Evaṃ so kilesehi anavassuto parisuddhasīlo samāhito hutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā sammasanto anukkamena nibbānaṃ pāpuṇātīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Soṇasuttavaṇṇanā

46. Chatṭhe avantisūti avantiraṭṭhe. **Kuraraghareti** evaṃnāmake nagare. **Pavatte pabbateti** pavattanāmake pabbate. ‘‘Pāpāte pabbate’’tipi paṭhanti. **Soṇo upāsako kuṭikaṇṇoti** nāmena soṇo nāma, tīhi saraṇagamaṇehi upāsakabhāvappaṭivedanena upāsako, koṭiagghanakassa kaṇṇapaṭilāndhanassa dhāraṇena ‘‘koṭikaṇṇo’’ti vattabbe ‘‘kuṭikaṇṇo’’ti evaṃ abhiññāto, na sukhumālasoṇoti adhippāyo. Ayañhi āyasmato mahākaccāyanassa santike dhammaṃ sutvā sāsane abhippasanno, saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhito pavatte pabbate chāyūdakasampanne ṭhāne vihāraṃ kāretvā theram tattha vasāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Tena vuttaṃ – ‘‘āyasmato mahākaccānassa upaṭṭhāko hoti’’ti.

So kālena kālaṃ therassa upaṭṭhānaṃ gacchati. Thero cassa dhammaṃ deseti. Tena saṃvegabahulo dhammacariyāya ussāhajāto viharati. So ekadā satthena saddhiṃ vāṇijjathāya ujjeniṃ gacchanto antarāmagge aṭaviyaṃ satthe nivīṭṭhe rattiyaṃ janasaṃbādhabhayena ekamantaṃ apakkamma niddaṃ upagañchi. Sattho paccūsavēlayaṃ uṭṭhāya gato, na ekopi soṇaṃ pabodhesi, sabbepi visarivā agamaṃsu. So pabhātāya rattiyā pabujjhivā uṭṭhāya kañci apassanto sattheneva gatamaggaṃ gahetvā sīghaṃ sīghaṃ gacchanto ekaṃ vaṭarukkhaṃ upagañchi. Tattha addasa ekaṃ mahākāyaṃ virūpadassanaṃ gacchantam purisaṃ aṭṭhito muttāni attano maṃsāni sayameva khādantaṃ, disvāna ‘‘kosi tva’’nti pucchi. ‘‘Petomhi, bhante’’ti. ‘‘Kasmā evaṃ karosī’’ti. ‘‘Attano pubbakammaṇā’’ti. ‘‘Kiṃ pana taṃ kamma’’nti. ‘‘Ahaṃ pubbe bhārukacchanagaravāsī kūṭavāṇijo hutvā paresaṃ santakaṃ vañcetvā khādim, samaṇe ca bhikkhāya upagate ‘tumhākaṃ maṃsaṃ khādathā’’ti akkosim, tena kamma etarahi imaṃ dukkhaṃ anubhavāmi’’ti. Taṃ sutvā soṇo ativiya saṃvegaṃ paṭilabhi.

Tato param gacchanto mukhato paggharita kālālohite dve petadārake passitvā tatheva pucchi. Tepissa attano kammaṃ kathesuṃ. Te kira bhārukacchanagare dārakakāle gandhavāñijjāya jīvikaṃ kappentā attano mātari khīṇāsave nimantevā bhojentiya gehaṃ gantvā “amhākaṃ santakaṃ kasmā samaṇānaṃ desi, tayā dinnāṃ bhojanaṃ bhuñjanakasamaṇānaṃ mukhato kālālohitaṃ paggharātū”ti akkosimsu. Te tena kammena niraye paccitvā tassa vipākāvasesena petayoniyaṃ nibbattitvā tadā imaṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tampi sutvā soṇo ativiya saṃvegajāto ahoṣi.

So ujjeniṃ gantvā taṃ karaṇīyaṃ tīretvā kulagharaṃ paccāgato therāṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro therassa tamatthaṃ ārocesi. Theropissa pavattinivattīsu ādīnavānisamaṃse vibhāvento dhammaṃ desesi. So therāṃ vanditvā gehaṃ gato sāyamāsaṃ bhuñjitvā sayanaṃ upagato thokaṃyeva niddāyitvā pabujjhitvā sayanatale nisajja yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhituṃ āradhho. Tassa taṃ dhammaṃ paccavekkhato, te ca petattabhāve anussarato saṃsāradukkhaṃ ativiya bhayānakaṃ hutvā upaṭṭhāsi, pabbajjāya cittaṃ nami. So vibhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṃ katvā therāṃ upasaṅkamitvā attano ajjhāsayaṃ ārocetvā pabbajjaṃ yāci. Tena vuttaṃ – “**atha kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa...pe... pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno**”ti.

Tattha **yathā yathā**tiādīnaṃ padānaṃ ayaṃ saṅkhepattho – yena yena ākārena ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti ācikkhati paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti pakāseti, tena tena me upaparikkhato evaṃ hoti, yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akkhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Ekadivasaṃpi kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. **Saṅkhalikhanti** likhitasāṅkhasadisamaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. **Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā** agāramajjhe vasantena **ekanta paripuṇṇaṃ...pe... caritūṃ yaṃnūnāhaṃ** kese ceva massūni ca **ohāretvā** voropetvā kāsāyarasapītātāya **kāsāyāni** brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni **acchādetvā** nivāsetvā ceva pārupitvā ca **agārasma** nikkhamitvā **anagāriyaṃ pabbajeyyaṃ**. Yasmā agārasa hitaṃ kasivāñijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyā nāma. Taṃ **anagāriyaṃ** pabbajjaṃ **pabbajeyyaṃ** upagaccheyyaṃ, paṭipajjeyyanti attho.

Evaṃ attanā rahovittakkaṃ soṇo upāsako therassa ārocetvā taṃ paṭipajjitukāmo “**pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno**”ti āha. Thero pana “tāvassa ñāṇaparipākaṃ katha”nti upadhāretvā ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno “**dukkaraṃ kho**”tiādīnaṃ pabbajjāchandaṃ nivāresi.

Tattha **ekabhānti** “ekabhāntiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā”ti (dī. ni. 1.194; a. ni. 3.71) evaṃ vuttaṃ vikālabhojanaviratiṃ sandhāya vadati. **Ekaseyyanti** adutiyaṃseyyaṃ. Ettha ca seyyāsīsenā “eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati”tiādīnaṃ (mahāni. 7; 49) nayena vuttasu catūsu iriyāpathesu kāyavivekaṃ dīpeti, na ekākinā hutvā sayanamattaṃ. **Brahmacariyanti** methunaviratibrahmacariyaṃ, sikkhattayānuyogasaṅkhātāṃ sāsanaṃbrahmacariyaṃ vā. **Inghāti** codanatthe nipāto. **Tatthevāti** geheyeva. **Buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñjāti** niccasīlauposathasīlādibhedāṃ pañcaṅgaatṭhaṅgadasaṅgasīlaṃ, tadanurūpañca samādhipaññābhāvanaṃ anuyuñja. Etañhi upāsakena pubbabhāge anuyuñjitabbaṃ buddhasāsanaṃ nāma. Tenāha – “**kālayuttaṃ ekabhāntaṃ ekaseyyaṃ brahmariya**”nti.

Tattha **kālayuttanti** cātuddasīpañcadasīatṭhamīpāṭihāriyapakkhasaṅkhātēna kālena yuttaṃ, yathāvuttakāle vā tuyhaṃ anuyuñjantassa yuttaṃ patirūpaṃ sakkuṇeyyaṃ, na sabbakālaṃ pabbajjāti adhippāyo. Sabbametāṃ ñāṇassa aparipakkattā tassa kāmānaṃ duppahānatāya sammāpaṭipattiyāṃ yogaṃ kārāpetuṃ vadati, na pabbajjāchandaṃ nivāretuṃ. **Pabbajjābhisaṅkhāro**ti pabbajjituṃ ārambho ussāho. **Paṭipassambhī** indriyānaṃ aparipakkattā, saṃvegassa ca nātittikkabhāvato vūpasami. Kiñcāpi paṭipassambhī, therena vuttavidhiṃ pana anutiṭṭhanto kālena kālaṃ therāṃ upasaṅkamitvā payirupāsanto dhammaṃ suṇāti. Tassa vuttanayeneva dutiyaṃ pabbajjāya cittaṃ uppajji, therassa ca ārocesi. Dutiyampi thero paṭikkhipi. Tatiyavāre pana ñāṇassa paripakkabhāvaṃ ñatvā “idāni naṃ pabbājetuṃ kālo”ti thero pabbājesi, pabbajjitañca taṃ tīṇi saṃvaccharāni atikkamitvā gaṇaṃ pariyesitvā upasampādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “**dutiyaṃpi kho soṇo...pe... upasampādesī**”ti.

Tattha **appabhikkhukoti** katipayabhikkhuko. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadese eva vasimsu. Tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ, te ca ekasmiṃ nigame eko, ekasmiṃ dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasimsu. **Kicchenāti** dukkhena. **Kasirenāti** āyāsena. **Tato tatoti** tasmā tasmā gāmanigamādito. Therena hi katipaye bhikkhū ānetvā aññesu āñiyamānesu pubbe ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṃsu, kiñci kālaṃ āgametvā puna tesu āñiyamānesu itare pakkamiṃsu. Evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahoṣi, therō ca tadā ekavīhārī ahoṣi. **Dasavaggaṃ bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvāti** tadā bhagavatā paccantadesepi dasavaggena saṅghena upasampadā anuññātā. Itonidānañhi therena yācito pañcavaggena saṅghena paccantadesa upasampadaṃ anujāni. Tena vuttaṃ – **“tiṇṇaṃ vassānaṃ...pe... sannipātetvā”**ti.

Vassaṃvuṭṭhassāti upasampajjitvā paṭhamavassaṃ upagantvā vusitavato. **Īdiso ca īdiso cāti** evarūpo ca evarūpo ca, evarūpāya nāmakāyarūpakāyasampattiyā samannāgato, evarūpāya dhammakāyasampattiyā samannāgatoti **sutoyeva me so bhagavā. Na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭhoti** etena puthujjanasaddhāya evaṃ āyasmā soṇo bhagavantaṃ daṭṭhukāmo ahoṣi. Aparabhāge pana satthārā saddhiṃ ekagandhakuṭiyāṃ vasitvā paccūsasamayaṃ ajjhiṭṭho soḷasa aṭṭhakavaggikāni satthu sammukhā aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā atthadhammappaṭisaṃvedī hutvā bhaṇanto dhammūpasañhitapāmojjādīmukhena samāhito sarabhaññapariyosāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahattaṃ pāpuṇi. Etadatthameva hissa bhagavatā attanā saddhiṃ ekagandhakuṭiyāṃ vāso āṇattoti vadanti.

Keci panāhu – “na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho”ti idaṃ rūpakāyadassanameva sandhāya vuttanti. Āyasmā hi soṇo pabbajitvāva therassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto anupasampannaṃ sotāpanno hutvā upasampajjitvā “upāsakāpi sotāpannā honti, ahampi sotāpanno, kimettha citta”nti uparimaggaṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā antovasseyeva chaḷabhiñño hutvā visuddhipavāraṇāya pavāresi. Ariyasaccadassanena hi bhagavato dhammakāyo diṭṭho nāma hoti. Vuttañhetam –

“Yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati. Yo maṃ passati, so dhammaṃ passati”ti (saṃ. ni. 3.87).

Tasmāssa dhammakāyadassanaṃ pageva siddhaṃ, pavāretvā pana rūpakāyaṃ daṭṭhukāmo ahoṣīti.

“Sace maṃ upajjhāyo anujānātī”tipi pāṭho. “Bhante”ti pana likhanti. Tathā “sādhu sādhu, āvuso soṇa, gaccha tvaṃ, āvuso soṇā”tipi pāṭho. “Āvuso”ti pana kesuci potthakesu natthi. Tathā “evamāvusoti kho āyasmā soṇo”tipi pāṭho. Āvusovādoyeva hi aññamaññaṃ bhikkhūnaṃ bhagavato dharamānakāle āciṇṇo. **Bhagavantaṃ pāsādikantiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.**

Kacci bhikkhu khamanīyanti bhikkhu idaṃ tuyhaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ kacci khamanīyaṃ, kiṃ sakkā khamituṃ sahituṃ pariharituṃ, kiṃ dukkhabhāro nābhībhavati. **Kacci yāpanīyanti** kiṃ taṃtaṃkiccesu yāpetuṃ gametuṃ sakkā, na kañci antarāyanti dasseti. **Kaccisi appakilamathenāti** anāyāsena imaṃ ettakaṃ addhānaṃ kacci āgatosi.

Etadahosīti buddhāciṇṇaṃ anussarantassa āyasmato ānandassa etaṃ **“yassa kho maṃ bhagavā”**tiādīna idāni vuccamānaṃ citte āciṇṇaṃ ahoṣi. **Ekavīhāreti** ekagandhakuṭiyāṃ. Gandhakuṭi hi idha vīhāroti adhippetā. **Vatthuntī** vasitūṃ.

Nisajjāya vītināmetvāti ettha yasmā bhagavā āyasmato soṇassa samāpattisamāpajjane paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyā anulomapaṭilomaṃ samāpajjanto **bahudeva rattim...pe... vihāraṃ pāvīsi**, tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ñatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyā samāpajjanto “bahudeva rattim...pe... vihāraṃ pāvīsī”ti keci vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā anuññāto cīvaraṃ tirokaraṇīyaṃ katvāpi bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhesīti** āñāpesi. **Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsītuntī** bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsītūṃ upaṭṭhātu ñāṇamukhe āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho.

Soḷasa aṭṭhakavaggikānīti aṭṭhakavaggabhūṭāni kāmasuttādīni soḷasa suttāni. **Sarena abhaṇīti** suttussāraṇasarena abhāsi, sarabhañṇavasena kathesīti attho. **Sarabhañṇapariyosāneti** ussāraṇāvasāne. **Suggahitānīti** sammā uggahitāni. **Sumanasikatānīti** suṭṭhu manasi katāni. Ekacco uggahaṇakāle sammā uggahetvāpi pacchā sajjhāyādivasena manasi karaṇakāle byañjanāni vā micchā ropeti, padapacchābhaṭṭhaṃ vā karoti, na evamayam. Iminā pana sammadeva yathuggahitaṃ manasi katāni. Tena vuttaṃ – “sumanasikatānīti suṭṭhu manasi katānī”ti. **Sūpadhāritānīti** atthatopi suṭṭhu upadhāritāni. Atthe hi suṭṭhu upadhārite sakkā pāḷiṃ sammā ussāretuṃ. **Kalyāṇiyāsi vācāya samannāgatoti** sithiladhānitādīnaṃ yathāvidhānavacanena parimaṇḍalapadabyañjanaparipunṇāya poriyā vācāya samannāgato āsi. **Vissatṭhāyāti** vimuttāya. Etenassa vimuttavāditaṃ dasseti. **Anelagalāyāti** elā vuccati doso, taṃ na paggharātīti anelagalā, tāya niddosāyāti attho. Atha vā **anelagalāyāti** anelāya ca agalāya ca niddosāya agalāitapadabyañjanāya, aparihīnapadabyañjanāyāti attho. Tathā hi naṃ bhagavā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ kalyāṇavākkaraṇānaṃ yadidaṃ soṇo kuṭikaṇṇo”ti (a. ni. 1.206) etadagge ṭhapesi. **Atthassa viññāpaniyāti** yathādhīpettaṃ atthaṃ viññāpetuṃ samatthāya.

Kativassoti so kira majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse ṭhito ākappasampanno ca paresaṃ ciratarapabbajito viya khāyati. Taṃ sandhāya bhagavā pucchātīti keci, taṃ akāraṇaṃ. Evaṃ sante samādhisukhaṃ anubhavituṃ yutto, ettakaṃ kālaṃ kasmā pamādamāpannoti puna anuyuñjituṃ satthā “kativassosī”ti taṃ pucchati. Tenevāha – “**kissa pana tvam bhikkhu evaṃ ciram akāsi**”ti.

Tattha **kissāti** kiṃ kāraṇā. **Evaṃ ciram akāsi**ti evaṃ cirāyi, kena kāraṇena evaṃ cirakālaṃ pabbajjaṃ anupagantvā agāramajjhe vasīti attho. **Ciram diṭṭho meti** cirena cirakālena mayā diṭṭho. **Kāmesūti** kilesakāmesu ca vatthukāmesu ca. **Ādīnavoti** doso. **Api cāti** kāmesu ādīnave kenaci pakārena diṭṭhepi na tāvāhaṃ gharāvāsato nikkhamituṃ asakkiṃ. Kasmā? **Sambādho gharāvāso** uccāvacehi kiccakaraṇīyehi samupabyūḷho agāriyabhāvo. Tenevāha – “**bahukicco bahukaraṇīyo**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti kāmesu yathābhūtaṃ ādīnavadassino cittaṃ cirāyitvāpi na patiṭṭhāti, aññadatthu padumapalāse udakabindu viya vinivattatiyevāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** pavattiṃ nivattiṃca sammadeva jānanto pavattiyam tannimitte ca na kadācīpi ramatīti idamatthadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **disvā ādīnavaṃ loketi** sabbasmiṃ saṅkhāraloke “anicco dukkho vipariṇāmadhammo”tiādīnā ādīnavaṃ dosaṃ paññāya passitvā. Etena vipassanāvāro kathito. **Ṇatvā dhammaṃ nirupadhinti** sabbūpadhipaṭṭinissaggattā nirupadhiṃ nibbānadhammaṃ yathābhūtaṃ ñatvā nissaraṇavivekāsankhatāmatasabhāvato maggañāṇena paṭivijjhivā. “Disvā ñatvā”ti imesaṃ padānaṃ “sappiṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti, paññāya disvā āsavā parikkhīṇā hontī”tiādīsu (pu. pa. 208; a. ni. 9.42-43) viya hetuatthātā datṭhabbā. **Ariyo na ramatī pāpeti** kilesehi ārakattā ariyo sappuriso aṇumattepi pāpe na ramatī. Kasmā? **Pāpe na ramatī sucīti** suvisuddhakāyasamācārādītāya visuddhapuggalo rājahamso viya ukkāraṭṭhāne pāpe saṃkiliṭṭhadhamme na ramatī nābhinandati. “Pāpo na ramatī suci”ntipi pāṭho. Tassattho – pāpo pāpapuggalo suciṃ anavajjaṃ vodānadhammaṃ na ramatī, aññadatthu gāmasūkarādayo viya ukkāraṭṭhānaṃ asuciṃ saṃkilesadhammaṃyeva ramatīti paṭipakkhato desanaṃ parivatteti.

Evaṃ bhagavatā udāne udānite āyasmā soṇo utṭhāyāsanaṃ bhagavantaṃ vanditvā attano upajjhāyassa vacanena paccantadese pañcavaggena upasampadādīpañcavattūni yāci. Bhagavāpi tāni anujānīti taṃ sabbam khandhake (mahāva. 242 ādayo) āgatanayena vedittabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṅkhārevatasuttavaṇṇanā

47. Sattame **kaṅkhārevatotī** tassa therassa nāmaṃ. So hi sāsane pabbajitvā laddhūpasampado sīlavā kalyāṇadhammo viharati, “akappiyā muggā, na kappanti muggā paribhuñjituṃ, akappiyo guḷo”ti (mahāva.

272) ca ādinā vinayakukkuccasaṅkhātakaṅkhābahulo pana hoti. Tena **kaṅkhārevatoti** paññāyittha. So aparabhāge satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto chaḷabhiññā sacchikatvā jhānasukhena phalasukhena vītināmeti, yebhuyena pana attanā adhigataṃ ariyamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhati. Tena vuttaṃ – “**attano kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ paccavekkhamāno**”ti. Maggapaññā hi “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiādinayapavattāya (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasavatthukāya, “buddhe kaṅkhati...pe... paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati”ti (dha. sa. 1008) evaṃ vuttāya aṭṭhavatthukāya, pageva itarāsanti anavasesato sabbakaṅkhānaṃ vitaraṇato samatikkamanato, aññehi ca attanā pahātabbakiḷesehi accantavisujjhanato “kaṅkhāvitaraṇavisuddhī”ti idhādhippetā. Tañhi ayamāyasmā dīgharattaṃ kaṅkhāpakatattā “imaṃ maggadhammaṃ adhigamma imā me kaṅkhā anavasesā pahinā”ti garuṃ katvā paccavekkhamāno nisīdi, na sappaccayanāmarūpadassanaṃ aniccantikattā tassa kaṅkhāvitaraṇassa.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ ariyamaggaṃ anavasesakaṅkhāvitaraṇasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā tadatthadīpakam **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yā kāci kaṅkhā idha vā huramaṃ vāti** idha imasmiṃ paccuppane attabhāve “ahaṃ nu khosmi no nu khosmi”tiādinā huramaṃ vā, atītanāgatesu attabhāvesu “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiādinā uppajjanakā kaṅkhā. **Sakavediyā vā paravediyā vāti** tā evaṃ vuttanayeneva sakaattabhāve ārammaṇavasena paṭilabhitabbāya pavattiyā sakavediyā vā parassa attabhāve paṭilabhitabbāya “buddho nu kho, no nu kho”tiādinā vā parasmim padhāne uttame paṭilabhitabbāya pavattiyā paravediyā vā yā kāci kaṅkhā vicikicchā. **Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyaṃ carantāti** ye ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyino vipassanaṃ ussukkāpetvā catubbidhasammappadhānapāripūriyā ātāpino maggabrahmacariyaṃ carantā adhigacchantā saddhānusārīdippabhedā paṭhamamaggaṭṭhā puggalā, tā sabbā kaṅkhā pajahanti samucchindanti maggakkhaṇe. Tato paraṃ pana tā pahinā nāma honti, tasmā ito aññaṃ tāsamaṃ accantappahānaṃ nāma natthīti adhippāyo.

Iti bhagavā jhānamukhena āyasmato kaṅkhārevatassa jhānasīsenā ariyamaggādhigamaṃ thomento thomanāvasena udānaṃ udānesi. Teneva ca naṃ “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ jhāyīnaṃ yadidaṃ kaṅkhārevato”ti (a. ni. 1.204) jhāyībhāvena etadagge ṭhapesīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅghabhedasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocāti abhimāre payojetvā nāḷagirim viṣajjāpetvā silaṃ pavaṭṭetvā bhagavato anattaṃ kātuṃ asakkonto “saṅghaṃ bhinditvā cakkabhedam karissāmi”ti adhippāyena etaṃ “**ajjatagge**”tiādivacanaṃ avoca. **Aññatreva bhagavatāti** vinā eva bhagavantaṃ, sathāraṃ akatvāti attho. **Aññatra bhikkhusaṅghāti** vinā eva bhikkhusaṅghaṃ. **Uposathaṃ karissāmi saṅghakammāni cāti** bhagavato ovādakāraṃ bhikkhusaṅghaṃ visuṃ katvā maṃ anuvattantehi bhikkhūhi saddhiṃ āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammāni ca karissāmi attho. **Devadatto saṅghaṃ bhindissati**ti bhedakarānaṃ sabbesaṃ devadattena sajjitattā ekaṃseneva devadatto ajja saṅghaṃ bhindissati dvidhā karissati. “Adhammaṃ dhammo”tiādisu hi aṭṭhārasasu bhedakaravattāsu yaṃkiñci ekampi vatthuṃ dīpetvā tena tena kāraṇena “imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā”ti saññāpetvā salākaṃ gāhetvā visuṃ saṅghakamme kate saṅgho bhinno hoti. Vuttañhetam –

“Pañcahi, upāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458).

Tattha **kammenāti** apalokanakammādisu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenāti** pañcasu pātīmokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** tāhi tāhi uppattīhi “adhammaṃ dhammo”tiādinā (a. ni. 10.37; cūḷava. 352) aṭṭhārasabhedakaravattāni dīpentō. **Anussāvanenāti** “nanu tumhe jānātha mayham

uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmi’ tiādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedāṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anāvattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salāka”nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasālākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā panevaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ uddesaṃ vā kammaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Devadatto ca sabbaṃ saṅghabhedassa pubbabhāgaṃ nipphādetvā “ekaṃseneva ajja āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammañca karissāmi” ti cintevā “ajjatagge” tiādivacanaṃ avoca. Tenāha – “**ajja, bhante, devadatto saṅghaṃ bhindissati**” ti. Yato avocumhā “bhedakarānaṃ sabbesaṃ devadattena sajjitattā” ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ avīcimahānirayuppattisaṃvattaniyaṃ kappatṭhiyaṃ atekicchaṃ devadattena nibbattiyamānaṃ saṅghabhedakammaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** kusalākusalesu yathākkamaṃ sappurisāsappurisasabhāgavisabhāgapatṭipattivasena pana sukusalāti idamatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukaraṃ sādhanā sādhitī** attano paresaṅga hitaṃ sādhetīti sādhu, sammāpaṭipanno. Tena sādhanā sārīputtādīnā sāvakena paccekabuddhena sammāsambuddhena aññena vā lokiyasādhunā sādhu sundaraṃ bhaddakaṃ attano paresaṅga hitasukhāvahaṃ sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkā. **Sādhu pāpena dukkaranti** tadeva pana vuttalakkhaṇaṃ sādhu pāpena devadattādīnā pāpapuggalena dukkaraṃ kātuṃ na sakkā, na so taṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Pāpaṃ pāpena sukaranti** pāpaṃ asundaraṃ attano paresaṅga anattāhavaṃ pāpena yathāvuttapāpapuggalena sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkuṇeyya. **Pāpamariyehi dukkaranti** ariyehi pana buddhādīhi taṃ taṃ pāpaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ. Setughātoyeva hi tesanti sathā dīpeti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sādhāyamānasuttavaṇṇanā

49. Navame **māṇavakā**ti taruṇā. Paṭhame yobbane ṭhitā brāhmaṇakumārakā idhādhippetā.

Sādhāyamānarūpāti uppaṇḍanañātikāṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aññesaṃ uppaṇḍentā sadhanti, tadatthavacanasīlāti attho. Tassāyaṃ vacanattho – sadhanaṃ sadho, taṃ ācikkhantīti sadhāyamānāti vattabbe dīghaṃ katvā “sādhāyamānā” ti vuttaṃ. Atha vā visesato sasedhe viya attānaṃ āvadantīti sadhāyamānā. Te evaṃ sabhāvatāya “sādhāyamānarūpā” ti vuttaṃ. “Sādhāyamānarūpā” tipī pāṭho, uccāsaddamahāsaddaṃ karontāti attho. **Bhagavato avidūre atikkamantīti** bhagavato savanavisaye taṃ taṃ mukhāruḥhaṃ vadantā atiyanti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesāṃ vācāya asaṅgātabhāvaṃ jānitvā tadatthadīpakaṃ dhammasaṃvegavasena **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **parimuṭṭhā**ti dandhā muṭṭhassatino. **Paṇḍitābhāsā**ti paṇḍitapatirūpakā “ke aññe jānanti, mayamevettha jānāmā” ti tasmīṃ tasmīṃ atthe attānameva jānantaṃ katvā samudācaraṇato. **Vācāgocarabhāṇinoti** yesaṃ vācā eva gocaro visayo, te vācāgocarabhāṇino, vācāvattumattasseva bhāṇino atthassa aparīññatattā. Atha vā vācāya agocaraṃ ariyānaṃ kathāya avisayaṃ musāvādaṃ bhāṇantīti vācāgocarabhāṇino. Atha vā “gocarabhāṇino” ti ettha ākārassa rassabhāvo kato. Vācāgocarā, na satipaṭṭhānādīgocarā bhāṇinova. Kathaṃ bhāṇino? **Yāvīcchanti mukhāyāmaṃ** attano yāva mukhāyāmaṃ yāva mukhappasāraṇaṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, paresu gāravena, attano avisayatāya ca mukhasaṅkocaṃ na karontīti attho. Atha vā vācāgocarā eva hutvā bhāṇino, sayāṃ ajānitvā parapattikā eva hutvā vattāroti attho. Tato eva yāvīcchanti mukhāyāmaṃ yena vacanena sāvetabbā, taṃ acintevā yāvadeva

attano mukhappasāraṇamattaṃ icchantīti attho. **Yena nītā na taṃ vidūti** yena muṭṭhassaccādinā nillajjabhāvaṃ paṇḍitamānībhāvañca nītā “mayamevaṃ bhaṇāmā”ti, taṃ tathā attano bhaṇantassa kāraṇaṃ na vidū, aviddasuno asūrā na jānantīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlapanthakasuttavaṇṇanā

50. Dasame **cūlapanthakoti** mahāpanthakattherassa kaniṭṭhabhātīkattā panthe jātattā ca daharakāle laddhavohārena aparabhāgepi ayamāyasmā “cūlapanthako”tveva paññāyittha. Guṇavisesehi pana chaḷabhiñño pabhinnapaṭisambhido “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānaṃ yadidaṃ cūlapanthako, cetovivaṭṭakusalānaṃ yadidaṃ cūlapanthako”ti dvīsu (a. ni. 1.199) ṭhānesu bhagavatā etadage ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasam pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto attano divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno samāpattīhi divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhasamayaṃ upāsakesu dhammassavanatthaṃ anāgatesu eva vihāramajjhaṃ pavisitvā bhagavati gandhakuṭiyaṃ nisinne “akālo tāva bhagavato upaṭṭhānaṃ upasaṅkamitu”nti gandhakuṭipamukhe ekamantaṃ nisīdi pallaṅkaṃ ābhujitvā. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena āyasmā cūlapanthako bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ pañidhāya parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā**”ti. So hi tadā kālparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato cūlapanthakassa kāyacittānaṃ sammāpañihitabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** aññopi yo passaddhakāyo sabbiriyāpathesu upaṭṭhitassati samāhito, tassa bhikkhuno anupādā parinibbānapariyosānassa visesādhigamassa tattha pātubhāvavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ṭhitena kāyenāti** kāyadvārikassa asaṃvarassa pahānena akaraṇena sammā ṭhapitena copanakāyena, tathā cakkhādīnaṃ indriyānaṃ nibbisevanabhāvakaraṇena suṭṭhu ṭhapitena pañcadvārikakāyena, saṃyatahatthapādatāya hatthakukkuccādīnaṃ abhāvato apariphandaṇena ṭhitena karajakāyena cāti saṅkhepato sabbenapi kāyena nibbikāratāsaṅkhātena niccalabhāvena ṭhitena. Etenassa sīlapārisuddhi dassitā. Itthambhūtalakkhaṇe ca idaṃ karaṇavacanaṃ. **Ṭhitena cetasāti** cittassa ṭhitiparidīpanena samādhisampadaṃ dasseti. Samādhi hi cittassa ‘ṭhitī’ti vuccati. Tasmā samathavasena vipassanāvaseneva vā ekagatāya sati cittaṃ ārammaṇe ekodibhāvūpagamaṇena ṭhitaṃ nāma hoti, na aññathā. Idañca yathāvuttakāyacittānaṃ ṭhapanam samādahanaṃ sabbasmiṃ kāle sabbesu ca iriyāpathesu icchitabbanti dassento āha – “**tiṭṭhaṃ nisinno uda vā sayāno**”ti. Tattha **vā-saddo** aniyamattho. Tena tiṭṭhanto vā nisinno vā sayāno vā tadaññiriyāpatho vāti ayamattho dīpito hotīti caṅkamanassāpi idha saṅgaho veditabbo.

Etaṃ satim bhikkhu adhiṭṭhahānoti yāya pageva parisuddhasamācāro kāyacittadutṭhullabhāvūpasamaṇena kāyaṃ cittañca asāraddhaṃ katvā paṭiladdhāya anavajjasukhādhiṭṭhāya kāyacittapassaddhivasena cittaṃ lahuṃ muduṃ kammaññañca katvā sammā ṭhapento samādahanto kammatṭhānaṃ paribrūheti matthakañca pāpeti, taṃ eva kammatṭhānānuyogassa ādimajjhapariyosānesu bahūpakāraṃ satim bhikkhu adhiṭṭhahāno sīlavisosdhanam ādim katvā yāva visesādhigamā tattha tattha adhiṭṭhahantoti attho. **Labhetha pubbāpariyam visesanti** so evam satiārakkhena cetasā kammatṭhānaṃ uparūpari vaḍḍhento brūhento phātim karonto pubbāpariyam pubbāpariyavantaṃ pubbāparabhāgena pavattaṃ uḷāruḷāratarādibhedavisesam labheyya.

Tattha duvidho pubbāpariyaviseso samathavasena vipassanāvasena cāti. Tesu **samathavasena** tāva nimittupattito paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanavasībhāvo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. **Vipassanāvasena** pana rūpamukhena abhinivisantaṃ rūpadhammapariggahato, itarassa nāmadhammapariggahato paṭṭhāya yāva arahattādhigamo, tāva pavatto bhāvanāviseso

pubbāpariyaviseso. Ayameva ca idhādhīpeto.

Laddhāna pubbāpariyaṃ visesanti pubbāpariyavisesaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ arahattaṃ labhitvā. **Adassanaṃ maccurājassa gaccheti** jīvitupacchedavasena sabbesaṃ sattānaṃ abhibhavanato maccurājasaṅkhātassa maraṇassa visayabhūtaṃ bhavattayaṃ samatikkantattā adassanaṃ agocaraṃ gaccheyya. Imasmiṃ vagge yaṃ avuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggavaṇṇanā.

6. Jaccandhavaggo

1. Āyusaṅkhārossajjanasuttavaṇṇanā

51. Jaccandhavaggassa paṭhame **vesāliyaṃ** tiādi heṭṭhā vuttatthameva. **Vesāliṃ piṇḍāya pāvīsīti** kadā pāvīsī? Ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle. Bhagavā hi veḷuvagāmake vassaṃ vasitvā tato nikkhamitvā anupubbena sāvattthiṃ patvā jetavane vihāsi. Tasmīṃ kāle dhammasenāpati attano āyusaṅkhāraṃ oloketvā “sattāhameva pavattissatī”ti ṅatvā bhagavantaṃ anujānāpetvā nāḷakagāmaṃ gantvā tattha mātaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā parinibbāyi. Sathā cundena ābhatā tassa dhātuyo gahetvā dhātucetiyaṃ kārāpetvā mahābhikkhusaṅghaparivuto rājagahaṃ agamāsi. Tattha gatakāle āyasmā mahāmoggallāno parinibbāyi. Bhagavā tassapi dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārāpetvā rājagahato nikkhamitvā anupubbena ukkācelaṃ agamāsi. Tattha gaṅgātīre bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā aggasāvakaṇaṃ parinibbānappaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ desevā ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ agamāsi. Evaṃ gato bhagavā “pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvīsī”ti vuccati. Tena vuttaṃ – “ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle”ti.

Nisīdananti idha cammakhaṇḍaṃ adhippettaṃ. **Cāpālaṃ cetiyaṃ** pubbe cāpālassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ “cāpālacetiya”nti paññāyittha. Tattha bhagavato katavihāropi tāya ruḷhiyā “cāpālacetiya”nti vuccati. **Udenaṃ cetiyaṃ** evamādīsipi eseva nayo. **Sattambanti** kikissa kira kāsiraṅṅo dhītarō satta kumāriyo saṃvegajātā rājagehato nikkhamitvā yattha padhānaṃ padahiṃsu, taṃ ṭhānaṃ “sattambaṃ cetiya”nti vadanti. **Bahuputtanti** bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmīṃ adhivatthaṃ devataṃ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṃ ṭhānaṃ “bahuputtaṃ cetiya”nti paññāyittha. **Sārandadanti** sārandadassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ. Iti sabbāneva tāni buddhuppādato pubbe devatāpariggahitattā cetiyavohārena voharītāni, bhagavato vihāre katepi ca tatheva paññāyanti. **Ramaṇiyāti** ettha vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiyā puggalasampattiyā sulabhapaccayatāya ca ramaṇiyabhāvo veditabbo. Vihārānaṃ pana nagarato nātidūratāya nāccāsannatāya gamanāgamasampattiyā anākiṇṇavihāraṭṭhānatāya chāyūdakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇiyatā daṭṭhabbā. **Cattāro iddhipādāti** ettha iddhipādapadassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Bhāvitāti** vaḍḍhitā. **Bahulikatāti** punappunaṃ katā. **Yānikatāti** yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatāti** patiṭṭhatthena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitāti** adhiṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā, ativiya sammā nipphādītāti.

Evaṃ aniyamena kathetvā puna niyametvā dassetuṃ, “**tathāgatassa kho**”tiādimāha. Ettha ca **kappanti** āyukappaṃ. **Tiṭṭheyyāti** tasmīṃ tasmīṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppanānaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ katvā tiṭṭheyya dhareyya. **Kappāvasesaṃ vāti** “appaṃ vā bhiyyo vā”ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 7.74) vuttaṃ vassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero paṇāha – “buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi veḷuvagāmake uppanaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ dasa māse vikkhambhesi, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattim samāpajjivā vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā”ti. Kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, buddhā ca pana khaṇḍiccādibhāvaṃ appatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamaṇāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu aggasāvakamahāsāvakesu parinibbutesu aparivāreṇa ekakeneva ṭhātabbaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāreṇa vā. Tato “aho buddhānaṃ parisā”ti hīletabbaṃ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṃ vuttepi so pana na

ruccati, ‘āyukappo’ ti idameva aṭṭhakathāya niyamitaṃ.

Oḷārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanañhetam, ‘tiṭṭhatu bhagavā kappā’ nti sakalakappaṃ avatṭhānāyācanāya yadidaṃ ‘yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvītā’ tiādīnā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avatṭhānasamatthatāvibhāvanam. **Obhāseti** pākāṭavacane. Pākāṭaṅcetaṃ vacanaṃ pariyāyaṃ muñcitvā ujukameva attano adhippāyavibhāvanam.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyāti** mahājanassa sukhatthāya. **Lokānukampāyāti** sattalokassa anukampaṃ paṭicca. Katarassa sattalokassa? Yo bhagavato dhammadesanaṃ sutvā paṭivijjhati, amatapānaṃ pivati, tassa. Bhagavato hi dhammacakkappavattanasuttadesanāya aññātakonḍaññappamukhā aṭṭhārasa brahmakotiyo dhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Evaṃ yāva subhaddaparibbājakavināyanaṃ dhammapaṭividdhasattānaṃ gaṇanā natthi, mahāsamayasuttaṃ maṅgalasuttaṃ cūlarāhulovādasuttaṃ samacittasuttanti imesaṃ catunnaṃ suttānaṃ desanākāle abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya bhagavato ṭhānaṃ jātaṃ. Evaṃ anāgatepi bhavissatī adhippāyena vadati. **Devamanussānanti** na kevalam devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāya bhagavato ṭhānaṃ hoti. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalāsacchikiriyāya bhābbapuggale dassetuṃ evaṃ vuttaṃ, tasmā aññesampi atthatthāya hitatthāya sukhatthāya bhagavā tiṭṭhatūti attho. Tattha **atthāyāti** idhalokasampattiātthāya. **Hitāyāti** paralokasampattihetubhūtahitatthāya. **Sukhāyāti** nibbānadhātusukhatthāya. Purimaṃ pana hitasukhaggahaṇaṃ sabbasādhāraṇavasena veditaḃbaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacittoti ettha nti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthatacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa keci vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Yassa pana sabbena sabbaṃ dvādasā vipallāsā appahīnā, tassa vattabbameva natthi, therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa cittaṃ pariyuṭṭhāsī. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satim viṣajjetvā vivaṭamukhā honti. Tesam mukhena hatthaṃ pavevetvā hadayaṃ maddati, tato visaññino hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavevetuṃ kiṃ sakkhissati, bheravārammaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Jānantoyeva bhagavā kimatthaṃ yāvattiyam āmantesi? Parato ‘tiṭṭhatu, bhante bhagavā’ ti yācite ‘tuyhevetam dukkaṭam, tuyhevetam aparaddha’ nti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ. Passati hi bhagavā ‘ayaṃ mayi ativiya siniddhahadayo, so parato bhūmicālakāraṇaṅca āyusañkhārossajjanaṅca sutvā mama ciraṭṭhānaṃ yācissati, athāhaṃ ‘kissa tvam puretaraṃ na yācasī’ ti tasseva sīse dosaṃ pātessāmi, sattā ca attano aparādhena na tathā vihaññanti, tenassa soko tanuko bhavissatī’ ti.

Gaccha tvam, ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā, ānanda, gaccha tvam yathārucitaṃ ṭhānaṃ divāvihārāya. Tenevāha – ‘yassa dāni kālaṃ maññasi’ ti.

Māro pāpimāti ettha satte anatthe niyojento māretīti māro. **Pāpimāti** tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammena samannāgatattā ‘pāpimā’ ti vuccati. **Bhāsītā kho panesāti** ayañhi bhagavati bodhimaṇḍe satta sattāhe atikkamitvā ajapālanigrodhe viharante attano dhītāsu āgantvā icchāvighātaṃ patvā gatāsu ayam ‘attheso upāyo’ ti cintento āgantvā ‘bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdham sabbaññutaññānaṃ, kiṃ te lokavicaṇaṇe’ ti vatvā yathā ajja evameva ‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā’ ti yāci. Bhagavā cassa ‘na tāvāha’ ntiādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya idāni ‘bhāsītā kho panesā’ tiādīmāha.

Tattha **viyattāti** ariyamaggādhigamavasena byattā. **Vinītāti** tatheva kilesavināyanaṃ vinītā. **Visāradāti** sārājjarānaṃ diṭṭhivicikicchādīnaṃ pahānena visāradabhāvaṃ pattā. **Bahussutāti** teṭṭakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā **bahussutāti** pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. **Dhammadharāti** pariyattidhammānaṃ ceva paṭivedhadhammānaṅca dhāraṇato dhammadharāti evampettha attho veditaḃbo. **Dhammānudhammapaṭipannāti** ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmicippaṭipannāti** ñānadassanavisuddhiyā anucchavikaṃ visuddhiparamparāpaṭipadaṃ paṭipannā.

Anudhammacārinoti sallekhiḱaṃ tassā paṭipadāya anurūpaṃ appicchatādidhammaṃ caraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantīti** ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare ugganḥāpessantīti attho. **Desessantīti** vācessanti, pāliṃ sammā vācessantīti attho. **Paññāpessantīti** pajānāpessanti, pakāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantīti** pakārena ṭhapessanti. **Vivarissantīti** vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissantīti** vibhattaṃ karissanti. **Uttānikarissantīti** anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissanti. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti** yāvaniyyānikaṃ katvā. **Dhammaṃ desessantīti** navavidhalokuttaradhammaṃ pabodhessanti, pakāsessantīti attho.

Ettha ca “paññāpessantī” tiādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadānīti. Etāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetuṃ nettiyaṃ “dvādasapadāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā” ti (netti. saṅgahavāra).

Brahmacariyanti sikkhattayaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanaḥbrahmacariyaṃ. **Iddhanti** samiddhaṃ jhānuppādasena. **Phīṭanti** vuddhippattaṃ sabbaphāliphullaṃ abhiññāsampattivasena. **Vitthārikanti** vitthataṃ tasmim tasmim disābhāge patiṭṭhāhanavasena. **Bāhujaññanti** bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ bahujaññābhisaṃmayavasena. **Puthubhūṭanti** sabbākārasena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsanti** yattakā viññujātikā devā manussā ca atthi, tehi sabbehi suṭṭhu pakāsanti attho.

Apposukkoti nirussukko līnavīriyo. “Tvañhi, pāpima, sattaṣattāhātikkamanato paṭṭhāya ‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā, parinibbātu sugato’ ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthāya vāyāmaṃ karohī” ti vadati. **Sato sampajāno āyusañkhāraṃ ossajīti** satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusañkhāraṃ vissaji pajahi. Tatha na bhagavā hatthena leḍḍuṃ viya āyusañkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana samāpattiṃ samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “ossajī” ti, “vossajī” tipi pāṭho.

Kasmā pana bhagavā kappam vā kappāvasesaṃ vā ṭhātuṃ samattho tattakaṃ kālaṃ aṭṭhatvā parinibbāyituṃ mārasa yācanāya āyusañkhāraṃ ossaji? Na bhagavā mārasa yācanāya āyusañkhāraṃ ossaji, nāpi therassa āyācanāya na ossajissati, temāsato pana paraṃ buddhaveneyyānaṃ abhāvato āyusañkhāraṃ ossaji. Ṭhānañhi nāma buddhānaṃ bhagavantānaṃ yāvadeva veneyyavinayanatthaṃ, te asati vineyyajane kena nāma kāraṇena ṭhassanti. Yadi ca mārasa yācanāya parinibbāyeyya, puretaraṃyeva parinibbāyeyya. Bodhimaṇḍepi hi mārena yācitaṃ, nimittobhāsakaraṇampi therassa sokatanukaraṇatthanti vuttovāyamattho. Apica buddhabaladīpanatthaṃ nimittobhāsakaraṇaṃ. Evaṃ mahānubhāvā buddhā bhagavantoyeva tiṭṭhantāpi attano ruciyāva tiṭṭhanti, parinibbāyantāpi attano ruciyāva parinibbāyantīti.

Mahābhūmicāloti mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhīmsanakoti** bhayaṅjanako. **Devadundubhiyo ca phalimsūti** devabheriyo nadimsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālaviḱjulatā niccharimsu, khaṇikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sañkhāraṃvisañkhārānaṃ visesasañkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** anavasesasañkhāre vissajjetvā attano visañkhāragamanadīpakaṃ udānaṃ udānesi. Kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya “mārena pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbātu, bhante’ ti upadduto bhayena bhagavā āyusañkhāraṃ ossajī” ti. “Tassokāso mā hotu, bhīṭassa udānaṃ nāma natthī” ti etassa dīpanatthaṃ pīṭivegavissatthaṃ udānaṃ udānesīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Tato temāsamatteneva ca pana buddhakkiccaṃ nippajjanato evaṃ dīgharattaṃ mayā parihaṭṭoyaṃ dukkhabhāro na cirasseva nikkhipiyatīti passato parinibbānaguṇapaccavekkhaṇe tassa ulāraṃ pītisomanassaṃ uppajji, tena pīṭivegena udānesīti yuttaṃ viya. Ekantena hi visañkhāraninno nibbānājjhāsayo satthā mahākaruṇāya balakkārena viya sattahitattaṃ loke suciraṃ ṭhito. Tathā hi devasikaṃ catuvīsatiḱoṭisatasahasasankhā samāpattiyo vaḷañjeti, sodāni mahākaruṇādhikārasa nippannattā nibbānābhimukho anappakaṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedesi. Teneva hi bhagavato kilesaparinibbānadivase viya khandhāparinibbānadivasepi sarīrābhā visesato vipasannā parisuddhā pabhassarā ahoṣīti.

Gāthāya soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ**, kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ **atulaṃ**, tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ lokiyakammaṃ natthīti **atulaṃ**, mahaggatakammaṃ. Kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ vā **tulaṃ**, arūpāvacaraṃ **atulaṃ**. Appavipākaṃ vā **tulaṃ**, bahuvipākaṃ **atulaṃ**. **Sambhavanti** sambhavassa hetubhūtaṃ, upapattijanakaṃti attho. **Bhavaśāṅkhāranti** punabbhavaśāṅkhāraṇakaṃ. **Avassajīti** vissajjesi. **Munīti** buddhamuni. **Ajjhattaratoti** niyakajjhattarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavaśāṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasāṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhattarato samāhito hutvā abhindi”ti.

Atha vā **tulanti** tulento tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva bhavañca. **Bhavaśāṅkhāranti** bhavagāmikaṃ kammaṃ. **Avassaji munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ nicca”ntiādīnā nayena tulento buddhamuni bhava ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśāṅkhārakammaṃ “kammakkhayāya saṃvattati”ti (ma. ni. 2.81; a. ni. 4.233) evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvāsena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacaṃ viya attabhāvaṃ pariyanandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā “attasambhava”nti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajālaṃ abhindi, kilesābhāveneva kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi. Iti bodhimūleyeva avassaṭṭhabhavaśāṅkhāro bhagavā vekhamissakena viya jarasakaṭaṃ samāpattivekhamissakena attabhāvaṃ yāpentopi “ito temāsato uddhaṃ samāpattivekhamassa na dassāmī”ti cittuppādanena āyusaṅkhāraṃ ossajīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **bahidvāraḷṭhaketi** pāsādadvāraḷṭhakassa bahi, na vihāradvāraḷṭhakassa. So kira pāsādo lohapāsādo viya samantā catudvāraḷṭhakaparivuto pākāraparikkhitto. Tesu pācīnadvāraḷṭhakassa bahi pāsādacchāyāyaṃ pācīnalokadhātuṃ olokento paññattavarabuddhāsane nisinno hoti. **Jaṭilāti** jaṭāvanto tāpasavesadhārino. **Nigaṇṭhāti** setapaṭaṇigaṇṭharūpadhārino. **Ekasāṭakāti** ekasāṭakanigaṇṭhā viya ekaṃ pilotikakhaṇḍaṃ hatthe bandhitvā tenāpi sarīrassa purimabhāgaṃ paṭicchādetvā vicaraṇakā. **Parūḷhakacchanakhalomāti** parūḷhakacchalomā parūḷhanakhā parūḷhaavasesalomā ca, kacchādīsu dīghalomā dīghanakhā cāti attho. **Khārividhamādāyāti** vividhaṃ khārādīnānappakāraṃ pabbajitaparikkhārabhaṇḍikaṃ gahetvā. **Avidūre atikkamantīti** vihārassa avidūramaggena nagaraṃ pavisanti.

Rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosaloti ahaṃ, bhante, rājā pasenadi kosalo, mayhaṃ nāmaṃ tumhe jānāthāti. Kasmā pana rājā loke aggapuggalassa santike nisinno evarūpānaṃ nagganissirīkānaṃ añjaliṃ paggaṇhātīti? Saṅgaṇhanatthāya. Evañhissa ahoṣi “sacāhaṃ ettakampi etesaṃ na karissāmi, mayhaṃ puttadāraṃ pahāya etassatthāya dubbhojanadukkhaseyyādīni anubhoma, ayaṃ amhākaṃ nipaccakāramattampi na karoti. Tasmīñhi kate amhe ‘ocarakā’ti jano agghetvā ‘pabbajitā’iceva sañjānissati, kiṃ imassa bhūtatthakathanenāti attanā diṭṭhaṃ suttaṃ paṭicchādetvā na katheyyuṃ, evaṃ kate pana anigūhitvā kathessantī”ti. Apica satthu ajjhāsayaajānanatthampi evamakāsīti. Rājā kira bhagavantaṃ upasaṅkamantopi katipayakālaṃ sammāsambodhiṃ na saddahi. Tenassa evaṃ ahoṣi “yadi bhagavā sabbaṃ jānāti, mayā imesaṃ nipaccakāraṃ katvā ‘ime arahanto’ti vutte nānujāneyya, atha maṃ anuvattanto anujāneyya, kuto tassa sabbaññutā”ti. Evaṃ so satthu ajjhāsayaajānanattham tathā akāsi. Bhagavā pana “ujukameva ‘na ime samaṇā ocarakā’ti vutte yadipi rājā saddahati, mahājano pana tamattham ajānanto na saddaheyya, samaṇo gotamo ‘rājā attano kathaṃ suṇātī’ti yaṃ kiñci mukhārulhaṃ kathetī’ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyya, añño ca guḷhakammaṃ vivaṭaṃ kataṃ bhaveyya, sayameva rājā tesam ocarakabhāvaṃ kathessatī”ti ṇatvā “**dujjānaṃ kho eta**”ntiādīmāha.

Tattha **kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhībhavaṃ, ubhayenāpi vikkhittacittataṃ dasseti. **Puttasambādhasayananti** puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha ca puttāsīsenā dārapariggahaṃ, puttadāresu uppilāvitena tesam gharāvāsādihetu sokābhībhavena cittassa saṃkiliṭṭhataṃ dasseti. **Kāsikacandananti** saṅghacandanaṃ, kāsikavatthañca candanañcāti vā attho. **Mālāgandhavilepananti** vaṇṇagandhatthāya mālā, sugandhabhāvattāya gandhaṃ, chavirāgakaraṇattāya vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajatanti** suvaṇṇaṇceva avasiṭṭhadhanañca. **Sādiyantenā**ti paṭiggaṇhantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Samvāsenāti saha vāsenā. **Sīlaṃ veditabbanti** “ayaṃ pesalo vā dussīlo vā”ti saṃvasantena ekasmiṃ ṭhāne saha vasantena jānitabbo. **Taṅca kho dīghena addhunā na ittaranti** taṅca sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na ittarena. Katipayadivase hi saññatākāro saṃvutindriyākāro ca hutvā sakkā dassetuṃ. **Manasi karotā no amanasi karotā**ti tampi “sīlamassa pariggaṇhissāmī”ti manasi karontena paccavekkhantena sakkā jānituṃ, na itarena. **Paññavatā**ti tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasi karontopi jānituṃ na sakkoti. **Samvohārenā**ti kathanena.

“Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
Evaṃ vāsetṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo”ti. (su. nī. 619) –

Ettha hi vāṇijaṃ vohāro nāma. “Cattāro ariyavohārā”ti (dī. nī. 3.313) ettha cetanā. “Sankhā samaññā paññatti vohāro”ti (dha. sa. 1313-1315) ettha paññatti. “Vohāramattena so vohareyyā”ti (saṃ. nī. 1.25) ettha kathā vohāro. Idhāpi so eva adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti, parammukhākathā sammukhākathāya, tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathentoyeva sakkā jānituṃ “asuci eso puggalo”ti. Suciśīlassa pana purimaṃ pacchimaṃ, pacchimañca purimena, sammukhā kathitañca parammukhā kathitena, parammukhā kathitañca sammukhā kathitena sameti, tasmā kathentena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāseto āha – “**saṃvohārena soceyyaṃ veditabba**”nti.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbagahaṇaṃ kattabbakaraṇaṃ apassanto advārikaṃ gharaṃ pavīṭṭho viya carati. Tenāha – “**āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo**”ti. **Sācakchāyā**ti saha kathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uplavati, paññavato kathentassa paṭibhānaṃ anantaṃ hoti. Uda kavippandaneneva hi maccho khuddako mahanto vāti paññāyati.

Iti bhagavā rañño ujukameva te “ime nāmā”ti avatvā arahantānaṃ anarahantānañca jānanūpāyaṃ pakāsesi. Rājā taṃ sutvā bhagavato sabbaññūtāya desanāvīlāsena ca abhippasanno “**acchariyaṃ, bhante**”tiādinaṃ attano pasādaṃ pakāsetvā idāni te yāthāvato bhagavato ārocento “**ete, bhante, mama purisā carā**”tiādimaṃ. Tattha **carā**ti apabbajitā eva pabbajitarūpena raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjantā paṭicchannakammantattā. **Ocarakā**ti heṭṭhā carakā. Carā hi pabbatamatthakena carantāpi heṭṭhā carakāva nihīnakammattā. Atha vā **ocarakā**ti carapurisā. **Ocaritvā**ti avacaritvā vīmaṃsitvā, tasmīṃ tasmīṃ dese taṃ taṃ pavattimā ñatvāti attho. **Osārissāmī**ti paṭipajjissāmi, karissāmīti attho. **Rajojallanti** rajañca malañca. **Pavāhetvā**ti sutṭhu vikkhālanavasena apanetvā. **Kappitakesamassū**ti alankārasatthe vuttavidhinā kappakehi chinnakesamassū. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi, kāmabandhanehi vā **samappitā**ti sutṭhu appitā allīnā. **Samaṅgibhūtā**ti sahabhūtā. **Paricāressantī**ti indriyāni samantato cāressanti kīlāpessanti vā.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesam rājapurisānaṃ attano udarassa kāraṇā pabbajitavesena lokavañcanasankhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ parādhīnatāparavañcanatāpaṭikkhepavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na vāyameyya sabbatthā**ti dūteyyaocarakakammādike sabbasmiṃ pāpadhamme ime rājapurisā viya pabbajito na vāyameyya, vāyāmaṃ ussāhaṃ na kareyya, sabbattha yattha kattāci vāyāmaṃ akatvā appamattakepi puññasmiṃyeva vāyameyyāti adhippāyo. **Nāññassa puriso siyā**ti pabbajitarūpena aññassa puggalassa sevakapuriso na siyā. Kasmā? Evarūpassapi ocarakādipāpakammasa kattabbattā.

Nāññaṃ nissāya jīveyyāti aññaṃ paraṃ issarādiṃ nissāya “tappaṭibaddhaṃ me sukhadukka”nti evaṃcitto hutvā na jīvikaṃ pavatteyya, attadīpo attasaraṇo anaññasaraṇo eva bhaveyya. Atha vā anathāvahato “ocaraṇa”nti laddhanāmakattā aññaṃ akusalakammaṃ nissāya na jīveyya. **Dhammena na vaṇiṃ careti** dhanādiatthāya dhammaṃ na katheyya. Yo hi dhanādihetu paresaṃ dhammaṃ deseti, so dhammena vāñijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena taṃ na careyya. Atha vā dhanādīnaṃ atthāya kosalarañño puriso viya ocarakādikammaṃ karonto parehi anāsaṅkanīyatāya pabbajjāliṅgasamādānādīni anutiṭṭhanto dhammena vāñijjaṃ karoti nāma. Yopi idha parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantopi aññataraṃ devanikāyaṃ pañidhāya brahmacariyaṃ carati, sopi dhammena vāñijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena vāñijjaṃ na care, na kareyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccavekkhaṇasuttavaṇṇanā

53. Tatiye attano aneke pāpake akusale dhamme pahīneti

lobhadosaṃmohaviparītamānāsikāraahirikānottappakodhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyamāyā-sāṭṭheyathambhasārambhamānātimānamadapamādatanāhāvijjātividhākusalamūladuccaritasamkilesavisama-saññāvitakkapapañcacatubbidhavipallāsaāsavaoghayogaganthāgatigamanatanāhupādānapañcavidha-cetokhilaṃcacetovinibandhanīvaraṇābhinandanachavivāda-mūlatanāhākāyasattānusayaatṭhamicchattanava-taṇhāmūlakadasākusalakammāpathadvāsāṭṭhiditṭhigataatṭhasatatanāhāvicaritādippabhede attano santāne anādikālapavatte diyaḍḍhasahassakilese taṃsahagate cāpi aneke pāpake lāmake akosallasambhūtatṭhena akusale dhamme anavasesaṃ saha vāsanāya bodhimūleyeva pahīne ariyamaggena samucchinne paccavekkhamāno “ayampi me kilesa pahīno, ayampi me kilesa pahīno”ti anupadapaccavekkhaṇāya paccavekkhamāno bhagavā nisinno hoti.

Aneke ca kusale dhammeti sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiññānadassanaṃ cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammāpādānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri phalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakaññaṃ, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjāññāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhī, pañcaññāṅgiko sammāsamādhī, pañcīndriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanaññāni, pañca vimuttiṃparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā paññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāññāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārīsuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinayā, nava saññā, nava nānattāni, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanañni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa dhutaṅgaguṇā, cuddasa buddhaññāni, pannarasa vimuttiṃparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa mahāvīpassanā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāññāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayaññāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvisatikotiṣasahasasamāpattisañcārimahāvajiraññāṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavīcāyapaccavekkhaṇadesanāññāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanāññāni cāti evamādike aneke attano kusale anavajjadhamme anantakālam pāramiparibhāvanāya maggabhāvanāya ca pāripūriṃ vuddhiṃ gate “imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjanti, imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjanti”ti rucivasena manasikārabhimukhe buddhaguṇe vaggavagge puñjapuñje katvā paccavekkhamāno nisinno hoti. Te ca kho sapadesato eva, na nippadesato. Sabbe buddhaguṇe bhagavatāpi anupadaṃ anavasesato manasī kātumaṃ na sakkā anantāparimeyyabhāvato.

Vuttañhetam –

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Aparampi vuttaṃ –

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, sakuṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma saḥassato”ti.

Tadā hi bhagavā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṃpiṇḍakanto vihāraṃ pavasitvā gandhakuṭippamukhe ṭhatvā bhikkhūsu vattaṃ dassetvā gatesu mahāgandhakuṭiṃ pavasitvā paññattavarabuddhāsane nisinno attano atītajātivisaṃyaṃ nāṇaṃ pesesi. Athassa tāni niraṇṇaṃ poṅkhānupōṅkhaṃ anantāparimāṇappabhedā upaṭṭhahimṃsu. So “evaṃ mahantassa nāma dukkhakkhandhassa mūlabhūtā ime kilesā”ti kilesavisaṃyaṃ nāṇācāraṃ pesetvā te pahānamukhena anupadaṃ paccavekkhitvā “ime vata kilesā anavaśesato mayhaṃ suṭṭhu pahīnā”ti puna tesāṃ pahānakaraṃ sākāraṃ saparivāraṃ sauddesaṃ ariyamaggaṃ paccavekkhanto anantāparimāṇabhede attano sīlādianavajjadhamme manasākāsi. Tena vuttaṃ –

“Tena kho pana samayena bhagavā attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne paccavekkhamāno nisinno hoti, aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate”ti.

Evaṃ paccavekkhitvā uppannapītisomanassuddesabhūtaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi.**

Tattha **ahu pubbeti** arahattamaggañāṇupattito pubbe sabbopi cāyaṃ rāgādiko kilesagaṇo mayhaṃ santāne ahu āsi, na imasmiṃ kilesagaṇe kocipi kilesa nāhosi. **Tadā nāhūti** tadā tasmim kāle ariyamaggakkhaṇe so kilesagaṇo na ahu na āsi, tattha aṇumattopi kilesa aggamaggakkhaṇe appahīno nāma natthi. “Tato nāhū”tipi paṭhanti, tato arahattamaggakkhaṇato paraṃ nāsīti attho. **Nāhu pubbeti** yo cāyaṃ mama aparimāṇo anavajjadhammo etarahi bhāvanāpāripūriṃ gato upalabbhati, sopi ariyamaggakkhaṇato pubbe na ahu na āsi. **Tadā ahūti** yadā pana me aggamaggañāṇaṃ uppannaṃ, tadā sabbopi me anavajjadhammo āsi. Aggamaggādhiḡamena hi saddhiṃ sabbepi sabbaññuḡuḡā buddhānaṃ hatthagatā eva honti.

Na cāhu na ca bhavissati, na cetarahi vijjatīti yo pana so anavajjadhammo ariyamaggo mayhaṃ bodhimaṇḡe uppanno, yena sabbo kilesagaṇo anavaśesaṃ pahīno, so yathā mayhaṃ maggakkhaṇato pubbe na cāhu na ca ahosi, evaṃ attanā pahātabbakilesābhāvato te kilesā viya ayampi na ca bhavissati anāḡate na uppajjissati, etarahi paccuppannakālepi na vijjati na upalabbhati attanā kattabbakiccābhāvato. Na hi ariyamaggo anekavāraṃ pavattati. Tenevāha – “na pāraṃ diguḡaṃ yantī”ti.

Iti bhagavā ariyamaggena attano santāne anavaśesaṃ pahīne akusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate aparimāṇe anavajjadhamme ca paccavekkhamāno attupaṇāyikapītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi. Purimāya kathāya purimavesārajjadvayameva kathitaṃ, pacchimadvayaṃ sammāsambodhiyā pakāsītattā pakāsīteva hoṭṭī.

Tatayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamaṇānātthiyasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **nānātthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakāti** ettha taranti etena saṃsāroḡhanti titthaṃ, nibbānamaggo. Idha pana viparītavipallāśavasena diṭṭhigatikehi tathā ḡahitadiṭṭhidassanaṃ “tittha”nti adhippettaṃ. Tasmim sassatādīnānākāre titthe niyuttāti nānātthiyā, nagganigaṇṭṭhādīsamaṇā ceva kaṭṭhakālāpādībrāhmaṇā ca pokkharasātādīparibbājakā ca samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Nānātthiyā ca te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā cāti nānātthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā.

“Sassato attā ca loko cā”tiādinā passanti etāya, sayam vā passati, tathā dassanamattameva vāti diṭṭhi, micchābhinivesassetam adhivacanam. Sassatādivasena nānā anekavidhā diṭṭhiyo etesanti **nānādiṭṭhikā**. Sassatādivaseneva khamanam khanti, rocanam ruci, atthato “sassato attā ca loko cā”tiādinā (udā. 55) pavatto cittavipallāso saññāvīpallāso ca. Tathā nānā khantiyo etesanti **nānākhantikā**, nānā ruciyō etesanti **nānārucikā**. Diṭṭhigatikā hi pubbabhāge tathā tathā cittaṃ rocetvā khamāpetvā ca pacchā “idameva saccam moghamañña”nti abhinivisanti. Atha vā “aniccam nicca”ntiādinā tathā tathā dassanavasena diṭṭhi, khamanavasena khanti, rucanavasena rucitī evaṃ tīhipi padehi diṭṭhi eva vuttāti veditabbā. **Nānādiṭṭhinissayanissitā**ti sassatādiriparikappavasena nānāvidham diṭṭhiyā nissayam vatthum kāraṇam, diṭṭhisankhātameva vā nissayam nissitā allīnā upagatā, tam anissajjitvā tīhitāti attho. Diṭṭhiyopi hi diṭṭhigatikānam abhinivesākārānam nissayā honti.

Santīti atthi saṃvijjanti upalabbhanti. **Eketi** ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjūpagamena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ gahitā. **Evaṃvādinoti** evaṃ idāni vattabbākārena vadantīti evaṃvādinō. Evaṃ idāni vattabbākārena pavattā diṭṭhi etesanti **evaṃdiṭṭhino**. Tattha dutiyena diṭṭhigatikānam micchābhiniveso dassito, paṭhamena tesam yathābhinivesam paresam tattha patiṭṭhāpanavasena vohāro.

Sassato loko, idameva saccam moghamaññanti ettha lokoti attā. So hi diṭṭhigatikehi lokiyanti ettha puññaṃ pāpaṃ tabbipākā, sayam vā kārakādivhāvena abhiyuttehi lokiyatīti lokoti adhippeto. Svāyam sassato amaro nicco dhuvoti yadidaṃ amhākaṃ dassanam idameva saccam aviparītam, aññaṃ pana asassatotiādi paresam dassanam mogham micchāti attho. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassatoti** na sassato, anicco adhuvo cavanadhammoti attho. “Asassato”ti sassatabhāvappaṭikkhepeveva ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dīpitā honti.

Antavāti sapariyanto parivaṭumo paricchinnappamāṇo, na sabbagatoti attho. Etena sarīraparimāṇo aṅguṭṭhparimāṇo avayavaparimāṇo paramāṇuparimāṇo attāti evamādivādā dassitā honti. **Anantavāti** apariyanto, sabbagatoti attho. Etena kapilakaṇḍādivādā dīpitā honti.

Tam jīvaṃ tam sarīraṃti yaṃ sarīraṃ, tadeva jīvasankhātam vatthu, yañca jīvasankhātam vatthu, tadeva sarīraṃti jīvañca sarīrañca advayaṃ samanupassati. Etena ājīvakānam viya “rūpī attā”ti ayaṃ vādo dassito hoti. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ**ti iminā pana “arūpī attā”ti ayaṃ vādo dassito.

Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti ettha tathāgatoti satto. Tañhi diṭṭhigatiko kārakavedakādisankhātam, niccadhuvādisankhātam vā tathābhāvaṃ gatoti tathāgatoti voharati, so maraṇato idhakāyassa bhedato paraṃ uddham hoti, atthi saṃvijjātīti attho. Etena sassataggāhamukhena soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotīti** natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito. **Hoti ca na ca hotīti** atthi ca natthi cāti. Etena ekaccasassatavādā satta saññīvādā ca dassitā. **Neva hoti na na hotīti** iminā pana amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbam.

Ime kira diṭṭhigatikā nānādesato āgantvā sāvattiyam paṭivasantā ekadā samayappavādake sannipatitvā attano attano vādam paggayha aññavāde khumsetā vivādāpannā ahesum. Tena vuttam “**te bhaṇḍanaajātā**”tiādi.

Tattha bhaṇḍanam nāma kalahassa pubbabhāgo. **Bhaṇḍanaajātā**ti jātabhaṇḍanā. **Kalahoti** kalaho eva, kalassa vā hananato kalaho daṭṭhabbo. Aññaṃaññaṃ viruddhavādam āpannāti **vivādāpannā**. Mammaghaṭṭanato mukhameva sattīti **mukhasatti**, pharusavācā. Phalūpacārena viya hi kāraṇam kāraṇūpacārena phalampi vohariyati yathā tam “sukho buddhuppādo, pāpakammaṃ paccanubhotī”ti ca. Tāhi mukhasattīhi vitudantā vijjhantā viharanti. **Ediso dhammoti** dhammo aviparītasabhāvo ediso evarūpo, yathā mayā vuttam “sassato loko”ti. **Nedisō dhammoti** na ediso dhammo, yathā tayā vuttam “asassato loko”ti, evaṃ sesapadehipi yojetabbam. So ca titthiyānam vivādo sakalanagare pākaṭo jāto. Atha bhikkhū sāvattim piṇḍāya pavittā tam sutvā “atthi no idaṃ kathāpābhatam, yaṃ nūna mayam imam pavattim bhagavato āroceyyāma, appeva nāma tam nissāya satthu saṅhasukhumam dhammadesanam labheyyāma”ti

te pacchābhattaṃ dhammadesanākāle bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Tena vuttaṃ – “**atha kho sambahulā bhikkhū**”tiādi.

Taṃ sutvā bhagavā aññatitthiyānaṃ dhammassa ayathābhūtapajānaṃ pakāseto “**aññatitthiyā, bhikkhave**”tiādimāha. Tattha **andhāti** paññācakkhuvirahena andhā. Tenāha “**acakkhukā**”ti. Paññā hi idha “cakkhū”ti adhippetā. Tathā hi vuttaṃ “**atthaṃ na jānantī**”tiādi. Tattha **atthaṃ na jānantī** idhalokatthaṃ paralokatthaṃ na jānanti, idhalokaparalokesu vuddhiṃ abbhudayaṃ nāvabujjhanti, paramatthe pana nibbāne kathāvakā. Ye hi nāma pavattimattepi sammūlhā, te kathaṃ nivattiṃ jānissanti. **Anatthaṃ na jānantī** yadaggena te atthaṃ na jānanti, tadaggena anathampi na jānanti. Yasmā **dhammaṃ na jānanti**, tasmā **adhammampi na jānanti**. Te hi vipariyesaggāhitāya dhammaṃ kusalampi akusalaṃ karonti, adhammampi akusalaṃ kusalaṃ karonti. Na kevalaṃ dhammādhamesu eva, atha kho tassa vipākesupi sammūlhā. Tathā hi te kammampi vipākaṃ katvā voharanti, vipākampi kammaṃ katvā. Tathā **dhammaṃ** sabhāvadhammampi na jānanti, **adhammaṃ** asabhāvadhammampi na jānanti. Evaṃbhūtā ca sabhāvadhammaṃ asabhāvadhammaṃ, asabhāvadhammaṃ sabhāvadhammaṃ katvā pavedenti.

Iti bhagavā titthiyānaṃ mohadiṭṭhipaṭilābhabhāvena paññācakkhuvakallato andhabhāvaṃ dassetvā idāni tamatthaṃ jaccandhūpamāya pakāsetuṃ “**bhūtapubbaṃ, bhikkhave**”tiādimāha. Tattha **bhūtapubbanti** pubbe bhūtaṃ, atītakāle nibbattaṃ. **Aññataro rājā aho**sīti purātano nāmagottehi loke apākaṭo eko rājā aho. **So rājā aññataraṃ purisaṃ āmantesī**ti tassa kira rañño sobhaggappattaṃ sabbaṅgasampannaṃ attano opavayaṃ hatthiṃ upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā etadahosi – “bhaddakaṃ vata, bho, hatthiyānaṃ dassanīya”nti. Tena ca samayena eko jaccandho rājāṅgaṇena gacchati. Taṃ disvā rājā cintesi – “mahājānīyā kho ime andhā ye evarūpaṃ dassanīyaṃ na labhanti daṭṭhuṃ. Yaṃnūnaṃ imissā sāvattiyaṃ yattakā jaccandhā sabbe te sannipāṭepetvā ekadesaṃ ekadesaṃ hatthena phusāpetvā tesam vacanaṃ suṇeyya”nti. Keḷisīlo rājā ekena purisena sāvattiyaṃ sabbe jaccandhe sannipāṭepetvā tassa purisassa saññaṃ adāsi “yathā ekeko jaccandho sīsādikaṃ ekekaṃyeva hatthissa aṅgaṃ phusitvā ‘hatthī mayā diṭṭho’ti saññaṃ uppādesi, tathā karohī”ti. So puriso tathā akāsi. Atha rājā te jaccandhe paccekaṃ pucchi “kīdiso, bhaṇe, hatthī”ti. Te attanā diṭṭhadiṭṭhāvayavameva hatthiṃ katvā vadantā “edisō hatthī, nediso hatthī”ti aññamaññaṃ kalahaṃ karontā hatthādīhi upakkamitvā rājāṅgaṇe mahantaṃ kolāhalaṃ akaṃsu. Rājā saparijano tesam taṃ vippakāraṃ disvā phāsukehi bhijjamānehi hadayena uggaṭena mahāhasitaṃ hasi. Tena vuttaṃ – “**atha kho, bhikkhave, so rājā...pe... attamano aho**sī”ti.

Tattha **ambhoti** ālapanāṃ. **Yāvatakā**ti yattakā. **Jaccandhāti** jātiyā andhā, jātito paṭṭhāya acakkhukā. **Ekajjhanti** ekato. **Bhaṇeti** abahumānālāpo. **Hatthiṃ dassēhī**ti yathāvuttaṃ hatthiṃ sayāpetvā dassēhi. So ca susikkhitattā aparipphandanto nipajji. **Diṭṭho no hatthī**ti hatthena parāmasanaṃ dassanaṃ katvā āhaṃsu. Tena purisena sīsaṃ parāmasāpetvā “edisō hatthī”ti saññāpitattā tādisaṃyeva naṃ hatthiṃ sañjānantā jaccandhā “**edisō deva hatthī seyyathāpi kumbho**”ti vadīmsu. **Kumbhoti** ca ghaṭoti attho. **Khīloti** nāgadantakhīlo. **Soṇḍoti** hattho. **Naṅgalisāti** naṅgalassa sirassa īsā. **Kāyoti** sarīraṃ. **Koṭṭhoti** kusūlo. **Pādoti** jaṅgho. **Thūṇoti** thambho. **Naṅguṭṭhanti** vālassa urimappadeso. **Vāladhīti** vālassa aggappadeso. **Muṭṭhīhi saṃsumbhimsūti** muṭṭhiyo bandhitvā pahariṃsu, muṭṭhigātaṃ akaṃsu. **Attamano aho**sīti keḷisilattā so rājā tena jaccandhānaṃ kalahena attamano pahāsenā gahitamano aho.

Evameva khoti upamāsaṃsandaṃ. Tassattho – bhikkhave, yathā te jaccandhā acakkhukā ekaṅgadassino anavasesato hatthiṃ apassitvā attanā diṭṭhāvayavamattaṃ hatthisaññāya itarehi diṭṭhaṃ ananujānantā aññamaññaṃ vivādaṃ āpannā kalahaṃ akaṃsu, evameva ime aññatitthiyā sakkāyassa ekadesaṃ rūpavedanādiṃ attano diṭṭhidassanena yathādiṭṭhaṃ “attā”ti maññaṃānā tassa sassatādiḥhāvaṃ āropetvā “idameva saccaṃ moghamāñña”nti abhinivisitvā aññamaññaṃ vivadanti, yathābhūtaṃ pana atthānatthaṃ dhammādhammaṃ na jānanti. Tasmā andhā acakkhukā jaccandhapaṭibhāgāti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ titthiyānaṃ dhammasabhāvaṃ yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ jaccandhānaṃ viya hatthimhi yathādassanaṃ micchābhinivesaṃ, tattha ca vivādāpattiṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpakāṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇā**ti idhekacce pabbajjūpagamanena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā “sassato loko”tiādinayappavattesu imesu eva asāresu diṭṭhigatesu diṭṭhābhinandanavasena, imesu vā rūpādīsu upādānakkhandhesu evaṃ aniccesu dukkhesu vipariṇāmadhammesu taṇhābhinandanadiṭṭhābhinandanānaṃ vasena “etaṃ mamā”tiādinā sajjanti kira. Aho nesam sammohoti dasseti. **Kirasaddo** cettha arucisūcanattho. Tena tattha saṅgakāraṇābhāvameva dīpeti. Na kevalam sajjanti eva, atha kho **viggayha naṃ vivadanti** “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmī”tiādinā viggāhikakathānuyogavasena viggayha vivadanti vivadam āpajjanti. **Nanti** cettha nipātamattaṃ. Atha vā **viggayha nanti** naṃ diṭṭhinissayaṃ sakkāyadiṭṭhimeva vā viparītadassanattā sassatādivasena aññamaññaṃ viruddham gahetvā vivadanti visesato vadanti, attano eva vadam viṣiṭṭham aviparītaṃ katvā abhinivissa voharanti. Yathā kiṃ? **Janā ekaṅgadassino** yatheva jaccandhajanā hatthissa ekekaṅgadassino “yaṃ yaṃ attanā phusitvā nītaṃ, taṃ tadeva hatthī”ti gahetvā aññamaññaṃ viggayha vivadiṃsu, evaṃsampadamidanti attho. Ivasaddo cettha luttaniddiṭṭhoti veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyānātiṭṭhiyasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataram attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ niccanti aññepi ca tathā gāhentā voharanti. Yathāha –

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attā ca loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti.

Atha vā **attāti** ahankāravatthu, **lokoti** mamañkāravatthu, yaṃ “attaniya”nti vuccati. **Attāti** vā sayam, **lokoti** paro. **Attāti** vā pañcasu upādānakkhandhesu eko khandho, itaro **loko**. **Attāti** vā saviññāṇako khandhasantāno, aviññāṇako **loko**. Evaṃ taṃ taṃ attāti ca lokoti ca yathādassanaṃ dvidhā gahetvā tadubhayaṃ “nicco dhuvo sassato”ti abhinivissa voharanti. Etena cattāro sassatavādā dassitā. **Asassatoti** sattapi ucchedavādā dassitā. **Sassato ca asassato cāti** ekacco attā ca loko ca sassato, ekacco asassatoti evaṃ sassato ca asassato cāti attho. Atha vā sveva attā ca loko ca attagatidiṭṭhikānaṃ viya sassato ca asassato ca, siyā sassatoti evamettha attho veditabbo. Sabbathāpi iminā ekaccasassatavādo dassito. **Neva sassato nāsassatoti** iminā amarāvikkhepavādo dassito. Te hi sassatavāde asassatavāde ca dosaṃ disvā “neva sassato nāsassato attā ca loko cā”ti vikkhepaṃ karontā vivadanti.

Sayaṃkatoti attanā kato. Yathā hi tesam tesam sattānaṃ attā ca attano dhammānudhammaṃ katvā sukhadukkhāni paṭisaṃvedeti, evaṃ attāva attānaṃ tassa ca upabhogabhūtaṃ kiñcanaṃ palibodhasaṅkhātaṃ lokañca karoti, abhinimminātīti attaladdhi viya ayampi tesam laddhi. **Paraṃkatoti** parena kato, attato parena issarena vā purisena vā pajāpatinā vā kālena vā pakatiyā vā attā ca loko ca kato, nimmitoti attho. **Sayaṃkato ca paraṃkato cāti** yasmā attānañca lokañca nimminantā issarādayo na kevalam sayameva nimminanti, atha kho tesam tesam sattānaṃ dhammādhammānaṃ sahakārikāraṇaṃ labhitvāva, tasmā sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko cāti ekaccānaṃ laddhi. **Asayaṃkāro aparāṃkāroti** natthi etassa sayaṃkāroti asayaṃkāro, natthi etassa parakāroti aparakāro. Anunāsikāgamaṃ katvā vuttaṃ “aparaṃkāro”ti. Ayaṃ ubhayattha dosaṃ disvā ubhayaṃ paṭikkhipati. Atha kathaṃ uppannoti āha – **adhiccasamuppannoti** yadicchāya samuppanno kenaci kāraṇena vinā uppannoti adhiccasamuppannavādo dassito. Tena ca ahetukavādopi saṅgahito hoti.

Idāni ye diṭṭhigatikā attānaṃ viya sukhadukkhampi tassa guṇabhūtaṃ kiñcanabhūtaṃ vā sassatādivasena abhinivissa voharanti, tesam taṃ vadam dassetaṃ “**santeke samaṇabrāhmaṇā**”tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti ettha pana idha jaccandhūpamāya anāgatattā taṃ hitvā hetṭhā vuttanayeneva attho yojetabbo, tathā gāthāya.

Tattha **antarāva visīdanti, apatvāva tamogadhanti** ayaṃ vireso. Tassattho – evaṃ diṭṭhigatesu diṭṭhinissayesu āsajjamānā diṭṭhigatikā kāmoghādīnaṃ catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā antarāva vemajjhe eva yaṃ tesam pārabhāvena patiṭṭhatṭhena vā ogadhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ tadadhigamūpāyo vā ariyamaggo taṃ appatvāva anadhigantvāva visīdanti saṃsīdanti. Ogādhanti patiṭṭhahanti etena, ettha vāti ogādhō, ariyamaggo nibbānañca. Ogādhamevettha rassattaṃ katvā ogadhanti vuttaṃ. Taṃ ogadhaṃ tamogadhanti padavibhāgo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Tatiyanānātitthiyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe sabbam heṭṭhā vuttanayameva. **Imaṃ udānanti** ettha pana diṭṭhitaṅghāmānesu dosaṃ dīsvā te dūrato vajjetvā saṅkhāre yathābhūtaṃ passato ca tattha anādīnavadassitāya micchābhiniviṭṭhassa yathābhūtaṃ apassato ca yathākkamaṃ saṃsārato ativattanānavattanadīpakamaṃ imaṃ udānaṃ udānesīti attho yojetabbo.

Tattha **ahaṅkārapasutāyaṃ pajāti** “sayamkato attā ca loko cā”ti evaṃ vuttasayamkārasaṅkhātāṃ ahaṅkāraṃ tathāpavattaṃ diṭṭhiṃ pasutā anuyuttā ayaṃ pajā micchābhiniviṭṭho sattakāyo. **Paraṃkā rūpasamhitāti** paro añño issarādiko sabbam karotīti evaṃ pavattaparaṃkāradīṭṭhisannissitā tāya upasamhitāti paraṃkā rūpasamhitā. **Etadeke nābbhaññamsūti** etaṃ diṭṭhidvayaṃ eke samaṇabrāhmaṇā tattha dosadassino hutvā nānujāniṃsu. Kathaṃ? Sati hi sayamkāre kāmākārato sattānaṃ iṭṭheneva bhavitabbaṃ, na aniṭṭhena. Na hi koci attano dukkhaṃ icchati, bhavati ca aniṭṭhaṃ, tasmā na sayamkāro. Paraṃkāropi yadi issarahetuko, svāyaṃ issaro attatthaṃ vā kareyya paratthaṃ vā. Tattha yadi attatthaṃ, attanā akatakicco siyā asiddhassa sādhanato. Atha vā paratthaṃ sabbesaṃ hitasukhameva nipphajjeyya, na ahitaṃ dukkhaṃ nipphajjati, tasmā issaravasena na paraṃkāro sijjhati. Yadi ca issarasaṅkhātāṃ aññanirapekkhaṃ niccamekakāraṇaṃ pavattiyā siyā, kammena uppatti na siyā, sabbeheva ekajjhaṃ uppajjitabbaṃ kāraṇassa sannihitattā. Athassa aññampi sahakārīkāraṇaṃ icchitaṃ, taññeva hetu, kiṃ issarena apariniṭṭhitasamattiyena parikappitena. Yathā ca issarahetuko paraṃkāro na sijjhati, evaṃ pajāpatipurisapakatibrahmakālādihetutopi na sijjhateva tesampi asiddhattā vuttadosānavattanato ca. Tena vuttaṃ “etadeke nābbhaññamsū”ti. Ye pana yathāvutte sayamkāraparaṃkāre nānujānantāpi adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti, tepi **na naṃ sallanti addasum** adhiccasamuppannantivādinopi micchābhinivesaṃ anatikkamanato yathābhūtaṃ ajānantānaṃ diṭṭhigataṃ tattha tattha dukkhuppādanato vijjhanatṭhena “salla”nti na passiṃsu.

Etañca sallaṃ paṭikacca passatoti yo pana āraddhavipassako pañcapi upādānakkhandhe aniccato dukkhato anattato samanupassati, so etañca tividhaṃ viparītadassanaṃ aññañca sakalaṃ micchābhinivesaṃ tesañca nissayabhūte pañcupādānakkhandhepi tujjanato duruddhārato ca “salla”nti paṭikacca pubbeyeva vipassanāpaññāya passati. Evaṃ passato ariyamaggakkhaṇe ekanteneva **ahaṃ karomīti na tassa hoti**. Yathā ca attano kārakabhāvo tassa na upaṭṭhāti, evaṃ **paro karotīti na tassa hoti**, kevalaṃ pana aniccaṅkhātāṃ paṭiccasamuppānadhāmmamattameva hoti. Ettāvata sammāpaṭipannassa sabbathāpi diṭṭhimānābhāvova dassito. Tena ca arahattappattiyā saṃsārasamatikkamo pakāsito hoti.

Idāni yo diṭṭhigate allīno, na so saṃsārato sīsaṃ ukkhipitum sakkoti, taṃ dassetuṃ “**mānupetā**”ti gāthamāha. Tattha **mānupetā ayaṃ pajāti** ayaṃ sabbāpi diṭṭhigatikasaṅkhātā pajā sattakāyo “mayhaṃ diṭṭhi sundarā, mayhaṃ ādāno sundaro”ti attano gāhassa saṃpaggahalakkhaṇena mānena upetā samannāgatā. **Mānaganthā mānavinibaddhāti** tato eva tena aparāparaṃ uppajjamānena yathā taṃ diṭṭhiṃ na paṭinissajjati, evaṃ attano santānassa ganthitattā vinibaddhattā ca mānaganthā mānavinibaddhā. **Diṭṭhīsu sārāmbhakathā, saṃsāraṃ nātivattatīti** “idameva saccaṃ moghamañña”nti attukkaṃsanaparavambhanavasena attano diṭṭhābhinivesena paresaṃ diṭṭhīsu sārāmbhakathā virodhakathā saṃsāranāyikānaṃ avijjātaṅghānaṃ appahānato saṃsāraṃ nātivattati, na atikkamatīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subhūtisuttavaṇṇanā

57. Sattame **subhūti**ti tassa therassa nāmaṃ. So hi āyasmā padumuttarassa bhagavato pādamūle katābhinihāro kappasatasahassaṃ upacitapuññasambhāro imasmim buddhuppāde uḷaravibhave gahapatikule uppanno bhagavato dhammadesanaṃ sutvā saṃvegajāto gharā nikkhamma pabbajitvā katādhikārattā ghaṭento vāyamanto na cirasseva chaḷabhiñño jāto, brahmavihārabhāvanāya pana ukkaṃsapāramippattiyā “‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti’”ti (a. ni. 1.201) araṇavihāre bhagavatā etadagge ṭhapito. So ekadivasaṃ sāyanhasamayaṃ divāṭṭhānato vihāraṅgaṇaṃ otiṇṇo catuparisamaṃjhe bhagavantaṃ dhammaṃ desentaṃ disvā “‘desanāpariyosāne vuṭṭhahitvā vandissāmi’”ti kālaparicchedaṃ katvā bhagavato avidūre aññatarasmim rukkhamūle nisinna phalasaṃpattiṃ samāpajji. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena āyasmā subhūti...pe... samāpajjitvā**”ti.

Tattha dutiyajjhānato paṭṭhāya rūpāvacaṇasamādhi sabbopi arūpāvacaṇasamādhi avitakkasamādhi eva. Idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasaṃmādhi “‘avitakkasamādhi’”ti adhippeto. Dutiyajjhānādīhi pahīnā micchāvitakkā na tāva suppaṇhānā accantapahānābhāvato, ariyamaggena pana pahīnā eva puna pahānakiccābhāvato. Tasmā aggamaggapariyosānabhūto arahattaphalasaṃmādhi sabbesaṃ micchāvitakkānaṃ pahānante uppannattā visesato “‘avitakkasamādhi’”ti vattabbaṃ arahati, pageva catutthajjhānapādako. Tena vuttaṃ – “‘idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasaṃmādhi ‘avitakkasamādhi’ ti adhippeto’”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato subhūtissa sabbamicchāvitakkasabbasaṃkilesapahānasankhātāṃ atthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpakāṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa vitakkā vidhūpitāti** yena ariyapuggalena, yassa vā ariyapuggalassa kāmavitakkādayo sabbepi micchāvitakkā vidhūpitā ariyamaggañāṇena santāpitā samucchinnā. **Ajjhattaṃ suvikappitā asesāti** niyakajjhattasankhāte attano santāne uppajjanārahā suvikappitā suṭṭhu vikappitā asesato, kiṅci pi asesetvā susamucchinnāti attho. **Taṃ saṅgamicca arūpasaññīti** ettha nti nipātamattaṃ. Atha vā hetuattho **taṃsaddo**. Yasmā anavasesena micchāvitakkā samucchinnā, tasmā rāgasāṅgādikaṃ pañcavidhaṃ saṅgaṃ, sabbampi vā kilesasaṅgaṃ aticca atikkamitvā atikkamanahetu rūpasabhāvābhāvato rupanasaṅkhātassa ca vikārassa tattha abhāvato nibbikārahētubhāvato vā “‘arūpa’”nti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāhi maggaphalasaññāhi arūpasaññī. **Catuyogātigatoti** kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogoti cattāro yoge yathārahaṃ catūhipi maggehi atikkamitvā gato. **Na jātu metīti makāro** padasandhikaro, jātu ekaṃseneva punabbhavāya na eti, āyatiṃ punabbhavābhiniṃbatti tassa natthīti attho. “‘Na jāti metī’”tipi paṭhanti, so evattho. Iti bhagavā āyasmato subhūtissa arahattaphalasaṃpattivihāraṃ anupādisesaniṃbbānañca ārabha pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṇikāsuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **dve pūgāti** dve gaṇā. **Aññatarissā gaṇikāyāti** aññatarāya nagarasobhiniyā. **Sārattāti** suṭṭhu rattā. **Paṭibaddhacittāti** kilesavasena baddhacittā. Rājagahe kira ekasmim chaṇadivase bahū dhuttapurisā gaṇabandhanena vicarantā ekamekassa ekamekaṃ vesim ānetvā uyyānaṃ pavisitvā chaṇakīlaṃ kīlīmsu. Tato parampi dve tayo chaṇadivase taṃ taṃyeva vesim ānetvā chaṇakīlaṃ kīlīmsu. Athāparasmim chaṇadivase aññepi dhuttā tatheva chaṇakīlaṃ kīlitukāmā vesiyō ānentā purimadhutthehi pubbe ānītaṃ ekaṃ vesim ānenti. Itare taṃ disvā “‘ayaṃ amhākaṃ pariggaho’”ti āhaṃsu. Tepi tatheva āhaṃsu. “‘Evaṃ amhākaṃ pariggaho, amhākaṃ pariggaho’”ti kalahaṃ vaḍḍhetvā pañippahārādīni akaṃsu. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena rājagahe dve pūgā**”tiādi. Tattha **upakkamantīti** paharanti. **Maraṇampi nigacchanṭīti** balavūpakkamehi maraṇaṃ upagacchanti, itarepi maraṇamattaṃ maraṇappamānadukkhaṃ pāpuṇanti.

Etamatthaṃ viditvā etaṃ kāmesu gedhaṃ vivādamūlaṃ sabbānatthamūlanti sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** antadvaye ca majjhimāya paṭipattiyā ādinavānisamsavibhāvanam imaṃ udānam udānesi.

Tattha **yañca pattanti** yaṃ rūpādipañcakāmaguṇajātaṃ pattaṃ “natthi kāmesu doso”ti diṭṭhiṃ purakkhatvā vā apurakkhatvā vā etarahi laddhaṃ anubhuyamānaṃ. **Yañca pattabbanti** yañca kāmaguṇajātameva “bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, paṭisevitabbā kāmā, yo kāme paribhuñjati, so lokaṃ vaḍḍheti, yo lokaṃ vaḍḍheti, so bahuṃ puññaṃ pasavati”ti diṭṭhiṃ upanissāya taṃ anissajjitvā katena kammunā anāgate pattabbaṃ anubhavitabbañca. **Ubhayametaṃ rajānukiṇṇanti** etaṃ ubhayaṃ pattaṃ pattabbañca rāgarajādīhi anukiṇṇam. Sampatte hi vatthukāme anubhavanto rāgarajena vokiṇṇo hoti, tattha pana saṃkiliṭṭhacittassa phale āyatim āpanne domanassuppattiyā dosarajena vokiṇṇo hoti, ubhayatthāpi moharajena vokiṇṇo hoti. Kassa panetaṃ rajānukiṇṇanti āha – “**āturassānusikkhato**”ti kāmappatthanāvasena kilesāturassa, tassa ca phalena dukkhāturassa ca ubhayatthāpi paṭikārābhilāsāya kilesaphale anusikkhato.

Tathā **yañca pattanti** yaṃ acelakavatādivasena pattaṃ attaparitāpanam. **Yañca pattabbanti** yaṃ micchādīṭṭhikammasamādānāhetu apāyesu pattabbaṃ phalam. **Ubhayametaṃ rajānukiṇṇanti** tadubhayaṃ dukkharajānukiṇṇam. **Āturassāti** kāyakilamathena dukkhāturassa. **Anusikkhatoti** micchādīṭṭhiṃ, tassā samādāyake puggale ca anusikkhato.

Ye ca sikkhāsārāti yehi yathāsamādinnaṃ sīlabbatādisaṅkhātaṃ sikkhaṃ sārato gahetvā “iminā saṃsārasuddhī”ti kathitā. Tenāha – **sīlabbataṃ jīvitam brahmacariyam upaṭṭhānasārāti**. Tattha yaṃ “na karomī”ti oramati, taṃ sīlam, visabhojanakicchācaraṇādikaṃ vataṃ, sākabhakkhatādijīvikā jīvitam, methunavirati brahmacariyam, etesaṃ anutiṭṭhanaṃ upaṭṭhānam, bhūtapinḍakaparibhaṇḍādivasena khandhadevasivādiparicaraanam vā upaṭṭhānam, evametehi yathāvuttehi sīlādīhi saṃsārasuddhi hotīti tāni sārato gahetvā ṭhitā samaṇabrāhmaṇā sikkhāsārā sīlabbataṃ jīvitam brahmacariyam “upaṭṭhānasārā”ti veditabbā. **Ayameko antoti** ayam sīlabbataparāmāsavasena attakilamathānuyogasaṅkhāto majjhimāya paṭipattiyā uppathabhūto lāmakatṭhena ca eko anto. **Ayam dutiyo antoti** ayam kāmasukhallikānuyogo kāmesu pātabyatāpattisaṅkhāto dutiyo vuttanayena anto.

Icete ubho antāti kāmasukhallikānuyogo attakilamathānuyogo ca iti ete ubho antā. Te ca kho etarahi patte, āyatim pattabbe ca kilesadukkharaṇānukiṇṇe kāmaguṇe attaparitāpane ca allīnehi kilesadukkhāturaṇam anusikkhantehi, sayañca kilesadukkhātūrehi paṭipajjitabbattā lāmakā uppathabhūtā cāti antā. **Kaṭasivaḍḍhanāti** andhaputhujjanehi abhikankhitabbaṭṭhena kaṭasisaṅkhātānam taṇhāvijjānam abhivaḍḍhanā. **Kaṭasiyo diṭṭhiṃ vaḍḍhentīti** tā pana kaṭasiyo nānappakārādīṭṭhiṃ vaḍḍhenti. Vatthukāmesu assādānupassino hi te pajahitum asakkontassa taṇhāvijjāsahakārīkaraṇam labhitvā “natthi dinna”ntiadinā (dha. sa. 1221; vibha. 938) natthikadiṭṭhiṃ akiriyadiṭṭhiṃ ahetukadiṭṭhiñca gaṇhāpentī, attaparitāpanam anuyuttassa pana avijjātaṇhāsahakārīkaraṇam labhitvā “sīlena suddhi vatena suddhī”tiadinā attasuddhiabhilāsena sīlabbataparāmāsadiṭṭhiṃ gaṇhāpentī. Sakkāyadiṭṭhiyā pana tesam paccayabhāvo pākaṭoyeva. Evaṃ antadvayūpanissayena taṇhāvijjānam diṭṭhivaḍḍhakatā veditabbā. Keci pana “kaṭasīti pañcanaṃ khandhānam adhivacana”nti vadanti. Tesam yadaggena tato antadvayato saṃsārasuddhi na hoti, tadaggena te upādānakkhandhe abhivaḍḍhetīti adhippāyo. Apare pana “kaṭasivaḍḍhanā”ti padassa “aparāparam jarāmaṇehi sivathikavaḍḍhanā”ti atthaṃ vadanti. Tehipi antadvayassa saṃsārasuddhihetubhāvābhāvoyeva vutto, kaṭasiyā pana diṭṭhivaḍḍhanakaraṇabhāvo vattabbo.

Ete te ubho ante anabhiññāyāti te ete yathāvutte ubhopi ante ajānitvā “ime antā te ca evaṃgahitā evaṃanuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃabhisamparāyā”ti evaṃ ajānanāhetu ajānanakaraṇā. “Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā”tiādīsu (pu. pa. 208; a. ni. 9.43) viyassa hetuatthatā daṭṭhabbā. **Olīyanti eke** eke kāmasukhānuyogavasena saṅkocam āpajjanti. **Atidhāvanti eke** eke attakilamathānuyogavasena atikkamanti. Kāmasukhamanuyuttā hi vīriyassa akaraṇato kosajjavasena sammāpaṭipattito saṅkocamāpannatā olīyanti nāma, attaparitāpanamanuyuttā pana kosajjam pahāya anupāyena vīriyārambham karontā sammāpaṭipattiyā atikkamanato atidhāvanti nāma, tadubhayaṃ pana tattha ādinavādassanato. Tena vuttaṃ – “ubho ante anabhiññāya olīyanti eke atidhāvanti eke”ti. Tattha

taṅhābhīnandanavasena olīyanti, diṭṭhābhīnandanavasena atidhāvanti veditabbaṃ.

Atha vā sassatābhīnivesavasena olīyanti eke, ucchedābhīnivesavasena atidhāvanti eke. Gosīlādivasena hi attaparitāpanamanuyuttā ekacce “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī”ti sassatadassanaṃ abhinivisantā saṃsāre olīyanti nāma, kāmasukhamanuyuttā pana ekacce yaṃkiñci katvā indriyāni santappetukāmā lokāyatikā viya tadanugunaṃ ucchedadassanaṃ abhinivisantā anupāyena vaṭṭupacchedassa pariyesanato atidhāvanti nāma. Evaṃ sassatucchedavasenapi olīyanātidhāvanāni veditabbāni.

Ye ca kho te abhiññāyāti ye ca kho pana ariyapuggalā te yathāvutte ubho ante “ime antā evaṃgahitā evaṃanuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃabhisamparāyā”ti abhivisiṭṭhena ñāṇena vipassanāsahitāya maggapaññāya jānitvā majjhimaṃpaṭipadaṃ sammāpaṭipannā, tāya sammāpaṭipattiyā. **Tatra ca nāhesunti** tatra tasmiṃ antadvaye patitā na ahesuṃ, taṃ antadvayaṃ pajahiṃsūti attho. **Tena ca nāmaññiṃsūti** tena antadvayapahānena “mama idaṃ antadvayapahānaṃ, ahaṃ antadvayaṃ pahāsiṃ, iminā antadvayapahānena seyyo”tiādinā taṅhādīṭṭhimānamaññānāvasena na amaññiṃsu sabbamaññānaṃ sammadeva pahīnattā. Ettha ca aggaphale ṭhite ariyapuggale sandhāya “tatra ca nāhesuṃ, tena ca nāmaññiṃsū”ti atītakālavasena ayaṃ desanā pavattā, maggakkhaṇe pana adhippete vattamānakālavaseneva vattabbaṃ siyā. **Vaṭṭaṃ tesam natthi paññāpanāyāti** ye evaṃ pahīnasabbamaññānā uttamapurisā, tesam anupādāparinibbutānaṃ kammavipākakilesavasena tividhampi vaṭṭaṃ natthi paññāpanāya, vattamānakhandhabhedato uddhaṃ anupādāno viya jātavedo apaññattikabhāvameva gacchatīti attho.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upātidhāvantisuttavaṇṇanā

59. Navame **rattandhakāratimisāyanti** rattiyaṃ andhakāre mahātimisāyaṃ. Rattīpi hi andhakāravirahitā hoti, yā puṇṇamāya ratti juṅhobhāsītā. Andhakāropi “timisā”ti na vattabbo hoti abbhamaḥikādiupakkilesavirahite deve. Mahandhakāro hi “timisā”ti vuccati. Ayaṃ pana amāvasī ratti devo ca meghapaṭalasañchanno. Tena vuttaṃ – “rattandhakāratimisāyanti rattiyā andhakāre mahātimisāya”nti. **Abbhokāseti** appaṭicchanne okāse vihāraṅgaṇe. **Telappadīpesu jhāyamānesūti** telapajjotesu jalamānesu.

Nanu ca bhagavato byāmapabbhā pakatiyā byāmamattappadesaṃ abhibyāpetvā candimasūriyālokaṃ abhibhavitvā ghanabalaṃ buddhālokaṃ vissajjentī andhakāraṃ vidhamitvā tiṭṭhati, kāyappabhāpi nīlapitādivasena chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo vissajjetvā pakatiyāva samantato asītiṭṭhappadesaṃ obhāsenti tiṭṭhati, evaṃ buddhālokeneva ekobhāsabhūte bhagavato nisinnokāse padīpakaraṇe kiccaṃ natthīti? Saccam natthi, tathāpi puññatthikā upāsakā bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇatthaṃ devasikaṃ telappadīpaṃ upaṭṭhapenti. Tathā hi vuttaṃ – sāmāññaphalepi “ete maṇḍalamāle dīpā jhāyanti”ti (dī. ni. 1.159). “Rattandhakāratimisāya”nti idampi tassā rattiyā sabhāvakkittanattaṃ vuttaṃ, na pana bhagavato nisinnokāsassa andhakārabhāvato. Pūjākaraṇatthameva hi tadāpi upāsakehi padīpā kārītā.

Tasmiñhi divase sāvattvivāsino bahū upāsakā pātova sarīrapaṭijjaggaṃ katvā vihāraṃ gantvā uposathaṅgāni samādiyitvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā nagaraṃ pavisitvā mahādānāni pavattetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃ anugantvā nivattitvā attano attano gehāni gantvā sayampi paribhuñjitvā suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā gandhamālādīhatthā vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ pūjetvā keci manobhāvanīye bhikkhū payirupāsantā keci yonisomanasikarontā divasabhāgaṃ vītināmesuṃ. Te sāyanhasamaye bhagavato santike dhammaṃ sutvā satthari dhammasabhāmaṇḍapato paṭṭhāya gandhakuṭṭisamīpe ajjhokāse paññattavarabuddhāsane nisinne, bhikkhusaṅghe ca bhagavantaṃ upasaṅkamitvā payirupāsante uposathavisodhanatthañceva yonisomanasikāraparibrūhanatthañca nagaraṃ agantvā vihāreyeva vasitukāmā ohīyimsu. Atha te bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇatthaṃ bahū telappadīpe āropetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā bhikkhusaṅghassa ca añjalim katvā bhikkhūnaṃ pariyaṇte nisinnā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, “bhante, ime tīthiyā nānāvidhāni diṭṭhigatāni abhinivissa

voharanti, tathā voharantā ca kadāci sassatam, kadāci asassatam, ucchedādīsu aññataranti ekasmiṃyeva aṭṭhatvā navanavāni diṭṭhigatāni ‘idameva saccam moghamañña’nti paggayha tiṭṭhanti ummattakasadisā, tesam tathā abhinivīṭṭhānam kā gati, ko abhisamparāyo’nti. Tena ca samayena bahū paṭaṅgapāṇakā patantā tesu telappadīpesu nipatanti. Tena vuttaṃ – **“tena kho pana samayena sambahulā adhipātakā”**tiādi.

Tattha **adhipātakā**ti paṭaṅgapāṇakā, ye “salabhā”tipi vuccanti. Te hi dīpasikham adhipatanato “adhipātakā”ti adhippetā. **Āpātaparipātanti** āpātam paripātam, āpatitvā āpatitvā paripatitvā paripatitvā, abhimukhapātañceva paribbhamitvā pātañca katvāti attho. “Āpāthe paripāta”nti keci paṭhanti, āpāthe padīpassa attano āpāthagamane sati paripatitvā paripatitvāti attho. **Anayanti** avaḍḍhiṃ dukkham. **Byasananti** vināsam. Purimapadena hi maraṇamattam dukkham, pacchimapadena maraṇam tesam dīpeti. Tattha keci pāṇakā saha patanena marīṃsu, keci maraṇamattam dukkham āpajjīṃsu.

Etamattham viditvāti etaṃ adhipātakapāṇakānam attahitam ajānantānam attupakkamavasena niratthakabyasanāpattim viditvā tesam viya diṭṭhigatikānam diṭṭhābhinivesena anayabyasanāpattidīpakam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **upātidhāvanti na sāramentīti** sīlasamādhipaññāvimuttiādibhedam sāram na enti, catusaccābhisamayavasena na adhigacchanti. Tasmim pana saupāye sāre tiṭṭhanteyeva vimuttābhilāsāya tam upentā viya hutvāpi diṭṭhivipallāsena atidhāvanti atikkamitvā gacchanti, pañcupādānakkhandhe “niccam subham sukham attā”ti abhinivisitvā gaṇhantāti attho. **Navam navam bandhanam brūhayantīti** tathā gaṇhantā ca taṇhādīṭṭhisankhātam navam navam bandhanam brūhayanti vaḍḍhayanti. **Patanti pajjotamivādhīpātakā, diṭṭhe sute itiheke nivīṭṭhāti** evam taṇhādīṭṭhibandhanehi baddhattā eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhe attanā cakkhuvīññānaena diṭṭhidassaneneva vā diṭṭhe anussavūpalabbhamatteneva ca sute “itiha ekantato evameta”nti nivīṭṭhā diṭṭhābhinivesena “sassata”ntiādinā abhinivīṭṭhā, ekantahitam vā nissaraṇam ajānantā rāgādīhi ekādasahi aggīhi ādittam bhavattayasankhātam aṅgārakāsumyeva ime viya adhipātakā imaṃ pajjotam patanti, na tato sīsam ukkhipitum sakkontīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uppajjantisuttavaṇṇanā

60. Dasame **yāvākīvanti** yattakam kalam. **Yatoti** yadā, yato paṭṭhāya, yasmiṃ kāleti vā attho. **Evametaṃ, ānandāti**, ānanda, tathāgate uppanne tathāgatassa tathāgatasāvākānaṃyeva ca lābhasakkāro abhivaḍḍhati, titthiyā pana nittejā vihatappabhā pahīnalābhasakkārā hontīti yaṃ tayā vuttaṃ, etaṃ evam, na etassa aññathābhāvo. Cakkavattino hi cakkaranassa pātubhāvena loko cakkaranam muñcītvā aññattha pūjāsakkārasammānam na pavatteti, cakkaranameva pana sabbo loko sabbabhāvehi sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Iti vaṭṭānusāripuññamattanissandassapi tāva mahanto ānubhāvo, kimaṅgam pana vivaṭṭānusāripuññaphalūpatthambhassa anantāparimeyyaguṇagaṇādhārassa buddharatanassa dhammaratanassa saṅgharatanassa cāti dasseti.

Bhagavā hi sammāsambodhiṃ patvā pavattavaradhammacakko anukkamena loke ekasaṭṭhiyā arahantesu jātesu saṭṭhi arahante janapadacārikāya vissajjetvā uruvelam patvā uruvelakassapappamukhe sahasajaṭile arahatte patiṭṭhāpetvā tehi parivuto laṭṭhivanuyyāne nisīditvā bimbisārappamukhānam aṅgamagadhavāsīnam dvādasa nahutāni sāsane otāretvā yadā rājagahe vihāsi, tato paṭṭhāya bhagavato bhikkhusaṅghassa ca yathā yathā uparūpari uḷāralābhasakkāro abhivaḍḍhati, tathā tathā sabbatitthiyānam lābhasakkāro parihāyi eva.

Athekadivasam āyasmā ānando divaṭṭhāne nisīno bhagavato ca ariyasaṅghassa ca sammāpaṭipattim paccavekkhitvā pītīso manassajāto “katham nu kho titthiyāna”nti tesam paṭipattim āvajjesi. Athassa nesam sabbathāpi duppaṭipattiyeva upaṭṭhāsi. So “evam mahānubhāve nāma puññūpanissayassa dhammānudhammapaṭipattiyā ca ukkaṃsapāramippatte bhagavati, ariyasaṅghe ca dharante katham ime

aññatitthiyā evaṃ duppaṭṭipannā akatapuññā varākā lābhino sakkatā bhavissanti’ ti titthiyānaṃ lābhasakkārahāniṃ nissāya kāruññaṃ uppādetvā atha attano parivittakkaṃ ‘yāvakīvañca, bhante’ tiādinā bhagavato ārocesi. Bhagavā ca taṃ, ‘ānanda, tayā micchā parivittakka’ nti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisāṃ gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatappattasassirikaṃ mahāmukhaṃ abhippasannataraṃ katvā ‘evametaṃ, ānanda’ ti sampahaṃsitvā ‘yāvakīvañcā’ tiādinā tassa vacanaṃ paccanumodi. Tena vuttaṃ – **“atha kho āyasmā ānando...pe... bhikkhusaṅgho cā”** ti. Atha bhagavā tassaṃ aṭṭhuppattiyāṃ atītepi mayi anuppanne ekacce nīcajanā sammānaṃ labhitvā mama uppādato paṭṭhāya hatalābhasakkārā ahesunti **bāverujātakaṃ** (jā. 1.4.153 ādayo) kathesi.

Etamatthaṃ viditvā ti diṭṭhigatikānaṃ tāva sakkārasammāno yāva na sammāsambuddhā loke uppajjanti, tesāṃ pana uppādato paṭṭhāya te hatalābhasakkārā nippabhā nittejāva honti, duppaṭṭipattiyā dukkhato ca na muccantīti etamatthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **obhāsati tāva so kimīti** so khajjūpanakakimi tāvadeva obhāsati jotati dibbatī. **Yāva na unnamate pabhaṅkaroti** tīsupi mahādīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena ‘pabhaṅkaro’ ti laddhanāmo sūriyo yāva na uggamati na udeti. Anuggate hi sūriye laddhokāsā khajjūpanakā viparivattamānāpi kaṇṭakaphalasadisā tamasi vijjotanti. **Sa verocanamhi uggate, hatappabho hoti na cāpi bhāsati** ti samantato andhakāraṃ vidhamitvā kiraṇasahassena virocanaśabhāvātāya verocanaṃmake ādicce utṭhite so khajjūpanako hatappabho nittejo kāḷako hoti, rattandhakāre viya na bhāsati na dibbatī.

Evaṃ obhāsitameva takkikānanti yathā tena khajjūpanakena sūriyuggamanato pureyeva obhāsitaṃ hoti, evaṃ takketvā vitakketvā parikkappanamattena diṭṭhīnaṃ gahaṇato ‘takkikā’ ti laddhanāmehi titthiyehi obhāsitaṃ attano samayatejēna dīpetvā adhiṭṭhitaṃ tāva, **yāva sammāsambuddhā loke nuppajjanti. Na takkikā sujjhanti na cāpi sāvakā** ti yadā pana sammāsambuddhā loke uppajjanti, tadā diṭṭhigatikā na sujjhanti na sobhanti, na cāpi tesāṃ sāvakā sobhanti, aññadatthu vihatasobhā rattikhittā viya sarā na paññāyanteva. Atha vā yāva sammāsambuddhā loke nuppajjanti, tāvadeva takkikānaṃ obhāsitaṃ attano samayena jotanaṃ bālalāpanaṃ, na tato paraṃ. Kasmā? Yasmā na takkikā sujjhanti, na cāpi sāvakā. Te hi durakkhātadhammavinayā sammāpaṭṭipattirahitā na saṃsārato sujjhanti aniyyānikasāsanattā. Tenāha **“duddiṭṭhī na dukkhā pamuccare”** ti. Takkikā hi ayāthāvaladdhikatāya duddiṭṭhino micchābhinivitṭhaditṭhikā viparītadassanā taṃ diṭṭhiṃ anissajjitvā saṃsāradukkhato na kadācīpi muccantīti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca jaccandhavaggavaṇṇanā.

7. Cūlavaggo

1. Paṭhamalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

61. Cūlavaggassa paṭhame **lakuṇḍakabhaddiyanti** ettha **bhaddiyoti** tassa āyasmato nāmaṃ, kāyassa pana rassattā ‘lakuṇḍakabhaddiyo’ ti naṃ sañjānanti. So kira sāvatthivāsī kulaputto mahaddhano mahābhogo rūpena apāsādiko dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako. So ekadivasāṃ sathhari jetavane viharante upāsakehi saddhiṃ vihāraṃ gantvā dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado sattu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā vipassanāya kammaṃ karonto sotāpattiphalaṃ pāpuṇi. Tadā sekkhā bhikkhū yebhuyyena āyasmantaṃ sārīputtaṃ upasaṅkamitvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ yācanti, dhammadesanaṃ yācanti, pañhaṃ pucchanti. So tesāṃ adhippāyaṃ pūrento kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, dhammaṃ deseti, pañhaṃ vissajjeti. Te ghaṭentā vāyamaṇṭā appekacce sakadāgāmiphalaṃ, appekacce anāgāmiphalaṃ, appekacce arahattaṃ, appekacce tisso vijjā, appekacce chaḷabhiññā, appekacce catasso paṭisambhidā adhigacchanti. Te disvā lakuṇḍakabhaddiyopi sekho samāno kālaṃ ñatvā attano cittakallatañca sallekhañca paccavekkhitvā dhammasenāpatiṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro sammodamāno dhammadesanaṃ yāci. Sopissa ajjhāsayassa anurūpaṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ – **“tena kho pana samayena āyasmā sārīputto āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ anekapariyāyena**

dhammiyā kathāya sandassetī’’tiādi.

Tattha **anekapariyāyenāti** ‘‘itipi pañcakkhandhā aniccā, itipi dukkhā, itipi anattā’’ti evaṃ anekehi kāraṇehi. **Dhammiyā kathāyāti** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayāḍipakāsaniyā dhammiyā kathāya. **Sandassetīti** tāniyeva aniccāḍilakkhaṇāni udayabbayāḍike ca sammā dasseti, hatthena gahetvā viya paccakkhato dasseti. **Samādapetīti** tattha lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ sammā ādapeti, yathā vīthipaṭipannā hutvā pavattati, evaṃ gaṇhāpeti. **Samuttejetīti** vipassanāya āradhāya saṅkhārānaṃ udayabbayāḍīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahaniggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanaṃ majjhimaṃ vīthiṃ otāretvā yathā vipassanāñānaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejeti, visadāpanavasena vodapeti. **Sampahaṃsetīti** tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena ceva upariladdhabbhāvanābalena ca cittaṃ sammā pahaṃseti, laddhassādasena vā suṭṭhu toseti. **Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccīti** yathā yathā dhammasenāpati dhammaṃ deseti, tathā tathā tathalakkhaṇaṃ vipassantassa therassa ca desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyā ñāṇassa paripākaṃ gatattā desanānusārena ñāṇe anupavattante kāmāsavāḍīsu kañci āsavaṃ aggahetvā maggapaṭipāṭiyāva anavasesato cittaṃ vimucci, arahattaphalaṃ sacchākāsīti attho.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa aññārādhanasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **uddhanti** rūpadhātuyā arūpadhātuyā ca. **Adhoti** kāmādhātuyā. **Sabbadhīti** sabbasmimpi saṅkhāragate. **Vippamuttoti** pubbhāge vikkhambhanavimuttiyā aparabhāge samucchedaṭṭhāpassaddhivimuttihi sabbappakārena vimutto. Ettha ca **uddhaṃ vippamuttoti** etena pañcuddhambhāgiyasaṃyojanapahānaṃ dasseti. **Adho vippamuttoti** etena pañcorambhāgiyasaṃyojanapahānaṃ. **Sabbadhi vippamuttoti** etena avasiṭṭhasabbākusalapahānaṃ dasseti. Atha vā **uddhanti** anāgatakālaggahaṇaṃ. **Adhoti** atītakālaggahaṇaṃ. Ubhayaggahaṇeneva tadubhayapaṭisaṃyuttattā paccuppanno addhā gahito hoti, tattha anāgatakālaggahaṇena anāgatakhandhāyatanadhātuyo gahitā. Sesapadesupi eseva nayo. **Sabbadhīti** kāmabhedāḍike sabbasmiṃ bhave. Idaṃ vuttaṃ hoti – anāgato atīto paccuppannoti evaṃ tiyaddhasaṅgahite sabbasmiṃ bhave vippamuttoti.

Ayaṃhamasmīti anānupassīti yo evaṃ vippamutto, so rūpavedanāḍīsu ‘‘ayaṃ nāma dhammo ahamasmī’’ti diṭṭhimānamaññānāvasena evaṃ nānupassati. Tassa tathā dassane kāraṇaṃ natthīti adhippāyo. Atha vā **ayaṃhamasmīti anānupassīti** idaṃ yathāvuttāya vimuttiyā adhigamupāyadīpanaṃ. Tiyaddhasaṅgahite tebhūmake saṅkhāre ‘‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti pavattanasabhāvāya maññānāya anadhiṭṭhānaṃ katvā ‘‘netāṃ mama, nesohamasmi, na me so attā’’ti evaṃ uppajjamānā yā pubbhāgavuttānagāminī vipassanā, sā vimuttiyā padaṭṭhānaṃ. **Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atīṇṇapubbaṃ apunabbhavāyāti** evaṃ dasahi saṃyojanehi sabbākusalehi ca sabbathā vimutto arahā ariyamaggādhigamanato pubbe supinantepi atīṇṇapubbaṃ kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti imaṃ catubbidhaṃ oghaṃ, saṃsāramahoghameva vā apunabbhavāya anupādisesāya nibbānāya udatāri uttiṇṇo, uttaritvā pāre ṭhitoti attho.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

62. Dutīye sekhaṃ maññamānoti ‘‘sekho aya’’nti maññamāno. Tatrāyaṃ vacanatto – sikkhatīti sekho. Kiṃ sikkhati? Adhisīlaṃ adhicitṭaṃ adhipaṇṇāṇa. Atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sā etassa sīlanti sekho. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na pariniṭṭhitasikkho asekhō viya tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekho. **Bhiyyosomattāyāti** pamānato uttari, pamāṇaṃ atikkamitvā adhikataranti attho. Āyasmā hi lakuṇḍakabhaddiyo paṭhamasutte vuttena vidhinā

paṭhamovādena yathānisinnova āsavakkhayappatto. Dhammasenāpati pana tassa taṃ arahattappattiṃ anāvajjanena ajānitvā “sekhoyevā”ti maññamāno appaṃ yācito bahuṃ dadamāno uḷārapuriso viya bhiyyo bhiyyo anekapariyāyena āsavakkhayāya dhammaṃ kathetiyeva. Āyasmāpi lakuṇḍakabhaddiyo “katakiḍḍo dānāhaṃ, kiṃ iminā ovādenā”ti acintetvā saddhammagāravena pubbe viya sakkaccaṃ suṇātiyeva. Taṃ disvā bhagavā gandhakuṭiyāṃ nisinnoyeva buddhānubhāvena yathā dhammasenāpati tassa kilesakkhayaṃ jānāti, tathā katvā imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena**”tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarassutte vuttameva.

Gāthāyaṃ pana **acchecchi vaṭṭanti** anavasesato kilesavaṭṭaṃ samucchindi, chinne ca kilesavaṭṭe kammavaṭṭampi chinnameva. **Byagā nirāsanti** āsā vuccati taṇhā, natthi ettha āsāti nirāsaṃ, nibbānaṃ. Taṃ nirāsaṃ visesena agā adhigatoti byagā, aggamaggassa adhigatattā puna adhigamakāraṇena vinā adhigatoti attho. Yasmā taṇhā dukkhasamudayabhūtā, tāya pahīnāya appahīno nāma kilesa natthi, tasmāssa taṇhāpahānaṃ savisesaṃ katvā dassento “**visukkhā saritā na sandatī**”ti āha. Tassattho – catutthasūriyapātubhāvena viya mahānadiyo catutthamaggañāṇuppadena anavasesato visukkhā visositā taṇhāsaritā nadī na sandati, ito paṭṭhāya na pavattati. Taṇhā hi “saritā”ti vuccati. Yathāha – “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”ti (dha. pa. 341), “saritā visattikā”ti (dha. sa. 1065; mahāni. 3) ca. **Chinnaṃ vaṭṭaṃ na vattatī** evaṃ kilesavaṭṭasamucchedena chinnaṃ vaṭṭaṃ anuppādadhamaṃ avipākadhamaṃ āpādanena upacchinnaṃ kammavaṭṭaṃ na vattati na pavattati. **Esevanto dukkhassatī** yadetāṃ sabbaso kilesavaṭṭābhāvato kammavaṭṭassa appavattanaṃ, so āyatīṃ vipākavaṭṭassa ekamaṃseva anuppādo eva sakalassāpi saṃsāradukkhassa anto paricchedo parivaṭṭamabhāvoti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasattasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **kāmesūti** vatthukāmesu. **Ativelanti** velaṃ atikkamitvā. **Sattāti** ayonisomanasikārabahulatāya vijjānānampi ādīnavaṃ anoloketvā assādameva saritvā sajjanavasena sattā, āsattā laggāti attho. **Rattāti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakāraṇena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhāti** abhikānkhanaśabhāvena abhijjhanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitāti** rāgamucchitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitāti** kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohaṃ āpannā. **Ajjhopannāti** anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Sammattakajātāti** kāmesu pātabyataṃ āpajjantā appasukhavedanāya sammattakā suṭṭhu mattakā jātā. “Sammodakajātā”tipi pāṭho, jātasammodanā uppannapahaṃsāti attho. Sabbehipi padehi tesāṃ taṇhādhipannataṃyeva vadati. Ettha ca paṭhamāṃ “kāmesū”ti vatvā punapi “kāmesū”ti vacanaṃ tesāṃ sattānaṃ tadadhimuttidīpanatthaṃ. Tena sabbiriyāpathesu kāmaguṇasamaṅgino hutvā tadā vihariṃsūti dasseti.

Tasmiñhi samaye ṭhapetvā ariyasāvake sabbe sāvattivāsino ussavaṃ ghoṣetvā yathāvibhavaṃ āpānabhūmiṃ sajjetvā bhuñjantā pivantā āvi ceva raho ca kāme paribhuñjantā indriyāni paricārentā kāmesu pātabyataṃ āpajjimsu. Bhikkhū sāvattiyāṃ piṇḍāya carantā tattha tattha gehe āramuyyānādīsu ca manusse ussavaṃ ghoṣetvā kāmaninne tathā paṭipajjante disvā “vihāraṃ gantvā saṅhasukhumaṃ dhammaṃ labhissāma”ti bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Tena vuttaṃ – “**atha kho sambahulā bhikkhū...pe... kāmesu viharanti**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesāṃ manussānaṃ āpānabhūmiramaṇīyesu mahāpariḷāhesu anekānathānubandhesu ghorāsayhakaṭukaphalesu kāmesu anādīnavadassitaṃ sabbākārato viditvā kāmānañceva kilesānañca ādīnavavibhāvanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **kāmesu sattāti** vatthukāmesu kilesakāmena rattā mattā sattā visattā laggā laggitā saṃyuttā. **Kāmasaṅgasattāti** tāyeva kāmasattiyā vatthukāmesu rāgasāṅgena ceva diṭṭhimānadosaavijjāsaṅgehi ca sattā āsattā. **Samyojane vajjamapassamānāti** kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭena, bhavādike vā bhavantarādīhi, satte vā dukkhehi saṃyojanato bandhanato saṃyojananāmake kāmarāgādikilesajāte saṃyojanīyesu

dhammesu assādānupassitāya vaṭṭadukkhamūlabhāvādikaṃ vajjaṃ dosaṃ ādīnavaṃ apassantā. **Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā, oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahantanti** evaṃ ādīnavadassanābhāvena saṃyojanasabhāvesu saṅgesu, saṃyojanasaṅkhātehi vā saṅgehi tesāṃ visayesu tebhūmakadhammesu sattā vipulavisayatāya anādikālatāya ca vipulaṃ vitthiṇṇaṃ mahantañca kāmādioghaṃ, saṃsāroghameva vā na kadāci tareyyuṃ, ekamseneva tassa oghassa pāraṃ na gaccheyyunti attho.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutīyasattasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **andhikatāti** kāmā nāma anandhampī andhaṃ karonti.

Yathāha –

“Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati;
Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate nara”nti. (itivu. 88; mahāni. 5; cūḷani.
khaggavisāṇasuttaniddeśa 128) –

Tasmā kāmēna anandhāpi andhā katāti andhikatā. Sesāṃ anantarassutte vuttanayameva. Tattha hi manussānaṃ pavatti bhikkhūhi disvā bhagavato ārocitā, idha bhagavatā sāmānyeva diṭṭhāti ayameva viseso. Sathā sāvattāhito nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanto antarāmagge aciravatiyaṃ nadiyaṃ macchabandhehi oḍḍitaṃ kuminaṃ pavisitvā nikkhantaṃ asakkante bahū macche passi, tato aparabhāge ekaṃ khīrapakaṃ vacchaṃ goravaṃ katvā anubandhitvā thaṇṇapipāsāya gīvaṃ pasāretvā mātu antarassattiyaṃ mukhaṃ upanentaṃ passi. Atha bhagavā vihāraṃ pavisitvā pāde pakkhāletvā paññattavarabuddhāsane nisīno pacchimaṃ vatthudvayaṃ purimassa upamānabhāvena gahetvā imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **kāmandhāti** vatthukāmesu kilesakāmēna andhā vicakkhukā katā. **Jālasaṅchannāti** sakattabhāvaparattabhāvesu ajjhattikabāhirāyatanesu, tannissitesu ca dhammesu atītādivasena anekabhedabhinnesu heṭṭhupariyavasena aparāparaṃ uppattiyā antogadhānaṃ anattāhāvato ca jālabhūtāya taṇhāya sukhumacchiddena jālena parivuto viya udakarahado saṅchannā paliguṇṭhitā ajjhotthaṭṭā. **Taṇhāchadanachādītāti** taṇhāsāṅkhātena chadanena sevālapaṇakena viya udakaṃ chādītā, paṭicchannā pihītāti attho. Padadvayenāpi kāmāchandanīvaraṇanivāritakusalacittācāratāṃ dasseti.

Pamattabandhunā baddhāti kilesamārena devaputtamārena ca baddhā. Yadaggena hi kilesamārena baddhā, tadaggena devaputtamārenāpi baddhā nāma honti. Vuttañhetā –

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;
Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasi”ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Namuci kaṇho pamattabandhūti tīṇi māraṣsa nāmāni. Devaputtamāropi hi kilesamāro viya anattāna pamatte satte bandhatīti pamattabandhu. “Pamattā bandhane baddhā”tipi paṭhanti. Tattha **bandhaneti** kāmāguṇabandhaneti attho. **Baddhāti** niyamitā. Yathā kiṃ? **Macchāva kumināmukhe** yathā nāma macchabandhakena oḍḍitassa kuminassa mukhe pavitṭhā macchā tena baddhā hutvā maraṇamanventi pāpuṇanti, evameva mārena oḍḍitena kāmāguṇabandhanena baddhā ime sattā **jarāmarāṇamanventi**. **Vaccho khīrapakova mātaraṃ** yathā khīrapāyī taruṇavaccho attano mātaraṃ anveti anugacchati, na aññaṃ evaṃ mārabandhanabaddhā sattā saṃsāre paribbhamantā maraṇameva anventi anugacchanti, na aṇaṃ amaraṇaṃ nibbānanti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aparalakuṇḍakabhaddīyasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhitoti** āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo ekadivasam sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ gāmantarena piṇḍāya caritvā katabhattakicco pattam vodakam katvā thavikāya pakkhipitvā amse laggetvā cīvaram saṅgharivitvā tampi vāmaṃse ṭhapetvā pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokiteṇa vilokiteṇa samiñjiteṇa pasāriteṇa okkhittacakkhu iriyāpathasampanno attano satipaññāvepullam pakāseto viya satisampajaññaṃ sūpaṭṭhitam katvā samāhitena cittaṇa pade padaṃ nikkhipanto gacchati, gacchanto ca bhikkhūnaṃ pacchato pacchato gacchati tehi bhikkhūhi asaṃmisso. Kasmā? Asaṃsaṭṭhavihāritāya. Apica tassāyasmato rūpaṃ paribhūtaṃ paribhavaṭṭhānīyaṃ puthujjanā ohīlenti. Thero taṃ jānitvā piṭṭhito piṭṭhito gacchati “mā ime maṃ nissāya apuññaṃ pasaviṃsū”ti. Evaṃ te bhikkhū ca thero ca sāvatthiṃ patvā vihāraṃ pavisitvā yena bhagavā tenupasaṅkamanti. Tena vuttam – “**tena kho pana samayena āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo**”tiādi.

Tattha **dubbaṇṇanti** virūpaṃ. Tenassa vaṇṇasampattiyā saṅghānasampattiyā ca abhāvaṃ dasseti. **Duddasikanti** apāsādikadassanaṃ. Tenassa anubyañjanasampattiyā ākārasampattiyā ca abhāvaṃ dasseti. **Okoṭimakanti** rassaṃ. Iminā ārohasampattiyā abhāvaṃ dasseti. **Yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpanti** puthujjanabhikkhūhi ohīlitarūpaṃ. Puthujjanā ekacce chabbaggiyādayo tassāyasmato guṇam ajānantā hatthakaṇṇacūlikādīsū gaṇhantā parāmasantā kīlāntā paribhavanti, na ariyā, kalyāṇaputhujjanā vā.

Bhikkhū āmantesīti kasmā āmantesi? Therassa guṇam pakāsetuṃ. Evaṃ kira bhagavato ahosi “ime bhikkhū mama puttassa mahānubhāvataṃ na jānanti, tena taṃ paribhavanti, taṃ nesam dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya bhavissati, handāhaṃ imassa guṇe bhikkhūnaṃ pakāsetvā paribhavato naṃ mocessāmi”ti.

Passatha noti passatha nu. **Na ca sā samāpatti sulabharūpā, yā tena bhikkhūnaṃ asamāpannapubbāti** rūpasamāpatti arūpasamāpatti brahmavihārasamāpatti nirodhasamāpatti phalasangāpatti evaṃ pabhedā sāvakaśādhāraṇā yā kāci samāpattiyo nāma, tāsu ekāpi samāpatti na sulabharūpā, dullabhā, natthiyeva sā tena lakuṇḍakabhaddiyena bhikkhūnaṃ asamāpannapubbā. Etenassa yaṃ vuttam. “**Mahiddhiko mahānubhāvo**”ti, tattha mahiddhikataṃ pakāsetvā idāni mahānubhāvataṃ dassetuṃ “**yassa catthāyā**”tiādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Ettha ca bhagavā “eso, bhikkhave, bhikkhū”tiādinā, “bhikkhave, ayaṃ bhikkhu na yo vā so vā dubbaṇṇo duddasiko okoṭimakoti bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchatīti ca ettakena na oññātabbo, atha kho mahiddhiko mahānubhāvo, yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbam taṃ tena anuppattaṃ, tasmā taṃ pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā oloketha, taṃ vo dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa mahiddhikatāmahānubhāvataḍibhedam guṇarāsiṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **nelaṅgoti** elaṃ vuccati doso, nāssa elanti nelaṃ. Kiṃ pana taṃ? Suparisuddhasīlaṃ. Tañhi niddosaṭṭhena idha “nela”nti adhippetam. Taṃ nelaṃ padhānabhūtaṃ aṅgaṃ etassāti nelaṅgo. So yaṃ “ratho”ti vakkhati, tena sambandho, tasmā suparisuddhasīlaṅgoti attho. Arahattaphalasīlañhi idhādhippetam. Seto pacchādo etassāti **setapacchādo**. **Pacchādoti** rathassa upari attharittabakambalādi. So pana suparisuddhadhavalabhāvena seto vā hoti rattanīlādīsū vā aññataro. Idha pana arahattaphalavimuttiyā adhippetattā suparisuddhabhāvaṃ upādāya “setapacchādo”ti vuttam yathā aññatrāpi “ratho sīlaparikkhāro”ti. Eko satisaṅkhāto aro etassāti **ekāro**. **Vattatīti** pavattati. **Rathoti** therassa attabhāvaṃ sandhāya vadati.

Anīghanti niddukkham, khobhavirahitaṃ yānaṃ viya kilesaparikhobhavirahitanti attho. **Āyantanti** sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantam. **Chinnasotanti** pacchinnasotam. Pakatirathassa hi sukhapavattanatthaṃ akkhasāsesu nābhīyañca upalittānaṃ sappitelādīnaṃ soto savanaṃ sandanaṃ hoti, tena so acchinnasoto nāma hoti. Ayaṃ pana chattiṃsatīyā sotānaṃ anavasesato pahīnattā chinnasoto nāma hoti, taṃ chinnasotam. Natthi etassa bandhananti **abandhano**. Rathūpattharassa hi akkhena saddhiṃ niccalabhāvakaranaṭṭham bahūni bandhanāni honti, tena so sabandhano. Ayaṃ pana sabbasaṃyojanabandhanānaṃ anavasesato parikkhīnattā abandhano, taṃ abandhanaṃ. **Passāti** bhagavā therassa guṇehi somanassappatto hutvā attānaṃ vadati.

Iti sathhā āyasmantaṃ lakunḍakabhaddiyaṃ arahattaphalasīsena sucakkaṃ, arahattaphalavimuttiyā suuttaracchadaṃ, sūpaṭṭhitāya satiyā svāraṃ, kilesaparikhobhābhāvena aparikhobhaṃ, taṇhūpalepābhāvena anupalepaṃ, saṃyojanādīnaṃ abhāvena abandhanaṃ suparikkhittaṃ suyuttaṃ ājaññarathaṃ katvā dasseti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Taṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe aññāsikoṇḍaññoti ettha koṇḍaññoti tassāyasmato gottato āgatanāmaṃ. Sāvakesu pana sabbapaṭṭhamāṃ ariyasaccāni paṭivijjhīti bhagavatā “aññāsi vata, bho, koṇḍañño”ti (mahāva. 17; saṃ. ni. 5.1081) vuttaudānavasena thero sāsane “aññāsikoṇḍañño”tveva paññāyittha. **Taṇhāsāṅkhayavimuttinti** taṇhā saṅkhīyati pahīyati etthāti taṇhāsāṅkhayo, nibbānaṃ. Tasmīṃ taṇhāsāṅkhaye vimutti. Taṇhā vā saṅkhīyati pahīyati etenāti taṇhāsāṅkhayo, ariyamaggo. Tassa phalabhūtā, pariyośānabhūtā vā vimuttīti taṇhāsāṅkhayavimutti, nippariyāyena arahattaphalasamāpatti. Taṃ paccavekkhamāno nisinna hoti. Ayañhi āyasmā bahulaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjati, tasmā idhāpi evamakāsi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ aññāsikoṇḍaññattherassa aggaphalapaccavekkhaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa mūlaṃ chamā natthīti** yassa ariyapuggalassa attabhāvarukkhamūlabhūtā avijjā, tassāva patiṭṭhā hetubhūtā āsavanīvaraṇaayonisomanasikārasāṅkhātā chamā pathavī ca natthi aggamaggena samugghātittā. **Paṇṇā natthi kuto latāti** natthi latā kuto paṇṇāti padasambandho. Mānātimānādīpabhedā sākāpasākāhāsāṅkhātā latāpi natthi, kuto eva madappamādamāyāsāṭṭheyyādīpaṇṇānīti attho. Atha vā **paṇṇā natthi kuto latāti** rukkhāṅkurassa vaḍḍhamānassa paṭṭhamāṃ paṇṇāni nibbattanti. Pacchā sākāpasākāhāsāṅkhātā latāti katvā vuttaṃ. Tattha yassa ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa attabhāvarukkhaṃ ariyamaggassa bhāvitattā yaṃ avijjāsāṅkhātāṃ mūlaṃ, tassa patiṭṭhānabhūtāṃ āsavādi ca natthi. Mūlaggaṇeṇeva cettha mūlakāraṇattā bījaṭṭhāniyaṃ kammaṃ tadabhāvopi gahitoyevāti veditabbo. Asati ca kammabīje taṇnimitto viññāṇāṅkuro, viññāṇāṅkuranimittā ca nāmarūpasalāyatanapattasākāhādayo na nibbattissantiyeva. Tena vuttaṃ – “yassa mūlaṃ chamā natthi, paṇṇā natthi kuto latā”ti.

Taṃ dhīraṃ bandhanā muttanti taṃ catubbidhasammappadhānavīriyayogena vijitamārattā dhīraṃ, tato eva sabbakilesābhisaṅkhārābandhanato muttaṃ. **Ko taṃ ninditumarahatīti** ettha nti nipātamaṃ. Evaṃ sabbakilesavippamuttaṃ sīlādianuttaraguṇasamannāgataṃ ko nāma viññujātiko ninditūṃ garahitūṃ arahati nindānimittasēva abhāvato. **Devāpi naṃ pasamsantīti** aññadatthu devā sakkādayo guṇavisesavidū, **apisaddena** manussāpi khattiyapaṇḍitādayo pasamsanti. Kiñca bhīyyo **brahmunāpi pasamsito** mahābrahmunāpi aññehipi brahmanāgayakkhagandhabādīhipi pasamsito thomitoyevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Papañcakhayasuttavaṇṇanā

67. Sattame **papañcasaññāsāṅkhāpahānanti** papañcenti yattha sayāṃ uppannā, taṃ santānaṃ vitthārenti ciraṃ ṭhapentīti papañcā, kilesā. Visēsato rāgadosamohataṇhādīṭṭhimānā. Tathā hi vuttaṃ –

“Rāgo papañco, doso papañco, moho papañco, taṇhā papañco, diṭṭhi papañco, māno papañco”ti. –

Apica saṃkilesaṭṭho papañcaṭṭho, kacavaraṭṭho papañcaṭṭho. Tattha rāgapapañcassa subhasaññā nimittaṃ, dosapapañcassa āghātavattu, mohapapañcassa āsavā, taṇhāpapañcassa vedanā, diṭṭhipapañcassa saññā, mānapapañcassa vitakko nimittaṃ. Tehi papañcehi sahatā saññā papañcasaññā. Papañcasaññānaṃ saṅkhā bhāgā koṭṭhāsā papañcasaññāsāṅkhā. Atthato saddhiṃ nimittehi taṃtaṃpapañcassa pakkhiyo kilesagaṇo.

Saññāgahaṇaṇcettha tassa nesam sādharmaṇahetubhāvena. Vuttañhetam – “saññānidāna hi papañcasankhā”’ti (su. ni. 880). Tesam pahānam, tena tena maggena rāgādikilesānam samucchedananti attho.

Tadā hi bhagavā atītāsu anekakoṭṭisatasahasasankhāsu attano jātīsu anathassa nimittabhūte kilese imasmim carimabhava ariyamaggena bodhimaṇḍe savāsane pahīne paccavekkhitvā sattasantānaṇca kilesacaritam rāgādikilesasamkiliṭṭham kaṅgiyapunnalābum viya takkabharitacāṭim viya vasāpītapilotikam viya ca dubbinimociyam disvā “evam gahanam nāmidam kilesavaṭṭam anādikālabhāvitaṃ mayham anavasesam pahīnam, aho suppahīna”’nti uppannapītipāmojjo udānam udānesi. Tena vuttam – “**atha kho bhagavā attano papañcasaññāsankhāpahānam viditvā tāyam velāyam imam udānam udānesi**”’ti.

Tattha yassa papañcā ṭhiti ca natthīti yasmā bhagavā attānameva param viya katvā niddisati tasmā yassa aggapuggalassa vuttalakkaṇā papañcā, tehi katā saṃsāre ṭhiti ca natthī. Nettiyam pana “ṭhiti nāma anusayo”’ti (netti. 27) vuttam. Anusayo hi bhavapavattiyā mūlanti. Satte saṃsāre papañcentīti papañcā. “Papañcaṭṭhiti”’ti ca pāṭho. Tassattho – papañcānam ṭhiti vijjamaṇatā maggena asamucchedo papañcaṭṭhiti, papañcā eva vā avasiṭṭhakusalākusalavipākānam pavattiyā hetubhāvato vaṭṭassa ṭhiti papañcaṭṭhiti, sā yassa aggapuggalassa natthī. **Sandānam palighaṇca vītivattoti** yo bandhanaṭṭhena santānasadisattā “sandāna”’nti laddhanāmā taṇhādīṭṭhiyo, nibbānanagarapavesanisedhanato palighasadisattā palighasankhātam avijjaṇca vītivatto savāsanapahānena viśesato atikkanto. Apare pana kodham “sandāna”’nti vadanti, tam na gahetabbam. So hi “parābhisaṅganī”’ti vuttoti.

Tam nittaṇham munim carantanti tam sabbathāpi taṇhābhāvena nittaṇham, ubhayalokamunanato attahitaparahitamunanato ca munim, ekanteneva sabbasattahitattam catūhi iriyāpathehi nānasamāpatticārehi anaññasādhāraṇena ṇānacārena ca carantam. **Nāvajānāti sadevakopi lokoti** sabbo sapaññajātiko sattaloko sadevakopi sabrahmakopi na kadācīpi avajānāti na paribhoti, atha kho ayameva loke aggo seṭṭho uttamo pavaroti garuṃ karonto sakkaccaṃ pūjāsakkāranirato hotīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaccānasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **ajjhantanti** ettha ayam **ajjhantasaddo** “cha ajjhantikāni āyatanāni”’tiādīsu (ma. ni. 3.304) ajjhantajjhatte āgato. “Ajjhantā dhammā (dha. sa. tikamātikā 20), ajjhantam vā kāye kāyānupassī”’tiādīsu (dī. ni. 2.373-374) niyakajjhatte. “Sabbanimittānam amanasikārā ajjhantam suññatam upasampajja viharatī”’tiādīsu (ma. ni. 3.187) visayajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasaṃpatti hi buddhānam issariyaṭṭhānam nāma. “Tenānanda, bhikkhunā tasmimyeva purimasim samādhinimite ajjhantameva cittaṃ saṅghapetabba”’ntiādīsu (ma. ni. 3.188) gocarajjhatte. Idhāpi gocarajjhatteyeva daṭṭhabbo. Tasmā **ajjhantanti** gocarajjhattabhūte kammaṭṭhānārammaṇetī vuttam hoti. **Parimukhanti** abhimukham. **Sūpaṭṭhitāyāti** suṭṭhu upaṭṭhitāya kāyagatāya satiyā. Satisīsenā cettha jhānam vuttam. Idam vuttam hoti “ajjhantam kāyānupassanāsatiṭṭhānavasena paṭiladdham uḷāram jhānam samāpajjitvā”’ti.

Ayañhi thero bhagavati sāvattiyam viharante ekadivasam sāvattiyam piṇḍāya caritvā pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto vihāram pavisitvā bhagavato vattam dassetvā divāṭṭhāne divāvihāram nisino nānasamāpattīhi divasabhāgam vītināmetvā sāyanhasamayam viharāmajjham otarivā bhagavati gandhakuṭiyam nisinne “akālo tāva bhagavantaṃ upasaṅkamitu”’nti gandhakuṭiyā avidūre, aññatarasmim rukkhāmūle kālāparicchedam katvā yathāvuttam samāpattim samāpajjitvā nisīdi. Satthā tam tathānisinnam gandhakuṭiyam nisinnoyeva passi. Tena vuttam – “**tena kho pana samayena āyasmā mahākaccāno... pe... sūpaṭṭhitāyā**”’ti.

Etamattham viditvāti etaṃ āyasmato mahākaccānattherassa satipaṭṭhānabhāvanāvasena adhigatam jhānam pādakaṃ katvā samāpajjanam sabbākārato viditvā tadatthadīpanam **imam udānam udānesi**.

Tattha yassa siyā sabbadā sati, satatam kāyagatā upaṭṭhitāti yassa āradhāvipassakassa ekadivasam

cha koṭṭhāse katvā sabbasmimpi kāle nāmarūpabhedena duvidhepi kāye gatā kāyārammaṇā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ aniccādisammasanavasena satataṃ niran taraṃ sātaccābhiyogavasena sati upaṭṭhitā siyā.

Ayaṃ kirāyasmā paṭhamam kāyagatāsaticammaṭṭhānavasena jhānaṃ nibbattetvā taṃ pāda kaṃ katvā kāyānupassanāsati paṭṭhānamukhena vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patto. So aparabhāgepi yebhuyyena tameva jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattheva ca vipassitvā phalasa māpattiṃ samāpajjati. Svāyaṃ yena vidhinā arahattaṃ patto, taṃ vidhiṃ dassento satthā “yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā” ti vatvā tassā upaṭṭhānākāraṃ vibhāvetuṃ “**no cassa no ca me siyā, na bhavissati na ca me bhavissati**” ti āha.

Tassattho dvidhā veditabbo sammasanato pubbhāgavasena sammasanakālavasena cāti. Tesu pubbhāgavasena tāva **no cassa no ca me siyā** ti atītakāle mama kilesakammaṃ no cassa na bhaveyya ce, imasmiṃ paccuppanakāle ayaṃ atabhāvo no ca me siyā na me uppajjeyya. Yasmā pana me atīte kammakilesā ahesuṃ, tasmā taṃnimitto etarahi ayaṃ me atabhāvo pavattati. **Na bhavissati na ca me bhavissati** ti imasmiṃ atabhāve paṭipakkhādhi gamena kilesakammaṃ na bhavissati na uppajjissati me, āyatim vipākavattaṃ na ca me bhavissati na me pavattissati. Evaṃ kālattaye kammakilesahetukaṃ idaṃ mayhaṃ atabhāvasaṅkhātaṃ khandhapañcakaṃ, na issarādihetukaṃ, yathā ca mayhaṃ, evaṃ sabbasattānanti sappaccayanāmarūpadassanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Sammasanakālavasena pana **no cassa no ca me siyā** ti yasmā idaṃ khandhapañcakaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā, evaṃ yadi ayaṃ attā nāma nāpi khandhapañcaka vinimutto koci no cassa no ca siyā na bhaveyya, evaṃ, bhante, no ca me siyā mama santakaṃ nāma kiñci na bhaveyya. **Na bhavissati** ti attani attaniye bhavitabbaṃ yathā cidaṃ nāmarūpaṃ etarahi ca atīte ca attattaniyaṃ suññaṃ, evaṃ na bhavissati na me bhavissati, anāgatepi khandhavinimutto attā nāma na koci na me bhavissati na pavattissati, tato eva kiñci palibodhaṭṭhāniyaṃ na me bhavissati āyatimpi attaniyaṃ nāma na me kiñci bhavissati. Iminā tīsu kālesu “aha” nti gahetabbassa abhāvato “mama” nti gahetabbassa ca abhāvaṃ dasseti. Tena catukkoṭṭikā suññatā pakāsitaṃ hoti.

Anupubbavīhāri tattha soti evaṃ tīsupi kālesu attattaniyaṃ suññataṃ tattha saṅkhāragate anupassanto anukkamena udayabbayaññādivipassanāññānesu uppajjamānesu anupubbavipassanāvīhāravasena anupubbavīhārī samāno. **Kāleneva tare visattikanti** so evaṃ vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito yogāvaca ro indriyānaṃ paripākagatakālena vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya maggena ghaṭitakālena ariyamaggassa uppattikālena sakalassa bhavattayassa saṃtananato visattikāsaṅkhātaṃ taṇhaṃ tareyya, vitaritvā tassā paratīre tiṭṭheyyati adhippāyo.

Iti bhagavā aññāpadesena āyasmato mahākaccānassa arahattupattidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udapānasuttavaṇṇanā

69. Navame **malle**sūti mallā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena “mallā” ti vuccati, tesu malle su, yaṃ loke “mallo” ti vuccati. Keci pana “mālesū” ti paṭhanti. **Cāriyaṃ caramā**noti aturita cārikāvasena mahāmaṇḍalajanapadacārikaṃ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṅghenā**ti aparicchedaguṇena mahantena samaṇagaṇena. Tadā hi bhagavato mahābhikkhuparivāro aho si. **Thūṇaṃ nāma mallānaṃ brāhmaṇagā**moti puratthimadakkhiṇāya disāya majjhimadesassa avadhīṭṭhāne malladesa thūṇanāmakō brāhmaṇabahulatāya brāhmaṇagāmo. **Tadavasari**ti taṃ avasari, thūṇagāmaggaṃ pāpuṇṭi attho. **Assosunti** suṇiṃsu, sotadvārasampattavacananiḅghosānusārena jāniṃsūti attho. **Khoti** padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosunyeva, na tesam savanantarāyo aho si ti vuttaṃ hoti. Padapūraṇena padabyañjanasiliṭṭhattamameva. **Thūṇeyyakā**ti thūṇagā mavāsino. **Brāhmaṇagahapatikā**ti ettha brahmaṃ aṇantīti brāhmaṇā, mante sajjhāyantīti attho. Idameva hi

jātibrahmaṇānaṃ nibbacanaṃ, ariyā pana bāhitapāpattā “brāhmaṇā”ti vuccanti. **Gahapatikā**ti khattiyabrahmaṇe vajjetvā ye keci agāraṃ ajjhāvasantā vuccanti, visesato vessā. Brāhmaṇā ca gahapatikā ca brāhmaṇagahapatikā.

Idāni yamatthaṃ te assosum, taṃ dassetuṃ “**samaṇo khalu, bho, gotamo**”tiādi vuttaṃ. Tattha samitapāpattā “samaṇo”ti veditabbo. Vuttañhettaṃ – “samitāssa honti pāpakā akusalā dhammā”tiādi (ma. ni. 1.434). Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena sabbaso samitapāpo. Tenassa yathābhuccaguṇādhigatametthaṃ nāmaṃ, yadidaṃ samaṇoti. **Khalūti** anussavatthe nipāto. **Bhoti** brāhmaṇajātikānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanamattaṃ. Vuttampi cetthaṃ “bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti (dha. pa. 396). **Gotamoti** gottavasena bhagavato parikittanaṃ. Tasmā “samaṇo khalu, bho, gotamo”ti samaṇo kira, bho, gotamagottoti ayamettha attho. **Sakyaputtoti** idaṃ pana bhagavato uccākulaparidīpanaṃ. **Sakyakulā pabbajitoti** saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ. Kenaci pārijuññaena anabhībhūto aparikkhīṇaṃyeva taṃ kulaṃ pahāya nekkhammādhigamasaddhāya pabbajitoti vuttaṃ hoti. **Udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresunti** pānīyakūpaṃ tiṇena ca bhusena ca mukhappamaṇena vaḍḍhesuṃ, tiṇādāni pakkhipitvā kūpaṃ pidahiṃsūti attho.

Tassa kira gāmassa bahi bhagavato āgamanamagge brāhmaṇānaṃ paribhogabhūto eko udapāno ahoṣi. Taṃ ṭhapetvā tattha sabbāni kūpatalākādīni udakaṭṭhānāni tadā visukkhāni nīrudakāni ahesuṃ. Atha thūṇeyyākā ratanattaye appasannā maccherapakatā bhagavato āgamaṇaṃ sutvā “sace samaṇo gotamo sasāvako imaṃ gāmaṃ pavisitvā dvīhatīhaṃ vaseyya, sabbaṃ imaṃ janaṃ attano vacane ṭhapeyya, tato brāhmaṇadhammo patiṭṭhaṃ na labheyyā”ti tattha bhagavato avāsāya parisakkantā “imasmiṃ gāme aññattha udakaṃ natthi, amuṃ udapānaṃ aparibhogaṃ karissāma, evaṃ samaṇo gotamo sasāvako imaṃ gāmaṃ na pavissati”ti sammantayitvā sabbe gāmaṃvāsino sattāhassa udakaṃ gahetvā cāṭiādīni pūretvā udapānaṃ tiṇena ca bhusena ca pidahiṃsu. Tena vuttaṃ – “**udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresuṃ, mā te muṇḍakā samaṇakā pānīyaṃ apaṃsū**”ti.

Tattha **muṇḍakā samaṇakā**ti muṇḍe “muṇḍā”ti samaṇe “samaṇā”ti vattum vaṭṭeyya, te pana khamānādhīpāyena hīlentā evamāhaṃsu. **Māti** paṭisedhe, mā apaṃsu mā pivīṃsūti attho. **Maggā okkammā**ti maggato apasakkivā. **Etamhāti** yo udapāno tehi tathā kato, tameva niddisanto āha. Kiṃ pana bhagavā tesam brāhmaṇānaṃ vipākāraṃ anāvajjitvā evamāha – “etamhā udapānā pānīyaṃ āharā”ti, udāhu āvajjitvā jānantoti? Jānanto eva bhagavā attano buddhānubhāvaṃ pakāsetvā te dametvā nibbisevane kātuṃ evamāha, na pānīyaṃ pātukāmo. Tenevettha mahāparinibbānasutte viya “pipāsitosmī”ti (dī. ni. 2.191) na vuttaṃ. Dhammabhaṇḍāgāriko pana satthu ajjhāsayaṃ ajānanto thūṇeyyakehi kataṃ vipākāraṃ ācikkhanto “**idāni so, bhante**”tiādimāha.

Tattha **idānīti** adhunā, amhākaṃ āgamanavelāyamevāti attho. **Eso, bhante, udapānoti** paṭhanti. Thero dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyavāre “na kho tathāgatā tikkhattuṃ paccanīkā kātabbā, kāraṇaṃ diṭṭhaṃ bhavissati dīghadassinā”ti mahārājadattiyam bhagavato pattaṃ gahetvā udapānaṃ agamāsi. Gacchante there udapāne udakaṃ paripuṇṇaṃ hutvā uttaritvā samantato sandati, sabbaṃ tiṇaṃ bhusaṇca uplavitvā sayameva apagacchi. Tena ca sandamānena salilena uparūpari vaḍḍhantena tasmīṃ gāme sabbeva pokkharāṇīdayo jalāsāyā visukkhā paripūriṃsu, tathā parikhākusubbhaninnādīni ca. Sabbo gāmapadeso mahoghena ajjhotthaṭṭo mahāvassakāle viya ahoṣi. Kumuduppalapadumapuṇḍarīkādīni jalajapupphāni tattha tattha ubbhijjitvā vīkasamānāni udakaṃ sañchādīṃsu. Saresu haṃsakoñcacakkavākakāraṇḍavabakādayā e udakasakuṇīkā vassamānā tattha tattha vicariṃsu. Thūṇeyyākā taṃ mahoghaṃ tathā uttarantaṃ samantato vīcitarāṅgasamākulaṃ pariyaṇṭato samuṭṭhahamānaṃ ruciraṃ pheṇabubbuḷakaṃ disvā acchariyabbhutacittajātā evaṃ sammantesuṃ “mayam samaṇassa gotamassa udakupacchedaṃ kātuṃ vāyamimhā, ayaṃ pana mahogho tassa āgamanakālato paṭṭhāya evaṃ abhivaḍḍhati, nissamsayaṃ kho ayaṃ tassa iddhānubhāvo. Mahiddhiko hi so mahānubhāvo. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yathā yaṃ mahogho utṭhahitvā amhākaṃ gāmaṃpi otthareyya. Handa mayam samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā payirupāsivā accayaṃ desentā khamāpeyyāma”ti.

Te sabbeva ekajjhāsāyā hutvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā gāmato nikkhamitvā yena bhagavā tenupasaṅkamīṃsu. Upasaṅkamitvā appekacce bhagavato pāde sirasā vandīṃsu, appekacce añjaliṃ

paṇāmesuṃ, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, appekacce tuṅhībhūtā nisīdiṃsu, appekacce nāmagottaṃ sāvesuṃ. Evaṃ pana katvā sabbeva ekamantaṃ nisīditvā “idha mayaṃ, bho gotama, bhoto ceva gotamassa gotamasāvakaṇāṇca udakappaṭisedhaṃ kārayimha, amukasmīṃ udapāne tiṅaṇca bhusaṇca pakkhipimha. So pana udapāno acetanopi samāno sacetano viya bhoto guṇaṃ jānanto viya sayameva sabbaṃ tiṅaṃ bhusaṃ apantvā suvisuddho jāto, sabbopi cettha ninnappadeso mahatā udakoghena paripuṇṇo ramaṇīyova jāto, udakūpajīvino sattā parituttā. Mayaṃ pana manussāpi samānā bhoto guṇe na jānimha, ye mayaṃ evaṃ akarimha, sādhu no bhavaṃ gotamo tathā karotu, yathāyaṃ mahogho imaṃ gāmaṃ na otthareyya, accayo no accagamā yathābālaṃ, taṃ no bhavaṃ gotamo accayaṃ paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā”ti accayaṃ desesuṃ. Bhagavāpi “taggha tumhe accayo accagamā yathābālaṃ, taṃ vo mayaṃ paṭiggaṇhāma āyatīṃ saṃvarāyā”ti tesam accayaṃ paṭiggahetvā pasannacittataṃ ñatvā uttari ajjhāsayaṇurūpaṃ dhammaṃ desesi. Te bhagavato dhammadesanaṃ sutvā pasannacittā saraṇādīsu patitthitā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Tesam pana āgamanato puretaraṃyeva āyasma ānando taṃ pāṭihāriyaṃ disvā acchariyabbhutatittajāto pattena pāṇīyaṃ ādāya bhagavato upanāmetvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – “**evaṃ, bhanteti kho āyasmā ānando**”tiādi.

Tattha **mukhato ovamitvā**ti sabbaṃ taṃ tiṅādiṃ mukhena chaḍḍetvā. **Vissandanto maññeti** pubbe dīgharajjukena udapānena ussiṅcivā gahetabbaudakogho bhagavato pattam gahetvā therassa gatakāle mukhena vissandanto viya samatittiko kākapeyyo hutvā aṭṭhāsi. Idaṇca therassa gatakāle udakappavattiṃ sandhāya vuttaṃ. Tato paraṃ pana pubbe vuttanayena tasmiṃ gāme sakalaṃ ninnatthānaṃ udakena paripuṇṇaṃ ahoṣīti. Ayaṃ paniddhī na buddhānaṃ adhiṭṭhānena, nāpi devānubhāvena, atha kho bhagavato puññānubhāvena parittadesanattaṃ rājagahato vesāligamane viya. Keci pana “thūṇeyyakānaṃ bhagavati pasādajananattaṃ tesam atthakāmāhi devatāhi kata”nti. Apare “udapānassa hetthā vasanakanāgarājā evamakāsi”ti. Sabbaṃ taṃ akāraṇaṃ, yathā bhagavato puññānubhāvenayeva tathā udakuppattiyā paridīpitattā.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ adhiṭṭhānena vinā attanā icchitanipphattisaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **kiṃ kayirā udapānena, āpā ce sabbadā siyunti** yassa sabbakālaṃ sabbattha ca āpā ce yadi siyuṃ yadi upalabbheyyuṃ yadi ākaṅkhāmattpaṭibaddho, tesam lābho, tena udapānena kiṃ kayirā kiṃ kareyya, kiṃ payojananti attho. **Taṅhāya mūlato chetvā, kissa pariyesanaṃ careti** yāya taṅhāya vinibaddhā sattā akatapūññā hutvā icchitālābhadukkhena vihaññanti, tassā taṅhāya mūlaṃ, mūle vā chinditvā ṭhito mādiso sabbaññubuddho kissa kena kāraṇena pāṇīyapariyesanaṃ, aññaṃ vā paccayapariyesanaṃ careyya. “Mūlato chettā”tipi paṭhanti, taṅhāya mūlaṃ mūleyeva vā chedakoti attho. Atha vā **mūlato chettā**ti mūlato paṭṭhāya taṅhāya chedako. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo bodhiyā mūlabhūtamahāpaṇidhānato paṭṭhāya aparimitaṃ sakalaṃ puññasambhāraṃ attano acintevā lokahitattameva pariṇāmanavasena paripūrento mūlato pabhuti taṅhāya chettā, so taṅhāhetukassa icchitālābhassa abhāvato kissa kena kāraṇena udakapariyesanaṃ careyya, ime pana thūṇeyyakā andhabālā imaṃ kāraṇaṃ ajānantā evamakaṃsūti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Utenasuttavaṇṇanā

70. Dasame **rañño utenassāti** utenassa nāma rañño, yo “vajjirājā”tipi vuccati. **Uyyānagatassāti** uyyānakīḷanattaṃ uyyānaṃ gatassa. Anādare hi idaṃ sāmivacanaṃ, “antepura”nti pana padaṃ apekkhitvā sambandhepetam sāmivacanaṃ hoti. **Kālaṅkatānī**ti aggidaḍḍhāni hutvā matāni honti. **Sāmāvatīpamukhānī**ti ettha kā panāyaṃ sāmāvatī, kathaṇca daḍḍhāti? Vuccate, bhaddavatiyaṃ seṭṭhino dhītā ghosakasetṭhina dhītuttāhāne ṭhapitā pañcasataitthiparivārā rañño utenassa aggamahesī mettāvihārabahulā ariyasāvika sāmāvatī nāma. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana ādito paṭṭhāya sāmāvatiyā uppattikathā dhammapadavatthumhi (dha. pa. aṭṭha. 1.20 sāmāvatīvatthu) vuttanayena veditabbā. Māgaṇḍiyassa nāma brāhmaṇassa dhītā attano mātāpitūnaṃ –

“Disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca,
Nāhosi chando api methunasmiṃ;
Kimevidaṃ muttakarīsapunaṃ,
Pādāpi naṃ samphusituṃ na icche”ti. (su. ni. 841) –

Bhagavatā desitaṃ imaṃ gāthaṃ sutvā sathari baddhāghātā māgaṇḍiyā aparabhāge raññā utenena mahesiṭṭhāne ṭhapitā bhagavato kosambiṃ upagatabhāvaṃ, sāmāvatīpamukhānañca pañcannaṃ itthisatānaṃ upāsikābhāvaṃ ñatvā “āgato nāma samaṇo gotamo imaṃ nagaraṃ, dānissa kattabbaṃ jānissāmi, imāpi tassa upaṭṭhāyikā, imāsampi sāmāvatīpamukhānañca kattabbaṃ jānissāmi”ti anekapariyāyehi tathāgatassa tāsāñca anattaṃ kātuṃ vāyamitvāpi asakkontī punekadivasam raññā saddhiṃ uyyānakīlaṃ gacchantī cūlapitu sāsanaṃ paṇiṇi “sāmāvatīyā pāsādaṃ gantvā dussakoṭṭhāgāratelakoṭṭhāgārāni vivarāpetvā dussāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetvā tā sabbā ekato katvā dvāraṃ pidahitvā bahi yantaṃ datvā daṇḍadīpikāhi gehe aggiṃ dadamāno otaritvā gacchatū”ti.

Taṃ sutvā so pāsādaṃ abhiruyha koṭṭhāgārāni vivaritvā vatthāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetuṃ ārabhi. Atha naṃ sāmāvatīpamukhā itthiyo “kiṃ etaṃ cūlapitā”ti vadantiyo upasaṅkamīsu. “Ammā, rājā dalhikammatthāya ime thambhe telapilotikāhi bandhāpeti, rājagehe nāma suyuttaduyuttaṃ dujjānaṃ, mā me santike hothā”ti vatvā tā āgatā gabbhesu pavesetvā dvārāni pidahitvā bahi yantakaṃ datvā ādito paṭṭhāya aggiṃ dento otari. Sāmāvatī tāsāṃ ovādaṃ adāsī, “ammā, anamatagge saṃsāre vicarantīnaṃ evameva agginā jhāmattabhāvānaṃ buddhañāṇenapi paricchedo na sukaro, appamattā hothā”ti. Tā satthu santike dhammaṃ sutvā adhigataphalāya viññātasāsanaṃ viññātasāsanaṃ khujjuttarāya ariyasāvīkāya sekkhapaṭisambhidāpattāya sathārā desitaniyāmeneva dhammaṃ desentiyaṃ santike sotāpatti phalassa adhigatā antarantarā kammaṭṭhānamanasi kārena yuttappayuttā gehe jhāyante vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo kāci dutiyaphalaṃ, kāci tatiyaphalaṃ pāpuṇitvā kalamakaṃsu. Atha bhikkhū kosambiyā piṇḍāya carantā taṃ pavattiṃ ñatvā pacchābhataṃ bhagavato ārocetvā tāsāṃ abhisamparāyaṃ pucchīsu. Bhagavā ca tāsāṃ ariyaphalādhigamaṃ bhikkhūnaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ – “**tena kho pana samayena rañño utenassa...pe... anipphalā kālaṅkatā**”ti.

Tattha **anipphalā**ti na nipphalā, sampattasāmaññaphalā eva kālaṅkatā. Tā pana phalāni paṭilabhantiyo sāmāvatīyā –

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

“Yo imasmiṃ dhammavināye, appamatto vihassati;
Pahāya jāti saṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissati”ti. (saṃ. ni. 1.185; netti. 29) –

Gāthāhi ovadiyamānā vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo vipassitvā dutiyatatiyaphalāni paṭilabhiṃsu. Khujjuttarā pana āyusesassa atthitāya, pubbe tādisassa kammassa akatattā ca tato pāsādato bahi ahosi. “Dasayojanantare pakkāmi”ti ca vadanti. Atha bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, “āvuso, ananucchavikaṃ vata ariyasāvīkānaṃ evarūpaṃ maraṇa”nti. Sathā āgantvā “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti pucchitvā “imāya nāmā”ti vutte, “bhikkhave, yadipi tāsāṃ imasmiṃ atabhāve ayuttaṃ, pubbe katakammassa pana yuttameva tāhi laddha”nti vatvā tehi yācito atītaṃ āhari.

Atīte bārānasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente aṭṭha paccekabuddhā rañño nivesane nibaddhaṃ bhuñjanti. Pañcasatā itthiyo te upaṭṭhahanti. Tesu satta janā himavantaṃ gacchanti, eko nadītīrasamīpe ekasmiṃ tiṇagahane samāpattiyā nisīdati. Athekadivasam rājā paccekabuddhesu gatesu tāhi itthiṃ saddhiṃ udakakīlaṃ kīlītukāmo tattha gato. Tā itthiyo divasabhāgaṃ uduke kīlītā sītāpīlītā visibbitukāmā taṃ tiṇagahanaṃ upari visukkhatīnaśaṅchannaṃ “tiṇarāsī”ti saññāya parivāretvā aggiṃ datvā tiṇesu jhāyitvā patantesu paccekabuddhaṃ disvā “rañño paccekabuddho jhāyati, taṃ rājā ñatvā amhe nāsessati, sudaḍḍhaṃ naṃ karissāmā”ti sabbā ito cito ca dāruādīni āharitvā tassa upari rāsīṃ katvā ālimpetvā “idāni jhāyissati”ti pakkamiṃsu. Tā paṭhamam asaṅcetanikā hutvā idāni kammunā bajjiṃsu. Paccekabuddhaṃ

pana antosamāpattiyam sace dārūnam sakaṭasahassampi āharitvā ālimpentā usumākāramattampi gāhetum na sakkonti, tasmā so sattame divase uṭṭhāya yathāsukham agamāsi. Tā tassa kammassa katattā bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasveva kammassa vipākāvasesena attabhāvasate imināva niyāmena gehe jhāyamāne jhāyimsu. Idaṃ tāsam pubbakammaṃ.

Yasmā pana te imasmim attabhāve ariyaphalāni sacchākamsu, ratanattayam payirupāsimsu, tasmā tattha anāgāminiyo suddhāvāsesu upapannā, itarā kāci tāvatimsesu, kāci yāmesu, kāci tusitesu, kāci nimmānaratīsu, kāci paranimmitavasavattīsu upapannā.

Rājāpi kho uteno “sāmāvatiyā geham kira jhāyatī”ti sutvā vegena āgacchantopi taṃ padesaṃ tāsu daḍḍhāsuyeva sampāpuṇi. Āgantvā pana geham nibbāpetvā uppanabalavadomanasso māgaṇḍiyāya tathā kāritabhāvaṃ upāyena ṇatvā ariyasāvikaṃ katāparādhakammunā codiyamāno tassā rājānam kāresi saddhim ṇātakehi. Evaṃ sā saparijanā samittabandhavā anayabyasanaṃ pāpuṇi.

Etamattham viditvāti etaṃ sāmāvatīpamukhānam tāsam itthīnam aggimhi anayabyasanāpattihetum, māgaṇḍiyāya ca samittabandhavāya rājānyāya anayabyasanāpattinimittam sabbākārato viditvā tadatthadīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissatī** yo idha sattaloko bhabbarūpova hetusampanno viya hutvā dissati, sopi mohasambandhano mohena paliguṇṭhito attahitāhitaṃ ajānanto hite na paṭipajjati, ahitaṃ dukkhāvaham bahuṇca apuṇṇam ācināti. “Bhavarūpova dissatī”tipi pāṭho. Tassattho – ayam loko mohasambandhano mohena paliguṇṭhito, tato eva bhavarūpova sassatasabhāvo viyassa attā dissati, ajarāmaro viya upaṭṭhāti, yena pāṇātipātādīni akattabbāni karoti.

Upadhibandhano bālo, tamasā parivārito. Sassatoriva khāyatī na kevalaṇca mohasambandhano eva, apica kho upadhibandhanopi ayam andhabālaloko avijjātamāsā parivārito. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena ṇāyena aviparītam kāme ca khandhe ca “aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti passeyya, tassa abhāvato yasmā bālo andhaputhujjano aññānatamasā samantato parivārito nivuto, tasmā so kāmūpadhi kilesūpadhi khandhūpadhīti imesaṃ upadhīnam vasena ca upadhibandhano, tato eva cassa sopadhissa passato sassato viya nicco sabbakālabhāvī viya khāyati. “Asassatiriva khāyatī”tipi pāṭho. Tassattho – attā sabbakālam vijjati upalabbhatīti añño asassati aniccoti lokassa so upadhi micchābhīnivesavasena ekadeso viya khāyati, upaṭṭhahatīti attho. **Rakāro** hi padasandhikaro. **Passato natthi kiñcananti** yo pana saṅkhāre pariggahetvā aniccādivasena vipassati, tasveva vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya yathābhūtam passato jānato paṭivijjhato rāgādikiñcanaṃ natthi, yena saṃsāre bajjheyya. Tathā apassanto eva hi avijjātaṇhādītiātibandhanehi saṃsāre baddho siyāti adhippāyo.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca cūlavaggavaṇṇanā.

8. Pāṭaligāmiyavaggo

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

71. Pāṭaligāmiyavaggassa paṭhame **nibbānapaṭisaṃyuttāyāti** amatadhātusannissitāya asaṅkhatadhātuyā pavedanasena pavattāya. **Dhammiyā kathāyāti** dhammadesanāya. **Sandassetīti** sabhāvasarasalakkhaṇato nibbānam dasseti. **Samādapetīti** tameva attham te bhikkhū gaṇhāpeti. **Samuttejetīti** tadatthagahaṇe ussāham janento tejete joteti. **Sampahamsetīti** nibbānaguṇehi sammadeva sabbappakārehi toseti.

Atha vā **sandassetīti** “so sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggā taṇhakkhayo virāgo nirodho”tiādīnā (ma. ni. 1.281; 2.337; mahāva. 8) nayeneva sabbathā tena tena pariyāyena tesam tesam

ajjhāsayanurūpaṃ sammā dasseti. **Samādapetīti** “iminā ariyamaggena taṃ adhigantabba”nti adhigamaṇṇipadāya saddhiṃ tattha bhikkhū ninnapoṇapabbhāre karonto sammā ādapeti gaṇhāpeti. **Samuttejetīti** etaṃ dukkaraṃ durabhisambhavanti “mā sammāṇṇipattiyāṃ pamādaṃ antarāvosaṇaṃ āpajjatha, upanissayasampannassa vīriyavato nayidaṃ dukkaraṃ, tasmā sīlavisuddhiādivisuddhipaṇṇipadāya uṭṭhahatha ghaṭayatha vāyameyyāthā”ti nibbānādhigamāya ussāheti, tattha vā cittaṃ vodapeti. **Sampahaṃsetīti** “madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90), rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti (saṃ. ni. 4.367; itivu. 44), asaṅkhatanti (saṃ. ni. 4.367), amatañca santantiādinā ca anekapariyāyena (saṃ. ni. 4.409) nibbānānisamsappakāsanena tesāṃ bhikkhūnaṃ cittaṃ tosentō hāsentō sampahaṃseti samassāseti.

Tedhāti te idha. **Aṭṭhiṃ katvāti** “atthi kiñci ayaṃ no attho adhigantabbo”ti evaṃ sallakkhetvā tāya desanāya atthikā hutvā. **Manasi katvāti** citte ṭhapetvā anaññavihiṭā taṃ desanaṃ attano cittaṃ attameva katvā. **Sabbaṃ cetaso samannāharitvāti** sabbena kārakacittena ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā desanaṃ āvajjetvā, taggatameva ābhogaṃ katvāti attho. Atha vā **sabbaṃ cetaso samannāharitvāti** sabbasmaṃ cittaṃ desanaṃ sammā anu anu āharitvā. Idaṃ vuttaṃ hoti – desentassa yeḥi citteḥi desanā katā, sabbasmaṃ cittaṃ pavattaṃ desanaṃ bahi gantuṃ adento sammā aviparītaṃ anu anu āharitvā attano cittaṃ attānaṃ āharitvā yathādesitadesitaṃ desanaṃ suṭṭhu upadhāretvā. **Ohitasotāti** avahitasotā, suṭṭhu upitasotā. **Ohitasotāti** vā avikkhattasotā. Tameva upalabbhamānopi hi savane avikkhepo satsaṃvaro viya cakkhundriyādisu sotindriyepi vattumarahatīti. Ettha ca “aṭṭhiṃ katvā”tiādiḥi catūhipi padehi tesāṃ bhikkhūnaṃ tappaṇṇabhāvato savane ādaradīpanena sakkaccasavanaṃ dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ tassā nibbānapaṇṇisaṃyuttāya dhammakathāya savane ādarakāritaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ nibbānassa tabbidhuradhammadeśanāmukhena paramatthato vijjamaṇṇabhāvavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **atthīti** vijjati, paramatthato upalabbhatīti attho. **Bhikkhveti** tesāṃ bhikkhūnaṃ ālapanāṃ. Nanu ca udānaṃ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito vā dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṇṇiggāhakanirapekkho udāhāro, tathā ceva ettakesu suttesu āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento te bhikkhū āmantesīti? Tesāṃ bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ. Nibbānapaṇṇisaṃyuttañhi bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannaṇṇipītisomanassā udānaṃ udānesi. Idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho. Ayaṃ pana nibbānadhammo katamaṇṇapaccaye upalabbhatīti tesāṃ bhikkhūnaṃ cetoparivittakamaññāya te ca saññāpetukāmo “**atthi, bhikkhave, tadāyatana**”ntiādimāha, na ekantatova te paṇṇiggāhake katvāti vedittabbaṃ. **Tadāyatanaṃ** taṃ kāraṇaṃ. **Dakāro** padasandhikaro. Nibbānañhi maggaṇṇhalaññādināṃ ārammaṇapaccayabhāvato rūpādīni viya cakkhuviññādināṃ ārammaṇapaccayabhūtāni kāraṇaṇṇatthena “āyatana”nti vuccati. Ettāvata ca bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ pavedesi.

Tatrāyaṃ dhammanvayo – idha saṅkhatadhammānaṃ vijjamaṇṇantā asaṅkhatāyapi dhātuyā bhavitabbaṃ tappaṇṇipakkhattā sabhāvadhammānaṃ. Yathā hi dukkhe vijjamaṇṇe tappaṇṇipakkhabhūtaṃ sukhampi vijjatiyeva, tathā uṇhe vijjamaṇṇe sītampi vijjati, pāpadhammesu vijjamaṇṇesu kalyāṇadhammāpi vijjanti eva. Vuttañcetāṃ –

“Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṃ nāmapi vijjati;
Evaṃ bhava vijjamaṇṇe, vibhavopi icchittabako.

“Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītalaṃ;
Evaṃ tividdhaggi vijjante, nibbānaṃ icchittabakaṃ.

“Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati;
Evameva jāti vijjante, ajātimapī icchittabaka”ntiādi. (bu. vaṃ. 2.10-12) –

Apica nibbānassa paramatthato atthibhāvavicāraṇaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ bhagavā asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ sammukhena dassetvā idāni tabbidhuradhammāpohanamukhenassa sabhāvaṃ dassetuṃ, **“yattha neva pathavī na āpo”**tiādīmāha. Tattha yasmā nibbānaṃ sabbasaṅkhāravidhurasabhāvaṃ yathā saṅkhatadhammesu katthaci natthi, tathā tatthapi sabbe saṅkhatadhammā. Na hi saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ samodhānaṃ sambhavati. Tatrāyaṃ atthavibhāvanā – yattha yasmim̐ nibbāne yassaṃ asaṅkhatadhātuyā neva kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu atthi, na paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu, na uṇhalakkhaṇā tejodhātu, na vitthambhanalakkhaṇā vāyodhātu atthi. Iti catumahābhūtābhāvavacanena yathā sabbassapi upādārūpassa abhāvo vutto hoti tannissitattā. Evaṃ anavasesato kāmarūpabhavassa tattha abhāvo vutto hoti tadāyattavuttibhāvato. Na hi mahābhūtanissayena vinā pañcavokārabhavo ekavokārabhavo vā sambhavatīti.

Idāni arūpasabhāvattepi nibbānassa arūpabhavapariyāpannānaṃ dhammānaṃ tattha abhāvaṃ dassetuṃ, **“na ākāsānañcāyatanaṃ...pe... na nevasaññānāsaññāyatana”**nti vuttaṃ. Tattha **na ākāsānañcāyatana**nti saddhiṃ ārammaṇena kusalavipākakiriyabhedo tividhopi ākāsānañcāyatanacittuppādo natthīti attho. Sesesupi eseva nayo. Yadaggena ca nibbāne kāmaloḍādīnaṃ abhāvo hoti, tadaggena tattha idhalokaparalokānaṃpi abhāvoti āha – **“nāyaṃ loko na paraloko”**ti. Tassattho – yvāyaṃ **“itthattaṃ dīṭṭhadhammo idhaloko”**ti ca laddhavohāro khandhādiloko, yo ca **“tato aññathā paro abhisamparāyo”**ti ca laddhavohāro khandhādiloko, tadubhayampi tattha natthīti. **Na ubho candimasūriyā**ti yasmā rūpagate sati tamo nāma siyā, tamassa ca vidhamanattamaṃ candimasūriyehi vattitabbaṃ. Sabbena sabbaṃ pana yattha rūpagatameva natthi, kuto tattha tamo. Tamassa vā vidhamanā candimasūriyā, tasmā candimā sūriyo cāti ubhopi tattha nibbāne natthīti attho. Iminā ālokasabhāvataṃyeva nibbānassa dasseti.

Ettāvata ca anabhisametāvīnaṃ bhikkhūnaṃ anādimatisaṃsāre supinantepi ananubhūtapubbaṃ paramagambhīraṃ atiduddasaṃ saṅhasukhumaṃ atakkāvacaraṃ accantasantaṃ paṇḍitavedanīyaṃ atipaṇītaṃ amataṃ nibbānaṃ vibhāvato paṭhamaṃ tāva **“atthi, bhikkhave, tadāyatana”**nti tassa atthibhāvā tesamaṃ aññānādīni apanetvā **“yattha neva pathavī ...pe... na ubho candimasūriyā”**ti tadaññadhammāpohanamukhena taṃ vibhāveti dhammarājā. Tena pathavīdisabbasaṅkhatadhammavidhurasabhāvā yā asaṅkhatā dhātu, taṃ nibbānanti dīpitaṃ hoti. Tenevāha, **“tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi”**ti.

Tattha **tatrā**ti tasmim̐. **Apisaddo** samuccaye. Ahaṃ, bhikkhave, yattha saṅkhārapavatte kutoci kassaci āgatiṃ na vadāmi yathāpaccayaṃ tattha dhammamattassa uppajjanato. Evaṃ tasmim̐pi āyatane nibbāne kutoci āgatiṃ āgamaṃ neva vadāmi āgantabbaṭṭhānatāya abhāvato. **Na gatinti** katthaci gamaṃ na vadāmi gantabbaṭṭhānatāya abhāvato. Na hi tattha sattānaṃ ṭhapetvā ñāṇena ārammaṇakaraṇaṃ āgatigatiyo sambhavanti, nāpi ṭhiticutūpapattiyo vadāmi. **“Tadāpaha”**ntipi pāḷi. Tassattho – tampi āyatanaṃ gāmantarato gāmantaraṃ viya na āgantabbatāya na āgati, na gantabbatāya na gati, pathavīpabbatādi viya apatiṭṭhānatāya na ṭhiti, apaccayattā vā uppādābhāvo, tato amatasabhāvattā cavanābhāvo, uppādanīrodhābhāvato ceva tadubhayaparicchināya ṭhitiyā ca abhāvato na ṭhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ vadāmi. Kevalaṃ pana taṃ arūpasabhāvattā apaccayattā ca na katthaci patiṭṭhitanti **appatiṭṭhaṃ**. Tattha pavattābhāvato pavattappaṭipakkhato ca **appavattaṃ**. Arūpasabhāvattepi vedanādayo viya kassacipi ārammaṇassa anālambanato upatthambhanirapekkhato ca **anārammaṇameva** taṃ **“āyatana”**nti vuttaṃ nibbānaṃ. Ayaṅca **evasaddo** appatiṭṭhameva appavattamevāti padadvayenapi yojetabbo. **Esevanto dukkhassā**ti yadidaṃ **“appatiṭṭha”**ntiādīhi vacanehi vaṇṇitaṃ thomitaṃ yathāvuttalakkhaṇaṃ nibbānaṃ, eso eva sakalassa vaṭṭadukkhassa anto pariyoṣānaṃ tadadhigame sati sabbadukkhābhāvato. Tasmā **“dukkhassa anto”**ti ayaṃeva tassa sabhāvoti dasseti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutīyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

72. Dutiyē **imaṃ udānanti** imaṃ nibbānassa pakatiyā gambhīrabhāvato duddasabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi. Tattha **duddasanti** sabhāvagambhīrattā atisukhumasaṅhasabhāvattā ca anupacitañāsaṃbhārehi passituṃ na sakkāti duddasaṃ. Vuttañhettaṃ – “tañhi te, māgaṇḍiya, ariyaṃ paññācakkhu natthi, yena tvaṃ ārogyaṃ jāneyyāsī, nibbānampi passeyyāsī”ti (ma. ni. 2.218). Aparampi vuttaṃ – “idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho”tiādi (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337). **Anatanti** rūpādīraṃmaṇesu, kāmādīsū ca bhavesu namanato tanninnabhāvena pavattito sattānañca tattha namanato taṅhā natā nāma, natthi ettha natāti anataṃ, nibbānanti attho. “Ananta”ntipi paṭhanti, niccasabhāvattā antavirahitaṃ, acavanadhammaṃ nirodhaṃ amatanti attho. Keci pana “ananta”nti padassa “appamāṇa”nti atthaṃ vadanti. Ettha ca “duddasa”nti iminā paññāya dubbalīkaraṇehi rāgādikilesehi cirakālabhāvitattā sattānaṃ apaccayabhāvanā na sukarāti nibbānassa kicchena adhigamañiyataṃ dasseti. **Na hi saccaṃ sudassananti** imināpi tamevatthaṃ pākāṭaṃ karoti. Tattha **saccanti** nibbānaṃ. Tañhi kenaci pariyaena asantasabhāvābhāvato ekanteneva santattā aviparītaṭṭhena saccaṃ. Na hi taṃ sudassanaṃ na sukkena passitabbaṃ, suciraṃpi kālaṃ puññañāsaṃbhāre samānenthipi kasireneva samadhigantabbato. Tathā hi vuttaṃ bhagavatā – “kicchena me adhigata”nti (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337).

Paṭividdhā taṅhā jānato passato natthi kiñcananti tañca nirodhasaccaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamentena visayato kiccatto ca āraṃmaṇato ca āraṃmaṇappaṭivedhena asammohappaṭivedhena ca paṭividdhaṃ, yathāpariññābhisamayavasena dukkhasaccaṃ, bhāvanābhisamayavasena maggasaccañca asammohato paṭividdhaṃ hoti, evaṃ pahānābhisamayavasena asammohato ca paṭividdhā taṅhā hoti. Evañca cattāri saccāni yathābhūtaṃ ariyamaggapaññāya jānato passato bhavādīsū natabhūtā taṅhā natthi, tadabhāve sabbassapi kilesavaṭṭassa abhāvo, tatova kammavipākavaṭṭānaṃ asambhavoyevāti evaṃ bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ anavasesavaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ pakāsesi. Sesāṃ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvāti** tadā kira bhagavatā anekapariyaena saṃsārassa ādīnavaṃ pakāsetvā sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesāṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – “ayaṃ saṃsāro bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko pakāsitto, nibbānassa pana tadupasaṃsaṃsaṃ na kiñci kāraṇaṃ vuttaṃ, tayidaṃ ahetaṃ, kathaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī”ti. Atha bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvuttaṃ parivittakkaṃsaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** tesāṃ bhikkhūnaṃ vimatividhamanattañceva idha samaṇabrāhmaṇānaṃ “nibbānaṃ nibbānanti vācāvattumattameva, natthi hi paramatthato nibbānaṃ nāma anupalabbhamānasabhāvattā”ti lokāyatikādayo viya vipaṭipannānaṃ bahiddhā ca puthudīṭṭhigatikānaṃ micchāvādabhañjanattañca imaṃ amatamahānibbānassa paramatthato atthibhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti** sabbānipi padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā vedanādayo viya hetupaccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāmaggiyā na jātaṃ na nibbattanti **ajātaṃ**, kāraṇena vinā, sayameva vā na bhūtaṃ na pātubhūtaṃ na uppannanti **abhūtaṃ**, evaṃ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāraṇena na katanti **akataṃ**, jātabhūtakatasabhāvo ca nāmarūpānaṃ saṅkhatadhammānaṃ hoti, na asaṅkhatasabhāvassa nibbānassāti dassanatthaṃ **asaṅkhatanti** vuttaṃ. Paṭilomato vā samecca sambhūya paccayehi katanti saṅkhatāṃ, tathā na saṅkhatāṃ saṅkhatalakkaṇarahitanti asaṅkhatanti. Evaṃ anekehi kāraṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe “siyā nu kho ekeneva kāraṇena kata”nti āsaṅkāya “na yena kenaci kata”nti dassanatthaṃ “akata”nti vuttaṃ. Evaṃ apaccayampi samānaṃ “sayameva nu kho idaṃ bhūtaṃ pātubhūta”nti āsaṅkāya tannivattanattaṃ “abhūta”nti vuttaṃ. “Ayañcetassa asaṅkhatākatābhūtabhāvo sabbena sabbāṃ ajātidhammattā”ti dassetuṃ “ajāta”nti vuttaṃ. Evametesaṃ catunnampi padānaṃ sātthakabhāvaṃ viditvā “tayidaṃ nibbānaṃ atthi, bhikkhave”ti paramatthato nibbānassa atthibhāvo pakāsitoti veditabbo. Ettha udānentena bhagavatā, “bhikkhave”ti ālapane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti satthā ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti vatvā tattha hetuṃ dassento ‘‘**no cetam, bhikkhave**’’tiādīmāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, yadi ajātādisabhāvā asaṅkhatā dhātu na abhaviṣṣa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandhapañcakasaṅkhātassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ anavasesavūpasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambhaveyya. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhiādayo ariyamaggadhammā anavasesakilese samucchindanti. Tenettha sabbassapi vaṭṭadukkhassa appavatti apagamo nissaraṇaṃ paññāyati.

Evam byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṃ dassetvā idāni anvayavasenapi taṃ dassetuṃ, ‘‘**yasmā ca kho**’’tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. Ettha ca yasmā ‘‘apaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā (dha. sa. dukamātikā 7, 8), atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī (udā. 71), idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṇissaggo (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337), asaṅkhatañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipada’’ntiādīhi (saṃ. ni. 4.366-367) anekehi suttapadehi, ‘‘atthi, bhikkhave, ajāta’’nti imināpi ca suttana nibbānadhātuyā paramatthato sambhavo sabbalokaṃ anukampamānena sammāsambuddhena desito, tasmā yadipi tattha apaccakkhakarīnampi viññūnaṃ kaṅkhā vā vimati vā natthiyeva. Ye pana paraneyyabuddhino puggalā, tesam vimativinodanattaṃ ayamettha adhippāyaniddhāraṇamukhena yuttivicāraṇā – yathā pariññeyyatāya sauttarānaṃ kāmānaṃ rūpādīnañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evam taṃsabhāvānaṃ sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yañcetaṃ nissaraṇaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ api anulomañāṇaṃ kilese samucchedavasena pajahituṃ na sakkoti. Tathā sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammutisaccārammaṇassa ca ñāṇassa kilesānaṃ samucchedappahāne asamatthabhāvato tesam samucchedappahānarakassa ariyamaggañāṇassa tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti idaṃ nibbānapadassa paramatthato atthibhāvajotakaṃ vacanaṃ aviparītattaṃ bhagavatā bhāsītattā. Yañhi bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītattaṃ paramatthaṃ yathā taṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā’’ti (a. ni. 3.137; mahāni. 27), tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo upacāramattavuttisabbhāvato seyyathāpi sihasaddo. Atha vā attheva paramatthato asaṅkhatā dhātu, itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavīdhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Tatayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

74. Catutthe **atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā** tadā kira bhagavatā anekapariyāyena sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesam bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ tāva bhagavatā amatamahānibbānadhātuyā anekākāravokāraṃ ānisaṃsaṃ dassentena anaññasādhāraṇo ānubhāvo pakāsito, adhigamūpāyo panassā na bhāsito, kathaṃ nu kho paṭipajjantehi amhehi ayaṃ adhigantabbā’’ti. Atha bhagavā tesam bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvuttaparivittakasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** taṇhāvasena katthaci anissitassa passaddhakāyacittassa vīthipaṭipannavipassanassa ariyamaggena anavasesato taṇhāpahānena nibbānādhigamavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **nissitassa calitanti** rūpādisaṅkhāre taṇhādiṭṭhīhi nissitassa calitaṃ ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti taṇhādiṭṭhivipphanditaṃ hoti. Appahīnataṇhādiṭṭhikassa hi puggalassa sukhādīsu uppannesu tāni abhibhuyya viharituṃ asakkontassa ‘‘mama vedanā, ahaṃ vediyāmi’’tiādinā taṇhādiṭṭhigāhavasena kusalappavattito cittasantānassa calanaṃ kampanaṃ, avakkhalitaṃ vā hotīti attho. **Anissitassa calitaṃ natthīti** yo pana visuddhipaṭipadaṃ paṭipajjanto samathavipassanāhi taṇhādiṭṭhiyo vikkhambhetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto viharati, tassa taṃ anissitassa yathāvuttaṃ calitaṃ avakkhalitaṃ, vipphanditaṃ vā natthi kāraṇassa suvikkhambhitattā.

Calite asatīti yathāvutte calite asati yathā taṇhādiṭṭhigāhā nappavattanti, tathā vīthipaṭipannāya

vipassanāya taṃ ussukkantassa. **Passaddhī** vipassanācittasahajātānaṃ kāyacittānaṃ sārāmbhakarakilesavūpasaminī duvidhāpi passaddhi hoti. **Passaddhiyā sati nati na hotīti** pubbenāparaṃ visesayuttāya passaddhiyā sati anavajjasukhādhiṭṭhānaṃ samādhim vaḍḍhetvā taṃ paññāya samavāyākaraṇena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ yojetvā maggaparamparāya kilese khepentassa kāmabhavādīsu namanato “nati”ti laddhanāmā taṇhā arahattamaggakkhaṇe anavasesato na hoti, anupattidhammataṃ āpāditattā na uppajjati attho.

Natiyā asatīti arahattamaggena taṇhāya suppahīnattā bhavādiatthāya ālayanikanti pariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena idha āgati āgamaṇaṃ cutivasena gati ito paralokagamaṇaṃ peccabhāvo na hoti na pavattati. **Āgatigatiyā asatīti** vuttanayena āgatiyā ca gatiyā ca asati. **Cutūpapāto na hotīti** aparāparaṃ cavanupapajjanaṃ na hoti na pavattati. Asati hi kilesavaṭṭe kammavaṭṭaṃ pacchinneva, pacchinne ca tasmim kuto vipākavaṭṭassa sambhavo. Tenāha – “**cutūpapāte asati nevidha na hura**”ntiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā bāhiyasutte vitthārato vuttameva. Tasmā tattha vuttanayeneva attho vedītabbo.

Iti bhagavā idhāpi tesam bhikkhūnaṃ anavasesato vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ sammāpaṭipattiyā pakāseti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cundasuttavaṇṇanā

75. Pañcame **malleśūti** evaṃnāmake janapade. **Mahatā bhikkhusaṅghenāti** guṇamahattasaṅkhyāmahattehi mahatā. So hi bhikkhusaṅgho sīlādiguṇavisesayogenapi mahā tattha sabbapacchimakassa sotāpannabhāvato, saṅkhyāmahattenapi mahā aparicchinnagaṇanattā. Āyusaṅkhārossajjanato paṭṭhāya hi āgatāgatā bhikkhū na pakkamiṃsu. **Cundassāti** evaṃnāmakassa. **Kammāraputtassāti** suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane satthuvāsanānucchavikaṃ gandhakuṭim, bhikkhusaṅghassa ca rattiṭṭhānadivāṭṭhānaupatṭhānasālakuṭimaṇḍapacaṅkamanādike ca sampādetvā pākāraparikkhittaṃ dvārakoṭṭhakayuttaṃ vihāraṃ katvā buddhappamukhassa saṅghassa niyyādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “**tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane**”ti.

Paṭiyādāpetvāti sampādetvā. “**Sūkaramaddavanti** sūkārassa mudusiniddhaṃ pavattamaṃsa”nti mahāatṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Keci pana “sūkaramaddavanti na sūkaramaṃsaṃ, sūkarehi madditavaṃsakaḷāro”ti vadanti. Aññe “sūkarehi madditappadese jātaṃ ahichattaka”nti. Apare pana “sūkaramaddavaṃ nāma ekaṃ rasāyana”nti bhaṇiṃsu. Tañhi cundo kammāraputto “ajja bhagavā parinibbāyissati”ti sutvā “appeva nāma naṃ paribhuñjivā cirataraṃ tiṭṭheyyā”ti satthu cirajīvitukamyatāya adāsīti vadanti.

Tena maṃ parivissāti tena mamaṃ bhojehi. Kasmā bhagavā evamāha? Parānuddayatāya. Tañca kāraṇaṃ pāliyaṃ vuttameva. Tena abhihaṭṭabhikkhāya paresaṃ aparibhogārahato ca tathā vuttaṃ vaṭṭatīti dassitaṃ hoti. Tasmim kira sūkaramaddave dvisahassadīparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu. Tasmā taṃ añño koci sammā jīrāpetuṃ na sakkoti, tamatthaṃ pakāseto satthā parūpavādamocanattaṃ “**nāhaṃ taṃ, cunda, passāmi**”tiādinā sīhanādaṃ nadi. Ye hi pare upavadeyyuṃ “attanā paribhuttāvasesaṃ neva bhikkhūnaṃ, na aññesaṃ manussānaṃ adāsi, āvāte nikhaṇāpetvā vināsesi”ti, “tesaṃ vacanokāso mā hotū”ti parūpavādamocanattaṃ sīhanādaṃ nadi.

Tattha **sadevaketi**ādīsu saha devehīti **sadevako**, saha mārenāti **samārako**, saha brahmunāti **sabrahmako**, saha samaṇabrāhmaṇehīti **sassamaṇabrāhmaṇī**, pajātattā **pajā**, saha devamanussehīti **sadevamanussā**. Tasmim sadevake loke...pe... sadevamanussāya. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanaṃ

paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ, pajāvacaṇena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacaṇena sammutidevaavasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsalo kavaseṇa, dvīhi pajāvaseṇa sattaloko gahitoti vedītabbo. Aparo nayo – sadevakavacaṇena arūpāvacaṇaloko gahito, samārakavacaṇena chakāmāvacaṇadevaloko, sabrahmakavacaṇena rūpī brahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇavacaṇena catuparisavaseṇa sammutidevehi saha manussaloko, avasesasattaloko vā gahitoti vedītabbo.

Bhuttāvissāti bhuttavato. **Kharoti** pharuso. **Ābādhoti** visabhāgarogo. **Pabāḷhāti** balavatiyo. **Māraṇantikāti** maraṇantā maraṇasamīpapāpanasamattā. **Sato sampajāno adhivāsesīti** satim upatṭhitam katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamānoti** vedanānuvattanavasena asallakkhitadhammo viya aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno viya adhivāsesi. Bhagavato hi veḷuvagāmakeyeva tā vedanā uppannā, samāpattibalena pana vikkhambhitā yāva parinibbānādivasā na uppajjimsu divase divase samāpattīhi paṭipañāmanato. Taṃ divasaṃ pana parinibbāyitukāmo “koṭisahassatthīnaṃ balaṃ dhārentānaṃ vajirasaṅghātasamānakāyānaṃ aparimitakālaṃ upacitapuññasambhāraṇampi bhava sati evarūpā vedanā pavattanti, kimaṅgaṃ pana aññesa”nti sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ samāpattim na samāpajji, tena vedanā kharā vattiṃsu. **Āyāmāti** ehi yāma.

Cundassa bhattaṃ bhuñjitvāti ādikā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā gāthā. Tattha **bhuttassa ca sūkaramaddavenāti** bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissā, atikharo abhaviṃsā, siniddhabhojanaṃ pana bhuttattā tanukā vedanā ahosi, teneva padasā gantuṃ asakkhi. Etena yvāyaṃ “yassa taṃ paribhuttaṃ sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra tathāgatassā”ti sīhanādo nadīto, tassa sātthakatā dassitā. Buddhānañhi aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yasmā taṃ paribhuttaṃ bhagavato na kiñci vikāraṃ uppādesi, kammaṇa pana laddhokāseṇa uppādiyamānaṃ vikāraṃ appamattatāya upasanto sarīre balaṃ uppādesi, yena yathā vakkhamānaṃ tividhaṃ payojanaṃ sampādesi, tasmā sammadeva taṃ pariṇāmaṃ gataṃ, māraṇantikattā pana vedanānaṃ aviññātaṃ apākaṭaṃ ahoṣīti. **Viriccamaṇoti** abhiñhaṃ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocāti** attanā icchitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha.

Kasmā pana bhagavā evaṃ roge uppanne kusināraṃ agamāsi, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyitunti? Parinibbāyituṃ nāma na katthaci na sakkā, evaṃ pana cintesi – mayi kusināraṃ gate mahāsudassanasuttadesanāya (dī. ni. 2.241) aṭṭhuppatti bhavissati, tāya yā devaloke anubhavitabbasadisā sampatti manussaloke mayā anubhūtā, taṃ dvīhi bhāṇavārehi paṭimaṇḍetvā desessāmi, taṃ sutvā bahū janā kusalaṃ kattabbaṃ maññissanti. Subhaddopi kattha maṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā vissajjanapariyosāne saraṇesu paṭiṭṭhāya pabbajitvā laddhūpasampado kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā mayi dharanteyeve arahattaṃ patvā pacchimasāvako nāma bhavissati. Aññattha mayi parinibbute dhātunimittaṃ mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ pana parinibbute doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajitvā dassatīti imāni tīṇi kāraṇāni passanto bhagavā mahatā ussāhena kusināraṃ agamāsi.

Īghāti codanatthe nipāto. **Kilantosmīti** parissanto asmi. Tena yathāvuttavedanānaṃ balavabhāvaṃ eva dasseti. Bhagavā hi attano ānubhāvena tadā padasā agamāsi, aññesaṃ pana yathā paduddhārampi kātuṃ na sakkā, tathā vedanā tikhiṇā kharā kaṭukā vattiṃsu. Tenevāha “**nisīdissāmi**”ti.

Idānti adhunā. **Lulītanti** madditaṃ viya ākulaṃ. **Āvilanti** ālulaṃ. **Acchodakāti** tanupasannasālilā. **Sātodakāti** madhurato yā. **Sītodakāti** sītalajalā. **Setodakāti** nikkaddamā. Udakañhi sabhāvato setavaṇṇaṃ, bhūmivasena kaddamāvilatāya ca aññādisaṃ hoti, kakudhāpi nadī vimalavālikā samokiṇṇā setavaṇṇā sandati. Tena vuttaṃ “setodakā”ti. **Supatitthāti** sundaratitthā. **Ramaṇiyāti** manoharabhūmibhāgatāya ramitabbā yathāvuttaudakasampattiyā ca manoramā.

Kilantosmi cundaka, nipajjissāmīti tathāgatassa hi –

“Kālāvakaṇca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalaḥemaṇca, uposathachaddantime dasā”ti. –

Evaṃ vuttesu dasasu hatthikulesu kālāvakasaṅkhātānaṃ yaṃ dasannaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassāti evaṃ dasaguṇitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṃ koṭisahasabalappamaṇaṃ sarīrabalaṃ. Taṃ sabbampi tasmim divase pacchābhataṃ paṭṭhāya caṅgavāre pakkhittaudakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvāya tigāvute kusinārā. Etasmim antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahantaṃ ussāhaṃ katvā āgacchanta sūriyatthaṅgamanavelāya bhagavā kusināraṃ pāpuṇṭi evaṃ “rogo nāma sabbaṃ ārogyaṃ maddanta āgacchatī”ti imamatthaṃ dassento sadevakassa lokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto “kilantosmi, cundaka, nipajjissāmi”ti āha.

Sihaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā tathāgataseyyā sihaseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena seyyaṃ kappenti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ kāmabhogīseyyā. “Yebhuyyena, bhikkhave, peṭā uttānā senti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ petaseyyā. Catutthajjhānaṃ tathāgataseyyā. “Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ sihaseyyā. Ayañhi tejjasādairiyāpathattā uttamaseyyā nāma. Tena vuttaṃ – “**dakkhiṇena passena sihaseyyaṃ kappesi**”ti. **Pāde pādanti** dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyāti** atīadhāya, gopphakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjanti, seyyā phāsukā na hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjanti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ nipajji.

Gantvāna buddhoti imā gāthā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā. Tattha **nadikanti** nadiṃ. **Appaṭimodha loketi** appaṭimo idha imasmim sadevake loke. **Nhatvā ca pivitvā cudatārīti** gattānaṃ sītikaraṇavasena nhatvā ca pānīyaṃ pivitvā ca nadito uttari. Tadā kira bhagavati nhāyante antonadiyaṃ macchakacchapā, udakaṃ, ubhosu tīresu vanasaṅgo, sabbo ca so bhūmibhāgoti sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva ahoṣi. **Purakkhatoti** guṇavisitṭhasattuttamagarubhāvato sadevakena lokena pūjāsammānavasena purakkhato. **Bhikkhugaṇassa majjheti** bhikkhusaṅghassa majjhe. Tadā bhikkhū bhagavato vedanānaṃ adhimattabhāvaṃ viditvā āsannā hutvā samantato parivāretvāva gacchanti. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ anusāsanato satthā. **Pavattā bhagavā idha dhammeti** bhāgyavantatādīhi bhagavā idha sīlādisāsanadhamme pavattā, dhamme vā caturāsītīdhammakhandhasahassāni pavattā pavattetā. **Ambavananti** tassā eva nadiyā tīre ambavanaṃ. **Āmantayi cundakanti** tasmim kira khaṇe āyasmā ānando udakasāṭikaṃ pīlento ohīyi, cundakatthero samīpe ahoṣi. Tasmā taṃ bhagavā āmantayi. **Pamukhe nisīdīti** vattasīsenā satthu purato nisīdi “kiṃ nu kho satthā āṇāpetī”ti. Ettāvata dhammabhaṇḍāgārīko anuppatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi.

Upadaheyyāti uppādeyya, vipaṭṭisārassa uppādako koci puriso siyā api bhaveyya. **Alābhāti** ye aññesaṃ dānaṃ dadantānaṃ dānānisamsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdhanti** puññavisesena laddhampi manussattaṃ dulladdhaṃ. **Yassa teti** yassa tava. Uttaṅḍulaṃ vā atikilinnaṃ vā ko taṃ jānāti, kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato parinibbuto, addhā tena yaṃ vā taṃ vā dinnam bhavissatīti. **Lābhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikā dānānisamsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhanti** tuyhaṃ manussattaṃ suladdhaṃ. **Sammukhāti** sammukhato, na anussavena na paramparāyāti attho. **Metanti** me etaṃ mayā etaṃ. **Dvemeti** dve ime. **Samasamaphalāti** sabbākārena samānaphalā.

Nanu ca yaṃ sujātāya dinnam piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato abhisambuddho, taṃ kilesānaṃ appahīnakāle dānaṃ, idaṃ pana cundassa dānaṃ khīṇāsavakāle, kasmā etāni samaphalānīti? Parinibbānasamatāya samāpattisamatāya anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi sujātāya dinnam piṇḍapātaṃ bhuñjitvā saupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, cundena dinnam bhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāyapi** samaphalāni. Abhisambujjanadivase ca aggamaggassa hetubhūtā catuvīsati koṭisatasahasasaṅkhā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajji. Evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalāni. Vuttañhetam bhagavatā –

“Yassa cetam piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaraṃ appamaṇaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati, appamaṇo tassa puññābhisando kusalābhisando”tiādi. –

Sujātā ca aparabhāge assosi “na kira sā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā

anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho, sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanā ahoṣī’ ti. Tassā idaṃ sutvā “lābhā vata me” ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassapi aparabhāge “avasānapiṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṃ kira mayā gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā satthā attanā cirakālābhipatthitāya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto” ti sutvā “lābhā vata me” ti anussarato balavapītisomanassaṃ udapādi. Evaṃ **anussaraṇasamatāyapi** samaphalāni dvepi piṇḍapātadānānīti vedītabbāni.

Āyusaṃvattanikanti dīghāyukasaṃvattanikaṃ. **Upacitanti** pasutaṃ uppāditāṃ. **Yasasaṃvattanikanti** parivārasaṃvattanikaṃ. **Ādhipateyyasaṃvattanikanti** seṭṭhabhāvasaṃvattanikaṃ.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ dānassa mahapphalatañceva sīlādiguṇehi attano ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ anupādāparinibbānañcāti tivīdhampi atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti** dānaṃ dentassa cittasampattiyā ca dakkhiṇeyyasampattiyā ca dānamayaṃ puññaṃ upacīyati, mahapphalatarañca mahānisamsatarañca hotīti attho. Atha vā **dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti** deyyadhammaṃ pariccajanto pariccāgacetaṇāya bahulīkatāya anukkamena sabbattha anāpattibahulo suvisuddhasīlaṃ rakkhitvā samathavipassanañca bhāvetuṃ sakkotīti tassa dānādivasena tivīdhampi puññaṃ abhivaḍḍhatīti evamettha attho vedītabbo. **Samyamato**ti sīlasamyaṃ samyamantassa, samvare ṭhitassāti attho. **Veram na cīyatīti** pañcavidhaveram na pavaḍḍhati, adosapadhānattā vā adhisīlassa kāyavācācīttehi sayamanto suvisuddhasīlo khantibahulatāya kenaci veram na karoti, kuto tassa upacayo. Tasmā tassa samyamato samyamantassa, samyamahetu vā veram na cīyati. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** kusalo pana ñānasampanno suvisuddhasīle patiṭṭhito aṭṭhatimsāya āramaṇesu attano anurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā upacārappanābhedaṃ jhānaṃ sampādentō pāpakaṃ lāmaṃ kāmaccandādiakusalaṃ vikkhambhanavasena jahāti pariccajati. So tameva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā vipassanāya kammaṃ karonto vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmaṃ akusalaṃ samucchēdavasena jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** so evaṃ pāpakaṃ pajahitvā rāgādīnaṃ khayā anavasesakīlesanibbānena, tato paraṃ khandhanibbānena ca nibbuto hotīti evaṃ bhagavā cundassa ca dakkhiṇasampattiṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ nissāya pīṭivegavissatṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭaligāmiyasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **magadhesūti** magadharaṭṭhe. **Mahatāti** idhāpi guṇamahattenapi aparicchinnasāṅkhyattā gaṇanamahattenapi mahatā bhikkhusāṅghena. **Pāṭaligāmoti** evaṃnāmaṃko magadharaṭṭhe eko gāmo. Tassa kira gāmassa māpanadivase gāmaggaḥaṇaṭṭhāne dve tayo pāṭalaṅkurā pathavito ubbhijjivā nikkhamiṃsu. Tena taṃ “pāṭaligāmo” tveva vohariṃsu. **Tadavasarīti** taṃ pāṭaligāmaṃ avasari anupāpuṇi. Kadā pana bhagavā pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi? Heṭṭhā vuttanayena sāvattiyāya dhammasenāpatino cetiyāya kārāpetvā tato nikkhamitvā rājagahe vasanto tattha āyasmato mahāmogallānassa ca cetiyāya kārāpetvā tato nikkhamitvā ambalaṭṭhikāyaṃ vasitvā aturitaṅgāvasena janapadacārikaṃ caranto tattha tattha ekarattivāsena vasitvā lokaṃ anuggaṇhanto anukkamena pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi.

Pāṭaligāmiyāti pāṭaligāmaṃ upāsakā. Te kira bhagavato paṭhamadassanena keci saraṇesu, keci sīlesu, keci saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā. Tena vuttaṃ “**upāsakā**” ti. **Yena bhagavā tenupasaṅkamīṃsūti** pāṭaligāme kira ajātasattuno licchavirājūnañca manussā kālena kālaṃ gantvā gehasāṃkhe gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Tena pāṭaligāmaṃ manussā nīcupaddutā “etesāñceva āgataṅgā vasanaṭṭhānaṃ bhavissatī” ti ekapasse issarānaṃ bhaṇḍappaṭṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekapasse vasanaṭṭhānaṃ, ekapasse āgantukānaṃ adbhikāmanussānaṃ, ekapasse daliddānaṃ kapaṇamanussānaṃ, ekapasse gilānaṃ vasanaṭṭhānaṃ bhavissatīti sabbesaṃ aññaṃaññaṃ aghaṭṭetvā vasanappahonakaṃ nagaramajjhe mahāsālaṃ kāresuṃ, tassā nāmaṃ

āvasathāgāranti. Taṃ divasañca niṭṭhānaṃ agamāsi. Te tattha gantvā hatthakammasudhākammacittakammādivasena supariniṭṭhitam susajjitaṃ devavimānasadisam taṃ dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya oloketvā “idaṃ āvasathāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ, kena nu kho paṭṭhamaṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā”ti cintesum, tasmimyeva ca khaṇe “bhagavā taṃ gāmaṃ anuppatta”ti assosum. Tena te uppannapītisomanassā “amhehi bhagavā gantvāpi ānetabbo siyā, so pana sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatta, ajja mayam bhagavantaṃ idha vasāpetvā paṭṭhamaṃ paribhuñjāpessāma tathā bhikkhusaṅghaṃ, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, satthāraṃ maṅgalaṃ vadāpessāma, dhammaṃ kathāpessāma. Iti tīhi ratanehi paribhutte pacchā amhākañca paresaṅca paribhogo bhavissati, evaṃ no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti sanniṭṭhānaṃ katvā etadatthameva bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Tasmā evamāhaṃsu – “**adhivāsetu no, bhante bhagavā, āvasathāgāra**”nti.

Yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsūti kiñcāpi taṃ taṃ divasameva pariniṭṭhitatā devavimānaṃ viya susajjitaṃ supaṭijaggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā na paññattaṃ, “buddhā nāma araṇṇajjhāsaya araṇṇārāmā, antogāme vaseyyum vā no vā, tasmā bhagavato ruciṃ jānitvāva paññāpessāmā”ti cintevā te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, idāni bhagavato ruciṃ jānitvā tathā paññāpetukāmā yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu. **Sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharivāti** yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ taṃ santharivā sabbapaṭṭhamaṃ tāva “gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vattati”ti sudhāparikammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā parisukkhabhāvaṃ nātva yathā akkantaṭṭhāne padaṃ na paññāyati, evaṃ catujjātiyagandhehi limpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharivā tesam upari mahāpiṭṭhikakojavādiṃ katvā hatthatharaṇādīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbayuttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesum. Tena vuttaṃ – “sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharivā”ti.

Āsanānañhi majjhatṭhāne tāva maṅgalathambhaṃ nissāya mahārahaṃ buddhāsanaṃ paññāpetvā tattha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ paccattharivā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakāvicittaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā tiṃsahatthamattaṭṭhānaṃ paṭasāniyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṅghassa pallankaapassayamañcapīṭhādīni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā sālāya pācīnapassaṃ attano nisajjāyoggaṃ kāresum. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**āsanāni paññāpetvā**”ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ. Evaṃ bhagavā bhikkhusaṅgho ca yathāruciya hatthapāde dhovissanti, mukhaṃ vikkhālessanti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūretvā vāsathāya nānāpupphāni ceva udakavāsacūṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhapesum. Tena vuttaṃ “**udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā**”ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādīmayadaṇḍadīpikāsu yodhakarūpavilāsakhacitarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādīmayakapallikāsu telappadīpaṃ jālayitvā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsūti** ettha pana te pāṭaligāmiyā upāsakā na kevalaṃ āvasathāgārameva, atha kho sakalasmimpī gāme vīthiyo sajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalagāmaṃ dīpamālāhi vippakiṇṇatāraṃ viya katvā “khīrapake dāraṃ khīraṃ pāyetha, daharakumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā honti”ti bheriṃ carāpetvā sayam daṇḍadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamīti “yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññati”ti evaṃ kira tehi kāle ārocite bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭam kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyanandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya, mahati suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya, gacchantaṃ puṇṇacandaṃ rattavalāhakena paṭicchādento viya,

kañcanagirimatthake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjulatājālena parikkhipanto viya, sakalacakkavālasineruyugandharamahāpathaviṃ cāletvā gahitanigrodhapallavasamānavaññaṃ surattavarapaṃsukūlaṃ pārūpitvā vanagahanato nikkhantakesarasīho viya, samantato udayapabbatakūṭato puññacando viya, bālasūriyo viya ca attanā nisinnacārumaṇḍapato nikkhami.

Athassa kāyato meghamukhato vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaññarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalasākhāviṭape viya samantato rukkhe karimṣu. Tāvadeva attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te ca naṃ parivāretvā ʘhitā bhikkhū evarūpā ahesuṃ appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamaṃ codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivuto bhagavā rattakambalaparikkhito viya suvaññakkhandho, nakkhattaparivārito viya puññacando, rattapadumavanasaṇḍamajjhagatā viya suvaññanāvā, pavāḷavedikaparikkhito viya suvaññapāsādo virocittha. Mahākassapappamukhā pana mahātherā meghavaññaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārūpitvā mañivammavammitā viya mahānāgā parivārayimṣu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭṭitajaṭṭa chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayamaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosēhi, vītamoho vītamohēhi, nittaṅho nittaṅhehi, nikkilesō nikkilesēhi, sayamaṃ buddho anubuddhehi parivārito pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataratṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puññacando, anupamena buddhavesena aparimāṇena buddhaviḷāsena pāṭaligāminaṃ maggaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaññavaññaṃ ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesumaṃ, tathā pacchimakāyato dakkhiṇapassato vāmapassato suvaññavaññaṃ ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesumaṃ, uparikesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvarājavaññaṃ asitā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesumaṃ, heṭṭhāpādālehi pavāḷavaññaṃ rasmiyo uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesumaṃ, dantato akkhīnaṃ setaṭṭhānato, nakhānaṃ maṃsavimuttaṭṭhānato odātā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesumaṃ, rattapītavaññaṃ sambhinnaṭṭhānato mañjeṭṭhavaññaṃ rasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesumaṃ, sabbatthakameva pabhassarā rasmiyo uṭṭhahimṣu. Evaṃ samantā asītihatthaṭṭhānaṃ chabbaññaṃ buddharasmiyo vijjotamānā vipphandaṃmānā vidhāvamaṃnā kañcanadaṇḍadīpikādīhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandamānā mahāpadīpajālā viya, cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā viya ca disodisaṃ pakkhandimṣu. Yāhi sabbe disābhāgā suvaññacampakapupphehi vikiriyaṃmānā viya, suvaññaghaṭṭato suvaññarasadhārāhi āsiñciyaṃmānā viya, pasāritasuvaññaṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātena samuddhatakiṃsukakaṇikāraṇakoviḷārapupphacuññasamokiṇṇā viya, cīnapiṭṭhacuññasamparirañjitā viya ca virocimṣu.

Bhagavatopi asītiyanubyañjanabyāmapabbhāparikkhepasamujjalaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṃ sarīraṃ abbhamaḥikādiupakkilesavimuttaṃ samujjalantatārahāvabhāsitaṃ viya, gaganatalaṃ vikaṣitaṃ viya padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pārīcchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsasūriyaṃ dvattiṃsacandimānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā sirimā abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pārāmīhi dasahi upapārāmīhi dasahi paramatthapārāmīhīti sammadeva paripūritāhi samattiṃsapārāmītāhi alaṅkataṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnena dānena rakkhiteṇa sīlena katena kalyāṇakammaṇa ekasmiṃ attabhāve samosaritvā vipākaṃ dātuṃ okāsaṃ alabhamānena sambādhappattaṃ viya nibbattaṃ nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekaṃ nāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ ekaṃ sakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṃ sambhinnaṃmukhadvāre ekato rāsibhūtākālo viya ahoṣi.

Imāya buddhasiriyā obhāsamānassapi bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipimṣu. Tathā pacchato vāmapasse dakkhiṇapasse

jātikusumacampakavanamālikārattuppalanīluppalabakulasinduvārādipupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhacuṇṇāni ca cātuddīpikamahāmeghavissaṭṭhā salilavuṭṭhiyo viya vippakiriṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ca buddhadhammasaṅghaguṇasaṃyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayamānā mukhasambhāsā viya ahesuṃ. Devasupaṇṇanāgayakkhagandhabbamanussānaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā padasahasseehi gamanavaṇṇanaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatriyaṃ mukhamattaṃ –

“Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
Aheṭṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

“Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho;
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvīpaduttamo.

“Gacchato buddhasēṭṭhassa, heṭṭhā pādatalaṃ mudu;
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasānupalimpati.

“Ninnaṃ ṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

“Pāsāṇā sakkharā ceva, kathaḷā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

“Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ;
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca goppake.

“Nātiṅghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
Na cāpi saṅkamaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

“Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, disaṅca vidisaṃ tathā;
Na pekkhamāno so yāti, yugamattaṃvapekkhati.

“Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate jino;
Cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayaṃto sadevake.

“Usabharājāva sobhanto, cārucārīva kesarī;
Tosayaṃto bahū satte, gāmaṃ seṭṭho upāgamaṃ”’ti. –

Vaṇṇakālo nāma kiresa. Evaṃvidhesu kālesu bhagavato sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ, cuṇṇiyapadehi gāthābandhehi yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. “Dukkathita”’nti vā “atitthena pakkhando”’ti vā na vattabbo. Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā bhagavanto, tesam buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamattā. Sakalampi hi kappam vaṇṇentā pariyoṣāpetuṃ na sakkonti, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatappaṭiyattaṃ pāṭaligāmaṃ pāvīsi, pavisitvā bhagavā pasannacittena janena pupphagandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjyamāno āvasathāgāraṃ pāvīsi. Tena vuttaṃ – “atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamī”’ti.

Pāde pakkhāletvāti yadipi bhagavato pāde rajojallaṃ na upalimpati, tesam pana upāsakānaṃ kusalābhivuddhiṃ ākaṅkhanto paresaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanatthañca bhagavā pāde pakkhāletī. Apica upādinnakasarīraṃ nāma sītaṃ kātabbampi hotīti etadatthampi bhagavā nhānapādadhovanādīni karotiyeva. **Bhagavantamyeva purakkhatvāti** bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinna gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalena paliveṭṭhetvā piṭhe ṭhapitā rattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocitta.

Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo –

“Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacāraṇo;
Obhāsanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

“Tahiṃ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo;
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanikkhaṃ viya paṇḍukambale.

“Nekkhaṃ jambonadasseva, nikkhattaṃ paṇḍukambale;
Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

“Mahāsālova samphullo, merurājāvalānkato;
Suvaṇṇayūpasankāso, padumo kokanado yathā.

“Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
Devānaṃ pārīchattova, sabbaphullo virocātī”ti.

Pāṭaligāmiye upāsake āmantesīti yasmā tesu upāsakesu bahū janā sīlesu patitṭhitā, tasmā paṭhamamā tāva sīlavipattiyā ādīnavaṃ pakāsetvā pacchā sīlasampadāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ, “**pañcime gahapatayo**”tiādīnā dhammadesanattamaṃ āmantesī.

Tattha **dussīloti** nissīlo. **Sīlavipannoti** vipannasīlo bhinnasaṃvaro. Ettha ca “dussīlo”ti padena puggalassa sīlābhāvo vutto. So panassa sīlābhāvo duvidho asamādānena vā samādinna bhedena vāti. Tesu purimo na tathā sāvajjo, yathā dutiyo sāvajjataro. Yathādhīppetādīnavanimittaṃ sīlābhāvaṃ puggalādhīṭṭhānāya desanāya dassetuṃ, “sīlavipanno”ti vuttaṃ. Tena “dussīlo”ti padassa atthaṃ dasseti. **Pamādādhikaraṇanti** pamādakāraṇā. Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti yadi kasiyā yadi vāṇijjāya yadi gorakkhena, pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa kammaṃ vinassati. Māghātakāle pana pāṇātipātādīni karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogaṇiṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato sattaariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Pāpako kittisaddoti gahaṭṭhassa “asuko amukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccattaidhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī”ti parisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa “asuko nāma thero sattu sāsane pabbajitvā nāsakkhi sīlāni rakkhituṃ, na buddhavacanaṃ gahetuṃ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agārovehi samannāgato”ti evaṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva avassaṃ bahūnaṃ sannipātattṭhāne “koci mama kammaṃ jānissati, atha maṃ nindissati, rājakulassa vā dassessatī”ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi bahubhikkhusaṅghe sannipatite “avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavarāṇampi ṭhapetvā sāmāññato cāvetvā nikkadḍhissatī”ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi samāno susīlo viya carati, sopi ajjhāsayaena maṅku hotiyeva.

Sammūlho kālaṃ karotīti dussīlassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakammāni samādāya pavattitattṭhānāni āpāthaṃ āgacchanti. So ummīletvā idhalokaṃ, nimīletvā paralokaṃ passati. Tassa cattāro apāyā kammānurūpaṃ upaṭṭhahanti, sattisatena pahariyamāno viya aggijālābhīghātena jhāyamāno viya ca hoti. So “vāretha, vārethā”ti viravantova marati. Tena vuttaṃ – “sammūlho kālaṃ karotī”ti.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhpariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ

abhinibbattakkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyassa upacchedā. **Param maraṇāti** cutito uddham. **Apāyantiādi** sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhaheṭṭhūta puññasāṅkhātā ayā apētattā, sukhānaṃ vā ayassa, āgamanassa vā abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti duggati. Vivasā nipatanti ettha dukkatakarinoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamaṇāṅgapaccaṅgāti vinipāto. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoṇiṃ dīpeti. Tiracchānayoṇi hi apāyo sugatito apētattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētattā, dukkassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisamaṃ avinipatitattā petamahiddhikānaṃpi vijjamaṇattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttenaṭṭhena “apāyo” ceva “duggati” ca sabbasampattisamussayehi vinipatitattā “vinipāto”ti ca vuccati. Nirayaggahaṇena avīciādikaṃ anekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapajjati** nibbattati.

Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā. Ayaṃ pana viseso – **sīlavāti** samādānavasena sīlavā. **Sīlasampannoti** parisuddham paripuññaṇca katvā sīlassa samādānena sīlasampanno. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsiṃ. **Sugatim saggam lokanti** ettha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Tattha sundarā gati **sugati**, rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**, so sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti**.

Pāṭaligāmiye upāsake bahudeva rattim dhammiyā kathāyāti aññāyapi pāḷimuttāya dhammakathāya ceva āvasathānumodanakathāya ca. Tadā hi bhagavā yasmā ajātasattunā tattha pāṭaliputtanagaraṃ māpentena aññesu gāmanigamajanapadarājadhānīsu ye sīlacārasampannā kuṭumbikā, te ānetvā dhanadhaññagharavattukhettavattahādīni ceva parihāraṇca dāpetvā nivesiyanti. Tasmā pāṭaligāmiyā upāsakā ānisaṃsadassāvītāya visesato sīlagarukā sabbaguṇānaṇca sīlassa adhiṭṭhānabhāvato tesam paṭhamam sīlānisamse pakāsetvā tato paraṃ ākāsaṅgaṃ otārento viya, pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya, mahājambuṃ matthake gahetvā cārento viya, yojanikamadhukaṇḍam cakkayantena pīletvā madhurasam pāyamāno viya pāṭaligāmiyānaṃ upāsakānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakatham kathento “āvāsadānaṃ nāmetam gahapatayo mahantaṃ puññaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṅghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutte pana dhammaratanenapi paribhutto yeva hoti. Evaṃ tīhi ratanehi paribhutte aparimeyyo ca vipāko, apica āvāsadānasmim dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti, bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākāmaṇḍapassa vā saṅgham uddissa katassa ānisaṃso paricchinditum na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhava nibbattamānassapi sampīḷitagabbhavāso nāma na hoti, dvādasahattho ovarako viyassa mātukucchi asambādhova hoti”ti evam nānāyehi vicittam bahuṃ dhammakatham kathetvā –

“Sītam uṇham paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

“Tato vātāpo ghorō, sañjāto paṭihaññati;
Leṇatthaṇca sukhatthaṇca, jhāyituṇca vipassitum.

“Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitam;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

“Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
Tesaṃ annaṇca pānaṇca, vatthasenaṇāni ca.

“Dadeyya ujubhūtesu, vipasannena cetasā;
Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo”ti. (cūḷava. 295) –

Evam ayampi āvāsādāne ānisaṃsoti bahudeva rattim atirekataram diyadḍhayāmaṃ
āvāsādānānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā gāthā tāva saṅgahaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana
saṅgahaṃ nārohati. **Sandassetvātiādini** vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kalam maññathāti** yassa gamanassa tumhe kalam
maññatha, gamanakālo tumhākaṃ, gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana bhagavā te uyyojesīti?
Anukampāya. Tiyāmarattiñhi tattha nisīditvā vītināmentānaṃ tesam sarīre ābādho uppajjeyyāti,
bhikkhusaṅhepi ca vippabhātasayanānisajjāya okāso laddhum vaṭṭati, iti ubhayānukampāya uyyojesīti.
Suññāgāranti pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma tattha natthi. Tena kira gahapatayo tasseva āvasathāgārassa
ekapasse paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā kappiyamañcaṃ paññāpetvā tattha kappiyapaccattharaṇaṃ attharivā
upari suvaṇṇarajataṭarākāgandhamālādipaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā telappadīpaṃ āropesum “appeva
nāma sathā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissamitukāmo idha nipajjeyya, evaṃ no idaṃ āvasathāgāraṃ
bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti. Sathāpi tadeva
sandhāya tattha saṅghātiṃ paññāpetvā sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “suññāgāraṃ pāvisī”ti.
Tattha pādadhovanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ.
Dhammāsanam patvā thokaṃ aṭṭhāsi, idaṃ tattha ṭhānaṃ. Bhagavā dve yāme dhammāsane nisīdi, ettake
ṭhāne nisajjā nipphannā. Upāsake uyyojetvā dhammāsanato oruyha yathāvutte ṭhāne sīhaseyyaṃ kappesi.
Evaṃ taṃ ṭhānaṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ ahoṣīti.

Sunidhavassakārāti sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattā**ti magadharañño
mahāmaccā, magadharaṭṭhe vā mahāmattā mahatīyā issariyamattāya samannāgatāti mahāmattā.
Pāṭaligāme nagaram māpentīti pāṭaligāmasaṅkhāte bhūmipadese nagaram māpenti. **Vajjīnaṃ**
paṭibāhāyāti licchavirājūnaṃ āyamukhappacchindanattaṃ. **Sahassasahassevāti** ekekavaggavasena
sahassaṃ sahassaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavattūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetunti** rañño
rājamaḥāmattānañca nivesanāni māpetum vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano
sippānubhāvena heṭṭhāpathaviyaṃ tiṃsahatthamatte ṭhāne “idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha
bhūtaggāho, idha pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī”ti jānanti. Te tadā sippaṃ jappetvā devatāhi saddhiṃ
sammantayamānā viya māpenti.

Atha vā nesaṃ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetum cittaṃ nāmenti. Tā catūsu
koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhakulānaṃ saddhā devatā tathā
karonti, assaddhakulānaṃ assaddhā devatā. Kiṃkāraṇā? Saddhānañhi evaṃ hoti “idha manussā nivesanaṃ
māpentā paṭhamaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vadāpessanti, atha mayaṃ sīlavantānaṃ
dassanaṃ dhammakathaṃ pañhavissajjanaṃ anumodanaṃ sotum labhissāma, manussā ca dānaṃ datvā
amhākaṃ pattiṃ dassanti”ti. Assaddhā devatāpi “attano icchānurūpaṃ tesam paṭipattiṃ passitum,
kathānaṃ sotum labhissāmā”ti tathā karonti.

Tāvatiṃsehiti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṃca vihāre ekaṃ bahussutaṃ
bhikkhum upādāya “asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā”ti saddo abbhuggacchati,
evameva sakkaṃ devarājānaṃ, vissakammañca devaputtaṃ upādāya “tāvatiṃsā paṇḍitā”ti saddo
abhuggato. Tenāha “tāvatiṃsehi”ti. **Seyyathāpī**tiādīnā devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā viya
sunidhavassakārā nagaram māpentīti dasseti.

Yavatā, ānanda, ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yavatā**
vaṇippathoti yattakaṃ vaṇijānaṃ āhaṭabhaṇḍassa rāsivasena kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vaṇijānaṃ
vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagaranti** tesam ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ nagaram aggaṃ
bhavissati jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ. **Puṭabhedananti** bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ
mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayaṃ
agacchantāpi idheva vikkayaṃ gacchissanti, tasmā idheva puṭaṃ bhandissanti attho. Āyānampi hi catūsu
dvāresu cattāri, sabhāyaṃ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni tattha uṭṭhahissanti. Tāni
sabhāvāni āyānīti dasseti.

Aggito vātiādīsu samuccayattho vāsaddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho.

Tassa hi eko koṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetum na sakkhissanti, ekaṃ koṭṭhāsaṃ gaṅgā gahetvā gamissati, eko iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassa vadantānaṃ piṣuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññābhedenā vinassissati. Evaṃ vatvā bhagavā paccūsakāle gaṅgātīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācārevelaṃ āgamayamāno nisīdi.

Sunidhavassakārāpi “amhākaṃ rājā samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, so amhe upagate pucchissati ‘sathā kira pāṭaligāmaṃ agamāsi, kiṃ tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā’ ti. ‘Upasaṅkamimhā’ ti ca vutte ‘nimantayittha, na nimantayitthā’ ti pucchissati. ‘Na nimantayimhā’ ti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati, idañcāpi mayaṃ akataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana gotamassa gatagataṭṭhāne kālakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vācāpessāmā’ ti cintetvā sathāraṃ upasaṅkamitvā nimantayimṣu. Tena vuttaṃ – “**atha kho sunidhavassakārā**” tiādi.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhe kāle. **Nivāsetvāti** gāmapavesananīhārena nivāsaṇaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyāti** cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā.

Sīlavantetthāti sīlavanto ettha attano vasanaṭṭhāne. **Saññateti** kāyavācācittēhi saññate. **Tāsaṃ dakkhiṇamādiseti** saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādisēyya pattiṃ dadeyya. **Pūjita pūjayantīti** “ime manussā amhākaṃ nītakāpi na honti, evampi no pattiṃ denti” ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayanīti** kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā “ete manussā amhākaṃ nītakāpi na honti, tathāpi catupañcācāmasantaraṃ no balikammaṃ karonti” ti mānenti uppannaparissayaṃ haranti. **Tato nanti** tato taṃ paṇḍitajātikaṃ purisaṃ. **Orasanti** ure ṭhapetvā vadḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthamevassa yathā vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatīti** sundarāni passati.

Anumoditvāti tehi tadā pasutapuññassa anumodanavasena tesāṃ dhammakathaṃ katvā. Sunidhavassakārāpi “yā tattha devatā āsum, tāsaṃ dakkhiṇamādisē” ti bhagavato vacanaṃ sutvā devatānaṃ pattiṃ adāṃsu. **Taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosīti** tassa nagarassa yena dvārena bhagavā nikkhami, taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosi. Gaṅgāya pana uttaraṇatthaṃ anotiṇṇatā gotamatitthaṃ nāma nāhosi. **Pūrāti** puñṇā. **Samatittikāti** taṭṭasaṃ udakassa tittā bharitā. **Kākapeyyāti** tīre ṭhitakākehi pātuṃ sakkuṇeyyaudakā. Dvīhipi padehi ubhatokūlasamaṃ paripuñṇabhāvameva dasseti. **Uḷumpanti** pāragamanatthāya dārūni saṅghāṭetvā āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kullanti** veludaṇḍādike valliādīhi bandhitvā kataṃ.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ mahājanassa gaṅgodakamattassapi kevalaṃ taritūṃ asamatthataṃ, attano pana bhikkhusaṅghassa ca atigambhīravitthataṃ saṃsāramahaṇṇavaṃ taritvā ṭhitabhāvañca sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **aṇṇavanti** sabbantimena paricchēdena yojanamattaṃ gambhīrassa ca vitthatassa ca udakaṭṭhānassetāṃ adhivacanaṃ. **Saranti** saritvā gamanato idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti – **ye gambhīravitthataṃ saṃsāraṇṇavaṃ taṇhāsaritañca taranti**, te ariyamaggasaṅkhātāṃ **setuṃ katvāna visajja pallalāni** anāmasitvāva udakabharitāni ninnatthānāni, ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ udakaṃ taritukāmo **kullañhi jano pabandhati** kullaṃ bandhitūṃ āyasaṃ āpajjati. **Tiṇṇā medhāvino janāti** ariyamaggañāṇasaṅkhātāya medhāya samannāgatattā medhāvino buddhā ca buddhasāvaka ca vinā eva kullena tiṇṇā paratīre patitthitāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dvidhāpathasuttavaṇṇanā

77. Sattame **addhānamaggapaṭipanno**ti addhānasaṅkhātāṃ dīghamaggaṃ paṭipanno gacchanto hoti. **Nāgasamālenāti** evaṃnāmakena therena. **Pacchāsamaṇenāti** ayaṃ tadā bhagavato upaṭṭhāko ahosi. Tena naṃ pacchāsamaṇaṃ katvā maggaṃ paṭipajji. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassāni anibaddhā

upaṭṭhākā ahesuṃ, tato paraṃ yāva parinibbānā pañcavīsativassāni āyasmā ānando chāyāva upaṭṭhāsi. Ayaṃ pana anibaddhupaṭṭhākakālo. Tena vuttaṃ – “**āyasmātā nāgasamālena pacchāsamaṇenā**”ti. **Dvidhāpathanti** dvidhābhūtaṃ maggaṃ. “Dvedhāpatha”ntipi paṭhanti āyasmā nāgasamālo attanā pubbe tattha kataparicayattā ujubhāvañcassa sandhāya vadati “**ayaṃ, bhante bhagavā, pantho**”ti.

Bhagavā pana tadā tassa sapaṛissayabhāvaṃ ñatvā tato aññaṃ maggaṃ gantukāmo “**ayaṃ, nāgasamāla, pantho**”ti āha. “Sapaṛissayo”ti ca vutte asaddahitvā “bhagavā na tattha paṛissayo”ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti “sapaṛissayo”ti na kathesi. Tikkhattuṃ “ayaṃ pantho, iminā gacchāmā”ti vatvā catutthavāre “na bhagavā iminā maggena gantuṃ icchati, ayameva ca ujumaggo, handāhaṃ bhagavato pattaṭṭhāraṃ datvā iminā maggena gamissāmi”ti cintetvā satthu pattaṭṭhāraṃ dātuṃ asakkonto bhūmiyaṃ ṭhapetvā paccupaṭṭhitena dukkhasaṃvattanikena kammunā codiyamāno bhagavato vacanaṃ anādiyitvāva pakkāmi. Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmā nāgasamālo bhagavato pattaṭṭhāraṃ tattheva chamāyaṃ nikkhipitvā pakkāmi**”ti. Tattha **bhagavato pattaṭṭhāraṃ** attano hatthagataṃ bhagavato pattaṭṭhāraṃ. **Tatthevāti** tasmiṃyeva magge **chamāyaṃ** pathaviyaṃ nikkhipitvā pakkāmi. Idaṃ vo bhagavā pattaṭṭhāraṃ, sace icchatha, gaṇhatha, yadī attanā icchitamaggaṃyeva gantukāmatthāti adhippāyo. Bhagavāpi attano pattaṭṭhāraṃ sayameva gahetvā yathādhippetaṃ maggaṃ paṭipajji.

Antarāmagge corā nikkhamitvāti tadā kira pañcasatā purisā luddā lohitaṇṇino rājāparādhino hutvā araṇñaṃ pavisitvā corikāya jīvikaṃ kappentā “pāripanthikabhāvena raṇṇo āyapathaṃ pacchindissāmā”ti maggasamāpe araṇṇe tiṭṭhanti. Te therāṃ tena maggena gacchantaṃ disvā “ayaṃ samaṇo iminā maggena āgacchati, avaḷaṇṇitabbaṃ maggaṃ vaḷaṇṇeti, amhākaṃ atthibhāvaṃ na jānāti, handa naṃ jānāpessāmā”ti kujjhitvā gahaṇaṭṭhānato vegena nikkhamitvā sahasā therāṃ bhūmiyaṃ pātetvā hatthapādehi koṭṭetvā mattikāpattañcassa bhinditvā cīvaraṃ khaṇḍākhāṇḍikaṃ chinditvā pabbajitattā “taṃ na hanāma, ito paṭṭhāya imassa maggassa paṛissayabhāvaṃ jānāhi”ti vissajjesuṃ. Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmato... pe... vipphālesu**”nti.

Bhagavāpi “ayaṃ tena maggena gato corehi bādhitō maṃ pariyesitvā idāneva āgamissatī”ti ñatvā thokaṃ gantvā maggā okkamma aññatarasmīṃ rukkhamūle nisīdi. Āyasmāpi kho nāgasamālo paccāgantvā sathhārā gatamaggaṃyeva gahetvā gacchantaṃ tasmiṃ rukkhamūle bhagavantaṃ passitvā upasaṅkamitvā vanditvā taṃ pavattiṃ sabbaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmā nāgasamālo...pe... saṅghāṭṭhāna vipphālesu**”nti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato nāgasamālassa attano vacanaṃ anādiyitvā akhemantamaggagamaṇaṃ, attano ca khemantamaggagamaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **saddhiṃ caranti** saha caranto. **Ekato vasanti** idaṃ tasseva vevacanaṃ, saha vasantoti attho. **Misso aññajanena vedagūti** veditabbaṭṭhena vedasaṅkhātena catusaccaariyamaggaññaṇena gatattā adhigatattā, vedassa vā sakalassa ñeyyassa pāraṃ gatattā vedagū. Attano hitāhitaṃ na jānātīti añño, avidvā bāloti attho. Tena aññena janena misso sahacaraṇamattena misso. **Vidvā pajahāti pāpakanti** tena vedagūbhāvena vidvā jānanta pāpakaṃ abhaddakaṃ attano dukkhāvahaṃ pajahāti, pāpakaṃ vā akalyāṇapuggalaṃ pajahāti. Yathā kiṃ? **Koñco khīrapakova ninnaganti** yathā koñcasakuṇo udakamissite khīre upanīte vinā toyaṃ khīramattasseva pivanato khīrapako ninnāṭṭhānagamaṇena ninnagasaṅkhātaṃ udakaṃ pajahāti vajjeti, evaṃ paṇḍito kira duppaññaṇapuggalehi ṭhānanisajjādīsu sahabhūtopi ācārena te pajahāti, na kadācīpi sammisso hoti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhāsuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **visākhāya migāramātuyā nattā kālaṅkatā hotīti** visākhāya mahāupāsikāya puttassa dhītā kumārikā kālaṅkatā hoti. Sā kira vattasampannā sāsane abhippasannā mahāupāsikāya gehaṃ

pavitthānaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃca attanā kātabbaveyyāvaccamaṃ purebhattaṃ pacchābhattaṃca appamattā akāsi, attano pitāmahiyā cittānukūlaṃ paṭipajji. Tena visākhā gehato bahi gacchantī sabbaṃ tassāyeva bhāraṃ katvā gacchati, rūpena ca dassanīyā pāsādikā, iti sā tassā visesato piyā manāpā ahoṣi. Sā rogābhībūtā kālamakāsi. Tena vuttaṃ – “tena kho pana samayena visākhāya migāramātuyā nattā kālaṅkatā hoti piyā manāpā”ti. Atha mahāupāsikā tassā maraṇena sokaṃ sandhāretuṃ asakkontī dukkhī dummanā sarīranikkhepaṃ kāretvā “api nāma satthu santikaṃ gatakāle cittassādaṃ labheyya”nti bhagavantaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ – **“atha kho visākhā migāramātā”**tiādi. Tattha **divā divassāti** divasassāpi divā, majjhanhike kāleti attho.

Bhagavā visākhāya vaṭṭābhiraṭṭiṃ jānanto upāyena sokatanukaraṇatthaṃ **“iccheyyāsi tvam visāke”**tiādimāha. Tattha **yāvaticāti** yattakā. Tadā kira satta janakoṭṭiyo sāvattiyāṃ paṭivasanti. Taṃ sandhāya bhagavā **“kīvabahukā pana visāke sāvattiyā manussā devasikaṃ kālaṃ karontī”**ti pucchi. Visākhā **“dasapi, bhante”**tiādimāha. Tattha **tīṇīti** tayo. Ayameva vā pāṭho. **Avivittāti** asuññā.

Atha bhagavā attano adhippāyaṃ pakāsentō **“api nu tvam kadāci karahaci anallavattā vā bhaveyyāsi anallakesā vā”**ti āha. Nanu evaṃ sante tayā sabbakālaṃ sokābhībūtāya matānaṃ puttādīnaṃ amaṅgalūpacāravasena udakoroḥaṇena allavattāya allakesāya eva bhavitabbanti dasseti. Taṃ sutvā upāsikā saṃvegajātā **“no hetam, bhante”**ti paṭikkhipitvā piyavattūṃ vipaṭṭisārato attano cittassa nivattabhāvaṃ satthu ārocetī **“alam me, bhante, tāvabahukeyhi puttehi ca nattārehi cā”**ti āha.

Athassā bhagavā **“dukkhaṃ nāmetam piyavattunimittam, yattakāni piyavattūni, tattakāni dukkhāni. Tasmā sukhakāmena dukkhappaṭikūlena sabbaso piyavattuto cittaṃ vivecetabba”**nti dhammaṃ desento **“yesam kho visāke satam piyāni, satam tesam dukkhāni”**tiādimāha. Tattha **satam piyānīti** satam piyāyitabbavattūni. “Satam piya”ntipi keci paṭhanti. Ettha ca yasmā ekato paṭṭhāya yāva dasa, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānā, tasmā **“yesam dasa piyāni, dasa tesam dukkhāni”**tiādinā pāli āgatā. Keci pana **“yesam dasa piyānaṃ, dasa nesam dukkhānaṃ”**ntiādinā paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Yasmā pana vīsātito paṭṭhāya yāva satam, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānāva, tasmā tatthāpi saṅkhyeyyappadhānataṃyeva gahetvā **“yesam kho visāke satam piyāni, satam tesam dukkhāni”**tiādinā pāli āgatā. Sabbesampi ca **“yesam ekaṃ piyaṃ, ekaṃ tesam dukkha”**nti pāṭho, na pana dukkhassāti. Etasmiñhi pakkhe ekarasā ekajjhāsaya ca bhagavato desanā hoti. Tasmā yathāvuttanayāva pāli veditabbā.

Etamatthaṃ viditvā sokaparidevādikaṃ cetasikaṃ kāyikaṃca dukkhaṃ piyavattunimittam piyavattumhi sati hoti, asati na hotīti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthaparidīpanam **imaṃ udānam udānesi.**

Tassattho – nātībhogarogasīladiṭṭhabyasanehi phutthassa anto nijjhāyantassa bālassa cittasantāpalakkhaṇā **ye keci** mudumajjhādibhedena yādisā tādisā **sokā vā** tehiyeva phutthassa sokuddehakasamuttāpītavacīvipalāpalakkhaṇā **paridevitā vā** anīṭṭhaphoṭṭhabbapaṭihatakāyassa kāyapīṭṭhānalakkhaṇā **dukkhā vā** tathā avuttatthassa vikappanatthena **vāsaddena** gahitā domanassūpāyāsādayo vā nissayabhedena ca **anekarūpā** nānāvidhā imasmiṃ sattaloke dissanti upalabbhanti, sabbepi **ete piyaṃ** piyajātikaṃ sattaṃ saṅkhāraṃca **paṭicca** nissāya āgamma paccayaṃ katvā **pabhavanti** nibbattanti. Tasmīṃ pana yathāvutte piyavattumhi **piye asante** piyabhāvakare chandarāge pahīne na kadācīpi **ete bhavanti**. Vuttañhetam – “piyato jāyatī soko...pe... pemato jāyatī soko”ti ca ādi (dha. pa. 212-213). Tathā **“piyappabhūtā kalahā vivādā, paridevasokā sahamaccharehī”**ti ca ādi (su. ni. 869). Ettha ca **“paridevitā vā dukkhā vā”**ti līngavipallāsena vuttaṃ, **“paridevitāni vā dukkhāni vā”**ti vattabbe vibhattilopo vā katoti veditabbo.

Tasmā hi te sukhino vītasokāti yasmā piyappabhūtā sokādayo yesam natthi, tasmā te eva sukhino vītasokā nāma. Ke pana te? **Yesam piyaṃ natthi kuhiñci loke** yesam ariyānaṃ sabbaso vītarāgattā katthacīpi sattaloke saṅkhāraloke ca piyaṃ piyabhāvo **“putto”**ti vā **“bhātā”**ti vā **“bhaginī”**ti vā **“bhariyā”**ti vā piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi, saṅkhāralokepi **“etaṃ mama santakaṃ, imināhaṃ imaṃ nāma sukhaṃ labhāmi labhissāmī”**ti piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi. **Tasmā asokaṃ virajaṃ**

patthayāno, piyaṃ na kayirātha kuhiñci loketi yasmā ca sukhino nāma vītasokā, vītasokattāva katthacipi visaye piyabhāvo natthi, tasmā attano yathāvuttasokābhāvena ca asokaṃ asokabhāvaṃ rāgarajādivigamanena virajaṃ virajabhāvaṃ arahattaṃ, sokassa rāgarajādīnañca abhāvahetubhāvato vā “asokaṃ viraja”nti laddhanāmaṃ nibbānaṃ patthayāno kattukamyatākusalacchandassa vasena chandajāto katthaci loke rūpādiddhamme antamaso samathavipassanādhammepi piyaṃ piyabhāvaṃ viyāyanaṃ na kayirātha na uppādeyya. Vuttañhettaṃ – “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti (ma. ni. 1.240).

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamadabbasuttavaṇṇanā

79. Navame āyasmāti piyavacanaṃ. **Dabboti** tassa therassa nāmaṃ. **Mallaputtoti** mallarājassa putto. So hi āyasmā padumuttarassa bhagavato pādāmūle katābhinihāro kappasatasahassaṃ upacitapuññaśāncayo amhākaṃ bhagavato kāle mallarājassa devikā kucchiyaṃ nibbato katādhikārattā jātiyā sattavassikakāleyeva mātāpitaro upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Te ca “pabbajitvāpi ācāraṃ tāva sikkhatu, sace taṃ nābhiraṃsati, idheva āgamissatī”ti anujāniṃsu. So sathhāraṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Sathhāpissa upanissayasampattiṃ oloketvā pabbajjaṃ anujāni. Tassa pabbajjāsamaye dinnaovādena bhavattayaṃ ādittaṃ viya upaṭṭhāsi. So vipassanaṃ paṭṭhapetvā khuraggeyyeva arahattaṃ pāpuṇi. Yaṃkiñci sāvakena pattaṃ, “tisso vijjā catasso paṭisambhidā chaḷabhiññā nava lokuttaradhammā”ti evamādikāṃ sabbāṃ adhigantvā asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro ahosi. Vuttañhettaṃ tena āyasmatā –

“Mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikattaṃ, yaṃkiñci sāvakena pattaṃ, sabbāṃ taṃ anuppattaṃ mayā”tiādi (pārā. 380).

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti so kirāyasmā ekadivasāṃ rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gantvā udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṃ katvā cammakkaṇḍaṃ paññāpetvā nisinnā kālāparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpajji. Athāyasmā yathākālāparicchedaṃ samāpattito vuṭṭhahitvā attano āyusaṅkhāre olokesi. Tassa te parikkhīṇā katipayamuhuttikā upaṭṭhahīsu. So cintesi – “na kho metaṃ patirūpaṃ, yamaṃ saththu anārocetvā sabrahmacārīhi ca avidito idha yathānisinnova parinibbāyissāmi. Yaṃnūnāhaṃ sathhāraṃ upasaṅkamitvā parinibbānaṃ anujānāpetvā saththu vattaṃ dassetvā sāsanassa niyyānikabhāvadassanattaṃ mayhaṃ iddhānubhāvaṃ vibhāvento ākāse nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyeyyaṃ. Evaṃ sante ye mayi assaddhā appasannā, tesampi pasādo uppajjissati, tadassa tesāṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Evañca so āyasmā cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā sabbāṃ taṃ tatheva akāsi. Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmā dabbo mallaputto yena bhagavā tenupasaṅkamī**”tiādi.

Tattha **parinibbānakālo meti** “bhagavā mayhaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānakālo upaṭṭhito, tamahaṃ bhagavato ārocetvā parinibbāyitukāmomhī”ti dasseti. Keci panāhu “na tāva thero jīṇṇo, na ca gilāno, parinibbānāya ca sathhāraṃ āpucchati, kiṃ tattha kāraṇaṃ? ‘Mettiyabhūmajakā bhikkhū pubbe maṃ amūlakena pārājikena anuddhammesuṃ, tasmīṃ adhikaraṇe vūpasantepi akkosantiyeva. Tesāṃ saddahitvā aññepi puthujjanā mayi agāraṃ paribhavañca karonti. Imañca dukkhabhāraṃ niratthakaṃ vahitvā kiṃ payojanaṃ, tasmāhaṃ idāneva parinibbāyissāmi”ti sannitṭhānaṃ katvā sathhāraṃ āpucchī”ti. Taṃ akāraṇaṃ. Na hi khīṇāsavā aparikkhīṇe āyusaṅkhāre paresāṃ upavādādibhayena parinibbānāya cetenti ghaṭayanti vāyamanti, na ca paresāṃ pasamsādihetu ciraṃ tiṭṭhanti, atha kho saraseneva attano āyusaṅkhāraṃ parikkhayaṃ āgamenti. Yathāha –

“Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti. (theragā. 196, 606; mi. pa. 2.2.4) –

Bhagavāpissa āyusaṅkhāraṃ oloketvā parikkhīṇabhāvaṃ ñatvā “**yassadāni tvaṃ, dabba, kālaṃ maññasī**”ti āha.

Vehāsaṃ abbhuggantvāti ākāsaṃ abhiuggantvā, vehāsaṃ gantvāti attho. **Abhisaddayogena** hi idaṃ upayogavacanaṃ, attho pana bhummasasena veditabbo. Vehāsaṃ abbhuggantvā kiṃ akāsīti āha – “**ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā**”tiādi. Tattha **tejodhātuṃ samāpajjitvāti** tejokasiṇacatutthajjhānasamāpattim samāpajjitvā. Thero hi tadā bhagavantaṃ vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā ekamantaṃ t̥hito “bhagavā kappasatasahassaṃ tumhehi saddhim tattha tattha vasanto puññāni karonto imamevatthaṃ sandhāya akāsiṃ, svāyamattho ajja matthakaṃ patto, idaṃ pacchimadassana”nti āha. Ye tattha puthujjanabhikkhū sotāpannasakadāgāmino ca, tesu ekaccānaṃ mahantaṃ kāruññaṃ ahoṣi, ekacce ārodanappattā ahesuṃ. Athassa bhagavā cittācāraṃ ñatvā “tena hi, dabba, mayhaṃ bhikkhusaṅghassa ca iddhipāṭihāriyaṃ dassēhī”ti āha. Tāvadeva sabbo bhikkhusaṅgho sannipati. Athāyasmā dabbo “ekopi hutvā bahudhā hotī”tiādinā (paṭi. ma. 1.102; dī. ni. 1.484) nayena āgatāni sāvakasādhāraṇāni sabbāni pāṭihāriyāni dassetvā puna ca bhagavantaṃ vanditvā ākāsaṃ abbhuggantvā ākāse pathaviṃ nimminivā tattha pallaṅkena nisinna tejokasiṇasamāpattiyā parikammaṃ katvā samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhāya sarīraṃ āvajjitvā puna samāpattim samāpajjitvā sarīrajhāpanatejodhātuṃ adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Saha adhiṭṭhānena sabbo kāyo agginā āditto ahoṣi. Khaṇeneva ca so aggi kappavutṭhānaggi viya aṇumattampi saṅkhāragataṃ masimattampi tattha kiñci anavasesento adhiṭṭhānabalena jhāpetvā nibbāyi. Tena vuttaṃ – “**atha kho āyasmā dabbo mallaputto**”tiādi. Tattha **vuṭṭhahitvā parinibbāyīti** iddhiccittato vuṭṭhahitvā bhavaṅgacittena parinibbāyi.

Jhāyamānassāti jāliyamānassa. **Ḍayhamānassāti** tasseva vevacanaṃ. Atha vā **jhāyamānassāti** jālāpavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, **Ḍayhamānassāti** vītaccitaṅgārakkhaṇaṃ. **Chārikāti** bhasmaṃ. **Masīti** kajjalaṃ. **Na paññāyitthāti** na passittha, adhiṭṭhānabalena sabbaṃ khaṇeneva antaradhāyitthāti attho. Kasmā pana thero uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi, nanu bhagavatā iddhipāṭihāriyakaraṇaṃ paṭikkhittanti? Na codetabbametaṃ gihīnaṃ sammukhā pāṭihāriyakaraṇassa paṭikkhittattā. Tañca kho vikubbanavasena, na panevaṃ adhiṭṭhānavasena. Ayaṃ panāyasmā dhammasāminā āṇattova pāṭihāriyaṃ dassesi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa anupādāparinibbānaṃ sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **abhedi kāyoti** sabbo bhūtopādāyapabhedo catusantatirūpakāyo bhijji, anavasesato ḍayhi, antaradhāyi, anuppattidhammataṃ āpajji. **Nirodhi saññāti** rūpāyatanādigocarātāya rūpasaññādibhedā sabbāpi saññā appaṭisandhikena nirodhena nirujji. **Vedanā sītibhavimṣu sabbāti** vipākavedanā kiriyavedanāti sabbāpi vedanā appaṭisandhikanirodhena niruddhattā aṇumattampi vedanādarathassa abhāvato sītibhūtā ahesuṃ, kusalākusalavedanā pana arahattaphalakkhaṇeyeva nirodhaṃ gatā. “Sītiraḥimṣū”tipi paṭhanti, santā niruddhā ahesunti attho. **Vūpasamimṣu saṅkhārāti** vipākakiriyappabhedā sabbepi phassādayo saṅkhārakkhandhadhammā appaṭisandhikanirodheneva niruddhattā visesena upasamimṣu. **Viññānaṃ atthamāgamāti** viññānaṃpi vipākakiriyappabhedam sabbaṃ appaṭisandhikanirodheneva atthaṃ vināsaṃ upacchedam agamā agacchi.

Iti bhagavā āyasmato dabbassa mallaputtassa pañcannampi khandhānaṃ pubbeyeva kilesābhisaṅkhārupādānassa anavasesato niruddhattā anupādāno viya jātavedo appaṭisandhikanirodhena niruddhabhāvaṃ nissāya pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyadabbasuttavaṇṇanā

80. Dasame **tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesīti** bhagavā rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā janapadacārikaṃ caranto anukkamena sāvatthim patvā jetavane viharantoyeva yesaṃ bhikkhūnaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa parinibbānaṃ apaccakkhaṃ, tesam taṃ paccakkhaṃ katvā dassetuṃ, yepi ca mettiyabhūmajakehi katena abhūtena abhācikkhaṇena there gāvarahitā puthujjanā, tesam there bahumānuppādānatthañca āmantesi. Tattha **tatrāti** vacanasaññāpane nipātamattaṃ. **Khoti** avadhāraṇe. Tesu

“tatrā”ti iminā “bhagavā bhikkhū āmantesī”ti etesaṃ padānaṃ vuccamānataṃyeva joteti. “Kho”ti pana iminā āmantesiyeva, nāssa āmantane koci antarāyo ahoṣīti imamatthaṃ dasseti. Atha vā **tatrā**ti tasmim ārāme. **Kho**ti vacanālankāre nipāto. **Āmantesī** abhāsi. Kasmā pana bhagavā bhikkhūyeva āmantesīti? Jeṭṭhattā seṭṭhattā āsannattā sabbakālaṃ sannihittā dhammadesanāya visesato bhājanabhūtattā ca.

Bhikkhavoti tesam āmantanākāradassanaṃ. **Bhadanteti** āmantitānaṃ bhikkhūnaṃ gāravena satthu paṭivacanadānaṃ. Tattha “bhikkhavo”ti vadanto bhagavā te bhikkhū ālapati. “Bhadante”ti vadantā te paccālapanti. Apica “bhikkhavo”ti iminā karuṇāvippahārasomahadayanissitapubbaṅgamaena vacanena te bhikkhū kammaṭṭhānāmanasikāradhammapaccavekkhaṇādito nivattetvā attano mukhābhimukhe karoti. “Bhadante”ti iminā satthari ādarabahumānagāravādīpanavacanena te bhikkhū attano sussūsaṃ ovādappaṭiggahagāravabhāvaṇca paṭivedenti. **Bhagavato paccassosunti** te bhikkhū bhagavato vacanaṃ paṭiassosum sotukāmataṃ janesuṃ. **Etadvocāti** bhagavā etaṃ idāni vakkhamānaṃ sakalaṃ suttaṃ abhāsi. **Dabbassa, bhikkhave, mallaputtassāti**ādi anantarasutte vuttatthameva. **Etamatthanti**ādisupi apubbaṃ natthi, anantarasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Gāthāsu pana **ayoghanahatassāti** ayo haññati etenāti ayoghanaṃ, kammārānaṃ ayokūṭaṃ ayomuṭṭhi ca. Tena ayoghanena hatassa pahatassa. Keci pana “ayoghanahatassāti ghanaayopiṇḍaṃ hatassā”ti atthaṃ vadanti. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedasoti** jhāyamaṇassa aggissa. Anādare etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassāti** anukkamaena upasantassa vijjhātassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatīti** yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ayomuṭṭhikūṭādinā mahatā ayoghanena hatassa saṃhatassa, kaṃsabhājanādīgatassa vā jalamānassa aggissa, tathā uppanassa vā saddassa anukkamaena upasantassa suvūpasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattā.

Evaṃ sammāvimuttānanti evaṃ sammā hetunā ñāyena tadanāvikkhambhanavimuttipubbaṅgamaena ariyamaggena catūhipi upādānehi āsavehi ca vimuttattā sammā vimuttānaṃ, tato eva kāmāpabandhasaṅkhātāṃ kāmoghaṃ bhavoghādibhedaṃ avasiṭṭhaṃ oghaṇca taritvā ṭhitattā **kāmabandhohgatāriṇaṃ** suṭṭhu paṭipassambhitasabbakilesavippahanditattā kilesābhisāṅkhārāvātehi ca akampanīyatāya **acalaṃ** anupādisesanibbānasāṅkhātāṃ sabbasāṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ pattānaṃ** adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu ayaṃ nāmāti paññāpetabbatāya abhāvattā paññāpetuṃ **natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva hi so gatoti attho.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca pāṭaligāmiyavaggavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvātā ca –

Suvimuttabhavādāno, devadānavamānito;
Pacchinnataṇhāsantāno, pītisaṃvegadīpano.

Saddhammadānanirato, upādānakkhayāvaho;
Tattha tattha udāne ye, udānesi vināyako.

Te sabbe ekato katvā, āropentehi saṅgahaṃ;
Udānamiti saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.

Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Nissāya yā samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sā tatta paramatthānaṃ, suttantesu yathārahaṃ;
Pakāsanā **paramatthadīpanī** nāma nāmato.

Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
Catuttiṃsappamāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhitvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā;
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Badaratitthavihāravāsina ācariyadhammapālattherena

Katāudānassa aṭṭhakathā samattā.